

ÉLETMÓD ÉS EGÉSZSÉGSZOCIOLÓGIAI
INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSOK

IV. KÖTET

Tudomány: út a világ megismeréséhez I.

SZERKESZTŐ:

Rusinné Dr. Fedor Anita

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2023

ÉLETMÓD ÉS EGÉSZSÉGSZOCIOLÓGIAI
INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSOK

IV. KÖTET

Tudomány: út a világ megismeréséhez I.

SZERKESZTŐ:

Rusinné Dr. Fedor Anita

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2023

Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar

(4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2–4.)

SZERKESZTETTE:

Rusinné Prof. Dr. Fedor Anita

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

Tóth Dalma, Kirilla György

LEKTOROK:

Barabásné Dr. Kárpáti Dóra

Dr. Csepregi Éva

Dr. Gyurkovics Miklós

Dr. habil Fábián Gergely

Dr. Kalapos István

Dr. Kiss Anita

Dr. Kiss János

Dr. Kovács János Endre

Dr. Lőrincz Hajnalka

Dr. Sárváry Andrea

Dr. Sárváry Attila

Dr. Szekeres Melinda

Dr. Veres-Balajti Ilona

Prof. Dr. Fónai Mihály

© Rusinné Prof. Dr. Fedor Anita

© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISSN 2732-0928

ISBN 978 963 615 094 5 (pdf)

10.5484/tudomany_ut_a_vilag

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
dupress.unideb.hu

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi

Borító szerkesztés és nyomdai előkészítés:

M. Szabó Monika

A nyomdai munkálatokat

a Debreceni Egyetemi Kiadó nyomdája végezte 2023-ban

Tartalomjegyzék

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

„Ízlések és pofonok (...) nem minden költészet csak holdfény és rózsailat!” Történelmiregény-paródia és anekdotikusság Cserna-Szabó András: Zerkó című regényében.....	6
BÁN IMOLA	
<hr/>	
A semmiről.....	22
BILIBOK GYÖRGY	
<hr/>	
A szívek frigye, nem a fejeké – A nő, a férfi és a szerelem Arthur Schopenhauer filozófiájában.....	35
MOKLOVSKY RÉKA	
<hr/>	
A fonológiai tudatosság lehetséges meghatározásai.....	49
PÁSZTOR LILLA	
<hr/>	
Az egyéni határképzés Németh László Iszony és Gyász című regényeiben	60
SZABÓ BERNADETT	

EGÉSZSÉGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Az egészségfejlesztés lehetőségei a felsőoktatásban	73
BARABÁSNÉ DR. KÁRPÁTI DÓRA, DR. OLAJOS JUDIT, KÖREI LÁSZLÓ	
<hr/>	
Egészségműveltség vagy egészség-műveletlenség	82
LIBICKI ÉVA, SZELESNÉ ÁROKSZÁLLÁSI ANDREA, R. FEDOR ANITA	
<hr/>	
A mozgásszervi betegségek vizsgálata egészségügyi dolgozók körében	97
MAJOR GYÖNGYI, GEBRINÉ DR. ÉLES KRISZTINA, DR. RÁKÓCZI ILDIKÓ	
<hr/>	
Várandósok telemedicinával kapcsolatos lehetőségei és attitűdje az Észak-alföldi régióban	109
MOLNÁRNÉ GRESTYÁK ANITA KATALIN, BARABÁS ÁGOTA, DR. TAKÁCS PÉTER, JÁVORNÉ DR. ERDEI RENÁTA	
<hr/>	
Hematológiai kórképek paleopatológiai jelentősége.....	128
DR. SZÉLL RÓBERT FERENC, DR. MOLNÁR MÓNIKA JUDIT, DR. JÁNOS ISTVÁN	

A koleszterin szerepe a SARS-CoV2 megbetegedésben.....	137
SZÓLLÁTHNÉ DR. SEBESTYÉN ZITA	

Sugárkezelés okozta kardiotoxicitás kockázatának csökkentése emlőtumoros betegek kezelése során	154
UNGVÁRI TAMÁS, DANKOVICS ZSÓFIA DR., SZABÓ DÖME, KISS BALÁZS, HEIM ANDRÁS, FARKAS BÉLA, CSEJTEI ANDRÁS DR. PHD, OLAJOS JUDIT DR. PHD	

Time Perspective, Mentalization and Perceived Social Support among Young Adults.....	166
ERZSÉBET SZÉL, ÉVA SZABÓ	

HITTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Krisztus pokolraszállásában rejlő lehetőségek a nem keresztények számára	183
HARAG MÁRTON	

A kánoni büntetőeljárás, mint az egyházi közjó védelme	191
NAGY KATALIN	

A stációs liturgiák kezdetei.....	206
SOMODINÉ DR. DOBÓ KATALIN	

A Szlovák Görögkatolikus Egyház rövid története és jelen jogi helyzete a sede vacante állapot tükrében.....	217
SZAPLONCZAY MÁTÉ	

„Isten hisz bennetek!” – Giacomo Bini OFM miniszter generális személye a magyar sajtóban.....	227
URBÁN JÁNOS ERIK OFM	

Anthropology in a Sixth-century School: The Case of the Cause of the Foundation of the Schools.....	236
ISTVÁN OROSZ	

Wisdom as life management.....	248
SÁRA RÉKA KABAI	

„Alles zu grösserer Ehr der Wunder-wäinenden Mutter von Pötsch“ Die Möglichkeiten der Erforschung des Kultes eines Gnadenbildes im 18. Jahrhundert	259
KATALIN FÖLDVÁRI	

NEVELÉSTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

A tanár és a „személyisége” a szülők szemével	274
CSONKA ÉVA	
<hr/>	
Az ötéveskori logopédiai szűrés eredményességének mérési lehetősége	288
DR. HEGEDŰSNÉ DUDÁS DOMINIKA	
<hr/>	
Ifjúsági egyesületek és szervezetek az északkelet-magyarországi tanítóképzőkben 1914–1948 között	298
DR. DRÁVICZKI SÁNDOR	
<hr/>	
A divatipar hatása a környezetre	308
FARKAS DÓRA	

**„Ízlések és pofonok (...) nem minden költészet csak holdfény
és rózsailat!”**

**Történelmiregény-paródia és anekdotikusság
Cserna-Szabó András: Zerkó című regényében**

Bán Imola¹

¹PhD hallgató, BBTE, Hungarológiai Doktori Iskola, Kolozsvár

INFO	ABSTRACT
<hr/> Keywords microhistory metafiction parody anecdotal narration theatricality	Abstract The genre of historical novel is experiencing a real renaissance in recent decades. However, the question is whether there is scope for renewal and how can this genre tradition be continued? In the novel of Cserna-Szabó András: <i>Zerkó</i> the writer rethinks the methods of narration. He uses in an original way the elements of the classical genre, updates them and chooses parody. So, this is how it becomes possible that with the help of a distant era he holds a mirror for his readers. Looking at the historical tableau of the 5 th century, mosaics of our time appear in the novel. After the figure of the famous outlaw, Rózsa Sándor, another historical legend and its era are in the focus of interest: Attila and the decline of the ancient civilization. The unusual point of view, anecdotal narration and anachronisms are all sources of the comic. The language of the novel is vulgar as is the period itself and due to the parody is very playful. The author's new novel, as we have become accustomed to, is considered a provocation of canonical literature.
Kulcsszavak mikrotörténet metafikció paródia anekdotikusság teatralitás	Absztrakt A történelmi regény műfaja az utóbbi évtizedekben valódi reneszánszát éli. Azonban kérdés, hogy van-e lehetőség a megújulásra, és miként folytatható ez a műfaji hagyomány? Cserna-Szabó András: <i>Zerkó</i> című regényében jól láthatóan újragondolja a megszólalás lehetőségeit. Eredeti módon zsonglörködik a zsáner klasszikus elemeivel, aktualizálja azokat, és a paródia beszédmódját választja. Így válik lehetővé, hogy egy távoli korszak segítségével tükröt tart olvasóinak. Az V. századi történelmi tablót szemlélve saját korunk mozaikjai tűnnek fel a regényben. A híres betyár, Rózsa Sándor alakja után most egy újabb történelmi legenda és annak kora kerül az érdeklődés középpontjába: Attila és az ókori civilizáció hanyatlásának kora. A szokatlan nézőpont, az anekdotikusság és az anakronizmusok mind a komikum forrását képezik. A regény nyelvezete néhol vulgáris, ahogyan maga a korszak is, vagy a paródia beszédmódjából adódóan a messzemenőig játékos. A szerző új regénye, ahogy ezt tőle már megszokhattuk, a kanonikus irodalom provokációjának minősül.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

A címben megjelölt idézet Cserna-Szabó András új regényének, a *Zerkónak* (Cserna-Szabó 2022) gyakran ismétlődő mondata. Jelen esetben a mű tételmondata is lehetne, ugyanis egy szubverzív erejű történelmiregény-paródiáról van szó, ami szókimondó stílusa révén minden bizonnyal megosztja az olvasóközönséget. Ezt jól igazolja, hogy egyes kritikák csak vérbő paródiának tekintik és a közlés kiszolgálását látják benne, mások a témaválasztást kifogásolják vagy a mai szlengben megszólaló címszereplőt. A regényben valódi öserővel tárulkozik fel az ókori világ, így érthető felkavaró hatása is. Mindenképpen figyelemre méltó írói teljesítmény.

A szerző előző regényeit ismerve Cserna számára a nagyepikai műfaj „roppant játék” (Kudera 2018: 25), mindig újszerű szövegélményre törekszik. Műveiben egyszerre többféle regiszter van jelen, nála „A regény szelleme a sokféleség szelleme...” (Kudera 2018: 29). Homérosztól a vadnyugatig, a magasirodalomtól a szórakoztató zsánerekig számtalan vendégszöveggel és utalással találkozhatunk prózájában. Emellett a szórakoztató szándék is meghatározó, amely soha nem zárja ki a súlyosságot (Kudera 2018: 120). Tehát arról a fajta nevetetésről van szó, amely igényességet feltételez, maga a „könnyedség hegyfoka” (Kudera 2018: 25) vagy ahogyan a *Zerkó*ban olvassuk: „Nem csak mindig a meló, kell a szórakozás is.” (Cserna-Szabó 2022: 360).

Zerkó, *Attila törpéje* mindkét, a fentiekben már említett sajátosságnak eleget tesz, ugyanis nagyszerű humorú történelmi paródia, amely számos szövegvilágot mozgásba hoz. A regényben olvashatunk Szent Ágoston, Horatius, Vergilius, de Arany, Petőfi, Márai Sándor vagy Hajnóczy Péter sorokat is. A görög mitológiától a buddhizmusig, Borgestől Hamvasig legalább hatvanféle szerzőtől származó jelöletlen idézettel találkozhatunk a műben. A Cserna-Szabó-i próza olyan hipertextusként lép fel, amely hálózatszerűen szerveződő, újabb és újabb kapcsolódásokkal teletűzdelt, nyitott szöveg-rendszer. Ezek a szövegrészek is megmozgatják, aktívvá teszik a befogadói munkát, más és más regiszter felől teszik elérhetővé a művet.

A történelmi regény

A történelmi regény műfaja az utóbbi évtizedekben valódi reneszánszát éli, igazi divatjelenséggé vált. Bokányi Péter (2007) szerint ez a népszerűség a kilencvenes évek közepe óta tart, legjelentősebb szerzőink között pedig Márton Lászlót, Rakovszky Zsuzsát, Darvasi Lászlót, Láng Zsoltot, Háy Jánost említhetjük. Kirchknopf Andrea (2017: 116) arra mutat rá, hogy nemcsak hazai, hanem nemzetközi jelenségről van szó, és míg hazai vonatkozásban a 15-18. század miliójének bemutatása a legnépszerűbb, addig külföldön a 19. század került az érdeklődés középpontjába. Mindez a történelmi regény komoly hagyományával indokolható, illetve azzal, hogy fontos számunkra a múlt megértése. A mai olvasó nosztalgiát érez a letűnt korszakok iránt és vonzó számára a kritikai újraértelmezés lehetősége (Kirchknopf 2017: 117). Ugyanakkor a műfaj amiatt is kedvelt lehet, hogy számos olvasói elvárásnak eleget tesz. Így például a felidézett múlt az érdekesítő kalandozás terepének bizonyulhat, ahol mind a szerzői és az olvasói fantázia szabadon kibontakozhat.

Bokányi Péter szerint kimondva vagy kimondatlanul, de minden korban elvárások fogalmazódtak meg a történelmi regénnyel kapcsolatban (2007: 13). Ezek közül a legjellemzőbbek, hogy a műfaj legyen korrajz-jellegű és teremtsen meg az „ahogy a valóságban volt” illúzióját. Ugyanígy a nemzeti önértést, önértelmezést is szolgálnia kell, de fontos a példázatszerűség, hogy metaforikusan az író korának parabolája legyen. Bármelyik elvárást fogalmazzuk is meg a zsánerrel szemben, mindegyik azt érzékelteti, hogy a történelmi regénynek nagy hagyománya van, ugyanakkor szükséges átgondolni ennek a folytathatóságát.

Az ezredforduló történelmi regényei erőteljesen érzékeltetik, hogy szükséges a hagyomány újraírása és lebontás. Ennek oka, hogy a posztmodern és kortárs művek már másképp mutatják be irodalom és történelem viszonyát, illetve az ironikus hangnem megjelenése azt érzékelteti, hogy nem folytatható egyértelműen a 19. századi hagyomány. Mindez a posztmodernben végbement historiográfiái fordulathoz köthető, melynek értelmében radikálisan megváltozott az irodalom- és történelemszemlélet. A mai történelmi művek általában ironikusan mutatják be a korszakot. Nem a múlt felidézése, pontos rekonstruálása játssza a főszerepet, hanem sokkal inkább a játék, a történet történet általi lebontása (Balassa 1995: 86).

A történelem fogalma, a történetíró feladata és munkájáról való elképzelés jelentősen megváltozott az elmúlt évszázadok során (Romsics 2002). A 20. században, a posztmodernségnek köszönhetően fogalmazódott meg és radikalizálódott egy erőteljes szkepszis a történelmi objektivitással szemben. Ennek legjelentősebb megfogalmazói Benedetto Croce, Carl L. Becker és Robin Collingwood voltak. Az elméletalkotók eljutottak addig, hogy a történelmi tényt is kétségbe vonták, a történész mesterséges konstrukciójának tekintették, ami szubjektivitásának és korának lenyomata. A posztmodern tudás tehát megkérdőjelezte az alapigazságokat, a nagy elbeszéléseket, minden metanarratívát. Roland Barthes, Jaques Derrida, Michel Foucault, Jean-François Lyotard munkái nyomán megrendült a történetírás objektivitásába vetett bizalom.

Az 1970-es évektől vált ismertté a mikrotörténetírás, amely szintén relativizálja a makrotörténetírás tényeit, a hétköznapi ember környezetének bemutatására koncentrál (Burke 2000: 37-52). Ehhez a történetírói iskolához kapcsolódik Hayden White is, aki szerint „a történelmi narratíva »verbális fikció«, amelynek tartalma legalább annyira kitalált, mint talált, formája pedig közelebb áll az irodalomhoz, mint a tudományokban előforduló megfelelőihez.” (White 1996: 334). A történelem ugyanolyan történetté szervezi a tényeket, mint az irodalom, a történész pedig úgy dolgozik, mint a regényíró. Így a történelem nem tudományos, hanem esztétikai tevékenységnek számít (Ankersmit 2000: 112), a társadalomtudományok közé sorolják, amely az irodalomhoz hasonlóan szubjektív igazságot közvetít. A történelmi és a szépirodalmi narratívák, jóllehet különböznek, de különbözőségük ellenére is azonos eszközt használnak: a nyelvet.

A történész világa a tényleges, a regényíróé pedig a lehetséges. Gyáni Gábor szerint „valóság és fikció, igazság és lehetőség nem áll élesen szemben egymással (...) egymást áthatva járul hozzá egy hihető történet megszületéséhez” (2007: 276), a múltbeli valóság pedig mindig csak valószerű mivoltában kelthető életre. Tehát történelem és irodalom közös metszéspontja egy valószerű világ ábrázolásában, bemutatásában rejlik. Azonban ennek értelmében „a történelem nem lehet viszonyítási pontja a történelmi regénynek sem: a megbízhatatlan tényeket elmondó, azokat saját narratívává szervező történetírói szakmunka nyilván nem elegendő alap a történelmi regény számára.” (Gyáni 2000: 25). A történelmi regény tehát nem adhat hiteles képet egy korról, ez az elvárás lehetetlennek bizonyul a posztmodern miatt.

A 19. század óta a történelmi regény megítélése jelentősen megváltozott. Míg kezdetben a műfaj nagy mértékben hozzájárult a nemzettudat formálásához és erősítéséhez, illetve a nemzeti önreprezentációhoz, addig mára már csak a hagyományhoz való ironikus viszony és a játékosság érzékelhető. Gyulai Pál elsősorban azt emeli ki a történelmi regénnyel kapcsolatban, hogy komolyságot igényel, mivel alapvetően „történelmi és társadalmi feladatokkal kell megküzdenie” (1989: 176). Emiatt kritizálja Jókait anekdotikusságáért, ugyanis a történetírásnak le kell mondania az érdekes történetekről. A klasszikus történelmi regényekben a múlt igazságainak feltárása a cél, a tisztázás, így minden anakronizmus hamisítás, ugyanakkor a nyelv is történelmi tényként áll az olvasó előtt (Laczkó 1981: 44-84).

Ettől eltérően a kortárs regénypoétikában sokféle újszerűség figyelhető meg. A történelmi regény teljes mértékben elfordul a társadalmi felelősségvállalástól, szakít a közösségi tematikával. A felidézett kor sokszor csak ürügy, hogy a szerző fantáziája szabadon kibontakozzon, illetve nem fontos a korhű, valószerű ábrázolás. A múlt csak eszköznek bizonyul, hogy bizonyos kérdésekben közvetlenebbül formáljon véleményt az író, ugyanakkor dominánssá válik a mikrovilágok bemutatása. A mikrotörténelem mint a dolgok aprólékos szemléletének módszere mutatkozik meg a regényekben, melynek köszönhetően a regények az egyéni, privát mikrovilágokra koncentrálnak, melynek középpontjában az ember áll. Én és világ feszültségét szemléltetik, a választott történelmi kor csak háttérnek bizonyul, pusztán regényidő. Háy János hangsúlyozza, hogy „A kor számomra csak eszköz volt. Szerintem a világot egyéni történetként éljük meg. Nincs történelmünk, csak történetünk.” (Farágó 2002: 36-37). A történelem egyéni voltát hangsúlyozza, ami ehhez mérten egyéni konstrukciónak is bizonyul. Ehhez hasonlóan Esterházy Péter is a *Harmonia caelestis*-ben azt fogalmazza meg, hogy „az nem úgy megy, hogy nyugodtan felidézzük a múltat (...) Lehet nem is annyira emlékezetembe idézem, mint inkább felfalom a múltat, én (...) kisajátítom önmagamnak. Létezni annyi, mint múltat fabrikálni magunknak.” (Esterházy 2000: 363-364).

A historiográfiai metafikció elterjedésével a regényekben egyre inkább a történelem mibenlétének és megértésének kérdése tematizálódik. Hites Sándor tanulmányában (2002: 93-101) részletesen elemzi a műfaj sajátosságait. Olyan regényekről beszélhetünk, amelyekben a történelem textuális kötöttsége válik hangsúlyossá, az, hogy a történelem is, ahogyan az irodalom, szövegek

hálózatában jelenik meg és alakul. Ugyanígy jelentős gondolatnak számít az is, hogy az irodalom, ahogy a történelmi regény is, alakítója a történelemnek, mivel egyfajta alternatív valóságot kínál.

Attila kora egy törpe perspektívájából

Cserna-Szabó András látható módon újragondolja a megszólalás lehetőségeit. Jól zsonglórködik a zsáner klasszikus elemeivel, aktualizálja azokat, és a paródia beszédmódját választja. Így válik lehetővé, hogy egy tőlünk távoli korszak segítségével tükröt tart nekünk. Ezért tehát nem véletlen, hogy az 5. századi történelmi tablót szemlélve saját korunk mozaikjai tűnnek fel a *Zerkóban*. Átmeneti, kiszámíthatatlan korszakban élünk, mint Attila törpéje, a migrációk korában, amikor a nyugati civilizáció lehetséges összeomlását szemlélhetjük, és általános a bizonytalanság minden téren. A híres betyár, Rózsa Sándor alakja után (Cserna-Szabó 2015) most egy újabb történelmi legenda és annak kora kerül az érdeklődés középpontjába: Attila és az ókori civilizáció hanyatlásának kora. A szerzőt foglalkoztatják a talányos történelmi szereplők, ezzel is magyarázható az Attila-kultusz felidézése. A műben egyértelműen jelen van a deheroizálás és a demitizálás, társadalomkritikaként is értelmezhető.

A műfajválasztás miatt a történelmi nagy elbeszélés jól ismert kritikája is megjelenik, miszerint a történelem is csak fikció, akárcsak az irodalom: „Nem emlékszem, de attól ez még fix.” (2022: 8), „A jó hazugság legfőbb hozzávalója az igazság.” (2022: 132), „De hát mondani mindent lehet.” (2022: 291), „Ilyen jelentős történelmi pillanatokban nem lehet rögtönözni. Felelőtlenség lenne. (...) Priszkosz rétor, udvarunk becses vendége, konstantinápolyi történetíró fogja szépen megfogalmazni. Hogy a művelt utókor kellőképpen informálva legyen. Talán már meg is írta...” (2022: 326), „Persze kicsit kiszíneztem a sztorit itt-ott.” (2022: 340). Nem véletlen, hogy Zerkó visszatérő ironikus szófordulata „Ez fix!” többször is ismétlődik a szövegben, amikor a történések bizonyosságáról, megbízhatóságáról van szó. A mű a népszerű, klasszikus történelmi regények közül Gárdonyi Géza: *A láthatatlan ember* című ismert művével is dialógusba lép. Kiegészíti, új megvilágításba helyezi Emőke és Zéta szerelmi történetét. Egy „megbízhatóbb”, „híhetőbb” változatot kínál az olvasóknak, a nézőpont pedig végig ironikus-szarkasztikus marad.

A komikus és metaforikus utalások mai történeté avatják a *Zerkót*, s ami a mű érdemei közé tartozik még, hogy az egyszerű olvasó is könnyen

felfedezheti ezt a korszakot. Kik voltak a gladiátorok, esetleg melyek a görög-római istenségek attribútumai? Miről szól Oedipusz király szomorú története vagy ki volt Szent Ágoston? Az elbeszélői szólám úgy van megkonstruálva, hogy a címszereplő törpe, Zerkó rendkívül humoros stílusban, mintegy csevegve adja elő kalandos élettörténetét, közben pedig mindenütt figyelmesen magyaráz és közbeszól hallgatóságának.

A szöveg beszélője hiteles barbár. Alig vannak ismeretei, szegényes a szókincse, azonban figyel és tanul. Neve dinnyét jelent, ahogy ez a születés anekdotájából kiderül. A történet elején még műveletlen, egyértelműen üres vagy dinnyefejú főszereplő könnyűszerrel be tudja avatni a hozzá hasonlóan csekély történelmi ismeretekkel rendelkező olvasót az ókori eseményekbe. Hippó városának nyomornegyedéből indul és Konstantinápoly legfényesebb császári udvaráig jut el. A történet végére igazi művelt, világjárta úriember lesz, aki Attila udvari tolmácsa és pohárnoka lévén nem csak öt nyelven beszél, de ismeri és átlátja a korszak nagy összefüggéseit is. Minimalista elbeszélői szólámával tehát könnyű azonosulni, és a főszereplőhöz hasonlóan az olvasó is hasonló „karriert” járhat be, ha kezébe veszi a könyvet. Feltárulkozik előtte a korszak, a legnagyobb klasszikusok (Horatius, Vergilius, Szophoklész stb.) sorait olvashatja, akiket addig talán még soha. Erre is ironikus utalást találunk a regényben, amikor Plancus és Bonifacius tábornok heves dialógusából rövid definíciót olvashatunk a korszak legveszedelmesebb barbárjairól, a vandálokról: olyan emberek, akik még soha nem olvastak Vergiliust vagy Ovidiust, „Azt se tudják, eszik-e vagy isszák.” (2022: 63).

Az elbeszélői én tehát nem feltételez semmilyen előzetes tudást erről a korszakról. A törpe elbeszélése fergeteges humorú, parodisztikus, ami a történelmi regények jártas olvasói, de a naiv olvasók közt is egyaránt népszerű lehet, széles olvasóközönséget szólít meg. Mindezt a szöveg jellegzetes szerkezete is lehetővé teszi, mivel rövid mondatokból, kisebb szövegegységekből építkezik, hogy a mai ember is, aki az sms-ek, illetve a Facebook világában szocializálódott, könnyen követhesse az egyébként rendkívül fordulatos történetet. Komikus tehát, hogy a törpe mondatai is „törpék”, amit a „Gyengébbek kedvéért” (2022: 65) gyakran ismétel. A szöveg szervezőelvéként az ellentét is megjelenik, hiszen fennkölt és vulgáris stílusú szövegrészek váltakoznak, „az alantas a fenségessel mindig párban jár, kispajtás” (2022: 16). A regényben tehát ezek az alapvető eljárások biztosítják a nagyszerű nyelvi humort.

Zerkó, a főszereplő meglehetősen szokatlan figura: egy bennfentes törpe, nagy történelmi események szemtanúja, Attila belső embere. Egy ciprusi kocsmában, iszogatás közben immár sokadszorra meséli el életének történetét. Keretes elbeszélése kalandosabbnál kalandosabb eseményeket karikíroz. Egy félig berber, félig görög származású púpos törpe, aki a vandálok szerint lába között hordja az „óriáskígyót”. Életútja kalandos, története civilizációkon és kultúrákon át ívelő 5. századi road movie, ahogyan azt a regény borítóján is olvashatjuk. Kezdetben a hippói Félszemű Datolyaárus nevelt fia, majd úri rabszolga, maga Priapus istenség megtestesítője római gazdája számára. A vandálok betörésével Göiserrik király rabszolgája, később Konstantinápolyba kerül, ahol új gazdája, Aspar felszabadítja, megkeresztelik, így meg is házasodhat. Ezt követően a hunok kezébe kerül. Előbb Buda udvari törpéje, de annak halála után Attila szolgája lesz. Kis ideig Rómában raboskodik, majd újra visszakerül a hun vezérhez, így sorsa örökre megpecsételődik. Attila könyörtelen módon megcsonkíttatja és gyermekei házitanítójává teszi a művelt törpét. A főszereplőt ezek után már egyedül csak a bosszú élteti. Mindvégig Attila mellett marad, tolmácsa, pohárnoka, legfőbb tanácsadója lesz. Egy összeesküvés révén lehetősége lenne megmérgezni a vezért, de nem teszi. Jelleme egyszerre talányos és mindvégig humoros. Attila halála után elszegődik Júda cirkuszába, ahol világhírű bohóccá válik. Végül eladja a rámaradt társulatot és ciprusi halászként tengeti életét.

Az ókori pikareszk regény vidám hangulatú történelmi tabló, amely Zerkó fizikai adottságai révén komikusan nyomatékosítja az alulnézetből ismertett perspektívát. A regény törpe perspektívája metaforikusan a napjainkban olyannyira divatossá vált mikrotörténetírást, a történelmi alulnézetet teszi neveltség tárgyává. Mindezt a humoros digressziók érzékeltetik, hiszen a kisebb-nagyobb kitérők egy-egy történelmi ismeretet mélyítenek el. Az alulnézet metaforikus értelmezése akkor válik igazán humorossá, amikor fény derül a főszereplő intim méreteire, mivel Zerkót nemcsak csavaros esze, hanem tekintélyes hímtagja is segíti a történet folyamán. A regény első felében jelen lévő (al)testiség és az ebből fakadó pajzán humor messzemenőig dominálják a szöveget. A szólam egyszerre komikus, minimalista, szókimondó, de alapvetően anakronisztikus is a mai szleng használata miatt (pl. srác, meló, főszer, dekkol, idióta stb.).

Tehát mikrotörténeti paródiáról van szó, emiatt a túlzás stilisztikai alakzata határozza meg a teljes regényszöveget. Az elbeszélői szólam a történész nagytítjaként működik, amely intenzíven vizsgálja az egyént, a közösséget

(Szijártó 2014: 16-17), az 5. század hétköznapi eseményeit. Zerkó legyen akár úri rabszolga, szabad ember, tolmács, pohárnok vagy bohóc, mindig, minden helyzetben ismeri a legfontosabb pletykákat, tud a lehetséges összeesküvésekről és a háttérben meghúzódó, „valódi” politikai okokról. Középről ismerheti a legjelentősebb hadvezéreket, magát Attilát, illetve szemtanúja lehet a nagy történelmi eseményeknek. Az alulnézetből és a paródia beszédmódjából fakadó túlzás nagyszerűen működik a regényben. Ezért nem véletlen, hogy Zerkó felnagyítja saját személyének jelentőségét, önmagát a leghitelesebb és egyben a legjelentősebb történelmi forrásnak tünteti fel.

A törpe elbeszélése retrospektív, így a narrátor tudása különbözik a szereplői én tudásától. Ez sok esetben nevetség tárgyát képezi: „A kibaszott vandálok éppen átkeltek a tengeren Héraklész oszlopainál (...) De hát akkor nekem erről még fogalmam se volt. Azt sem tudtam, kik azok a vandálok.” (2022: 41), „A Rajnánál már ötszázezren voltunk, de hogy ezt ki számolta meg, azt nem tudom. Én biztosan nem.” (2022: 227). Az elbeszélő nem okoskodik, nem tudálékos, ahogy a legtöbb történelmi regényben. A különféle digressziók, az előretulások, illetve a narrátor hallgatóságához történő kiszólásai mind a komikum forrását képezik.

Anekdotikusság mint ellentörténelem

Ebben a történelmi regényben is, mint ahogy a legtöbb Cserna-Szabó-műben meghatározó módon jelen vannak az anekdoták, ugyanakkor az elbeszélésre is anekdotikusság jellemző. Olyan narratív formáról van szó, ami nemcsak Mikszáth, Krúdy vagy Esterházy műveinek sajátja, hanem a kortárs prózában is egyértelműen tovább él. Az apologetikus szándék nagy mértékben Gintli Tibor nevéhez kötődik. Legfrissebb munkájával, a *Perújrafelvétellel* (2021) is amellet érvel, hogy az anekdota koronként megújuló, atemporális forma, ami nem tűnt el, hanem tovább élt a modernségben és a posztmodernben is. Ez a műfaj nagyszerűen képes közvetíteni egy történelmi korszak jellegzetes atmoszféráját, a hitelesség igényével lép fel, azonban nem igazságértéke miatt jelentős, hanem sokkal inkább valóságúsága miatt. Alkalmas arra, hogy komplex szituációkat drámai struktúrába rögzítsen és csattanósan, tömören adjon elő (Gossman 2009: 219). Az anekdota mint „törpe” forma jól igazodik Zerkó élőbeszédszerű előadásmódjához, illetve lehetővé teszi az önreflexivitást is a műben. Ez utóbbi szintén Cserna-Szabó-i sajátosság, hiszen

minden regényében találunk metafiktív elemeket, a fikció kereteit leleplező utalások pedig mindig humorosak.

Az anekdotikus narráció és az anekdota műfaja számtalan sajátosság révén összekapcsolódik a történelmi regénnyel. Lionel Gossman szerint ez a forma „ellentörténelemként” (Gossman 2009: 219) működik, ami egyértelműen elutasítja a hivatalos történelemszemléletet és egy rivális, alternatív narratívát kínál fel. Olyan szövegről van szó, ami leleplez, provokál. Tanulmányában rámutat arra, hogy az anekdota kifejezés jelentése nemcsak az, hogy „kiadatlan”, hanem az is, hogy „titkos történet”. Így láthatjuk, hogy ez a műfaj egyértelműen felértékelődött a mikrotörténetírással, ugyanakkor még átjárhatóbbá tette irodalom és történelem között húzódó határvonalat. Az anekdotikus próza ennek értelmében „az emelkedett elbeszélést váltja le egy alternatív alulnézeti perspektívából előadott történet segítségével” (Gintli 2022: 117), így nem véletlen, hogy a történelmi paródia eszköze lesz Cserna-Szabó András regényében. Gintli Tibor szerint ennek nagyszerű világirodalmi példája Jaroslav Hašek: *Svejk* című regénye, de a modern magyar irodalomból Tersánszky Józsi Jenő: *Egy ceruza története* is megemlíthető. Mindkét esetben az anekdotikusság miatt alulnézetből szemlélhetjük a történelmi eseményeket.

A *Zerkó* törpe elbeszélője kalandos élettörténetét beszéli el hosszabb-rövidebb anekdoták segítségével. Az epizodikusság dominálja a regény szerkezetét, hiszen kisebb szövegegységekből építkezik a mű. Mindegyik fejezetben rövid epizódok sorakoznak, amelyek egyrészt megkönnyítik a befogadást, másrészt a kalandos életutat illusztrálják, ami teljes egészében arról tanúskodik, hogy a véletlenek határozták meg Zerkó sorsát. A történelmi regényekben kibontakozó oksági láncolatok helyett itt véletlenek sorozatát olvashatjuk. A nagy összefüggések feltárása helyett ez a regényparódia az esetlegességet hangsúlyozza. A törpe elbeszélésével arra kíván rávilágítani, hogy sem az ő életét, de a nagy történelmi eseményeket vagy döntéseket sem az ok-okozatiság határozta meg. Emiatt gyakran használt ironikus szófordulatai a „szóval”, „logikus”, „persze” mind azt érzékeltetik, hogy mindig vannak véletlenek és fontos szerepet játszanak a történelemben is. Zerkó narrációjából egy olyan történelemszemlélet körvonalazódik, ami a történelem kaotikusságát, cél és értelem nélkülségét hangsúlyozza. Kisemberként elsődleges tapasztalata a körülményeknek való kiszolgáltatottság. Anekdotáival, a paródia eszközeivel le akarja rántani a leplet az 5. századi eseményekről. A regény struktúrája így valódi karneváli

hangulatot idéz, az újabb és újabb váratlan fordulat komikus és a véletlen elvét tükrözi.

A paródia beszédmódja és az anekdota által képviselt történelmi alulnézet alkalmazása érthetővé teszi, hogy a törpe elbeszélése, komikus szemléletmódja folyamatosan kétségbe vonja és érvényteleníti a társadalom hivatalos értékrendjét. Így a nemzeti érzések felébresztése helyett megkérdőjelezi a nacionalizmust, a hazaszeretet fogalmát ironizálja. Amikor Zerkó a nemzeti öntudat túlcsoportulásának lesz fültanúja „Hunnián kívül nem lehet élni máshol” (2022: 315), gúnyosan fogalmaz: „Azt hallottam, hogy a hazaszeretet olyan, mint a szesz: megcélozza a szívet, és elhomályosítja a látást.” (2022: 315). Ehhez hasonlóak Edika szavai is: „Na és a nép? Az istenadta nép? (...) Te is tudod jól, hogy a nép csak egy szó. Nem jelent semmit. Nép nincs. Ha van is, azt eszi, amit kap.” (2022: 325-326). Ugyanígy a helyes államvezetés is ironia tárgyává válik: Zerkó gazdájának, Plancusnak ad igazat, miszerint az államot nem a legbölcsebb emberek tudják a legjobban vezetni, ahogyan Platón gondolja, hanem „a költők, a kurtizánok, az iszákosok és a szakácsok (...) Együtt. A szépség, a kellem, a mámor és az ízlés nevében.” (2022: 82).

A főszereplő nem ért egyet a társadalmi normákkal, az elfogadott erkölcsi elvekkkel. Helyette sokkal fontosabbnak véli az egyén természeti jogait, azt, hogy szabadon megszegje a szabályokat saját boldogulása érdekében. Zerkó külön figura, kívülálló pozíciója van, ennek értelmében pedig igazi anekdotikus hős, elbeszélése a kívülállás narratívája lesz. Az anekdota és az anekdotikus elbeszélés mód a 19. században kollektív jegyekkel bírt. A kortárs anekdotikusság eltávolodik a nagy elbeszélésektől, a kollektív jelleget preferáló elbeszélői tradíciótól és az egyént helyezi előtérbe. Szembe megy a kanonikus irodalommal, kikezdi, provokálja a nyelvi normákat, a hagyományos regényszerkezetet és történelemszemléletet. Olyan szereplőt mozgat, aki folyamatosan peremhelyzetben van. A 19. századi irodalomból ismert külön szerepe megváltozott. Cserna-Szabó regénye olyan egyént ábrázol, aki csak látszólagosan alkalmazkodik, folyamatosan színlel, szerepet játszik, hiszen ez lényének alapvető vonása. Mindig saját érdekeinek megfelelően cselekszik, komikus szemléletmódja pedig a társadalmi fonákságokra és a képmutatásra hívja fel a figyelmet.

Élőbeszédszerűség és teatralitás

A különös nézőpont és az anekdotikus szerkezet durva nyelvezettel párosul. Ennek az alkalmazása azonban az oralitással van összefüggésben, ami az anekdota műfajának alapvető sajátossága. Zerkó nyelvezete tehát néhol vulgáris, ahogyan maga a korszak is, vagy a paródia beszédmódjából adódóan a messzemenőig játékos. Mindenképp a kanonikus irodalom provokációjának minősül. Az élőbeszédszerűség megjelenése még azért is nyilvánvaló, mivel az elbeszélés színhelye egy ciprusi kocsmá. Ebből ered a közvetlen és közönséges kifejezőmód, hiszen a kocsmái stílus is ilyen. A kocsmá az elbeszélés tereként visszatérő elem Csernánál. A spontaneitás, a könnyedség, a felszabadultság metaforikus helye, ahol az ember a humortól is megrészegeedik, nemcsak a jó bortól. „Az élet túl rövid ahhoz, hogy a törpék szar bort igyanak.” (2022: 6) mondja Zerkó, amelyből egyértelműen az is következik, hogy ahhoz is túl rövid, hogy a hallgatóság unalmas történeteket halljon. Nem véletlen, hogy a regény első anekdotája az istenek nedűjéhez kapcsolódik, hiszen a bor a legfőbb inspirációforrás Zerkó számára, amit a barbárok nem ismernek. Mindenről pedig barbár nyelven, az elejétől a végéig, mivel egy olyan korról, amikor „évről évre valahogy egyre sötétebb” (2022: 363) lesz, csakis vulgáris módon lehet előadni. És hogyan beszélhettek az 5. századi barbárok? Úgy, ahogy korunk „barbárjai”.

A kortárs irodalomban az alulstilizálás, a vulgáris nyelvi elemek alkalmazása mára már bevett módszernek számít. A Zerkóban mindez az anekdotikus struktúrával van összefüggésben, az elbeszélés szituációjával, amely megkívánja a kendőzetlen stílust. A 19. századi anekdotikus regények is az oralitás jegyébe születtek, azonban a korabeli kánon arra törekedett, hogy kiküszöbölje az élőbeszéd „hibáit”. Gintli Tibor szerint az irodalmi nyelvhasználat úgy imitálta az élőbeszédet, hogy korlátozta az imitáló jellegzetességek körét (2022: 109). A kortárs irodalom esetében már egyáltalán nem beszélhetünk az élőbeszéd megnevelésének elvéről. A narratíva módszeresen megsérti a nyelvi normákat és a társadalmon kívüliség perspektíváját teremti meg. Zerkó törpe szólama a nem hivatalos, személyeskedő, belső, kocsmái használatra szánt nyelvi formákat részesíti előnyben, annak érdekében, hogy minél zajosabb tetszést érjen el.

Zerkó történetével fiktív szituációt teremt, a kocsmá oldott légkörének hangulatát kívánja fenntartani, s ennek keretén belül tudatosan alakítja elbeszélését. Az oralitás, a hallgatósághoz való folyamatos odafordulás és a

kiszólások a hallgatóságot mind jelenvalónak tételezik, így az előadás, az elbeszélés jelenben való elhangzásának illúzióját teremti meg: „Hát ha ennyire akarjátok, és hozzátok a boromat is, akkor talán megint elmesélem.” (2022: 7), „Jól figyeltek?” (2022: 172), „Emlékeztek még?” (2022: 200), „És mi lett?” (2022: 291), „Én mondom nektek ciprióta barátaim...” (2022: 318). Az anekdotikusság tehát drámaiságot, teatralitást eredményez, olyan, mintha egy hosszúra nyúlt stand-up comedy előadást hallgatnánk. Önreflexív módon a regény több helyen is felerősíti a nevetetés intencióját, ugyanis Zerkó az elbeszélés számos pontján azzal dicsekszik, hogy Buda, majd Attila törpéjeként, illetve Júda cirkuszának bohócaiként előadásaival mindig hatalmas sikert aratott. A narrátor főhős a múltban és a jelenben is a zajos tetszés elérését célozza meg. Ez tehát az előadói stratégia a regényben is, nemcsak a törpe élettörténetében. Nem véletlen tehát, hogy a hun birodalom összeomlását követően cirkuszi bohóc válik belőle, ugyanis ebben a szerepben tud kiteljesedni, ez az a művész-szerep, amiben tehetsége kibontakozhat.

A bohóc-szerep ugyancsak a kívülálló szerepét erősíti fel. Zerkó kigúnyolja, paródia tárgyává teszi a fennálló társadalmi rendet. Attila lakomáin humoros előadást mutat be a nagy, győztes csatákról, a vezér halála után pedig annak életét karikírozza Júda cirkuszában. Zerkó könnyűszerrel parodizál mindenkit, mivel sehova sem tartozik igazán, elbeszélésére a teatralitás, a bohóckodás, a harsány komikum jellemző. Tréfát űz mindazzal, amit a fennálló társadalmi rend komolyan vesz, az ösztönös életöröm határozza meg. Ennek értelmében a regényszöveg is a kanonikus irodalom provokációjának minősül. A főszereplő, aki rendkívül művelt törpe, tudását azonban nem könyvekből szerezte, a szóbeliség és az írásbeliség határán helyezkedik el, ahogy humoros elbeszélése is.

Összefoglalás

Zerkó története tehát az 5. század és a hunok kiadatlan krónikájának minősül, mikrotörténeti paródia, amelyet az anekdotikusság, a féktelen komikum és az oralitás dominál. Zerkó szokatlan figurája miatt a regényben a nevetés az igazi főszerep. Az anekdotikusság ismert jellemzői mind megtalálhatóak a regényben: rövid epizódok, csattanóra kihegyezett, komikus történetek, familiáris személyesség, élőbeszédszerűség, külön alakok szerepeltetése.

Megfigyelhettük, hogy Cserna-Szabó András regénye alapvetően ironikusan viszonyul a műfaji hagyományhoz, művére a lebontás és az újírás gesztusa jellemző. Ugyanakkor újszerű módon alkalmazza a „törpe” formát,

anekdotikusságára a teatralitás jellemző. A klasszikus forma sokkal összetettebb narratív struktúrává válik, ugyanis drámaisága domborodik ki az élőbeszédszerűség és az önreflexivitás miatt. Zerkó narrációja eleven, performansz jellege van, mivel a jelenben elhangzó, látható-hallható színpadi előadásnak tünteti fel magát.

Felhasznált irodalom

1. Ankersmit, R. Frank (2000): Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról In: Thomka Beáta [szerk.]: Narratívák 4., Budapest, Kijárat Kiadó, 111-120.
2. Balassa Péter (1995): Darvasi és Borgognoni. Bemutató In: Jelenkor, 1. szám, 85-87.
3. Bokány Péter (2007): Ahogyan sohasem volt. A történelmi regény változatai az ezredforduló magyar irodalmában, Szombathely, Salvaria University Press.
4. Burke, Peter (2000): Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése In: Thomka Beáta [szerk.]: Narratívák 4. A történelem poétikája, Budapest, Kijárat Kiadó, 37-52.
5. Cserna-Szabó András (2022): Zerkó, Attila törpéje, Budapest, Helikon.
6. Esterházy Péter (2000): Harmonia caelestis, Budapest, Magvető Kiadó.
7. Faragó Kornélia (2002): Közelség és különállás In: Forrás, 34. évf., 6. szám, 36-39.
8. Gintli Tibor (2021): Perújrafelvétel, Budapest, Kalligram.
9. Gossman, Lionel (2009): Anekdota és történelem In: Kisantal Tamás [szerk.]: Narratívák 8., Budapest, Kijárat Kiadó, 217-248.
10. Gyáni Gábor (2000): Miről szól a történelem? Posztmodern kihívás a történetírásban In: Uő: Emlékezés és emlékezet és a történelem elbeszélése, Budapest, Napvilág Kiadó, 13-31.
11. Gyáni Gábor (2007): Történelem és regény: a történelmi regény In: Uő: Relatív történelem, Budapest, Typotex, 260-284.
12. Gyulai Pál (1989): Újabb magyar regények In: Illés Endre [szerk.]: Gyulai Pál válogatott művei, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 172-196.
13. Hites Sándor (2002): A történelem és a metafikció az angolszász regényirodalom közelmúltjában In: Forrás, 34. évf., 6. szám, 93-101.
14. Kundera, Milan (2018): A regény művészete, Budapest, Európa Könyvkiadó.
15. Laczkó Géza (1981): A történelmi regény In: Uő: Öröklés és hódítás, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 44-84.
16. Romsics Ignác (2002): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről, Budapest, Osiris.

17. Szijártó M. István (2014): *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*, Budapest, L'Harmattan.
18. White, Hayden (1996): *A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás* In: Kiss Attila Attila - Kovács Sándor S. K. - Odorics Ferenc [szerk.]: *Testes* könyv, Szeged, 333-354.

A semmiről

Bilibok György¹

¹PhD hallgató, Debreceni Egyetem, ORCID ID: 0000-0001-6234-611X

INFO	ABSTRACT
<p>Bilibok György gzzurika@yahoo.com</p> <hr/> <p>Keywords nothing Aristotle Parmenides creatio ex nihilo Hegel Schopenhauer Kierkegaard Nietzsche</p>	<p>Abstract When someone asked me what I wanted to achieve and I answered nothing, I felt that it was related to my freedom in a certain sense. If we say that we want to write about nothing, some people will smile and say that it is easy, since nothing is nothing. Others acknowledge the complexity of the subject. We stand by the opinion of this second group, the aim of the lecture is to point out the complexity of the topic through the most important authors of the history of philosophy. We do not aim to examine <i>nothing</i> through scientists such as Newton, Torricelli, Galileo, Einstein or Hawking, nor do we aim to review the debates about zero in the philosophy of mathematics. From a religious point of view, however, we also touch on the concept of nothing in relation to creatio ex nihilo, Schopenhauer and Nietzsche. The theme of the presentation is therefore nothingness in the philosophical sense. We examine this concept through the most relevant authors from antiquity to Nietzsche. In Aristotle, nothing is mostly defined as lack. The Parmenidean idea that nothing can come from nothing finds its opposite in the Christian creatio ex nihilo. After presenting all this, we return to philosophy and examine the concept of nothing through authors such as Hegel, Schopenhauer, Kierkegaard. With Hegel, we examine in what sense existence is equal to nothing, with Schopenhauer, we analyze the relationship between will and nothing, for him, nothing would be a state to be achieved by eliminating the will. Based on this, we point out the connection between Schopenhauer and Buddhism. With Kierkegaard, we examine nothing in relation to authentic being. And with Nietzsche, we look at God-nothing, the desire for nothing, and the fight against nothing.</p>
<p>Kulcsszavak a semmi Arisztotelész Parmenidész creatio ex nihilo Hegel Schopenhauer Kierkegaard Nietzsche</p>	<p>Absztrakt Amikor valaki azt kérdezte tőlem, hogy mit akarok elérni és erre azt válaszoltam, hogy semmit, akkor éreztem, hogy ez bizonyos értelemben a szabadsággal áll összefüggésben. Ha azt mondjuk, hogy a semmiről akarunk írni, akkor némelyek ezt megmosolyogják és azt mondják, hogy ez könnyű, hiszen a semmi az semmi. Mások elismerik a téma komplexitását. Mi e második csoport véleménye mellett állunk ki, az előadás célja, hogy a filozófiatörténet leginkább jelentős szerzőin keresztül rámutasson a téma komplexitására. Nem célunk a semmit olyan tudósok révén vizsgálni, mint Newton, Torricelli, Galilei, Einstein vagy Hawking, továbbá a matematika-filozófia nulla körüli vitáit sem célunk áttekinteni. Vallási</p>

szempontból viszont érintjük a semmi fogalmát a *creatio ex nihilo*, Schopenhauer és Nietzsche kapcsán is.

Az előadás témája tehát a semmi filozófiai értelemben. Ezt a fogalmat az ókortól Cioranig a leginkább releváns szerzőkön keresztül vizsgáljuk. Arisztotelésznél a semmi leginkább hiányként kerül meghatározásra. A parmenidészi gondolat mely szerint a semmiből nem származhat semmi ellentétére a keresztény *creatio ex nihilo*-ban talál. Mindezek bemutatása után visszatérünk a filozófiához és olyan szerzőkön keresztül vizsgáljuk a semmi fogalmát, mint Hegel, Schopenhauer, Kierkegaard. Hegelnél megvizsgáljuk, hogy milyen értelemben egyenlő a lét a semmivel, Schopenhauernél az akarat és a semmi kapcsolatát elemezzük, nála a semmi elérendő állapot lenne az akarat kiiktatása által. Ez alapján rámutatunk Schopenhauer és a buddhizmus közti kapcsolatra. Kierkegaardnál az autentikus lét viszonylatában vizsgáljuk a semmit. Nietzschénél pedig az Isten-semmi, a semmi utáni vágyat, illetve a semmivel szembeni harcot nézzük meg.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján jött létre.

Amikor valaki azt kérdezte tőlem, hogy mit akarok elérni és erre azt válaszoltam, hogy semmit, akkor éreztem, hogy ez bizonyos értelemben a szabadsággal áll összefüggésben. Ha azt mondjuk, hogy a semmiről akarunk írni, akkor némelyek ezt megmosolyogják és azt mondják, hogy ez könnyű, hiszen a semmi az semmi. Mások elismerik a téma komplexitását. Mi e második csoport véleménye mellett vagyunk, az előadás célja, hogy a filozófiatörténet leginkább jelentős szerzőin keresztül rámutasson a téma komplexitására. Nem célunk a semmit olyan tudósok révén vizsgálni, mint Newton, Torricelli, Galilei, Einstein vagy Hawking, továbbá a matematika-filozófia nulla körüli vitáit sem célunk áttekinteni. Vallási szempontból viszont érintjük a semmi fogalmát a *creatio ex nihilo*, Schopenhauer és Nietzsche kapcsán is.

A témánk tehát a semmi filozófiai értelemben. Ezt a fogalmat az ókortól Nietzsché-ig a leginkább releváns szerzőkön keresztül vizsgáljuk. Arisztotelésznél a semmi leginkább hiányként kerül meghatározásra. A parmenidészi gondolat mely szerint a semmiből nem származhat semmi ellentétére a keresztény *creatio ex nihilo*-ban talál. Első lépésben ezeket tekintjük át részletesebben is.

Ha az ókori szerzőket nézzük, akkor például Arisztotelésznél a semmi hiányként jelentkezik. A hiánynak többféle jelentése van. Így hiányról beszélünk, amikor

„egy tárgyon nincs meg valami, ami pedig természet szerint meglehetne rajta... másik értelemben hiányról szólunk, ha egy dolgon nincs meg az, aminek akár a saját, akár a fajtája természete szerint meg kellene rajta lennie... továbbá hiány van ott, ahol valaminek nincs meg az a tulajdonsága, amit természetszerűen bírnia kellene és pedig akkor, amikor ennek meg kellene lennie.” Hiánynak mondható a valami birtoktól való erőszakos megfosztás is, illetve amikor a fosztó képzővel, görögben az α privatívummal tagadni lehet valamit, pl. egyenlőtlenség vagy láthatatlanság esetén. Hiányról van szó akkor is, ha valami egészen kis mértékben van jelen, továbbá akkor amikor valamit a tárgyon nem könnyen vagy nem jól lehet elvégezni, pl. az „oszthatatlan” esetén. Végül „azt is jelenti a hiány, hogy valami a tárgyon egyáltalában nincs meg; vaknak pl. nem azt hívjuk, akinek fél szeme van, hanem aki egyik szemével se tud látni. S ezért nem lehet azt mondani, hogy minden ember: jó vagy rossz, igazságos vagy igazságtalan, hanem vannak közbülső fokok.” (Arisztotelész 1992:152-153.) A hiány kapcsán itt már megjelenik az etikai dimenzió, csak utalásszerűen jelezzük, hogy Arisztotelész nyomán Aquinói Szent Tamásnál a bűn hiányként, a jónak, az erénynek hiányaként kerül meghatározásra.

Russell a görög szélsőségességre utalva írja: „A görögöket nem igazán jellemezte mértékletesség sem elméleteikben, sem gyakorlatukban. Hérakleitosz azt állította, hogy minden változik, Parmenidész ezzel szemben azt, hogy semmi.” (Russell 1996:61) A parmenidészi gondolatot miszerint a semmiből nem keletkezik semmi, nagyszerű formában Lucretius fogalmazta meg a „De rerum natura”-ban (Lucretius 1957:10):

*“Halld hát: minden e főelvből indul ki minálunk:
Isten sem kelthet soha semmit a semmi tövéről.
Persze a félelem úgy elfogta az emberi fajtát,
Hogy sok olyasmit képzél a földön s fenn az egekben,
Mit nem képes az értelmével megmagyarázni,
S azt hiszi, isteni képesség alkotta olyanná.
Éppen ezért, ha belátjuk, hogy nem szülhet a semmi
Semmit, már az irányt is jobban látjuk, amerre
Indulnunk kell, s azt is, honnan támad akármí,
S isten nélkül hogy jön minden létre magától.
Mert, ha szülőök lenne a semmi is, akkor akármely
Lényből létrejöhetne akármí, s magra se lenne
Szükség.”*

Így a zsidó-keresztény teremtésteológia és a görög platonikus kozmológia közt ellentét van: az egyik az örökkévalóságból indult ki, abból, hogy az anyag nem-keletkezett valóság; a keresztény tanítók viszont ragaszkodtak a Biblia tanúságához abban, hogy az anyag is Isten teremtő akaratából jött létre. A görög kozmológia Platón dialógusában, a „Timaiosz”-ban találja meg kifejeződését. A „Timaiosz” szerint három egyenrangú princípium, Isten, az ideák és az anyag alkotja a világot. Istent viszont teremtő tevékenységében korlátozzák azok a lehetőségek, amelyeket az eleve adott anyag biztosít számára. A kozmosz tökéletlenségének oka nem Isten tökéletlenségében áll, hanem a számára rendelkezésre álló anyagban. Ezzel szemben a teológia a 2. század második felétől kezdve kidolgozta a *creatio ex nihilo* tanát, ami szerint az anyagot is, Isten által létrehozott valóságnak kell tekinteni. Érdekes, hogy az Ószövetség utolsó írásaiban hasonlóságok vannak a platóni gondolatvilággal: a Bölcs 11, 17 Isten „mindenható kezéről” beszél, amely „a világot az alaktalan anyagból formálta ki.” Ennek ellenpontja a *creatio ex nihilo* - amelyet első említésben a 2Mak 7, 28-ban találjuk - kifejezetten arról szól, hogy Isten „a földet és mindent, ami rajta van... a semmiből teremtette.” Ennek alapján a 2. században így figyelmeztet Hermász Pásztor a „Isten, aki az egekben lakozik, a nem létezőkből a létezőket megteremtette, majd megsokasította és megnövelte azokat az ő szent Egyházáért.” (Herm 1,1) Viszont a világ keletkezésének görög-platonikus eszméjétől való tudatos elhatárolódás a markionita és a keresztény-gnosztikus eszmék terjedése idején történt meg. Jusztinosz vértanú már nyomatékosan hangsúlyozza Isten határtalan teremtő hatalmát, egyedül Isten a teremtetlen valóság, aki fölötté áll minden keletkezett valónak. Jusztinosz tanítványa Tatianosz pedig kiemeli, hogy Isten az egyetlen princípium mindenek fölött, aki először egy anyagi valóságot „hoz elő”, amelyet a Logosz kozmoszá rendez el. Jusztinosz és Tatianosz valószínűleg a markionita tévtanok ellenében - amely egy jó és egy rossz princípium feltételezéséből indult ki - fogalmazták meg tanításukat. Antiochiai Theophilosz pedig kifejezetten a Biblia alapján tanítja, hogy „Isten a mindenséget a semmiből hozta létre.” Lényegében három érve van a platóni világkép ellen: 1. A teremtetlen anyag elképzelése veszélyezteti annak megvallását, hogy Isten „a mindenség teremtője.” 2. Ha az anyag teremtetlen volna, akkor változatlan és Istenhez hasonló volna. 3. Isten nagysága csak akkor igazi nagyság, hogyha hatalma van ahhoz, hogy a semmiből teremtsen. A *creatio ex nihilo* tanát Lyoni Iréneusz segítette valódi áttöréshez, írásaiban kiemelte az egyetlen Isten szabad, feltétel nélküli teremtő voltát. Isten nem a

teremtetlen, örök anyagot formálta meg, hanem „önmagából vette a teremtmények szubsztanciáját és eszméjét.” (Adv. Haer. IV 20, 1) Ő az eredete mindannak, ami van. „A világananyag teremtését a magasságos Isten erejének és akaratának tulajdonítjuk... Az emberek képtelenek arra, hogy a semmiből valamit csináljanak; ehhez anyagra van szükségük. Isten azonban elsősorban éppen abban áll fölötte az embernek, hogy teremtésének anyagát, amely azelőtt nem létezett, ő maga alkotta meg.” (Adv. Haer. II 10, 4; vö. IV 20,2; 38,3) (DK:182-185)

Összességében a *creatio ex nihilo* az „ex” prepozícióval egy „előre adott anyag” elképzelését idézi fel, utána viszont a „nihil” szóval éppen ezt tagadja. Ez a kifejezés tehát szokatlan, de valójában megfelel a Biblia szóhasználatának, amely úgy fejezi ki a Teremtő páratlan tevékenységét, hogy a „bara” igét csak akkor használja, ha Isten teremtő tevékenységéről van szó (DK:221). A *creatio ex nihilo* tana elsősorban Isten transzcendenciáját juttatja kifejezésre: szuverén különbségét minden teremtett dologtól. Ami érdekes, hogy Isten „elsőbbsége” a teremtés előtt nem gondolható el időbeli elsőbbségként, mivel a teremtés eseménye magában foglalja a tér és az idő keletkezését is. Azt a kérdést tehát nem lehet értelmesen feltenni, hogy mi volt a teremtés „előtt.” Isten elsőbbsége csak úgy gondolható el értelmesen, ha az létbeli elsőbbséget jelent (DK:211-222). A teológia arra a kérdésre, hogy miért van egyáltalán valami, és miért nem a semmi van, azzal válaszol, hogy Isten mindent „a semmiből”, vagyis létének teljességével a nemlétből hívott létbe; tér, idő és anyag Isten szabad akaratának köszönhetik létüket (DK:223). A Tanítóhivatal is annak kijelentésére szorítkozott, hogy Isten a szellemi és a testi rendet „az idők kezdetén egyaránt... a semmiből teremtette.” (IV. Lateráni zsinat 1215; DH 800), s hogy minden dolgot „egész szubsztanciája szerint a semmiből hozott létre”, éspedig „jóságából fakadóan” (I. Vatikáni zsinat 1870; DH 3002 és 3025). További érdekesség, hogy Luther a megigazulástan keretében antropológiai szempontból kiélezve veti fel a kérdést: az ember bűnös, ezért semmis lény, tehát a tettei is semmisek: „a teremtmény a semmiből származik, ezért semmi mindaz is, amire képes.” (WA 43, 178 sk.). Ennek elfogadása az alapja annak, hogy Isten valamit tehessen az emberrel, mivel „csak a bűnös képez megfelelő anyagot Isten számára, csak ő az a semmisség Isten színe előtt, amelyből Isten létrehozhat valamit.” (Gerhard Ebeling 310) (Beinert 2004:83-84).

Visszatérve a filozófiához, a semmi fogalmát olyan szerzőkön keresztül vizsgáljuk, mint Hegel, Schopenhauer, Kierkegaard. Hegelnél megvizsgáljuk, hogy milyen értelemben egyenlő a lét a semmivel, Schopenhauernél az akarat és a semmi kapcsolatát elemezzük, nála a semmi elérendő állapot lenne az akarat kiiktatása által. Ez alapján rámutatunk Schopenhauer és a buddhizmus közti kapcsolatra. Kierkegaardnál az autentikus lét viszonylatában vizsgáljuk a semmit. Nietzsche-nél pedig az Isten-semmi, a semmi utáni vágyat, illetve a semmivel szembeni harcot nézzük meg.

Hegel dialektikája a metafizikus gondolkodás meghaladásának kísérleteként értelmezhető, amennyiben az utóbbi a változatlan, statikus valóságot írja le, míg a dialektika a lét és az értelem mozgását ábrázolja; a dialektika a valóság és a megismerés alaptörvénye. A tézis-antitézis-szintézis elve szerint az ellentétek végül abszolút egységgé oldódnak, így ellentmondásról csak a részek, nem pedig az egész tekintetében beszélhetünk; az ellentmondás maga sem konkrét létező, hanem pusztán elvont fogalom. A negatív voltaképpen nem önmagában negatív, csak funkcionálisan, negációként; a tagadás mindig a lényeg tagadása, mely a pozitívumhoz való visszatérésben „megszüntetve megőrződik”. A hegeli rendszerben tehát az elvont lét [Sein] a „keletkezésben” [Werden] alakul konkrét létezéssé [Dasein], azaz elvont, magasabb szintű létté; a dialektikus folyamatban így a lét és a semmi azonos. Nietzsche mind Kanttal, mind Hegellel szembe fordul, mikor azt állítja, a konkrét-reális emberi létezésnek primátusa van a morális-ideális létezés eszméjével szemben. A történelem, és vele az emberiség nem egy ideális állapot felé kell, hogy haladjon, minthogy ilyen állapot nem létezik. Az abszolútum nietzschei tagadása azonban eltérő árnyalatot kap a Kant-, illetve a Hegel-kritika esetében, amennyiben előbbinél a metafizika, utóbbinál pedig inkább az absztrakt logika kritikáját jelenti. Kant az érzéki és érzékeletti ellentétét a transzcendentalitásban próbálta feloldani Hegel pedig a transzcendentalitást igyekezett megszüntetni a létezés és gondolkodás radikálisan időbeli elméletével, melyet azonban az abszolút cél tételezése és a negativitás teljes felszámolása végül mégis önmagába zárt (Lamár 2015:21-22).

Az említett hegeli különbségnélküliség tükröződik Eckhart mesternél is:

“Mármost a mesterek ezt mondják: amikor magunkban a teremtmény mivoltot ismerjük meg, az »alkonyi ismeret«, ebben a teremtményeket a sokféleség és különbözőség képeiben látjuk. De amikor a

teremtényeket Istenben ismerjük meg, az a »hajnali ismeret«, amelyben a teremtményeket bármely különbözőségtől mentesen, képek és hasonlatosságok nélkül abban az egyben látjuk, ami maga Isten.»
(Eckhart 2010:433)

Hozzá hasonlóan Schopenhauernél arról van szó, hogy a szentség, mint minden akarás tagadása és feladása, illetve a megváltás egy olyan világtól, amelynek létezése az ember szenvedése, úgy tűnik fel, mint átmenet az üres semmibe.

A semmi mivel tagadásként jelentkezik ezért lényegien viszonylagos: „ezt a tulajdonságot (nevezendő itt Kant) csak a nihil privativumnak tulajdonítják, amelyik a plusz ellentétében mínusszal jelzett, mely mínusz is fordított szempont esetén plusszá alakulhat, és ennek a nihil privativumnak az ellentétében a nihil negatívumot állították fel, amely minden vonatkozásban semmi volna, amelyre példának a logikai, önmagát felszámoló ellentmondást hozzák fel.” Valójában semmilyen abszolút semmi, semmiféle tulajdonképpeni nihil negatívum még csak nem is gondolható; hanem mind, amelyik ily jellegű, magasabb szempontból tekintve vagy tágabb fogalom alá rendelve, mindig újra csak nihil privativum. Minden semmi csak valami másnak a viszonylatában gondolva lehet ilyen, tehát feltételezi ezt a viszonylatot, vagyis azt a másik dolgot is. Ezért az általában pozitívnek feltételezett létezőnek negációja a semmi fogalma a maga legáltalánosabb értelmében kifejezi a képzetvilágot, mely az akarat objektitása vagy tükre. Az akarat tagadása, feloldása, elfordítása egyben a világnak, tükrének megszüntetése és eltüntetése is. „Ha az akaratot nem pillantjuk meg többé ebben a tükörben, akkor hiába kérdezzük, merre fordult, s azt panaszoljuk így, hogy nincs többé Hol-ja. és Mikor-ja, hogy tehát a semmiben veszett el.” Így egy fordított álláspont alapján a számunkra létezőt mint a semmit s ama semmit mint a létezőt tárná fel. Amíg azonban magunk vagyunk az életakarat, emez utóbbit csak negatívként foghatjuk fel s jelölhetjük, mert „Empedoklész régi tétele, hogy hasonlót csak hasonlóak ismernek fel, épp itt foszt meg bennünket minden megismeréstől, ahogyan fordítva viszont minden valóságos megismerésünk lehetősége, vagyis a világ mint képzet, vagy az akarat objektitása, végső soron erre épül. Mert a világ az akarat önmegismerése.” Ha tehát a világ önmagábani lényegét akaratként és minden jelenségében csak ennek objektitásaként értelmezzük akkor az akarat szabad tagadásával felszámolódnak az akarat jelenségei, valamint e jelenségnek az általános

formái is: idő és tér, s ezeknek végső alapformája, szubjektum és objektum. Röviden, ha nincs akarat: nincs képzet, nincs világ: „Előttünk nem marad más ilyképp, csak a semmi. De az, ami ebben a semmiben való szétfolyásunk ellen tiltakozik, ez épp az életakarat, mely mi magunk vagyunk, ahogyan az a mi világunk. Hogy a semmit oly nagyon megvetjük viszolyogva, nem egyéb, mint kifejezése annak, hogy oly nagyon akarjuk az életet, s egyéb se vagyunk, mint ez az akarat, és rajta kívül semmi mást nem ismerünk.” Ezzel szemben a szentek állnak, vagyis azok akikben az akarat, teljes önmegismerésig jutva, önmagát mindenben viszontlelte, s akkor önmagát szabadon tagadta és akikben csak a megismerés maradt, és eltűnt az akarat. Számunkra ez sötét semmiként tárul fel, ezért: „inkább szabadon megvalljuk, ami az akarat teljes felszámolása után megmarad, az mindazok számára, akikben még teljességgel ott az akarat, mindenképpen a semmi. De megfordítva is, azoknak, akikben az akarat megtette már fordulatát, és tagadja önmagát, ez a számunkra oly valós világ a maga összes napjával és tejútjával - semmi (Schopenhauer 2007:481-484).

Összességében tehát Schopenhauer elutasítja a *nihil negatívum*, a minden vonatkozásban semmi elgondolhatóságát, gondolatmenetének egészét követve mégis arra a végkövetkeztetésre jutunk, hogy a következetes akarattagadás végeredménye nem az egyszerű megszűnés, valamilyen *fenomenális semmi*, hanem ennél jóval több, amit talán *szubsztanciális semminek* lehetne nevezni. A minőségi különbséget az *igazán* és a *látszólag* való meghalás terminológiai különbsége adja: „mert az igazi meghalás nem csupán a fenomenikus tudat kioltását jelenti, hanem magának a számára való világnak, sőt az egyáltalában vett világnak a megszűnését is magában foglalja.” (Csejtei 2002:53-54)

Kierkegaard felfogása szerint a nem-autentikus egzisztencia meddővé, értelmetlenné válik, melynek eredménye - a semmi. Nem véletlen, hogy ennek az életnek az átiratában fontos szerepet kapnak olyan elemek, mint a *hallgatás*, a *némaság*, a *csend*, melyek valamennyien a belső közvetíthetlenségét „szólaltatják meg”. Ha pedig a közvetítés sikerül, akkor ennek ára a *félreértés* (Csejtej 2002:151). Mindezért Kierkegaard Schlegelnél egy blaszfémikus mozzanatot vesz észre: az ironikusnál, Istenhez hasonlóan minden lehetséges, mert ha semmi sem *valós*, akkor elvileg a romantikus bármit létrehozhat, hiszen nem köti semmi a kezét. Az analógia viszont nem tökéletes, mivel az ember esetében, szemben Istennel, a semmiből nem lesz semmi, így maga az ironikus is semmivé válik. Az ironikus élete így egészen elvont, folyton csak

nézője saját létének: miközben szabadnak hiszi magát, ki van szolgáltatva a hangulatok kontingenciájának (Tánczos 2017:203).

Nietzsche szemében a hús kerülése, a böjtölés, a nemi önmegtartóztatás, a pusztába való menekülés, az érzékiségellenesség nem más, mint a semmi vagy az Isten utáni vágy kifejezése: „az Istennel való *unió mistica* utáni vágy azonos a buddhisták vágyával a semmire, a Nirvánára - és semmi mással.” Ebből fakad minden rossz „a *lényegileg veszedelmes* talaján, ezen az alapvetően papi talajon lett csak az ember igazából *érdekes állat*, az emberi lélek csak itt kapott mélyebb értelmet, itt lett *gonosz*, és ez az ember eddigi fölényének két elemi formája az állat fölött.” (Nietzsche 2019:19-20) Ez a természetbe vagy a létbe helyezett gonoszság, a természet ördögi mivoltának hangoztatása vagy a nihilista elfordulás a létezésről, vágyakozás a semmibe vagy éppen „ellentétébe”, egy másléttbe, a buddhizmus és a hasonló doktrínák a magánvaló elértéktelenítését jelentik (Nietzsche 2019:67).

Az aszketikus ideálok jelentőségének kapcsán írja Nietzsche, hogy ez például a szentek számára megnyugvás a semmi vagyis Isten kebelén, de minden más ember számára is az aszketikus ideál jelentősége „kifejezi az emberi akarat alapvető vonását, a *horror vacui*-t: azt, hogy szüksége van egy célra - és még inkább a *semmit* akarja, semmint *semmit sem* akarna.” (Nietzsche 2019:73)

Az embertől való nagy *undor* meg az ember iránt érzett *részvét* egyesülése jelenti a semmi akarását, a nihilizmust (Nietzsche 2019: 93-94). A semmi akarása tehát, amely az aszketikus ideáltól kapta irányát: az emberi, még inkább az állati, de még inkább az anyagi gyűlöletét jelenti, az érzékektől és az észről való undort, rettegést a szépségtől és a boldogságtól, elvágódást minden látszathoz, változáshoz, levéshez, halálhoz, kívánsághoz, vágyhoz, egyszóval idegenkedést az élettől, lázadást az elemi életfeltételek ellen (Nietzsche 2019:126).

Nietzsche többször is megismétli, hogy a semmit minden pesszimista vallásban *Istennek* hívják (Nietzsche 2019:103). Így az ember nem mondja azt, hogy „semmi”; azt mondja, hogy „Túlani”; vagy azt, hogy „Isten”; vagy hogy „az *igazi élet*”; vagy pedig azt, hogy Nirvána, megváltás, üdvözülés... E mögött *életellenes* tendencia rejlik. „Schopenhauer életellenes volt; ezért vált nála a részvét erénnyé...” Vele szemben Arisztotelész a részvétben egy beteges és veszedelmes állapotot látott. A részvét az irodalmi és művészeti *dekadencia* oka, amitől szabaddá kellene válni (Nietzsche 2007:14-15). A keresztény

istenfogalom a legromlottabb istenfogalmak egyike. Isten, az élet ellentétje, ahelyett, hogy az élet felmagasztalása és örök Igen-je lenne! Isten - az „evilági” vagyis: az élet, a természet megrágalmazásának eszköze, s a „túlvilági”-ról szóló hazugságnak a képlete: „Istenben a Semmit istenítik, s a Semmi akarását szentesítik!” (Nietzsche 2007:30). Ez azért történik, mert „ha az élet súlypontját *nem* az életbe, hanem a „túlani”-ba - *a semmibe* - helyezzük, akkor az életet súlypontjától megfosszuk: „a személyes halhatatlanságról való nagy hazugság elpusztít minden észt, s szétzúz mindent, ami az ösztönökben természeti - vagyis mindaz, ami az ösztönökben jótékony, az életet előremozdító s a jövőt biztosító.” (Nietzsche 2019:70). A morális világértelmezés miután megkísérelte a túlvilágba menekülést, a nihilizmusban végződik. „Semminek semmi értelme” buddhista vonás, tulajdonképpen vágy a semmibe (Nietzsche 2002:13). Silesius „Kerúbi Vándor” című írásában olvassuk: „Semmivé lenni annyi, mint Istenné lenni. Mi most van, meg nem áll: csak aki semmi lett, nyerhet majd az örök fényből új életet.” (VI. 130, K. I.) Ennek kapcsán Derrida felteszi a kérdést: Hogyan gondoljuk ezt a valamivé lennit? Werden: egyszerre születés és változás, kialakulás és átalakulás. Ez a létrejövés a semmiből és semmiként, Istenként és Semmiként, mint maga a Semmi, ez a születés, mely előzmény nélkül hordozza önmagát, ez az önmagává-válás mint Istenné - vagy Semmivé - válás, éppen ez az, ami lehetetlennek látszik, több mint lehetetlennek, a leghetetlenebb lehetségesnek, a lehetlennél lehetlenebbnek, ha a lehetetlen a lehetséges egyszerű tagadó modalitása. Ez a gondolat különös rokonságot mutat annak tapasztalatával, amit „dekonstrukciónak” hívnak. Távol attól, hogy módszertani technika, lehetséges vagy szükséges procedúra volna, mely egy program törvénye szerint halad, és szabályokat alkalmaz, azaz lehetőségeket bont ki, a „dekonstrukciót” gyakran határozták meg a lehetetlen, a leghetetlenebb (lehetetlen) lehetőségének tapasztalataként, és e feltételben az adománnyal, az „igen”-nel, a „jött”-jel, a döntéssel, a tanúsággal, a titokkal stb. osztozik. És talán a halállal. A semmivé mint önmagává vagy mint Istenné válni, a válni (Werden) mint magot támasztani [engendrement] a másiktól, a másiktól - ez az, ami Silesius szerint lehetséges, de mint még a lehetlennél is lehetlenebb. Ez a fokozás, ez a túl, ez a hyper (über) nyilvánvalóan abszolút heterogenitást visz a lehetséges rendjébe és modalitásába. A lehetetlen, a „lehetlenebb” - mely mint olyan lehetséges is („a lehetlennél lehetlenebb”) - lehetősége egy abszolút megszakítást jelöl a lehetséges

birodalmában, mely mindazonáltal, mondhatni, helyben marad (Derrida 1995:63).

A semmi hipnotikus érzése - ahol már *nem létezik szenvedés* - a szenvedők és a rosszul születettek számára a legvégső jó, az értékek értéke, amit ők pozitívan értékelnek, a pozitívként, mint olyanként (Nietzsche 2019:103). A félresiklott életűek önpusztításának szimptomái: önmaguk élve boncolása, a mérgezés, a kábulat, a romantika és mindenekelőtt olyan cselekedetek iránti ösztönös szükséglet, amelyekkel a hatalmasokat halálos ellenségükké teszik az önpusztítás ösztönének akarása vagyis vágy a semmibe (Nietzsche 2002: 37).

Nietzsche megállapítja, hogy sajnos „a hanyatlás-ösztönök úrrá lettek a haladás ösztönein... A semmi akarása úrrá lett az élet akarásán!” (Nietzsche 2002:178) Vagyis a középszerűek értékesebbek a kivételeknél, a silányak értékesebbek a középszerűeknél, a semmi akarása hatalmasabb az élet akarásánál - a legfőbb cél pedig, keresztény, buddhista, schopenhaueri nyelven szólva: „inkább nem lenni, mint lenni”. Ezért mindig az erősebbeket kell felfegyverezni a gyöngék ellen; a szerencséseket a szerencsétlenek ellen; az egészségeseket a félresikerültek és a rossz átörökléstől terheltek ellen (Nietzsche 2002:295). „Nyomorúságos történet ez: az ember elvet keres, amelynek alapján megvetheti az embereket - föltalál egy világot, hogy e világot megrágalmazhassa és bemocskolhassa: valójában minden ilyen esetben a semmi után nyúl és a semmiből csinál »Istent«, »igazságot« és mindenkor ezen lét bírójává és elítélőjévé lesz...” ((Nietzsche 2002:207).

Nietzsche szerint olyan emberre van szükség, aki megváltást hoz ettől, vagyis „a nagy undortól, a semmi akarásától, a nihilizmustól... aki az akaratot ismét fölszabadítja, aki a földnek a célt és az embernek a reményt ismét visszaadja.” Ez csak egy keresztényellenes és nihilizmusellenes ember lehet, az Isten és a semmi legyőzője (Nietzsche 2019:71). Az askéta-eszménnyel vagyis a semmi akarásával szemben áll Zarathustra (Nietzsche 1994:114-115), mert „a vágyakozás a semmibe a tragikus bölcsesség tagadása, tehát az ellentéte!” (Nietzsche 2002:426).

Összességében tehát Nietzsche szerint az „igazság utáni kutatás” valódi neve a „Semmi elől való menekülés” - a metafizika mélyén a nihilizmus erői munkálkodnak, ennek az állapotnak pedig csak úgy lehet véget vetni, ha kihasználjuk a minden erő alapját képező hatalomakarás ösztönét, mely önmaga kiteljesítésére készíti az adott erőt. Ez azonban a

metafizika/nihilizmus esetében öngyilkossággal egyenlő, amennyiben a Semmi akarásának végletekig hajtását jelenti - méghozzá az átalakítás értelmében, melynek eredménye a dionüszoszi átértékelés. A nietzschei filozófia a metafizika-kritikát végső határáig vitte, és ezzel a metafizikus gondolkodásmódot, és az arra épülő erkölcsi világrendet jellemző általános élet-tagadást radikális igenléssé kristályosította át. Hegellel szemben Nietzsche nem feloldani akarja a különbséget egy végső, mindent kiegyenlítő azonosságban, hanem ellenkezőleg, saját maximumáig viszi, vagyis aktivizálja. Szerinte minden metafizikai gondolkodás alapvonása az ontológiai differencia elfelejtése - minden metafizikai vigasz lényege - vagyis a Semmiről való megfeleledkezés akarása, mely a nihilizmus alaptendenciája, és amely végsőig fokozva magának a Semminek az akarásához vezet. Így paradox módon, épp az ontológiai differencia aktivizálása jelentheti egyedül a nihilizmus kiteljesítését, végül pedig önfelszámolását. „S hogy mi marad utána? Semmi, ami bizonyos vagy befejezett, csak az örök keletkezés és alakulás, és ezáltal a hatalomakarás kiteljesítésének egy újfajta, kockázatos, a Semmivel, a metafizikai vigasz nemlétezésével szembenező, dionüszoszi értelemben akaró-teremtő, tragikus lehetősége.” (Lamár 2015:112-113).

A tanulmány célja az volt, hogy a filozófiatörténet leginkább jelentős szerzőin keresztül rámutasson a semmi témájának komplexitására filozófiai értelemben. Ezt a fogalmat az ókortól Nietzsché-ig a leginkább releváns szerzőkön keresztül vizsgáltuk. Arisztotelésznél a semmi leginkább hiányként került meghatározásra. A parmenidészi gondolat mely szerint a semmiből nem származhat semmi ellentétjére a keresztény *creatio ex nihilo*-ban talált. Mindezek bemutatása után visszatértünk a filozófiához és olyan szerzőkön keresztül vizsgáltuk a semmi fogalmát, mint Hegel, Schopenhauer, Kierkegaard. Hegelnél megvizsgáltuk, hogy milyen értelemben egyenlő a lét a semmivel, Schopenhauernél az akarat és a semmi kapcsolatát elemeztük, nála a semmi elérendő állapot lenne az akarat kiiktatása által. Ez alapján rámutattunk Schopenhauer és a buddhizmus közti kapcsolatra. Kierkegaardnál az autentikus lét viszonylatában vizsgáltuk a semmit. Nietzschénél pedig az Isten-semmi, a semmi utáni vágyat, illetve a semmivel szembeni harcot néztük meg.

Felhasznált irodalom

1. Arisztotelész (1992): *Metafizika*. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány.
2. Beinert, Wolfgang (2004): *A katolikus dogmatika lexikona*. Budapest: Vigilia.
3. Derrida, Jacques (1995): *Esszé a névről*. Pécs: Jelenkor.
4. DK - *A dogmatika kézikönyve*. (Első kötet) 2002. Szerk. Theodor Schneider. Budapest: Vigilia.
5. Eckhart mester (2010): *A nemes ember*. Bányai Ferenc ford. In: *Eckhart mester: Az értelem fénye*. Fiatalkori művek, német prédikációk, tanköltemény és értekezések. Budapest: Kairosz.
6. Lamár Erzsébet (2015): „A különbség ereje és a reprezentáció paradoxona.” Doktori disszertáció, Szeged.
7. Lucretius Carus, Titus (1957): *De rerum natura*. Debrecen: Alföldi Magvető.
8. Nietzsche, Friedrich Wilhelm. 1994. *Ecce homo*. Budapest: Göncöl.
9. Nietzsche, Friedrich Wilhelm (2002): *A hatalom akarása: minden értékek átértékelésének kísérlete*. Budapest: Cartaphilus.
10. Nietzsche, Friedrich Wilhelm (2007): *Az antikrisztus*. Máriabesnyő-Gödöllő. Attraktor.
11. Nietzsche, Friedrich Wilhelm (2019): *A morál genealógiája: vitairat*. Máriabesnyő: Attraktor.
12. Russell, Bertrand (1996): *A nyugati filozófia története*. Budapest: Göncöl.
13. Schopenhauer, Arthur (2007): *A világ mint akarat és képzet*. Budapest: Osiris.
14. Tánzos Péter (2017): *Szubverzió a modern filozófiában*. Doktori disszertáció, Debrecen.

A szívek frigye, nem a fejeké - A nő, a férfi és a szerelem Arthur Schopenhauer filozófiájában

Moklovsky Réka¹

¹PhD hallgató, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Humán Tudományok Doktori Iskola, Modern Filozófia Doktori Program, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
ORCID: 0000-0003-3198-1940

INFO

Moklovsky Réka
mokireka@gmail.com

Keywords

Arthur Schopenhauer
The World as Will and Representation
The Metaphysics of Love
femininity
genders

Kulcsszavak

Arthur Schopenhauer
A világ mint akarat és képzet
A szerelem metafizikája
nőiség
nemek

ABSTRACT

Abstract

In my study I will take a closer look at Arthur Schopenhauer's theories, who is one of the most outstanding philosophers of the 19th century. These theories are about women, femininity, and very closely related to these about men, the characteristic features of the two genders, the affection connecting them, the functioning of the sexual instinct, the passionate love securing and defining the future existence and composition of the human gender, as well as about people's choice of partner and marriage. In my study I will also cover how all these connect with the philosopher's view of the world, in what way they are related to the notion of constant suffering and death of the self. For my analysis I have chosen parts of different texts like *The World as Will and Representation* from 1818, specifically *The Metaphysics of Love*, which can also be read as an independent study. Furthermore, I have chosen the philosophical study *On Women* revealing the representation of femininity, which can be read in *Parerga and Paralipomena*, from 1851.

Absztrakt

Tanulmányomban a XIX. század egyik legjelentősebb európai gondolkodójának, Arthur Schopenhauernek a nőkről, a nőiségről, illetve szoros összefüggésben a férfiakról, a két nem jellegzetességeiről, az őket egymáshoz fűző vonzalomról, a nemi ösztön működéséről, az emberi nem jövőbeli létezéséről és összetételéről határozó, azt biztosító szenvedélyes szerelemről, és a párválasztásról, házasságkötésről szóló teóriáit vizsgálom meg közelebbről. Kitérek arra, hogy mindez hogyan tartozik bele a filozófus világszemléletének összefüggéseibe, milyen kapcsolatban áll az egyén örökös szenvedésének és meghalásának gondolatával. Az elemzésemhez olyan szövegekből választottam ki részleteket, mint az 1818-as *A világ mint akarat és képzet*, különös tekintettel *A szerelem metafizikájára*, amely önálló tanulmányként is olvasható, valamint az 1851-es *Parerga és paralipomenában* olvasható, a nőiség reprezentációjának felderítésében jelentős *A nőkről* című bölcséleti írás.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

„Ő [a nemi kapcsolatot] a háború oka, a béke célja, a komolyság alapja, az élc céltáblája, a vicc kimeríthetetlen forrása, minden célzás kulcsa, minden titkos jel értelme, a fiatalok - és gyakran az idősök is - mindennapos törekvése, a parázna fixa ideája, a szűz saját akarata ellenére is mégis állandóan visszatérő ábrándképe, az élc mindenkor készen álló anyaga, de csupán azért, mert alapját a legmélyebb komolyság képezi.” (Schopenhauer 2021a: 621)

A tanulmányom gerincét Arthur Schopenhauer *A szerelem metafizikája* című írása adja, melyben a férfi és nő közötti szerelem témáját a költészet felől közelíti meg, elmélkedését hiánypótlónak nevezve, ugyanis hiába említi Platón, Rousseau-t, Kantot, Platnert és Spinozát, állítása szerint nincsenek elődei, noha a két nem között szövődő szerelem kétségen felül álló valóságosságát és fontosságát tekintve a filozófiának igenis fel kell dolgoznia.¹ Ez a metafizika beletartozik Schopenhauer világszemléletének összefüggéseibe; jelentőségét az is mutatja, hogy először az 1844-es *A világ mint akarat és képzet* kiegészítő kötetének negyvennegyedik fejezeteként jelent meg.² A schopenhaueri filozófia elméleti, az általánosság álláspontjáról beszél, és a megismerésre törekszik, nem az előírásra - ez megmutatkozik abban is, ahogyan a nemekről és a szerelemről gondolkodik.

Schopenhauer szerint a szerelem individualizált nemi ösztön, az élet szeretetével egyetemben a legerősebb és legtevékenyebb, erre irányul minden emberi törekvés. Teljesen megalapozottnak tartja a szerelmet övező komolyságot, ugyanis végső célja fontosabb minden másnál: a szerelmi játék a legközelebbi nemzedék összetételéről dönt. „Mint ahogy ezeknek az eljövendő személyeknek a létezése, az egzisztenciája általában a nemi ösztöntől függ, éppúgy függ lényegük, eszenciájuk teljességgel a nemi ösztön kielégítésére szolgáló egyéni választástól, vagyis a szerelemtől, amely lényegüket minden tekintetben megmásíthatatlanul megállapítja.”

¹ Ellenben a férfiak közötti szerelem korábban is helyet kapott a filozófiai gondolkodásban.

² Tanulmányomban a külön kötetben megjelent Mikes Lajos-féle fordítást használom és idézem, melyben más fordításoktól eltérően nem *A nemi szerelem metafizikájaként* szerepel a cím, hanem *A szerelem metafizikájaként*; ez a fordítás figyelembe veszi, hogy Schopenhauer váltakozva használja a „Geschlechtsliebe” és a „Liebe” szavakat, ehhez igazodva magyarul a szerelem és a szeretet szavakat használva elkerülhetők a félreértések.

(Schopenhauer 2017:12-13) Az emberi nem jövőbeli létezéséről és összetételéről lévén szó, az egyes ember akaratán túlmutató faji akaratról beszélünk. A nemi ösztön általában véve az életet kívánó akarat, ám ha egy bizonyos egyénre irányul, akkor az olyan akarat, amely mint pontosan meghatározott egyén kíván élni. A meghatározott mivoltú egyén nemzésének célja bizonyítja, hogy a szerelemben nem a viszonzás a lényeges, hanem az, amit Schopenhauer bírásnak nevez, vagyis a fizikai élvezet - az ezzel való megelégedésre például szolgálnak a kényszerházasságok, a megvásárolt női kegyek, és az erőszakos nemi közösülések. A szerelmesek növekvő vonzalma az általuk létrehozható, létrehozni kívánt egyén életakarata; vágyódásuk ebben a lényben teljeseedik be, akiben örökletes tulajdonságaik egyesülten élnek tovább. Ennek fordítottja, vagyis férfi és nő kölcsönös, határozott és tartós idegenkedése egymástól azt jelenti, hogy annak, amit nemzeni tudnának, inkább a világra sem kellene jönnie.

A schopenhaueri teória szerint az apa mint *sexus potior*, a nemző princípium adja az új élet bázisát, a születendő gyermek tőle örökli az akaratot vagy a jellemet, míg az anyától mint *sexus sequiortól*,³ a befogadó princípiumtól az intellektust, a testi mivoltot pedig mindkettejüktől, egész pontosan az alakot az apától, a nagyságot az anyától.⁴ Az új egyén új idea, mely a jelenségek világában való megvalósulásra törekszik - ez a mohóság és hevesség a jövőendő szülők egymás iránt érzett szenvedélye. Ebből mondhatni már egyenesen következik, hogy a szerelmi hajlam leginkább az egészségre, az erőre és a szépségre, ebből adódóan a fiatalságra is irányul, mert a cél az emberi nem faji jellegének minél tökéletesebb kidomborítása. Férfi és nő egymás iránt érzett szenvedélye fokozódik, ha kielégítésre számíthat, valamint ha minél tökéletesebben egymáshoz valók. Schopenhauer hozzáteszi, hogy az igazi szenvedélyes szerelem ritka, bár a megtapasztalására lehetősége van minden egyes embernek.

³ Ez a kifejezés megjelenik *A nőkről* című tanulmányban is: „A nők *sexus sequior*, a minden tekintetben alsóbbrendű, második sorban következő nem, amelynek gyöngességét tehát kímélni kell, de amelyet hódolattal tisztelni módfelett nevetséges s a magunk szemében megaláz bennünket. (...) [S]emmiképpen sem alkalmas arra, hogy hódolatunk és imádatunk tárgya legyen s magasabban hordja a fejét, mint a férfi, s oly jogok birtokában legyen, mint a férfi.” (Schopenhauer 1924: 19-20)

⁴ Ebben az elméletben megtalálhatjuk a filozófus saját szülei iránt táplált érzelmeit is: bálványozta korán elvesztett édesapját, Heinrich Floris Schopenhauert, és gyűlölte az édesanyját, Johannát, a „Fekete Özvegyet”. (Solé 2022: 28-29)

A nemi ösztön voltaképpen kijátssza az ember önzőségét, „vakhiedelemmel” ráveszi, hogy a fajnak szolgáljon, miközben az ember abban a hitben él, hogy saját célja felé tör, saját érdeke szerint cselekszik - az ösztönben a faji érzék az akarat elé tárja, ami a fajnak használ. Ami a nemi ösztönt felemeli az „undorító szükséglet” szintjéről, nem más, mint a szépérvék.⁵ Azonban a szépérvék is „tudja azt a trükköt”, hogy afelé irányítja az embert, akiben a faji jelleg a legtisztábban megmutatkozik, és azokat a tökéletességeket keresi a másokban, kívánja meg tőle, amelyeknek ő maga híján van - a faj javát szolgálja, s mindeközben azt hiszi, hogy saját fokozottabb élvezetét keresi. A másik fél fürkésztésében és alapos megvizsgálásában a kettejük révén lehetséges egyénről elmélkedő faj géniusza nyilvánul meg, míg a pusztán nemi ösztön közönséges, hiszen a fajt csupán mennyiségileg igyekszik fenntartani, ahelyett, hogy a minőségre is figyelmet fordítana.

„A természet ott plántálja be az ösztönt, ahol a cselekvő egyén képtelen volna a célt megérteni, vagy nem volna hajlandó a cél elérésére törni (...).” (Schopenhauer 2017: 23) Ezért van az, hogy az emberek akkor is képesek a szerelmet hajszozni, ha az konfliktusokat szül, negatív hatással van a kapcsolataikra, a munkájukra, az egészségükre, rangjukkal vagy anyagi javaikkal kell fizetniük érte, sőt egyenesen a pusztulásukat okozza. Az állati ösztön mögött megbújó fiziológiai folyamat Schopenhauer szerint a dúcidegrendszer, vagyis a szubjektív idegrendszer túlsúlya a cerebrális, vagyis objektív idegrendszerrel szemben. Említést tesz a „másállapotos nők szeszélyeskedő étvágyáról”, ami azt jelenti, hogy a nőknek eggyel több ösztönük van, mint a férfiaknak; kifejlődöttebb a dúcidegrendszerük, mely ugyan kimondatlanul, de magában hordozza azt, hogy a nők közelebb állnak az állatvilághoz.

Magá a szexualitás is váratlanul visszaveti az embert az állatvilágba, a nemzésben párosodó lényé válik - az élvezet, a kék pillanatában, az aktus kezdetével eltűnik a „multság”, helyébe az állatiság komolysága lép. (Rüdiger 1996:377-379)

⁵ Tánczos Péter *Az öntudatlan természet szótlán alakzatai - Koraromantikus törekvések a természet szubjektívizálására* című tanulmányában rávilágít arra, hogy Schopenhauer egyik nagy elődje, Immanuel Kant *Az emberi történelem feltehető kezdete* című írásában a szépség történeti eredetét a szexuális vonzalomban találja meg. (Tánczos 2022: 146) Ebben a szövegében Kant a nemi ösztönt a táplálkozást követően a legfontosabbnak ítéli meg, amely által a természet a fajok fennmaradásáról gondoskodik. (1997: 92)

Szintén a természet működéséből, a faj fenntartásának, minél nagyobb szaporításának céljából vezeti le, hogy a szerelemben a férfi a változatosságot, a nő az állandóságot részesíti előnyben. A kielégülés után a férfi szerelme csökken, a nőé ellenben fokozódik. Schopenhauer számára ez azt vonja magával, hogy a házassági hűség a férfiban mesterkéltséget, a nőben természetes, éppen ezért a nő házasságtörése nem csak a következményei, hanem a természetellenessége miatt is megbocsáthatatlanabb, mint a férfié. Azt, hogy milyen következményekre gondol, nem részletezi, de minden bizonnyal arra, hogy ha egy férj teherbe ejti a szeretőjét, megteheti azt, hogy támogatja őt és a születendő gyermeket, de a sorsukra is hagyhatja őket, amíg a mástól gyermeket váró feleség nem rendelkezik ugyanezzel a választási lehetőséggel. Schopenhauer összeköt egy társadalmi jelenséget egy biológiaival, az előbbit az utóbbival magyarázza, miközben igazolja és jóváhagyja a férfiak hűtlenségét, a nőké pedig elítéli.

Nagy precizitással határozza meg azokat a szempontokat, amelyek a férfi választását irányítják. A nő szavatossága szigorúan a „havi tisztulás” beálltától annak megszűnéséig tart, a legingerlőbbek a tizennyolc és huszonnyolc év közöttiek, a „vénasszonyok” (azok a nők, akik többé nem menstruálnak) utálatot váltanak ki. A fiatalság a szépségnél is előbbre való, és ahogy valaki távolodik az utód létrehozására legalkalmasabb kortól, úgy veszít a vonzerejéből - ez a férfiakra is igaz. A kor után a második szempont az egészség, ezt követi a csontváz - a faji típus alapja -, ehhez tartozóan a kis láb és a fogak. Majd a hús megfelelő teltsége - a vegetatív funkciók, a plaszticitás túlsúlya -, és a telt kebel, melyekből az ösztön arra következtet, hogy a nő alkalmas az utód kihordására és táplálására. Az utolsó helyet foglalja el az arc szépsége, mindenekelőtt a csontrészek, a szép orr, a kis száj kis állkapcsokkal, végezetül a szép szem és a homlok - az emberi arc specifikus jellegének kihangsúlyozásáról, az utolsó kettő esetében pedig az anyától öröklődő elmebeli tulajdonságok⁶ megmutatkozásáról van szó.⁷

⁶ Azokra az egyedi esetekre, amikor egy kiemelkedően tehetséges fiú képességeit nem lehet visszavezetni egy szellemileg kiemelkedő anyára, azt a magyarázatot adja, hogy az anya apja flegmatikus volt, az anya fejlett agyát nem serkentette megfelelő vérkeringés - vagyis ahhoz, hogy az anyától öröklődő előnyös szellemi adottságok kibontakozhassanak, szükség van egy erőteljes szívverésű, élénk és szenvedélyes apára is. (Schopenhauer 2021a: 641)

⁷ A női szépségről lesújtóbb vélemény olvasható *A nőkről* című tanulmányban: „Az alacsony termetű, szűkvállú, széles csípőjű és kurtalábú női nemet csak a nemi ösztöntől elhomályosított férfierővel nevezhetjük szépnek, mert ebben az ösztönben van egész szépsége.” (Schopenhauer 1924: 15)

Szembeötlő, hogy a női nem öntudatlan választási szempontjait a filozófus állítása szerint már nem lehet pontosan megállapítani. A nőt nem az ízlés, hanem az ösztön vezérli, a harminc-harmincöt éves korosztályt preferálja, mert ekkor van a férfi a nemzőerő tetőpontján, ugyanakkor a szépséggel nem sokat törődik, ugyanis a születendő gyermek szépségéről ő maga is gondoskodhat.⁸ Általában véve a nőre hárul, hogy a férfi testi hibáit, a típustól való eltéréseit saját hibátlanságával, esetleg az ellenkező irányban való túltengésével kijavítsa, ellensúlyozza. A nő számára a férfi ereje és bátorsága megnyerő, hozzá a szív és a jellem tulajdonságai vonzzák (a szilárd akarat, a határozottság, a már említett bátorság, a becsületesség és a szívjóság), vagyis egyrészt azok a tulajdonságok, amelyeket a férfi átörökíthet, másrészt, amelyek az utódról való gondoskodás biztosításának tekintetében ideális társá teszik őt.

A férfit nem befolyásolják a jellembeli vonások, helyette az anyától öröklődő elmebeliek vannak rá hatással, ám ezt a lényegesebb és közvetlenebbül ható testi szépség könnyen felülírja. Nem meglepő a szellemileg „nagyon heterogén” egyének szerelmi házassága, ha arra gondolunk, hogy az egyik fél kijavíthatja, ellensúlyozhatja a másik tökéletlenségeit, illetve, ahogyan a tanulmányom címét adó idézet szól: „A házasság célja nem szellemes társalgás, hanem gyermekek nemzése: a szívek frigye az, nem a fejeké.” (Schopenhauer 2017: 31) Schopenhauer azzal magyarázza azt, hogy az anyák művészetre és nyelvekre tanítatják a lányukat, hogy felismerték, így vonzóbbá válhatnak a férfiak számára - az elmének „mesterséges eszközökkel” való kipótlását ahhoz hasonlítja, ahogyan szükség esetén a csípőt és a keblet is át lehet alakítani. Elkülöníti egymástól azt a közvetlen, ösztönszerű vonzást, amely a szenvedélyes szerelmet lánggra lobbantja, attól az észszerű választástól, amelyik figyelembe veszi és megbecsüli a potenciális menyasszony/vőlegény jellembeli és elmebeli pozitív tulajdonságait.

A két félnek közömbösítenie kell egymást. Ehhez az szükséges, hogy a férfi férfiassága egyensúlyban legyen a nő nőiességével, vagyis a két egyoldalúság egymást megszüntesse. „(...) [A] férfiságnak és a nőiségnek számtalan fokozata van, amelyek révén a férfiség undorító *gynanderré* és *hypospadaeusszá* süllyed, a nőiség pedig kecses *androgynévé* emelkedik:

⁸ „(...) [N]ők gyakran szeretnek rút férfiakat, de férfiatlan férfit sohasem: mert ennek a fogatkozásait nem közömbösíthetik.” (Schopenhauer 2017: 30)

mindkét irányból elérhető a tökéletes hermafroditizmus, amely fokon oly egyének állnak, akik kellős közepet tartva a két nem között, nem tartoznak egyik nemhez sem, ennél fogva alkalmatlanok a szaporodásra.” (Schopenhauer 2017:34) Egy olyan metafizikában, amely a legfontosabb, végső emberi célnak a szaporodást, egy minél kiválóbb jövőbeli nemzedék összeállítását nevezi meg, valóban nincs helye egy hermafroditának, aki ennek a feladatnak az elvégzésére alkalmatlan. Azzal, hogy az „asszonyos férfiakat” undorítóként bélyegezi meg, a „férfias nőkkel” kapcsolatban viszont a kecses szót használja, arra enged következtetni, hogy a férfiak kárára válnak a nőies vonások, mondhatni elfajzanak, ellenben a nők, akik férfias tulajdonságokat olvasztanak magukba, magasabb szintre emelkednek - a férfiaság felértékelődik, a nőiesség leértékelődik.⁹

Egy másik tézis úgy szól, hogy „[cs]ak a fajnak van végtelen élete, s éppen ezért csak a faj képes végtelen vágyakra, végtelen kielégülésre és végtelen fájdalmakra.” (Schopenhauer 2017:42) A szellemi fájdalom nagyobb, mint a fizikai, és a féltékenység, a szeretett nőről való lemondás, az ő elvesztése okozza a legnagyobb fájdalmat - transzcendens jellege miatt, mert a szerelme nem csak egyéenként, hanem a maga *essentia aeterná*jában, örök lényegében, faji életében éri. Schopenhauer ezen a ponton is csupán férfi szemszögből vizsgálódik, a női veszteségről nem beszél, de ez nem jelenti azt, hogy állításait nem vonatkoztathatjuk a másik nemre. Nem csak azt kell figyelembe vennünk, hogy a szerző mit állít, hanem azt is, hogy milyen kontextusban: ebben az esetben az irodalom romantikus hőseire hivatkozik, akik a szerelemben próbatételekkel, vetélytársakkal és az őket szerelmüktől elszakító halállal néznek szembe, és szenvedélyüket, fájdalmukat szerelmi panaszokban örökítik meg. Nem vitatja el a nőktől ilyen mély érzések megtapasztalását, csakhogy az irodalmi hagyományra támaszkodik, amely jellemzően inkább a férfiak érzélemvilágát örökítette meg. A nők inkább passzívan a vágyódás célpontjai, a rajongás tárgyai, mintsem aktív szerelmes felek.

Schopenhauer maga is reflektál a nők alulreprezentáltságára, amikor az anyai intellektus öröklődésére bizonyítékot keresve nehézségekbe ütközik. Ezt azzal magyarázza, hogy a női nem karaktere és rendeltetése együtt jár azzal, hogy „(...) ritkán tesznek nyilvános tanúbizonyságot szellemi képességeikről,

⁹ Az androginitás a filozófiai hagyományban a Schopenhauer által is említett, számára kiemelten fontos Platón óta meghatározó. A *lakomában* az Arisztophanész által előadott történet a teljes embert a két nem tulajdonságainak összeolvasztásában látja, a fokozott alkotóerő lehetőségét egyféle androgün természetben fedezi fel. (Platón 1961:52-63)

ezek éppen ezért nem válnak történetivé, és nem jutnak az utókor tudomására. Ezen túlmenően a női nem általában gyengébb természete miatt e képességek soha nem tudják elérni azt a szintet, amelyre, kedvező körülmények közepette, eljutnak a fiúban; erre való tekintettel teljesítményüket épp e vonatkozásban magasabbra kell értékelni.” (Schopenhauer 2021a:638) Megállapítja, hogy a veleszületett képességeken túl nagy szerepet játszik a kibontakozásban a törekvés, a szorgalom, a türelem, a korai és jó oktatás, a hosszan tartó stúdiumok és a sok gyakorlat, ám nem veszi figyelembe a nőket hátráltató tényezőket, amelyek a patriarchális társadalmi berendezkedésből adódnak, nem foglalkozik azzal, hogy a nőknek a férfiaktól eltérő lehetőségeik vannak a tanulásra, és hogy egyáltalán szabadon végezhetnek-e szellemi munkát, folytathatnak-e tudományos tevékenységet. Azon kívül, hogy a nők ilyen jellegű teljesítményének felértékelése mellett emel szót, azt is indítványozza, hogy a bizonyos alkalmakkor szétesztandó közadományokat a szokástól eltérően ne a legerényesebb, hanem a legértelmesebb, legokosabb lányoknak ítélik oda. Azt a gyakorlati érvet hozza fel emellett, hogy az értelmet biztosabban meg lehet ítélni, mint a jellemet. Azonban a nők kiművelése nem önmagában, a kiteljesedésük miatt értékes, hanem azért, mert elősegítheti a férfiakban a vonzalom kialakulását. Ami a művészi teljesítményt illeti, Schopenhauer szerint a női nem soha egyetlenegy nagy, igazi, eredeti és maradandó értékű művet sem tudott adni a világnak; legszembetűnőbb ez a festészetben, ahol az elsajátított technika és a szorgalom ellenére mindig szubjektívek maradnak (Schopenhauer 1924:17).¹⁰ Ismét előkerül az objektív-szubjektív ellentétpár: az előbbi a férfiakhoz kapcsolódva előnyt élvez, míg az utóbbi a nőkkel társítva háttérbe szorul, és alkalmatlanná tesz jelentős művészi teljesítmény elérésére.

Milyen is a női nem karaktere és rendeltetése a filozófus szerint? *A nőkről* címet viselő tanulmány alapján a nő sem nagy szellemi, sem testi munkára nem alkalmas, az „élet adóját” nem cselekvéssel, hanem szenvedéssel rója le. Feladata elviselni a szüléssel járó fájdalmakat, gondoskodni a gyermekekről, alárendelnie magát a férfinak (ez a természetes állapota), türelmes és vigasztaló társnak lenni. A férfi életénél csendesebbre, jelentéktelenebbre és szelídebbre van ítélve, nem lehet nála lényegesen se boldogabb, se

¹⁰ Schopenhauer édesanyja művészi ambíciókat dédelgetett, az irodalmi szalonokban szép sikereket ért el, barátságot kötött Goethével, később romantikus regények szerzőjeként vált népszerűvé. Mindezt Schopenhauer nem nézte jó szemmel, kibékíthetetlen ellentéteik miatt megszakították a kapcsolatot. (Strathern 2003: 9-21)

boldogtalanabb. A férfit tartja a voltaképpen embernek, a nő átmenet közte és a gyermek között - éppen ez a gyerekesség, bárgyúság és szellemi rövidlátás teszi alkalmassá az ápolási, nevelési feladatok ellátására. Múlékony szépségét a természettől fegyverként, eszközként kapja, hogy ezzel rávegye a férfit, hogy - jobb belátása ellenére - élethosszig gondoskodjon róla. Ebből adódóan hivatása a szerelem és a hódítás, melyben a többi nő a vetélytársa, ezért ellenségesen viselkedik velük, figyelmét az köti le, ami ezzel összefügg, például az öltözködés és a tánc. Gyorsabban, de kevésbé ér meg, észbeli képességeiben elmarad a férfi mögött. Inkább a jelenben él, így jobban tudja élvezni az életet, ezért az őt jellemző vidámsággal felvidíthatja, megvigasztalhatja a gondterhelt férfit. A nőt józanabbnak tartja, több együttérzést, emberszeretetet és részvétet mutat embertársai iránt, ellenben alulmarad igazságosság, becsületesség és lelkiismeretesség dolgában. A nő gyengeségét fortéllyal ellensúlyozza, ösztönszerűen ravasz és hajlamos a hazudozásra - a színlelés, tettetés veleszületett tulajdonsága. Az „alaphiba” járuléka álnokság, hűtlenség, árulás, hálátlanság. Schopenhauer házasságképe¹¹ azt mutatja, hogy a férfiakra nézve a jogok megfelelésével és a kötelességek megkettőzésével jár, amíg a nőknek természetellenesen előnyös; ennek ellenére számukra is „igazi jótétemény” lenne a monogámia helyett a soknejűséget bevezetni. A nők hiúak és pazarlók, vagyon birtoklására és kezelésére sem nem jogosultak, sem nem alkalmasak. Mivel ők maguk is gyámságra szorulnak, a gyermekeik feletti gyámságot nem kellene megkapniuk (Schopenhauer 1924:7-28).

Érezhetően ellentmondás feszül abban, hogy éppen a Schopenhauer által nem túl sokra tartott nőktől öröklődnek a szellemi képességek. Ez úgy oldható fel, ha a nőkre leginkább afféle táptalajként gondolunk, amelyből a kiváló férfiak kisarjadnak; a nők fortélyából, ravaszágából, a fizikai gyengeségüket ellensúlyozó, leleményes *másnak-mutatásból* nőhet, bontakozhat ki a férfiak bölcsessége - ahogyan bizonyos filozófiai szövegekben - mind Schopenhauer előtt, mind utána - az elmét, az értelmet a megtévesztésből, a fortélyból eredeztetik. (Tánczos 2022:147) Példa erre Platón *Kisebbik Hippiász* című dialógusa, melyben Hippiász és Szókratész az őszinte, egyenes, nyílt és mesterkéletlen Akhilleuszt állítja szembe a jártas, ravasz és hazug

¹¹ Ami a filozófus magánéletét illeti, hosszú éveken át volt viszonya egy nála fiatalabb, Caroline Medon nevű színésznővel. Házassági tervet szövögetett, ám a nő hivatása, többi szeretője és törvénytelen gyermeke miatt ez nem valósult meg. (Strathern 2003: 40-43)

Odüsszeusszal, aki a gondolatait, szándékait titkolva mást mond, mint amit gondol. A hazudozás rátermettséget és ravaszságot feltételez, ha valaki ravasz és csaló, agyafúrtság és eszesség révén az, vagyis megvan a magához való esze, okos. (2003: 60-64 és 70-72) Platón mellett Schopenhauer másik fontos elődjénél, Immanuel Kantnál, a *Pragmatikus érdekű antropológia* című műben is megjelenik a *rejtőzködés* mechanizmusa, mégpedig mint ami eredendően hozzátartozik az emberi nem természetéhez, és ami *megettévesztéssé* és *hazudozássá* növi ki magát. (Kant 2005:305)

Visszatérve a faj kérdéseire, annak az érdeke az egyetlen, amely előtt meghátrál a becsület, a kötelesség és a hűség, amely ellenáll minden kísértésnek és fenyegetésnek; a faj génusza minden akadályt elhárít. A természet számára a faj a fontos, nem az egyedek, melyek csupán eszközként szolgálnak az előbbi fenntartására. A természet és az erkölcs egymással szemben álló erők. A szerelmes ember a faj szellemének hatalmába kerül, annak „rabszolgája”, ezért cselekvése nem az egyénhez illő. A faji akarat annyira elhatalmasodhat az egyéni akaraton, hogy ha faji akaratként nem érvényesülhet, megveti azt, hogy egyéni akaratként érvényesüljön - ekkor, a ki nem elégtett szerelmi szenvedély esetében, bekövetkezhet akár az egyén megőrülése, súlyosabb esetben öngyilkossága, a szerelmesek kettős öngyilkossága is.

Főművében, *A világ mint akarat és képzet*ben Schopenhauer az öngyilkosságot hiábavalónak, s ezért dőre cselekedetnek nevezi, általa ugyanis nem remélhet szabadulást a szenvedő ember. Az öngyilkosság nem az akarat tagadása, hanem annak erőteljes igelése, hiszen az öngyilkos mindössze az élete adott feltételeivel, körülményeivel elégedetlen, csupán az életet adja fel, nem magát az életakaratot, az individuumot tagadja, nem a fajtát.¹²

Nem csupán a beteljesületlen, a beteljesült szerelemről is meglehetősen negatívan vélekedik, szerinte gyakrabban végződik boldogtalansággal, mint boldogsággal. „(...) [Gy]akran nemcsak a külső körülményekkel van a szerelem ellentmondásban, hanem az illető saját egyéniségével is, amennyiben olyan személyekre irányul, akik - ha nem volna a nemi kapcsolat - gyűlöletesek, megvetésre méltóak, sőt utálatosak volnának a szerelmes férfi számára.” (Schopenhauer 2017:49). A faj akaratának teljesülése után, a vakhiedelem szétfoslásával a szenvedély tárgya helyén egy gyűlölt élettárs

¹² Schopenhauernek az öngyilkossággal kapcsolatban személyes élménye is volt, az édesapja a családi házuk mögött vízbe ölte magát. (Strathern 2003:12-13)

maradhat. A szerelem akkor is átfordulhat gyűlöletbe, ha a szerelmes férfi bármennyire is próbálkozik, nem ér célba a nőnél - ez odáig fokozódhat, hogy először megöli a másikat, azután pedig saját magát. Azonban az is lehetséges, hogy a szerelem kielégülése után az érzület megegyezésén alapuló igaz barátság jön létre. Schopenhauer a barátságot úgy definiálja, mint önösség és részvét keverékét - az előbbi a barát jelenléte miatt érzett öröm, az utóbbi az őszinte együttérzés és az önzetlen áldozathozatal képében mutatkozik meg.

Schopenhauer többre becsüli azt a lányt, aki a szülők tanácsát és a társadalmi szempontokat semmibe véve saját ösztönös hajlama szerint választ párt, mert saját egyéni javát feláldozza a fontosabbért, a faj javáért - bár úgy tűnhet, a filozófus a nőknek kedvez, amikor a szabad párválasztásuk mellett emel szót, valójában nem a romantikus érzelmek iránt tanúsított empátia lép érvénybe, nem az egyed, hanem a faj érdekének érvényesülésére helyezi a hangsúlyt.¹³ Schopenhauer szerint a társadalmi illendőség és a szenvedélyes szerelem a legritkább esetekben jár együtt. Az ember erkölcsi, fizikai vagy szellemi nyomorúságának legtöbbször éppen az az oka, hogy a házasságokat nem hajlam alapján kötik, hanem külső szempontok és esetleges körülmények szerint.

A szerelmes férfi halhatatlan része az, amely a nő után sóvárog, és ez a meghatározott nőre irányuló vágyódás a „közvetlen záloga annak, hogy lényegünk magva meg nem semmisíthető és fennmarad a fajban.” (Schopenhauer 2017:57). A *szerelem metafizikájának* végére eljutunk Schopenhauer filozófiájának magvához, az egyén örökös szenvedésének és meghalásának gondolatához, amitől kizárólag úgy szabadulhat meg, hogy megtagadja az életre irányuló akaratot, így az egyéni akarat leválik a faj törzséről, és lemond a fajban való létéről. A szerelmeseket árulóknak nevezi, akik az egyébként hamarosan véget érő nyomort és gyötrődést örökkéssé tennék.

Az életet igenlő Ádám bűnbeesését a nemi kéjvágy kielégítésével azonosítja, és úgy tartja, hogy a keresztény hit tanának dogmájában, mely szerint részesei vagyunk ennek a bűnbeesésnek, és adósságunkat szenvedéssel és halállal törlesztjük, az fejeződik ki, hogy a nemző és a nemzett akarata nem különbözik egymástól. Ugyanakkor az individuum az életakaratot tagadó

¹³ „Mivel a nők alapján kizárólag az emberi nem szaporítására vannak a világon s rendeltetésük ebben kimerül, azért kivétel nélkül inkább a nemben élnek, mint az egyéneken: szívükben komolyabban veszik a nem ügyeit, mint az egyéni ügyeket.” (Schopenhauer 1924: 14)

Megváltóval is azonos, az ő önfeláldozása révén mi is részesedünk a megváltásban, megmenekülünk a bűn és a halál, vagyis a világ kötelékeiből. Hasonló példát hoz a görög mitológiából a nemi kielégüléssel az egyéni életen túlmutató életakarat igenlésére: Proserpina mindaddig visszatérhetett az alvilágból, amíg bele nem kóstolt a gránátalmába, és ezzel odatartozóvá nem vált. Hésziodosz és Parmenidész írásaiban pedig Erósz az első, a teremtő, az a princípium, amelyből minden ered.

Az egyed a genitáliákon keresztül függ össze a nemmel, amelyben gyökerezik. Ezek az akarat alárendeltjei, annak gyújtópontjai, az életfenntartók, ekképpen „az agynak, a megismerés reprezentánsának, vagyis a világ másik oldalát, a világot mint képzetet képviselő végpontnak az ellentétes pólusa” (Schopenhauer 2021b:398), mely megismeréssel lehetővé válik az akarás feloldása, a szabadság általi megváltás. Hozzá kell tenni, hogy ezek kimondottan férfi genitáliák, Schopenhauer a görögök *phallus*, és a hinduk *lingam* iránti tiszteletéről számol be, a női nemi szervek nem jelennek meg az életet fenntartó, az akaratot igenlő szimbólumokként. Hasonlóan férficentrikus az a fiziológiai megjegyzés, hogy a sperma „a váladékok váladéka, minden testnedv kvintesszenciája, minden organikus funkció végső eredménye” (Schopenhauer 2021a:628), miközben a női test folyadékait - akár a termékenységgel összefüggésben lévő menstruációs vért, akár a gyermeket tápláló anyatejet - nem említi meg.

A nemi ösztön kielégítéséről, a szaporodásról való önkéntes lemondás az életakarat tagadása, súlyos és fájdalmas önlgyőzés. A kasztráció a szellemi és testi erők hanyatlásához vezet. A nemzőerő és az életerő, izomerő között összefüggést vél felfedezni, és arra a következtetésre jut, hogy az individuum élete a nemtől kölcsönvett élet, az életerő pedig a nem gátakkal duzzasztott ereje.

A lélekvándorlás ismertetésekor kétféleképpen emeli ki a nőket. Először amikor a rosszul élt élet következményeiről esik szó, arról, hogy az egyén valami szenvedő és megvetett lényként születik újjá - például nőként. Majd a legnemesebb tettért és a teljes lemondásért járó legfőbb jutalomnál, amely például azé a nőé lesz, aki hét életen át mindig követi a férjét a máglyán. Ez a legfőbb jutalom pedig nem más, minthogy nem kell többé újjászületnie.

Valójában a schopenhaueri teória esetében helyesebb újrászületésről beszélni, mint lélekvándorlásról, ugyanis lényeges pontja, hogy az akaratot az apától örököljük, az intellektust az anyától, és a halálban az akarat elválik az

intellektustól, majd új nemzés által új intellektusra tesz szert, vagyis új lényé válik, nem emlékezve korábbi létezésére.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Schopenhauer a nemiség kérdését mennyire komolynak és fontosnak tartja. Nem csupán azt állítja, hogy a nemi ösztön az életakarat magva, mely megelőzi az ember összes többi vágyát, hanem azt is, hogy az ember konkrét nemi ösztön, hiszen létrejötte és későbbi vágya is a közösülési aktus. Számomra, a tanulmány megírása során a vizsgált szövegrészek egyik fő érdekességét a bennük feszülő ellentmondás adta, az, hogy a XIX. századi német filozófus nézeteiben sokszor egyszerre bizonyult konzervatívnak, elnyomónak, és újszerűnek, progresszívnek, metafizikai értékrendjében kíméletlennek, kérlelhetetlennek, a nők egyenjogúságával szemben időnként mégis megengedőnek.

Felhasznált irodalom

1. Kant I. (1997): Az emberi történelem feltehető kezdete, In: Kant I.: Történetfilozófiai írások. Szeged, Ictus. 87-103.
2. Kant I. (2005): Pragmatikus érdekű antropológia, In: Kant I.: Antropológiai írások. Budapest, Osiris/Gond-Cura Alapítvány. 7-305.
3. Platón (1961): A lakoma. Budapest, Magyar Helikon Könyvkiadó.
4. Platón (2003): Kisebbik Hippiász, In: Platón: Nagyobbik Hippiász. Kisebbik Hippiász. Lakhész. Lüsizisz. Budapest, Atlantisz. 59-79.
5. Safranski, R. (1996): Schopenhauer és a filozófia tomboló évei. Budapest, Európa Könyvkiadó.
6. Schopenhauer, A. (1924): A nőkről, In: Schopenhauer, A.: Tanulmányok. (A nőkről; Nevelés; Nyelv és szavak; Tudományosság és tudósok; Olvasás és könyvek; Arcisme stb.). Budapest, Pantheon Irodalmi Intézet Rt. 7-28.
7. Schopenhauer, A. (2017): A szerelem metafizikája, Budapest, Helikon Kiadó.
8. Schopenhauer, A. (2021a): A világ mint akarat és képzet II. Budapest, Osiris Kiadó.
9. Schopenhauer, A. (2021b): A világ mint akarat és képzet I. Budapest, Osiris Kiadó.
10. Solé, J. (2022): Schopenhauer - A pesszimizmus filozófiája. Budapest, Lira Könyvkiadó.
11. Strathern, P. (2003): Schopenhauer - Filozófia 90 percben. Budapest, Saxum Kiadó.
12. Tánczos P. (2022): Az öntudatlan természet szótlán alakzatai - Koraromantikus törekvések a természet szubjektívizálására, In: Angyalosi Gergely, Valastyán Tamás [szerk.]: Fakultások közt - Tudomány, tudás, alkalmazás. Budapest, L'Harmattan. 119-148.

A fonológiai tudatosság lehetséges meghatározásai

Pásztor Lilla¹

¹Tanársegéd, SZTE-JGYPK Gyógypedagógus-képző Intézet, 6725 Szeged, Hattyas utca 10.;
PhD hallgató, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, 3300 Eger,
Eszterházy tér 1., ORCID ID 0000-0003-0394-507X

INFO	ABSTRACT
<p>Pásztor Lilla pasztor.lilla@szte.hu</p> <hr/> <p>Keywords phonological awareness metalinguistic awareness linguistic system language development learning to read</p>	<p>Abstract The topic of phonological awareness is receiving increasing attention. There are varying interpretations of this ability in the literature, similar to differing theories of language acquisition. This research summarizes past and present definitions and highlights the significant role that phonological awareness plays in the linguistic system. It emphasizes the importance of identifying language delays promptly and the need for potential development. The main contribution is revealing the role of phonological awareness in reading and writing acquisition through presenting theoretical aspects.</p>
<p>Kulcsszavak fonológiai tudatosság metanyelvi tudatosság nyelvi rendszer nyelvi fejlesztés olvasástanulás</p>	<p>Absztrakt Napjainkban egyre nagyobb figyelem irányul a fonológiai tudatosság témakörére. A nyelvsajátítás folyamatának eltérő elméleteihez hasonlóan, a fonológiai tudatosság meghatározásakor is találkozhatunk a szakirodalomban különböző értelmezésekkel. Ahhoz, hogy megértsük, pontosan mit és hogyan befolyásol az említett képesség, tisztában kell lennünk a fogalom jelentésével illetve a vele kapcsolatban álló területekkel. A kutatásban összegzésre kerülnek az elmúlt évtizedekben megfogalmazott és a jelenkori fonológiai tudatosságra irányuló meghatározások. A kutatás legfőbb célja, hogy a különféle definíciók ismertetésével rávilágítson a nyelvi rendszer részét képező fonológiai tudatosság kiemelt jelentőségére, és hogy kellő figyelmet fordítson a nyelvi elmaradások mielőbbi felismerésére, az esetleges fejlesztés szükségességére. A kutatás legfőbb hozadéka elméleti aspektusok bemutatásán keresztül feltárni a fonológiai tudatosság olvasás- és íráselsajátítás folyamatában betöltött szerepét.</p>

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

Jelen tanulmány központi témája a fonológiai tudatosság, amely a nyelvi rendszeren belül a nyelvi tudatosság részét képezi. A nyelvi fejlődés rendkívüli jelentőséggel bír, hiszen minősége befolyásolja a nyelvi tudatosság kialakulását, ezáltal kihatással van az azzal kapcsolatban álló készségek, képességek fejlődésére (Lörík 2006; Rosta 2015).

Az anyanyelv elsajátítása egy olyan összetett folyamat, amelyben a gondolatok megformálásának, azok átadásának képessége létrejön. A beszéd észlelése, illetve feldolgozása egészen magzati korban fejlődésnek indul, és fokozatosan differenciálódik, fejlődik egy élethosszon keresztül (Cole, Cole 2006; Rosta 2015).

Az első értelmes szavak megjelenése kb. 12 hónapos korra tehető. A szótanulási folyamat másfél éves korban jelentős mértékben felgyorsul az előző időszakokhoz viszonyítva (Cole, Cole 2006; Rosta 2015). Ebben az időszakban a gyermeki beszédben már megjelenik az önkorrekción, amikor a gyermek összehasonlítja a saját kifejezésének fonetikai szerkezetét a célfonémával, és kijavítja a helytelenül kimondott szót. Ez művelet a metanyelvi tudatosság egyik megnyilvánulása, vagyis a korai tudatosság meglétét igazolja (Menn, Stoel-Gammon 2000).

A szókincsrobbanást követően a gyermekek egyre bonyolultabb kifejezések megértésére lesznek képesek. A két vagy több szóból álló kijelentések megalkotása mérföldkőnek tekinthető a nyelvfejlődésben. A gyermekek expresszív beszédében fokozatosan megjelennek az egyszerű, majd az összetett mondatok, mellyel párhuzamosan elsajátítják a nyelvre jellemző szabályszerűségeket. A szavakkal való manipulálás, az elemek újrendezése a nyelvtan megszületését és a nyelvi tudatosság kialakulását jelzi. A gyermekek hangképzése időközben folyamatosan változik, az anyanyelv különálló hangjainak pontos kiejtése több éves folyamat eredményeként alakul ki. Azon túl, hogy a szavak, mondatok jelentései tudatosulnak bennük, a nyelvtan használata is egyre pontosabbá válik és az interakciós képességek területén egyaránt fejlődnek. Öt éves korra a gyermekek verbális kifejezéseiben már valamennyi szófaj és alaktani jelenség megjelenik (Cole, Cole 2006; Rosta 2015).

A (meta)nyelvi és a fonológiai tudatosság lehetséges meghatározásai

A nyelvfejlődés és -elsajátítás folyamatainak eltérő elméleteihez hasonlóan, a nyelvi- és fonológiai tudatosság meghatározásakor is találkozhatunk a hazai szakirodalomban különböző elnevezésekkel, értelmezésekkel, megfogalmazásokkal, besorolásokkal.

A nyelvi reflexió megnyilvánulására a következő kifejezések használatosak: metalingvisztikai képesség, metalingvisztikai tudás, metalingvisztikai tudatosság, metanyelvi képesség, metanyelvi tudat, nyelvi tudat, nyelvi tudás vagy nyelvi tudatosság (Lőrík 2006).

A metanyelvi tudatosságot egyes szerzők azzal a nyelvi képességgel azonosítják, amellyel képesek lehetünk a nyelvvel való műveletvégzésekre (Kassai 2001).

A nyelvi tudatosságot jellemezhetjük a nyelvre történő reflektálás képességével, amely a gyerekek esetében már korai fejlődési szakaszokban jelentkezik. Ők a saját kifejezéseiket is nyomon követik, hiszen már két éves koruk előtt végeznek beszédükön spontán javításokat amellet, hogy gyakorolják hangjaikat és mondatokat alkotnak (Clark 1989).

„A nyelvi tudatosság - language awareness - olyan intuitív analízáló képesség, melynek segítségével a kisgyerek megfigyeli beszédét, s alkotórészeire bontja. Elkülönítheti a mondatokat, a mondaton belüli nagyobb egységeket, például az alanyi és az állítmányi részt, a szavakat, a szavakon belül a szótagokat, a szóelemeket és a hangokat. Következésképpen mondat-, szerkezet-, szó-, morféma-, szótag- és fonématudatot különböztethetünk meg.” (Adamikné Jászó 2006:7)

Göncz (2003) úgy véli, a metanyelvi tudatosság lehetőséget biztosít arra, hogy magát a nyelvi rendszerünket a megértés és megítélés mellett gondolkodásra is használjuk.

„A metanyelvi tudatosság a gyermekeknek és felnőtteknek az a képessége, amely lehetővé teszi, hogy a nyelvi tényeket önmagukban véve, tárgyként vizsgálják, és rajtuk különböző műveleteket végezzenek.” (Lőrík 2006:44)

A metanyelvi tudatosságnak része a fonológiai tudatosság, amely a szótagokkal, beszédhangokkal kapcsolatos akaratlagos tevékenységben nyilvánul meg. Az említett képesség birtokában képesek lehetünk arra, hogy szótagokat, hangokat különítsünk el egymástól vagy emeljünk ki a hangsorból.

Lehetőségünk adódik azokat más szótagokkal, hangokkal helyettesíteni, vagy a szótagok, hangok sorrendjét átalakítani, egymásutánját megváltoztatni, és akár különálló hangokból szavakat létrehozni (Lőrík 2006).

A fonológiai tudatosságot a szakirodalmak fonémikus tudatosság, fonematikus tudatosság, fonématudat, fonématudatosság, hangtani tudatosság és metafonológiai képességek elnevezéseként is említik. Meghatározását tekintve egyes szerzők napjainkig sem jutottak egységes álláspontra (Lőrík 2006).

A kutatók többsége a szavak összetételének hozzáférését, felismerésének képességét, és az ezekkel való műveletvégzést (Ehri és mtsai, 2001; Sénéchal, Ouellette és Young 2004), vagyis a fonológiai tudatosságot gyűjtőfogalomként tartja számon (Csépe 2006; Goswami, Bryant 1990).

Csépe (2006) a fonológiai tudatosságot a szavak belső szerkezetéhez való hozzáférés és a szavak különböző méretű egységeire bontásának képességeként jellemzi.

Tarkó (1999) szerint a fonematikus tudatosság egy metakognitív képesség, amely arra vonatkozik, hogy az egyén a beszéd fonémáit felismerje és képes legyen az azokkal való manipulálásra.

Cs. Czachesz (1998) úgy véli, a fonológiai tudatosság kialakulásához olyan készség meglétére van szükség, amely lehetőséget ad arra, hogy az egyes hangokat elkülönítsük, műveleteket végezzünk velük, mint pl. egy szóban a sorrendcsere.

Tóth (2002) elkülöníti a fonológiai tudatosságtól a fonématudatosságot. Szerinte a fonológiai tudatosság az a jelenség, amikor a kisgyermek felfedezi, hogy a szavak hangokból állnak, és ezeket egymástól külön tudja választani. A fonématudatosság a fonológiai tudatosság része, egy különleges válfaja. Annak ismeretét hordozza, hogy a kimondott szavak fonémákból tevődnek össze, és azok manipulálásával (átrendezésével, felcserélésével) új kifejezéseket hozhatunk létre. Kétségtelenül jó, ha a gyermek birtokolja a fonológiai tudatosságot, ám fonématudatossággal is rendelkeznie kell ahhoz, hogy rájőjön; a leírt szavak betűi a produkált kifejezéseink fonémáit jelölik.

A fonématudat egyben fonématagolási képesség. Birtokában képes lehet a gyermek a szavakat összetevőire, azaz hangokra bontani és a hangokból szavakat létrehozni (Göncz 2003).

A fonológiai tudatosság fejlődése

A nyelvi-, azon belül a fonológiai tudatosság - a nyelvi fejlődéshez hasonlóan - az ember egész életén át folyamatosan változó jelensége, amely különféle megnyilvánulásokban mutatkozik meg. A nyelvre történő reflektálás képessége már a korai fejlődési szakaszokban jelentkezik. Az állítást alátámasztja, hogy a gyermekek a saját kifejezéseiket is nyomon követik, hiszen már két éves koruk előtt végeznek beszédükön spontán javításokat amellet, hogy gyakorolják hangjaikat és mondatokat alkotnak (Clark 1989).

Menn és Stoel-Gammon (2000) a metanyelvi tudatosságnak két fő szakaszát különítik el: a korai tudatosságot és a valódi tudatosságot. Előbbiről már olvashattunk a nyelvfejlődés folyamatának bemutatásánál, amikor a gyermek kijavítja a tévesen ejtett szót, vagyis önkorrekción végez. A valódi tudatosság kialakulása szerintük 6-7 éves korban következik be, amikor már fonémákra szegmentálásra is képes a gyermek.

Barbour és munkatársai (2003) illetve Goswami (2003) a fonológiai tudatosság fejlődését ugyancsak két fő szintre osztják. Elkülönítik egymástól a könnyebben hozzáférhető, korábban kialakuló fonológiai szintet és a fonémaszintet.

Jordanidisz (2010) állítása szerint a fonológiai tudatosság kialakulásának kezdőpontját nem tudjuk egyértelműen behatárolni, ám mivel a fonológiai tudatosság metanyelvi tudatosság, ezért akkor kezd fejlődésnek indulni, amikor a gyermekek képesek a nyelvet gondolkodásuk tárgyává tenni.

A fonológiai tudatosság fejlődésében meghatározott szakaszok/készségek különböztethetők meg, melyek: „(1) a szótagok szegmentálása és szintézise, (2) a rímtalálás, (3) a szótagokkal történő manipulálás, (4) a fonémák izolálása, (5) a fonémák szegmentálása és szintézise, illetve (6) a fonémákkal történő manipulálás”. (Csapó, Csépe 2012: 223) Az említett készségek különböző időpontban alakulnak ki, mégis részben párhuzamosan fejlődnek. A fejlődés során a manipulálandó fonológiai egység szintje egyre összetettebbnek bizonyul, miközben nő a hozzáférés komplexitása (Csapó, Csépe 2012).

A különböző nyelvi sajátosságok következtében módosulhat a képesség fejlődési sorrendje, mégis - a főként angol nyelvterületen végzett kutatások alapján - elmondható, hogy angol nyelvű gyermekek esetében először fonológiai szinten a rímképzés (vagyis a rímelő szavak találása) jelenik meg 3

éves kor körül (azonban a magyar gyermekek többségénél ez csak évekkal később mutatható ki). Ezt a szintet a szótagszintű műveletek végzése követi, amikor a szótagok szegmentálása a szóban és a szótagokra bontott beszéd megértése, szintézise történik (Jordanidisz 2010; Jordanidisz 2015).

A szótagoknak kiemelt szerepük van a nyelvfejlődésben újszülött kortól fogva. A csecsemők nemcsak anyanyelvük hangzóit tudják idegen nyelvek fonémáitól elkülöníteni, hanem ekkor már kimutatható náluk a szótagok észlelésének képessége is. Egyéni megfigyelések tanúskodnak arról, hogy a magyar nyelvű gyermekek szótagoló képessége 5 éves kor előtt is megjelenik, hiszen már a 4 éves kor körüli időszakban magabiztosan és sikeresen szótagokra tudják bontani a szavakat. Mégis a témában végzett kutatások zöme azt bizonyítja, hogy e képesség 5 éves korra tekinthető beértnek, mert akkorra tudnak az óvodások a szótagokkal műveleteket végezni, ami a szótagolásnál már magasabb szintet jelent. A 4-5 éves gyermekek a szótagkezdet és a rím különválasztására is képesek a szótag szerkezeti szintjén, viszont a rímtudatosság képességének kialakulása a magyar gyermekek javánál óvodáskor végére, kisiskoláskor elejére tehető (Cole, Cole 2006; Jordanidisz 2010; Jordanidisz 2015).

A kutatási eredmények alapján utoljára a fonológiai tudatosság legmagasabb, komplexebb műveleti szintjén, a beszédhangokkal végzett műveletek alakulnak ki, amely a fonématudatosság szintje (Chard, Dickson 1999). Ez a szint az iskolába lépés időszakában, az olvasás- és írástanulás periódusában kezd el ugrásszerű fejlődést mutatni. Akkor ér el a gyermek erre a szintre, amikor rájön, hogy a szó fonémák szekvenciája, és képessé válik a szavak beszédhangokká történő szegmentálására, illetve a hangok szavakká szintetizálására (Jordanidisz 2010; Jordanidisz 2015).

A fonológiai tudatosság és az olvasás-, íráselsajátítás összefüggései

„A metanyelvi tudatosság körébe tartozik a szónak és a betűnek mint entitásnak a felismerése is.” (Tóth 2002:11)

A fonológiai tudatosságot tehát nem tekinthetjük különálló képességnek, mivel többszörösen összekapcsolódik a beszélt és az írott nyelv birtokba vételével, ezáltal a nyelv- és beszédfeldolgozás részét képezi (Stackhouse és mtsai 2002).

Az elmúlt évtizedekben több kutatás is alátámasztotta azt a tényt, hogy az iskoláskor előtti időszakban a nyelvi, azon belül pedig leginkább a fonológiai

tudatosság fejlettsége (a beszédhangok azonosításának és analizálásának képessége), illetve alulfejlettsége jelentősen befolyásolja az olvasás- és írástanulás elsajátításának sikerességét. Az előző pozitív irányban van hatással rá, míg az utóbbi előrejelzi az olvasás- és írás elsajátításának előforduló nehézségeit (Adamikné 2001; Csépe 2006).

Az olvasás elsajátításának művelete nemcsak hosszú, hanem egyben összetett folyamat is, ezáltal számos képesség meglétét feltételezi annak sikeres birtokba vétele. A magyar nyelv fonetikus írást alkalmaz, ezért az olvasás és írás eredményes elsajátításához nélkülözhetetlen a hangzók sikeres differenciálása, és az adott fonémának megfelelő betű kiválasztása. Az alfabetikus írásrendszerek esetében az olvasás- és írástanulás során az első legfontosabb lépés annak értelmezése, majd megtanulása, hogy melyik szimbólum (betű) melyik beszédhangot jelöli. A pontos hang-betű, majd betűhang megfeleltetés a fonológiai dekódolás, amely a későbbi folyékony olvasást alapjául szolgál. Ha az olvasástanuláshoz szükséges komponensek közül valamely fejlődése késést mutat vagy a kellő szint elérése előtt megáll, akkor az kihat a többi képesség optimális fejlődésére is, ezáltal gátolhatja és nehezíti az olvasási folyamatot, ezáltal pedig a szövegértést is. Ebből eredendően, a megfelelő olvasás-(helyes)írás elsajátításához és szövegértéshez szükséges, hogy az említett összetevők elérjék az elvárt szintű fejlettséget (Csapó, Csépe 2012; Józsa, Steklács 2009; Kassai 1998).

Amellett, hogy az említett metanyelvi képesség az olvasási és szövegértési készség fejlődését befolyásolja illetve annak megbízható előrejelzője, a korai olvasáselsajátításban is lényeges szerepe van (Oulette, Haley 2013; Shanahan 2012). A fonéमतudatosság - vagyis a beszédhangok szintjéhez való hozzáférés - eltérően az olyan nagyobb hangegységektől, mint amilyenek a szótagok, az írni és olvasni tudás elsajátításához köthető, azaz csak annak kezdete után jelenik meg. Azon túl, hogy az olvasás tanulása ráépül a szavak hangszerkezetére, segíti a szavak hangszerkezetének megértését is. Ezzel erős reciprok kapcsolat alakul ki a fonológiai tudatosság és az olvasás között (Csapó, Csépe 2012; Ziegler, Goswami 2005). Ezáltal nemcsak a hangtani tudatosság fejlettségének szintje van hatással az olvasási teljesítményre, hanem a nyelvi tudatosság is fejlődik az olvasás közben. A két folyamat nem választható külön, hiszen összefüggnek egymással. A fonológiai tudatosság tehát nemcsak előfeltétele, hanem következménye is az olvasástanulásnak. A fonológiai tudatosság az olvasás sebességét és a pontosságát meghatározó

tényezőknél is leglényegesebb eleme, emiatt fontos figyelmet fordítani az esetlegesen felmerülő problémák időbeni feltárására, hogy biztosítsuk a megfelelő olvasástanuláshoz szükséges feltételeket. A fonológiai tudatosság mielőbbi fejlesztése támogatja a korai szófelismerést, ami elősegíti a magasabb fokú fonológiai ismeretek fejlődését. Azok a tipikus fejlődést mutató felnőttek, akik soha nem tanultak meg olvasni, egyértelmű nehézséget mutatnak a hangtani tudatosságot vizsgáló feladatokban. A fonológiai feldolgozásnak az olvasástanulásban betöltött kulcsfontosságú szerepét tovább hangsúlyozza az a bizonyított tény, hogy a specifikus olvasási zavart (a diszlexiát) a fonológiai tudatosság zavara jellemzi. Az erre a célra kidolgozott fejlesztőprogramok az olvasási-helyesírási készséget és a velük kapcsolatban álló kognitív területek fejlődését pozitívan befolyásolják, ennek ellenére a hazai olvasástanítási és -értékelési gyakorlatban egyelőre nem kap elegendő figyelmet (Csapó, Csépe 2012; Csépe 2013; Snowling 2000; Szili 2016).

Összegzés

A tanulmányban különféle definíciók ismertetésével bemutatásra került a fonológiai tudatosság képessége és a vele kapcsolatban álló legfontosabb területek. A fonológiai tudatosságot többféle megközelítésből elemezhetjük. A kutatók többsége a fonológiai tudatosságon a szavak összetételének hozzáférését, felismerésének képességét, és az ezekkel való műveletvégzést érti (Ehri és mtsai, 2001; Sénéchal, Ouellette, Young 2004), vagyis a képességet gyűjtőfogalomként tartja számon (Csépe 2006; Goswami, Bryant 1990). Számos kutatás bizonyítja, hogy a fonológiai tudatosság nemcsak önmagában a szavakkal, illetve a hangokkal történő manipulálásért felelős, hanem annak érettsége, fejlettségi szintje nagymértékben kihatással van az olvasás- és (helyes)írástanulás sikerességére is (Lőrincz, 2006). Ennek fényében különösen lényeges, hogy az iskolába lépő gyermekek (meta)nyelvi képessége elérje a tudatos alkalmazás szintjét. A tanulmány legfőbb célja, hogy felhívja a figyelmet a fonológiai tudatosság kiemelt jelentőségére, és hogy kellő figyelmet fordítson a nyelvi elmaradások mielőbbi felismerésére, az esetleges fejlesztés szükségességére, amely amellett, hogy elősegíti a sikeres iskolakezdést, hozzájárul a megfelelő társadalmi beilleszkedéshez is.

Felhasznált irodalom

1. Adamikné Jászó A. (2001): Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig. Budapest: Trezor Kiadó.
2. Adamikné Jászó A. (2006): A nyelvi tudatosság fejlődése az anyanyelv elsajátítása során. *Alkalmazott nyelvtudomány*, 6(1-2) 5-23.
3. Barbour K., Keafer K. és Scott K. (2003): *Sounds of speech. Phonological processing activities*. Norfolk: NILD.
4. Chard D. J. és Dickson S. V. (1999): *Phonological awareness: Instructional and assessment guidelines*. *Intervention in School and Clinic*, 34(5) 261-270.
5. Clark E. V. (1989): A gyermek nyelvi tudatossága. In: Karmár Magda (szerk.). *Fejlődépszichológia*. Budapest: Szöveggyűjtemény II. Tankönyvkiadó, 236-258.
6. Cole M. és Cole S. R. (2006): *Fejlődéslélektan*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Osiris Kiadó.
7. Cs. Czachesz E. (1998): *Olvasás és pedagógia*. Szeged: Mozaik Kiadó.
8. Csapó B. és Csépe V. (2012): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
9. Csépe V. (2006): *Az olvasó agy*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
10. Csépe V. (2013): *Olvasás, olvasási zavar és a fejlődő agy*. *Pszichológia*, 33(1) 1-14.
11. Ehri L. C. és mtsai (2001): *Phonemic awareness instruction helps children learn to read: evidence from the National Reading Panel's meta-analysis*. *Reading Research Quarterly*, 36(3) 250-287.
12. Goswami, U. és Bryant P. E. (1990): *Phonological skills and learning to read*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
13. Göncz L. (2003): *A metanyelvi képességek fejlődése egynyelvű és kétnyelvű gyermekeknél*. *Alkalmazott nyelvtudomány*, 2. 5-20.
14. Jordanidisz Á. (2010): *A fonológiai tudatosság fejlődése 4-6 éves korban*. IV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia, Budapest. (Utolsó letöltés: 2022.11.20.)
<http://www.nytud.hu/alknyelvdok10/prez/jordanidisz.pdf>

15. Jordanidisz Á. (2015): Magyar anyanyelvű gyermekek fonológiai tudatosságának fejlődése 4 és 10 éves kor között. Doktori disszertáció. Budapest: Nyelvtudományi Doktori Iskola.
16. Józsa K. és Steklács J. (2009): Az olvasástanulás kutatásának aktuális kérdései. *Magyar Pedagógiai*, 109(4) 365-397.
17. Kassai I. (1998): A beszédhanghallás szerepe a kommunikációban. *Beszédgyógyítás*, 9(2) 6-15.
18. Kassai I. (2001): Metanyelvi tudatosság és olvasási képesség. In Csapó B. (szerk.). I. Országos Neveléstudományi Konferencia. Program. Tartalmi összefoglalók. Budapest: MTA Pedagógiai Bizottság. 304.
19. Lőrík J. (2006): A gyermeki fonológiai tudatosság megismeréséről. *Beszédgyógyítás*, 17.
20. Menn, L. és Stoel-Gammon C. (2000): Phonological development. In: Fletcher, P., MacWhinney, B. (szerk.). *The handbook of child language*. Oxford: Blackwell Publishers, 335-359.
21. Oulette G. P. és Haley A. (2013): One complicated extended family: the influence of alphabetic knowledge and vocabulary on phonemic awareness. *Journal of Research in Reading*, 36(1) 29-41.
22. Rosta K. (2015): A nyelvi fejlődés folyamata, az eltérő nyelvi fejlődés korai felismerése és terápiája. *Gyermeknevelés*, 3(2), 121-130.
23. Sénéchal M., Ouellette G. és Young L. (2004): Testing the concurrent and predictive relations among articulation accuracy, speech perception, and phoneme awareness. *Journal of Experimental Child Psychology*, 89(3) 242-269.
24. Shanahan T. (2012): Early literacy development: Sequence of acquisition. *Encyclopedia of language and literacy development*. London: Western University. 1-4.
25. Snowling M. J. (2000): Language and literacy skills: who is at risk and why? In: Bishop, D. V. M., Leonard, L. B. (eds.). *Speech and language impairments in children: Causes, characteristics, intervention and outcome*. Hove, UK: Psychology Press, 245-260.
26. Stackhouse J., Wells B., Pascoe M. és Rees R. (2002): Von der phonologischen Therapie zur phonologischen Bewusstheit. *Sprache - Stimme - Gehör*, 157-165.

27. Szili K. (2016): A fonológiai tudatosság és a mentális lexikon fejlettségének online vizsgálata kisiskolások körében. *Magyar Pedagógia*, 116(3) 257-282.
28. Tarkó K. (1999): Az olvasás és a metakogníció kapcsolata iskoláskorban. *Magyar Pedagógia*, 99(2) 175-193.
29. Tóth L. (2002): *Az olvasás pszichológiai alapjai*. Debrecen: Pedellus Tankönyvkiadó.
30. Ziegler J. C. és Goswami U. (2005): Reading Acquisition, Developmental Dyslexia, and Skilled Reading Across Languages: A Psycholinguistic Grain Size Theory. *Psychological Bulletin*, 131(1) 3-29.

Az egyéni határképzés Németh László *Iszony* és *Gyász* című regényeiben

Szabó Bernadett¹

¹PhD hallgató, Debreceni Egyetem Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola, Debrecen

INFO

Szabó Bernadett
szabo.detti.hu@gmail.com

Keywords

society
illness
sexuality
normality
boundary

ABSTRACT

Abstract

In my paper, I examine the boundary-forming intentions of the protagonists of László Németh's two novels, *Iszony* [Loathing] and *Gyász* [Mourning] concerning the individual identity and the body, in terms of the main characters' social and closer interpersonal relationships. Due to the customary order resulting from the environment of the village, the opposition of the individual and the community can be observed in the novels, the main reason for which is that the individual is in tension with the system of expectations that surrounds him. This leads to isolation in the protagonists' closer relationships: in the present textual analysis, I focus on Nelli Kárász's relationship with her husband in the context of *Iszony*, and on Zsófi Kurátor's relationship with her sick child in *Gyász*. In both texts, the alienation formed by the material characteristics of one's own and the other's body is the focus of the interpretation, but no less important is the account of the psychological-mental factors of these processes.

Kulcsszavak

társadalom
betegség
szexualitás
normalitás
határ

Absztrakt

Tanulmányomban Németh László két regényében, az *Iszonyban* és a *Gyászban* megjelenő főszereplők egyéni identitást és testet érintő határképző szándékait vizsgálom, közösségi és szorosabb személyközi viszonyaik tekintetében. A regényekben megfigyelhető az egyén és közösség opozíciója a falu teréből következő szokásrend által, amelynek fő indoka, hogy az egyén feszültségben áll azt őt körülvevő elvárásrendszerrel. Mindez elszigetelődést eredményez a főhősök szorosabb viszonyait érintően is: gyermekükkel és férjükkel szemben is detektálhatóvá válik ez a (disz)pozíció. Jelen

szövegvizsgálataimban az *Iszony* kontextusában Kárász Nelli férjéhez fűződő kapcsolatára koncentrálok, a *Gyászban* pedig Kurátor Zsófi beteg gyermekéhez való viszonyára. Mindkét szövegben a *saját* és a *másik* teste, annak materiális jellemzői által megképződő elidegenedés az elemzés fókusza, de nem kevésbé fontos szempont ezen folyamatok lelki-mentális tényezőinek számbavétele sem.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján jött létre.

Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy röviden rámutassak Németh László *Iszony* és *Gyász* című regényeiben az egyéni határképzés különböző formáira, amelyek által megképződik az én-től eltávolított, elválasztott *másik*, a *saját* test, illetve identitás védelmében.

Az *Iszony* című regényben Kárász Nelli házasságáról három fejezetben olvashatunk: *Első rész - Az esküvőig; Második rész - A házasság története; Harmadik rész - A történet vége*. A történetet nagyban meghatározza a női test alávetettsége, a férfi általi birtokbavétele, ami az első fejezet végén, a nászéjszaka jelenetében válik lehangsúlyosabbá. Kárász Nelli - a regény korábbi szakaszaiból kiindulva - már alapvetően is viszolyog a szexualitástól, annak elbeszélésére többször medikalizációs nyelvet érvényesít, miközben a „beteg” szerepébe helyezi magát,¹⁴ de a szociokulturális hagyományok miatt a nászúton kötelessége lesz testi értelemben is „asszonnyá válni”. Az utazás első napjaiban még igyekszik megvédeni testi értelemben önmagát a *másik* általi „bekebelezéstől”, azt hazudja férjének, hogy menstruál, mintegy hamis tanúságtételt téve saját testéről. S ez a vér, mint a „saját” testi szennye, ideiglenesen képes eltávolítani magától a „*másikat*”, vagyis a férjét, Takaró Sanyit. Végül utolsó este mégis megtörténik az aktus, de a rákészülés mentális vonatkozásainak részletes bemutatásával ellentétben elhallgatás jellemzi annak elbeszélését. Mindössze egyetlen mondattal jelenti be azt Nelli a regényfolyam következő fejezetében: „*Most túl voltam ezen is. Megmerültem abban, amitől szűkültem.*” (Németh 1980: 477) A szexualitással kapcsolatos részletes leírások az *Iszonytól* eltekintve sem jellemzik Németh László

¹⁴ Például: „[...] én itt maradok Sanyival a nyomasztó sötétben. Mint a műtét előtt álló gyerek, ide-oda kapkodó szemmel néztem [...]. Negyvenkettő, olvastam az ajtó fölött rossz világításban. Ez az hát, gondoltam, ahogy a beteg betűzi ki a műtöt.” (Németh 1980: 465).

regényeit, viszont ezen a szöveghelyen jelentésszerű lehet a *szűkölttem* ige¹⁵ használata. A nyüszítés szinonimája, amely egy főként állatokhoz kötődő viselkedés, egy félelmi, illetve fájdalmi reakció, amivel Nelli önmagát jellemzi, s ez rámutathat arra is, hogy hogyan élte meg az elhallgatott aktust. Nelli vélhetően azért használ egy főként az állatvilághoz kapcsolódó kifejezést, mert magát a szexualitást is arra az ösztönlényi szintre kárhozza, ami távol áll attól az eszményi emberképtől, amelyet ő képviselni igyekszik. Ezt egy későbbi idézet is megtámogatja: „[...] volt ott az udvarban egy fiatal házaspár. [...] A kurrogásukkal [...] némi irigységet, [...] büntudatot ébresztettek föl bennem, mintha én valami szörny lennék, aki nem is kapható a házassághoz szükséges állati olvadásra.” (Németh 1980: 478) Itt szavak szintjén is megjelenik az „állati olvás” mint metafora az ösztönlényi szinttel való azonosulásra, illetve, a szexualitás jellemzésére, leírására. A szerelmespár hangját pedig „kurrogással” azonosítja, amely *A magyar nyelv értelmező szótára* szerint „mély bűgő, ill. morgásszerű hang” (Bárczi, Ország és mtsai 1959-1962) - s ez az állati hang (leginkább galambokra jellemző, a galamb pedig szerelmi szimbólum) ebben az elbeszélésrészletben úgy jelenik meg, mint egy képesség, amit Nelli nem birtokol, s ez a fajta önreflexió megkérdőjelezi Kárász Nelli szexualitáshoz való viszonyának normalitását is. Az „állati olvás” kifejezéséhez visszatérve Michel Foucault (2020) azt állítja, hogy „az emberi szexualitás diskurzusa merőben eltér az állatok vagy a növények szaporodásának fiziológiájától, két különböző tudásról van szó. Az egyik a reprodukció biológiája, a másik a szexualitással foglalkozó orvostudomány.” Ezzel Foucault (2020) megkérdőjelezi az állati szaporodással azonosítható emberi szexualitást, s ezt azzal is magyarázza, hogy: „a szexualitás nem egyéb, mint diskurzusok »ökonómiája«, vagyis belső technológiájuk, működésük szükségessége, az általuk alkalmazott taktikák, [...] hatalmi effektusok, amelyek fenntartják őket.” Ebben a tekintetben valóban ambivalens Nelli szexualitásról való beszédmódja, hiszen egyrészt házasságuk gazdasági, tehát egyfajta biohatalmi tényező eredménye, másrészt pedig férje közeledése mögött sem csupán a „párási”, szaporodási célok¹⁶ állnak.

¹⁵ „Szűköl: tárgyatlan ige -t, -jön 1. (hangutánzó) <Állat, kutya félelmében, fájdalmában> vékony, nyöszörgésszerű hangot hallat. (...) (ritka) <Ember fájdalmában> ehhez hasonló hangot hallat.” = (Bárczi Géza, Ország László és mtsai 1959-1962)

¹⁶ Michel Foucault *A szexualitás története VI. - A hús bűnvallomása* c. munkájában hosszasan ír arról, hogy a házasságnak miért nem célja az utódnemzés. (Foucault 2021)

A házasság alatt Kárász Nelli testiséghez való viszonya nem változik, Nelli testének Sanyi általi birtokbavétele, a férj szexuális igényeinek rendszeres érvényesítése a női testen mind a főhősnő ellenérzéseit erősítik a férje irányában. A nászútról hazatérve Nelli a ház körüli munkákba temetkezik, s ezt férje saját dicsőségeként tünteti fel: „A munkalázamat is nagyszerű természeti erőnek, amolyan asszonyi kőolajforrásnak tartotta, amelyre ő a szimatával rátalált, a nászészszakánkkal fölszabadította, s a férfinem irigységére most már halálíg aknáztatja.” (Németh 1980: 481) Ebben az elbeszélésben megnyilvánul Nelli lánykori identitásának folytonossága, miszerint a munka számára gyermekkorától az élete része, munkakedve pedig a legkevésbé sem Sanyinak köszönhető. Itt annak említése is fontos lehet, hogy Nelli lánykori identitását nem váltotta fel az asszonyi, tehát valamifajta identitáskrízist tapasztalhatunk az fiatal feleség elbeszéléseiből, s ez nem csak a házasság elejére, hanem teljes egészére is igaz lesz. Továbbá annak problematizálása is felmerül az idézetben, hogy Nellit Sanyi most már élete végéig „(ki)használhatja”, ami itt főként testi értelemben tételeződik fel, s ez Nelli autonómiájának sérülésére, férjének való kiszolgáltatottságára mutat rá.

A házasság története című fejezetben is tematizálódik Takaró Sanyihoz kötődően a fürdés jelensége¹⁷, vagyis a test lemosása, előkészítése. Kárász Nelli ezeket a „készülődéseket” minden alkalommal ellenszenvvel figyeli, hiszen Sanyi szexuális közeledésének kezdete ez, amellyel egyrészt Sanyi igyekszik Nelli tudtára adni szándékait, másrészt a tisztálkodás egyfajta testi örömként jelenik meg Nelli Sanyiról szóló elbeszélésében, minthogy ez egyébként nem volt napiszintű szokás a tanyasi férfiak esetében: „Este, ahogy a munkából bejött, már kérte a meleg vizet, s akkor egy órán keresztül mosdott, borotválkozott, kölnizkedett, s vágta a vágthatót: körmét, bajusza szélét, a talpa kéri. [...] Még az ebédhez sem ült úgy oda, hogy vagy tíz percre be ne zárkozzék az átlucskosodott ingét ledobni, a hónalját kölnizni, a nyaka faggyúját lepúderezni.” (Németh 1980: 484) A test anyagiségének plasztikus ábrázolása, az ahhoz tartozó verejték, zsír, szag, bőrkeményedés kerül előtérbe Nelli elbeszélésében, amely főként a főszereplő Nelli testétől való viszolygását, undorát mutatja. Nelli Sanyi testét idealizálás nélkül ábrázolja, s az imaginált kedvezőtlen tulajdonságokat a *másik* testének valós

¹⁷ A fürdés jelensége már a nászúton is a szexualitásra való utalás volt Sanyi által: „Tudod, mit fogunk csinálni, húzott habos krémmel az ölébe. Megfürdünk. [...] [Innentől Nelli - megj. tőlem. Sz. B.] De hát mit akar? Hogy együtt fürödjünk? Vagy belopakszik majd, s hátamat, combomat paskolja?” (Németh 1980: 470-471)

jellemzőjeként tünteti fel, amit a feleség egyébként képtelen volna tanúsítani, hiszen Sanyi fürdési rituáléit Nelli csak ajtón keresztül, hallás alapján képes rekonstruálni. Így ez az elbeszélői eljárás szintén ráerősít férje testétől és a szexualitástól való iszonyodásának tényére. Mindemellett a fürdési rituálék arra emlékeztethetik Nellit, hogy Takaró Sanyi attól a szennytól mossa meg testét, amely eredendően rajta van, s ami Nelliben undort kelt. Nelli Sanyi testét, saját teste beszennyezésének védelmében taszítja, amely egyrészt fizikai értelmű, másrészt pedig Nelli testi és személyi tisztasága (minősége) szimbolikus jelentéssel is bír - s ez Németh László minőségeszményével áll összefüggésben.

Nelli a szexuális közeledésekkel kapcsolatban a házasság elején még kissé elfogadóbb, mint a házasságuk vége felé: „A legtöbbször azonban Sanyi mégiscsak kiböjtölt engem, a kínzó éberségemnek meg kellett adnia magát a paplanomba kevert forróságnak, faggyú- és kölniszagnak.” (Németh 1980: 486) A főszereplő elbeszélésében itt sem a gyönyör vagy az örömszerzés jelenik meg a szexualitással kapcsolatban, hanem azt említi, hogy Sanyit módszeresen, sokáig várhatja esténként, bízva abban, hogy elalszik. A „kiböjtölt” szó vallástörténeti kifejezés, a keresztény kultúra sajátja, ami ezáltal arra is utal, hogy Sanyi ezt a „szenvedést” egy nemesebb cél érdekében teszi. Nelli perspektívájában ez a kifejezés egyfajta értékítéletet is mutat, miszerint Nelli ezt az önmegettartóztatást, türelmet elismeri, jó szemmel nézi. Ettől függetlenül nem egyezik bele könnyedén a szexuális aktusokba, de nem is tiltakozik verbálisan, hanem inkább a különböző - Sanyi dolgát nehezítő -, praktikákat választja. Másrészt pedig újra (az elbeszélés számos pontján is) hangsúlyossá válik Sanyi testének vonatkozásában az izzadtságsgzag, amelyet Sanyi kölnivel, tehát mesterségesen próbál elfedni. Ebből is az válik láthatóvá, hogy férje testét Nelli egy eredendően taszító jelenségként érzékeli, hiszen sem a természeti (natúra), mint izzadtságsgzag, sem a kultúra, mintegy azt mesterségesen elfedni kívánó kölniszag (kultúra) nem lesz szimpatikus számára, az egyikről undorodik, a másikat elutasítja. Az elbeszélés alapján ezért eldönthetetlen, hogy mennyire belső, tehát mentális-lelki eredetű ez a viszolygás, vagy mennyire külső, tehát valóban, fizikailag undort keltő testtel áll szemben.

Továbbá, Nelli gyakran említi ezeket az estéket megadásként, megsajnálásként, s emellett, hogy infantilizálja férjét, a házasság történetének szövegrészében lineárisan továbbhaladva újra megjelennek az állati metaforák is: „Ekkor még én is azon voltam, hogy arra, amit Sanyi »házaséletnek« nevez,

ráidomítsam magamat. [...] Azt a megszánnást próbáltam magamban fölidézni, amivel a Mária Valéria szállodában [a nászúton - megj. tőlem: Sz. B.] húztam magamhoz az orrát lógató gyermeket.” (Németh 1980: 486) Az idézetben a szexualitással kapcsolatban az „idomítani” ige jelenik meg, ami az állatgondozás sajátja, amely szintén azt mutatja, hogy Nelli, a házasságban való bevonódás által, vagy azok esetében állatiasként/állatként tekint önmagára, miközben magára veszi az emberi, tehát idomári szerepet is, reflektálva ennek a folyamatnak a céljára, szükségességére. S kiemelendő még az „orrát lógató gyermek”, akinek sajnálatból, mintegy a gondoskodás eszközeként ad teret vágyainak kielégítésére.

Továbbá: „[...] minél közelebb jutott ahhoz, hogy megkérjen rá, annál szánalmasabbakká váltak az ürügyei. [...] - Már megint puszi nélkül hagy elaludni - nyöszörögte. [...] Vagy még gyerekesebben: nem jönne ide, nem bírok elaludni. A legszívesebben biztosan rámtörte volna a fürdőszobaajtót, s vitt volna fölnyalábolva, meztelen. De azt tudta, hogy nem lehet. Beletörődött hát, hogy szepegjen, nyüszítsen.” (Németh 1980: 486-487) Az idézetekben láthatóvá válik, hogy Nelli részéről viszonyukban nem merül fel a szerelem, pusztán valamifajta engedelmesség sejlik fel házasságuk elején. Fontos lehet az az elmozdulás is a kapcsolatot illetően, hogy Nelli Sanyi alárendeltje, gazdasági és társadalmi értelemben is, de a szexualitásban mégis megváltozik ez a dinamika. Nellinek attól függetlenül, hogy „asszonyi kötelessége” volna engedelmeskednie férjének, Sanyi nem erőszakos, vágyik Nelli kedvességére, ezért aláveti magát a nőnek.¹⁸ Nelli emiatt is tudja őt infantilizálni a szepeg ige által, hiszen ezt leginkább kisgyermekre használjuk (szipog), vagy kétségbeesett állatként elbeszélni a nyüszít ige újbóli feltűnésével. Ehhez kapcsolódóan említeném meg Lőrincz Csongor Bodor Ádám *Sinistra körzetéről* szóló tanulmányát, amelyben azt mondja, hogy: „A határ [...] megvonása, a „határolási gyakorlat” szuverén aktus, a szuverenitás maga ez: határ megvonásának, beírásának képessége, hatalma, ágenciája.” (Lőrincz 2022: 30) Ez a gondolat azért releváns, mert Kárász Nellit az *Iszonyban* egy végtelenül alárendelt pozícióban láthatjuk, többszörösen is kiszolgáltatott férje számára. Mégis, a szexualitás terén ő szab határokat, s ez kissé megfordítja, de legalábbis megingatja házasságuk alapvető hatalmi-hierarchikus struktúráját.

¹⁸ Ez a jelenség már a nászút elbeszélésében is felmerült, amikor a beteg-ápoló szerep felcserélődött, s Sanyi vált azzá a beteggé, akin csak Nelli tudott ápolóként segíteni, szintén a szexuális aktusba való beleegyezéssel.

A *házasság története* című fejezet végére ugorva visszatér a nászéjszakán már megjelent ápoló-beteg viszony a házastársak között, de ezen a szöveghelyen nem metaforikus értelemben, hanem Takaró Sanyi ténylegesen megbetegszik, így felesége ápolására szorul, s a regény tetőpontja végül ebben az élethelyzetben teljesedik ki. Nelli ápolja Sanyit, s a rövid ijedtség után, hogy talán meghal, Sanyi jobban lesz: „Én szótlantul figyeltem, hogy kel ki abból a pállott nyögés-dunszt-láz-csomóból, amit az éjszaka ápoltam, a régi, kérkedő Sanyi. [...] A barna arca most, hogy a láz lefutott róla, beesett volt és öreg. A keresztikötés lefogyott mellre borult, még a nedves szőr is oly csüggedten tapadt oda a kiálló bordákhoz. [...] Milyen húsos volt, telt volt ez a mell [...]; a szőr is egy egészséges bozót. De az, ami Sanyit Sanyivá tette, lám, nem változott.” (Németh 1980: 651) A jelenetben tovább haladva viszont egyértelműen megjelenik a Sanyi beteg testétől való iszony is, pedig Nelli egyik fő lételeme a másokról való gondoskodás: „- Csuumvív vagyok - mondta. - Inget kellene cserélnem. [...] Nem törülnéd le egy kendővel a testem?... Ahogy a paplanát fölemeltem, az izzadságszag gőzként dőlt alá. Egy pillanatra újra be kellett takarnom, úgy nekem csapott az undor.” (Németh 1980: 651) Egyrészt alapvetően az egészséges ember betegséghez való viszonyában van egyfajta félelem a megfertőződéstől (erre bővebben a *Gyászhoz* kapcsolódóan térek majd ki), másrészt ez az idézet, kiemelve újra a testszagot, az undort, arra mutat rá, hogy Nelinek itt inkább egy már meglévő, belső motivációból adódó viszolygása van Sanyitól, illetve annak testétől, s nem feltétlenül a külső tényezők képezik meg azt, mint pl. a beteg test szaga, főként, hogy ezt megelőzően ápolja is Sanyit. Inkább itt az eredendő, a szexualitást hátrító, a másikat objektálni, elkülöníteni próbáló szándék vezérli Nelli érzéseit, érzékeléseit. Ezt támasztja alá az is, hogy a tragédia akkor történik meg, amikor Sanyi jobban lesz, és újra közeledni kezd szexuális értelemben feleségéhez:¹⁹ „Gyere most ide. - Nem megyek, hagyjál. [...] - Akkor én megyek. [...] A délutáni izzadságszag ott volt megint az orromban. [...] A borzalom megduplázta az erőmet. Az arcába nyomtam a párnát. [...] Egyszerre csak azt éreztem, hogy a párna túlsó felén nincs ellenállás.” (Németh 1980: 653) Nelli itt már nem képes uralkodni magán, és engedelmeskedni. Ebben a jelenetben minden eszközzel azon van, hogy megvédje magát a

¹⁹ Nelli így konstatálja férje gyógyulását: „A betegség egy napra elnyelte Sanyit, de Sanyi mint az újhoid, íme nő, dagad; nem is szabadulhatsz tőle.” = (Németh 1980: 651) Sanyi itt egy természeti metaforaként jelenik meg, s ezáltal a természet (natúra) és kultúra oppozíció explicit módon is megjelenik a szövegben Nelli (kultúra) és Sanyi (natúra) viszonyában.

másik testétől, az azzal való érintkezéstől, hogy saját testének bemocskolását, beszennyezését megakadályozza, viszont ellenkezés közben megöli Sanyit. Kárász Nelli viszolygása által a *másik* teste határsértő létezővé válik, amit végül az azzal szemben álló, vagy épp azt képviselő egyén - a tolerancia képtelensége miatt - elpusztít.

Azt láthatjuk tehát, hogy Kárász Nelli egyéni határképző törekvései csak részlegesen lesznek tarthatóak, s végül az autonómia védelme, s annak eszközei uralhatatlanná váltak.

A *Gyász* című regényben pedig az abjekt jelenségét²⁰ igyekszem megvizsgálni, abban a jelenetben, amelyben a főszereplőnő, Kurátor Zsófi hosszú ideig ápolja kisfiát, de végül a gyermek belehal a betegségébe. Ebben a szövegben is felmerül a beteg testhez való viszony, viszont itt egészen másként jelenik meg, mint az *Iszonyban*, hiszen Kurátor Zsófi szereti a gyermekét, és semmiképpen sem undorodik tőle.

Zsófi ekkor már szinte teljesen elszigetelődött a faluközösségtől, s haragszik gyermekére, aki szeret a szomszéd lánnyal játszani, mert paranoid módon azt látja ebben a baráti viszonyban, hogy ő nem elég jó anya: „[...] úgy fáj nekem, ha reggel elnézem, és úgy alszik ott, mint egy kis Jézuska. Mondom, miért nem szeret engem ez a gyerek, amikor én annyira szeretem. [...] Egy kis bolondériával el lehet csábítani tőlem. De eléggé megverte már az Isten azt a púpost [a szomszéd lányt - megj. tőlem: Sz. B.], hanem verje meg még jobban, amiért ezt a gyereket édesgeti tőlem.” (Németh 1974: 627) Zsófi ezen érzéseit féltékenysége és bizonytalansága táplálja, így hasonlóan az *Iszony*-beli férjfeleség viszonyhoz, itt sem dönthető el egyértelműen, hogy a szituáció realitása, vagy belső projekció eredménye-e a főhősnő paranoiája.

Sanyika sokat játszik az udvaron a téli hidegben is, egyszer meg is fázott, de könnyen felgyógyult, ám másodjára már komolyan megbetegedett. Zsófi eleinte tagadni próbálta maga előtt kisfia betegségét: „[...] mit akar ez a Kizseláné az ő gyereke fölött kuvikoskodni? Ez talán még örülne is neki, ha Sanyi nagybeteg lenne [...]. A végén még attól a vizes ruhától hűl meg, amit a mellére csavart.” (Németh 1974: 635) S a betegség tagadását Sanyika jobb napjai is megtámogatják, de délutánra mindig leromlik az állapota: „Elhanyagolt kezéből kifordult a kanál, bágyadt szemei a szék lábához

²⁰ Julia Kristeva szerint undorodhatunk szennytől, ürüléktől, gennyes, vérző sebtől, izzadságtól. Az irtózás aktusa választhat és fordíthat el (abjekció) minket ezektől. A hullá jelensége, látványa viszont egy olyan határhelyzethez juttat el minket, ahol az élő mivoltunk végességét tapasztaljuk meg. Szabad idézésben: (Kristeva 1996: 170)

dörgölődő cicánál kerestek menedéket. [...] De [Zsófi - megj. tőlem: Sz. B.] nem akarta a kudarcot beismerni. [...] Na jó, gyere, alukálsz egy kicsit [...], fölnyalabolta a forró kis testet, amely még a kettőjük ruháján is átsütött.” (Németh 1974: 640) Később Zsófi kénytelen belátni, hogy gyermeke nagyon beteg, s az orvosi vizsgálat után közelebb kerül annak a gondolatához is, hogy Sanyika valószínűleg meg fog halni: „A gyermek, aki előző pillanatban idegen testként hányódott a párnák hullámain, egyszerre iszonyúan belényilallt. Félig nyílt cserepes szája, halvány, duzzadt arca mögött szinte ott érezte önmagát. [...] Borzadalmas vonítással tört ki lelkéből a gondolat: Istenem, ha meghal.” (Németh 1974: 653) Ebben az idézetben már tétéleződik a gyermek testének idegensége, az ismert elevenség lassú megszűnésének percepciója, amely nem csak a betegség állapota miatt képződik meg, hanem mert még sosem látta így gyermekét, teste kezd idegenné válni Zsófi számára.

Az első egyértelmű szimptomák, melyeket az édesanya meglát a gyermekén, azok az elváltozó körmei: „- Mintha kékülne a gyerek körme - mondta Zsófi, mikor az orvos elment. Kiszelánénak már az előbb feltűntek a kékülő körmök, melyek mint a halál első foltjai ütöttek ki a színes testen.” (Németh 1974: 667) Zsófiból elsőként ösztönösen a halálfélelem tör ki e jelenség láttán: „A legszívesebben elrohant volna, hogy ne kelljen ehhez az ágyhoz visszatérnie,²¹ vagy elájult volna, hogy ne tudjon semmiről.” (Németh 1974: 668)

Ezután nyilvánvalóvá vált, hogy nincs remény a gyógyulásra, Zsófi is látni kezdi Sanyikában a haldoklót, ami félelemmel tölti el: „Zsófi egyedül maradt a beteg gyerekkel. [...] Nagyon fertőz a kicsike, nincs értelme, hogy vele aludjon. De Zsófi szégyellt volna a másik ágyba menekülni. [...] Odabújt a forró gyermek mellé, [...] s ő félelem és megihatottság közt ingadozva mégiscsak elaludt.” (Németh 1974: 675-676) Itt már valamelyes felmerül az abjekció mint eltávolítás, elhatárolás folyamata, hiszen Zsófi elkezd félni magát, az egészségeset a fertőzötől, de a szöveg ezen pontján még legyőzik őt anyai érzései, és nem elhanyagolható módon a szégyen is, amelyet a társadalmi elvárások miatt érez. De már ezen az éjjelen megváltozik a gyerekhez való viszonya: „Arra ébredt, hogy a gyerek fönnül, és keservesen vonít. [...] - Mi bajod? [...] De Sanyika nem tudta megmondani [...]. Nem fáj semmije, csak félt. [...] Zsófi ott tartotta a gyerek fejét a hóna alatt, s a szívére kellett tenni a

²¹ Ez a reakció általános az édesanyák körében, Polcz Alaine (2001: 7) kutatásai szerint negyvenkét anyából kettő marad ott a legvégéig gyermeke halálos ágyánál.

kezet, hogy vad dobogásával föl ne keltse. [...] A felfújódott bőr sűrű-kék árnyékai szétdúlták az ismerős arcot. [...] Egy kis emberi szörnyeteg foglalta el a régi Sanyi helyét. - Borzadok a tulajdon testemtől, a haldokló gyerekeimtől!” (Németh 1974: 676) Ezt a fajta félelmet pedig így magyarázza Polcz Alaine (1989: 51): „A tudat nem tud mit kezdeni a »halál« jelenségével [...], a lényeg ismeretlen marad, és szorongást kelt. A haldoklás látványa pedig már az azonosulás miatt is félelmetes.” A „tulajdon testem” kifejezés a haldokló gyermekre egy olyan szimbiotikus anya-gyermek kapcsolatot feltételez, ami még a várandósság idejére utalhat vissza, amikor még egy testben léteztek. Zsófi Sanyika megváltozott testét saját testével azonosítja, és ez további mentális rosszulletekhez vezet.

A következő éjszakán Zsófi a félelme miatt már képtelen Sanyika mellé feküdni: „A gyerek egyre rosszabbul volt, s neki Kiszelné mondása motoszkált a fejében: mért fertőznék meg magát.” (Németh 1974: 681) Itt már teljes abjekcióról beszélhetünk, hiszen akármennyire szereti a gyermeket, a haldokló test „szennye”, a fertőzés veszélye az, ami miatt távol tartja őt magától. Annak ellenére, hogy a gyermek vágyik az édesanyjára, ő szó szerint „leválasztja azt magáról”: „- Vegyél magadhoz, úgy félek - s belekapaszkodott anyja kezébe. Zsófi testén borzalmas, jeges iszonyodás táncolt. Most a sötétben csak azt érezte, hogy egy haldokló, egy omló, rothadó test az, amelyik hozzá kérezkedik. Lefejtette a gyerek kezét a kezéről.” (Németh 1974: 681-682) Ebből a szövegrészből az is nyilvánvalóvá válik, hogy gyermekében Zsófi már csak az elmúlás fizikai vonatkozásait látja, s saját halálfélelme miatt elutasítja a gyermek közeledését, hiszen ahogyan arra Polcz Alaine (1989: 51) is utal, „minden halál a saját halálunkra emlékeztet, figyelmeztet, s aki ezzel nem tud szembenézni, annak a haldoklás, a meghalás látványa is kritikusabb, terhesebb”.

Sanyika halála különös hatással lesz Zsófirra: „Elbámult, hogy csak ennyi a halál. Semmi különös fájdalmat nem érzett.” (Németh 1974: 684) Zsófi félt Sanyika elvesztésétől, tudta, hogy be fog következni, így ez a lelki állapot, és feltehetőleg az előzetes abjekció, a fertőző, omló testtel való azonosítás, s az életteli gyermekétől és önmagától való elidegenedés is segített az elvesztés pillanatában, hiszen már napokkal azelőtt nem a kisfiaként tekintett a haldokló gyermekre. A gyermek koporsójánál is a következőt gondolja: „Sanyika sosem volt ilyen szép, ilyen túlvilági.” (Németh 1974: 688) A normalitás határain túlmutat, s vélhetően a trauma elmeállapotának tükrözi, hogy Zsófi esztétikai szépséget lát gyermeke holttestében, mégis ehhez kapcsolódóan a szöveg egy

előzetes pontjával összefüggésbe hozható ez az aktus, hiszen másutt is örömet leli gyermeke passzivitásában: „úgy alszik ott, mint egy kis Jézuska” (Németh 1974: 627) - ebben a megállapításban Zsófi előre is vetíti gyermeke halálát, Jézus Krisztushoz hasonlítva őt, csupán azzal a feloldhatatlan különbséggel, hogy Sanyika halála teljesen hiábavaló. Továbbá, az, hogy Zsófi „elbámult, hogy csak ennyi a halál”, kifejezi a privát és nyilvános szféra, a belső és a külső körülmények feszültségét is, amely mindkét regényre jellemző. Létezik egy hagyományozódó, külső, közösségi kényszer, amelyet a gyász aktusában „helyes” volna érezni, cselekedni, és olvashatunk egy ettől teljesen eltérő saját tapasztalatot, megélést. Különösen a halállal, gyásszal kapcsolatban ismerhetünk évszázados, intézményesített szokásrendet a faluközösségeket illetően, amelyet idegennek él meg a főhősnő, s megnyilatkozásában ezzel önreflexív viszonyba kerül.²²

A halál napján mégis hirtelen rosszul érezte magát: „Olyan érzése jött, hogy [...] ő fog meghalni. Ő is meg van fertőzve. - Bár halnék - sóhajtotta magában, de testét szörnyű félelem dermesztette meg. Fuldokolni, mint Sanyika. A szája kék és cserepes!” (Németh 1974: 685) Zsófit Sanyika halála rögtön saját múlandóságára emlékezteti, s mivel a tanács ellenére gyermekéhez bújt akkor is, amikor már nagyon beteg volt, a szorongás a hatalmába keríti. Itt a 20. század elejére jellemző bacilománia jelenik meg, mint társadalomtörténeti kontextus, hiszen amikor köztudottá vált, hogy a betegségek láthatatlan baktériumok által terjednek, az emberek rettegni kezdtek attól, hogy ez a „láthatatlan” bejut a testükbe és betegséget okoz. A bacilomániával összefüggésben egyfajta hipochondria is fennállhat, s a saját haláltól való félelem miatt is interiorizálhatja Sanyika haldoklásának szimptomáit, amit a gyermek halálának végigkísérése, s annak traumája idézhetett elő.

Zsófi a temetés napján is visszafogja magát, nem sír, nem kiabál, az utolsó pillanatban viszont mégis megtörik, tudatosan benne fia elvesztése, és az emiatt érzett tehetetlensége: „A kétségbeesés szállta meg irtózatossággal. [...] - Engem is temessenek oda - sikoltott fel hirtelen.” (Németh 1974: 693) Ettől eltekintve viszont elnyomja magában a fájdalmat, nem szívesen fogadja a részvétet nyilvánítókat sem, és az őt övező sajnálatot is elutasítja, ami az egyéni gyászunk nehézségét is mutatja Zsófi esetében.

Összegzésként a fenti elemzésekből talán láthatóvá vált, hogy e Németh László-regényekben az egyéni határképzés formái nagyon hangsúlyosak,

²² Teszi mindezt egy heterodiegetikus narrátor által.

amely során az *én* mindig a *másik* által, a *másikkal* szemben tételeződik, s szinte minden esetben az *egyén* képviseli a normát, az egészségeset, a minőségit a *másikkal* szemben. Így különül el az *Iszonyban* a minőségi a szennyezettől, a *Gyászban* pedig a vitalitás a mortalitástól.

Felhasznált irodalom

1. Bárczi G., Ország L. és mtsai (1959-1962): A magyar nyelv értelmező szótára
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/sz-4A3C0/szukol-4D3DC/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhp a29ub2tfMUJFOEliXX0sICJxdWVyeSI6ICJzelx1MDE3MWtcdTAwZj ZsIn0> (Utolsó megtekintés ideje: 2023.02.14.)
2. J. Kristeva (1996), Bevezetés a megalázottsághoz (ford. Kiss Á.), *Café Babel* 1996, (20), 169-184.
3. Lőrincz Cs. (2022), Határpolitikák - A Sinistra körzet egyik fejezetéről, *Irodalmi Szemle* 2022, (5): 27-46.
4. M. Foucault (2020): A szexualitás története I. - A tudás akarása, ford. Ádám P., Budapest, Atlantisz, 56-57, 73.
5. M. Foucault (2021): A hús bűnvallomása, ford. Sujtó L., Budapest, Atlantisz
6. Németh L. (1974): *Negyven év; Horváthné meghal; Gyász, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 627, 635, 640, 653, 668, 675-676, 681, 682, 684, 685, 688, 693.*
7. Németh L. (1980): *Bűn; Iszony, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 465, 470-471, 477, 478, 481, 484, 486, 486-487, 651, 653.*
8. Polcz A. (2001): *Gyermek a halál kapujában, Budapest, Pont Kiadó, 7.*
9. Polcz A. (1989): *Viszonyulásunk a haldoklóhoz és a halott testéhez = P. A., A halál iskolája, Magvető, Budapest, 51-75.*

Az egészségfejlesztés lehetőségei a felsőoktatásban

Barabásné dr. Kárpáti Dóra¹, Dr. Olajos Judit², Körei László³

¹főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, Sóstói út 31/B.

²egyetemi docens, Nyíregyházi Egyetem, Sóstói út 31/B.

³tanársegéd, doktorandusz Nyíregyházi Egyetem, Sóstói út 31/B.

INFO

Barabásné dr. Kárpáti Dóra
karpati.dora@nye.hu

Keywords

university students; health behaviour; prevention; health preservation; health promotion

Kulcsszavak

egyetemi hallgatók; egészségmagatartás; prevenció; egészségmegőrzés; egészségfejlesztés

ABSTRACT

Abstract

Our study draws attention to the importance of prevention, health preservation and health promotion in higher education by reviewing the literature on prevention and by using our own research findings. The survey on which the research is based was conducted among students at the University of Nyíregyháza. According to our results, almost two thirds of the students consider their health status to be good or very good. Three quarters of the respondents exercise daily, and two thirds of them consider healthy nutrition an important aspect. One fifth of the students smoke regularly every day and almost two thirds drink alcohol occasionally. They felt they could do a lot or very much for their health, i.e. they are motivated to stay healthy. More than half of the students said they would participate in a health promotion programme in higher education, therefore we consider the relevance of client-focused, open and health promotion-oriented mental health support to be a priority..

Absztrakt

Tanulmányunk a prevenció szakirodalmának áttekintésével, valamint saját kutatási eredményeinkkel hívja fel a figyelmet a megelőzés, az egészségmegőrzés, és az egészségfejlesztés fontosságára a felsőoktatásban. A kutatás alapját képező felmérést a Nyíregyházi Egyetem hallgatói körében végeztük. Eredményeink szerint a hallgatók közel kétharmada jónak, ill. nagyon jónak ítéli meg az egészségi állapotát. A megkérdezettek háromnegyede napi rendszerességgel végez testmozgást, kétharmadának az egészséges táplálkozás fontos szempont. Az egyetemisták egyötöde naponta rendszeresen dohányzik, alkoholt majdnem kétharmaduk fogyaszt alkalmanként. Úgy vélekedtek, hogy sokat illetve nagyon sokat tehetnek az egészségükért, azaz motiváltak az egészségmegőrzésben. A hallgatók több mint a fele nyilatkozott úgy, hogy részt venne felsőoktatási egészségfejlesztési programban, ezért a kliensfókuszú, nyitott és egészségpromóciós aspektusú mentálhigiénés támogatás relevanciáját is kiemelt törekvésnek tartjuk.

1. Bevezetés

Társadalmunk legfontosabb céljai közé tartozik az egészséges ifjúság nevelése. A mentálisan stabil személyiség ugyanis képes jó emberi kapcsolatok kialakítására, aktív és kreatív tag tud lenni különböző csoportok és szervezetek működésében, és képes megoldani a legjelentősebb fejlődéslélektani folyamatokat is. (Buda, 2003)

A hazai irányvonalak a fiatalok egészségmagatartása terén kedvezőtlenek. Napjainkban jellemző az egészségre káros, ún. kockázati magatartások elterjedése. Közismert tény, hogy a fiatalok egyre korábban kezdenek el dohányozni. Az alkoholfogyasztást és a dohányzást a társas élet elmaradhatatlan kellékeinek tekintik, egyre elfogadottabb közöttük, hogy a drogok az unalom és a stressz elűzésének alkalmas eszközei.

Az egészségfejlesztési tevékenység kategóriái között kell megemlíteni az egészséget szolgáló közpolitikát, az egészségügyi rendszer szervezését, a kedvező környezet kialakítását, a közösségi tevékenységek erősítését, az egyéni képességek fejlesztését. Ezen belül az egyén információval való ellátását, egészségnevelését, az élethosszig tartó tanulás biztosítását, hogy minél több lehetőséget kapjon az egészség, és az egészséges élet választásához.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1.A mentális egészség fontossága

A mentálhigiéné egyik alapkérdése, hogy a lélekben egészséges ember, valamint a szintén lelkileg ép társadalom hogyan érhető el, milyen stratégiákkal és technikákkal alakítható ki. A mentálhigiéné területén is új paradigma jelent meg; a bio-pszicho-szociális szemlélet, ugyanis a szervezet biológiai és pszichés működésének mechanizmusait és az egyént körülvevő szociális teret egységnek, egymástól elválaszthatatlan struktúrának tekinti. A mentálhigiéné szemléletben a preventív megközelítést folyamatosan váltotta fel az egészségpromóciós nézőpont. (Dienesné, 2005)

Különböző tényezők jelentősen befolyásolhatják a mentális egészséget: a környezeti, a személyiségbeli jellemzők, a szűkebb és tágabb értelemben vett szociális tér, a társas kapcsolatok, továbbá a szociális támasz jellege és mértéke. A mentális egészséget károsan befolyásoló társas-kapcsolati (konfliktusterhes, erőszakos, büntető, ignoráló) környezeti feltételek között a szociális kötődések és az interperszonális kapcsolatok sérülnek, s mindez kihat az egyén mentális egészségének alakulására, stressz-toleranciájára,

megküzdési készségére és megbetegedésének valószínűségére is. Viszont egészséges szociális környezetben, amely biztonságot ad és lehetőségeket kínál a szociális integrációra, lehetővé válik az egyén számára a károsító tényezők feletti kontroll gyakorlása és a hatékony védekezési, megküzdési készség kialakítása. (Kun, 2005)

2.2. Egészségfejlesztés

"Az egészségfejlesztés az a folyamat, amely módot ad az embereknek, közösségeknek, egészségük fokozottabb kézben tartására és tökéletesítésére." (Ottawai Charta, 1986. november 17-21.)

Az egészségfejlesztés hazai szabályozása törvényi szinten is megjelenik. Az egészségfejlesztés az a folyamat, amely során az egyén növeli jártasságát saját egészségének javítása érdekében.

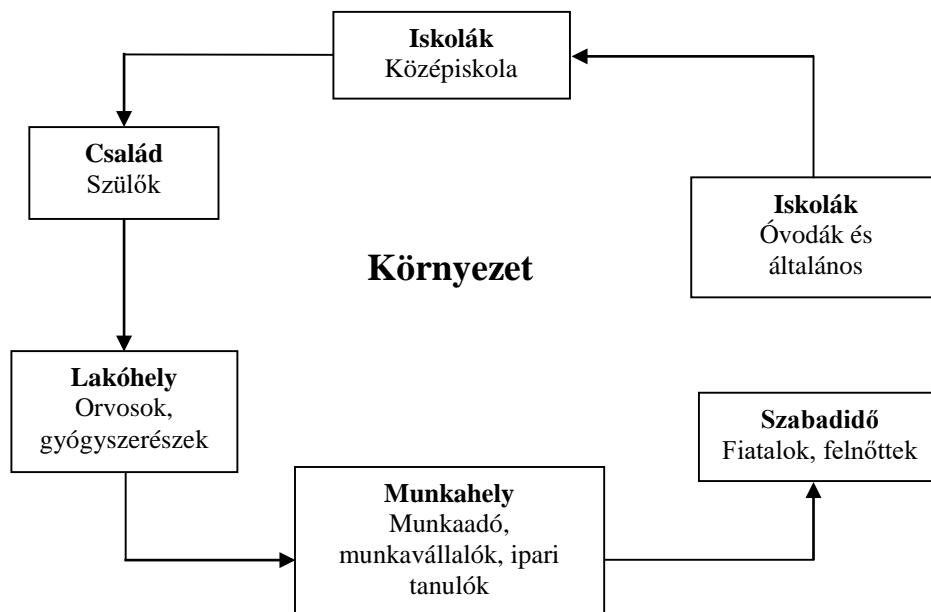
Az egészségfejlesztés a lakosság egészséggel kapcsolatos ismereteinek bővítésére, az egészséges magatartásra, az egészséget veszélyeztető ártalmak és megbetegedések megelőzésére irányuló tevékenység." (1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről 37.§)

Az egészség elérése és megtartása nemcsak az egészségügy feladata, hanem igényli az egyén és a társadalom aktív közreműködését is.

2.3. A prevenció legfontosabb szinterei

Minden egyes közösség, ahol emberek dolgoznak, fontos feladatának kell, hogy tekintse a prevenció, azaz a megelőzés lehetőségeit. Mindegy, hogy szülőként, orvosként, pedagógusként, vagy egy munkahely vezetőjeként foglalkozik a kérdéssel. Servais kidolgozott egy modellt a megelőzés szintereiről, melyet az 1. ábra szemléltet. (Kubiszyn, 2000)

1. ábra A prevenció szinterei.

Forrás: Kubiszyn, 2000: 67.

A prevenció szempontjából az elsődleges megelőzés az egészség általános védelmét foglalja magában, a rizikótényezők kontrollját, az egészséggel összefüggő káros életmódbeli tényezők csökkentését, és az egészségtudatos viselkedés elősegítését. Módszerei: információközlés, érzelmi nevelés, társas hatás megközelítés. mindennapi készségfejlesztő programok. (Ihász, 2018)

2.4. Európai lakossági egészségfelmérés (ELEF2019)

2019 őszén, Magyarországon harmadik alkalommal került lebonyolításra az európai lakossági egészségfelmérés. A felmérés során a kérdőív a 15 éves és annál idősebb válaszadóknál vizsgálta az egészségi állapotot, az általános jóllétet, a közérzetet, az egészséget befolyásoló tényezőket, a gondoskodást, a segítségnyújtást, és a háttértényezőket. A vizsgált életmódbeli tényezők: a testmagasság, a testsúly, a testmozgás, a táplálkozás, a dohányzás, az alkoholfogyasztás, és a társas kapcsolatok voltak.

A 2019-es ELEF felmérések tükrében a lakosság egészségi állapota összefüggést mutatott a korrallal, iskolai végzettséggel, jövedelemmel. A megkérdezettek 62%-a jónak vagy nagyon jónak ítélte meg egészségi állapotát.

Magyarországon a nők 22,6 %-a, a férfiak 28,6%-a napi rendszerességgel dohányzik, és az életkor előrehaladtával nem változott a napi rendszerességgel dohányzók száma. 2019-ben minden harmadik férfi és minden negyedik nő dohányzott. A nemek esetében a 18-34 évesek között volt a legnagyobb a dohányzók aránya.

A heti rendszerességű alkoholfogyasztás a nők között 10,7%, a férfiaknál 29,9%, összességében emelkedett, ez a nőkre különösen jellemző volt, még a felsőfokú végzettségűek körében is.

A napi gyümölcsfogyasztás a lakosság 55%-át, a zöldség fogyasztás 45%-át jellemzi. A gyümölcsöt és zöldséget (1-4 adag) napi rendszerességgel fogyasztó nők %-os megoszlása hazánkban 60,1%, míg a férfiaké 50,5%. A nők, az idősebbek, és a magasabb iskolai végzettségűek gyakrabban esznek zöldséget, gyümölcsöt.

A WHO ajánlásának megfelelő heti 150 perces testmozgást a felnőtt lakosság 31%-a végzett. Nőtt az elhízottak száma mindkét nemnél. A férfiak esetében az elhízottak és a túlsúlyosak aránya magasabb volt, mint a nőknél 2019-ben.

Ötfokú skálán mérve a 15 éves és annál idősebb hazai lakosság átlagosan 3,7-re értékelte a saját egészségét 2019-ben. A 2019. évi európai lakossági egészségfelmérés eredményei alapján szinte minden magyar (98%) úgy gondolja, hogy az egészségünkért mi magunk is tehetünk valamit. (ELEF, 2019)

A továbbiakban saját kutatási eredményeinket fogjuk elemezni az ELEF felmérések tükrében.

3. Anyag és módszer

Kutatásunk során kérdőíves felmérést végeztük a Nyíregyházi Egyetem hallgatóinak körében 2019 novemberében. (Barabásné-Olajos, 2020) A mintába 114 fő (N=114) nappali és levelező tagozatos sportszakos egyetemi hallgató került, azaz a kutatásban résztvevő személyek kiválasztása nem véletlenszerűen történt. A kutatáshoz papír alapú, saját összeállítású, önkitöltéses kérdőíves módszert alkalmaztunk. A kérdőív kitöltése kb. 20-25 percet vett igénybe. A kérdőív itemei vizsgálták az általános demográfiai adatokat, az életmódbeli tényezőket (táplálkozási szokások, káros szenvedélyek legális formái) és a sportolási szokásokat.

Kíváncsiak voltunk a hallgatók saját egészségi állapotának megítélésére, az egészségmegőrzésre irányuló motiváltságukra, és a felsőoktatási egészségfejlesztésre irányuló részvételi szándékukra is.

4. Eredmények

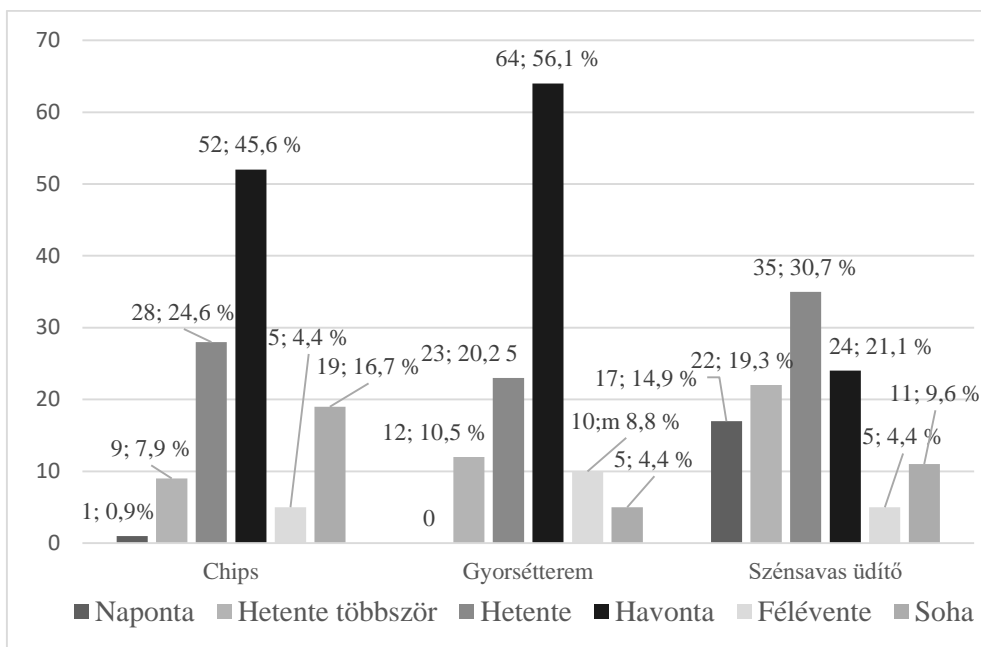
4.1. A minta általános jellemzői

A megkérdezett 114 fő 33,3%-a (38 fő) nő és 66,7%-a (76 fő) férfi. A válaszadók 77,2%-a (88 fő) 18-24 éves, 22,8%-a (26 fő) 25 év feletti, átlagéletkoruk: 23,15 év. Az állandó lakóhely szerinti megoszlás szerint a kérdezettek 72,8%-a (83 fő) városban él, 28 fő községben lakik, és mindössze 3 fő nyilatkozta, hogy a fővárosban él.

Arra a kérdésre, hogy hogyan értékelik egészségi állapotukat a megkérdezettek öt kategória közül választhattak. Összesítve a hallgatók közel kétharmada jónak, illetve nagyon jónak ítélte meg saját egészségi állapotát.

A 114 főből 91 fő (79,8%) normál testalkatúnak vallotta magát, 14 fő kissé túlsúlyosnak (12,3%), 7 fő (6,1%) túlsúlyosnak, és 2 fő (1,8%) soványnak. A 114 fő sportszakos egyetemi hallgató háromnegyede napi rendszerességgel végez testmozgást.

2. ábra Táplálkozási szokások

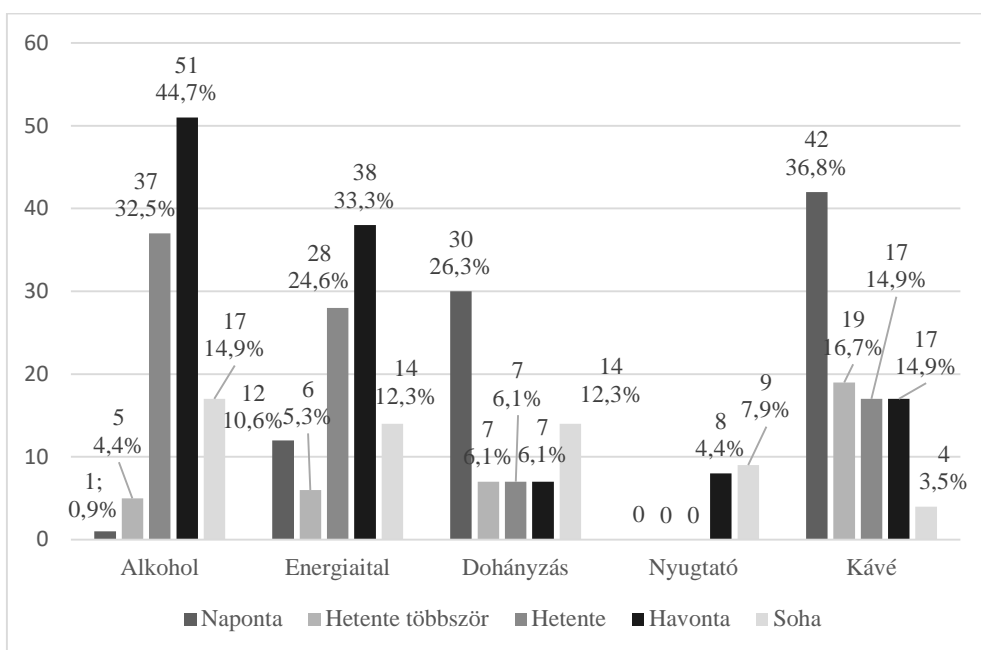
Forrás: saját kutatás.

Az életmódbeli tényezők vizsgálata során azt kaptuk, hogy a megkérdezettek kétharmadának az egészséges táplálkozás fontos szempont, nem voltak jellemzőek rájuk egészségtelen táplálékfogyasztási szokások. (2. ábra)

A szabadidős tevékenységek között az internetezés, a sport, és a barátokkal való időtöltés volt a legnépszerűbb.

A hallgatók egyötöde napi rendszerességgel szív cigarettát. Alkoholt alkalmanként a hallgatók majdnem kétharmada fogyaszt. Magas a koffein tartalmú italok (energiaital, kávé) fogyasztása (3. ábra). Az egyetemisták ötöde kipróbált már valamilyen kábítószer, a leggyakrabban marihuánát. A legális szerek kipróbálásának legnagyobb hányada 15-18 év közé esett.

3. ábra Káros szenvedélyek jelenléte egyetemisták körében.

Forrás: Saját kutatás.

Főiskolások körében végzett vizsgálatok szerint a legális szerek (az alkohol, a nyugtató, és a dohányzás) alkalmi és rendszeres használata megfigyelhető. Ezzel szemben a tiltott szerek fogyasztására elsősorban a kipróbálás jellemző. (Barabásné és Keresztes, 2018)

Arra a kérdésre, hogy mennyire motiváltak egészségük megőrzésében a megkérdezettek közül 109 fő (95,6%) nyilatkozott úgy, hogy sokat tehet egészsége megőrzéséért.

A megkérdezetteknek több mint a fele nyilatkozott úgy, hogy részt venne felsőoktatási egészségfejlesztési programban, azaz szívesen bővítené egészségtudatosságával kapcsolatos ismereteit.

5. Összegzés, következtetés

Az eredményeket, a hallgatói aktivitást és igényeket áttekintve arra a következtetésre jutottunk, hogy mindenképpen időszerű lenne egy egészségmegőrzésre és egészségtudatosságra oktató program kialakítása a képzés hallgatói körében (Bárdos és Kraiciné, 2018).

Az egészség, mint érték ugyanis azon tényezők összessége, amelyek eszközértékként szerepelhetnek a megfelelő egészségi állapot elérésében, megtartásában, helyreállításában. Érték tényezőkként jelennek meg az egészségtudatos táplálkozás, a testmozgás, a sport, a dohányzás, az alkoholfogyasztás, a drog és egyéb szerek mellőzése.

A felsőoktatási egészségfejlesztési program keretében az egészségmegőrzésre (egészséges táplálkozás, fizikai aktivitás, szabadidő hasznos eltöltése) irányuló szemlélet formálása mellett a káros szenvedélyek egészségveszélyeztető hatásaira, a leszokás lehetőségeire lenne érdemes felhívni a figyelmet. A káros szenvedélyek ugyanis az egészségfejlesztés módszereivel hatékonyan megelőzhetők lennének.

Az oktatási rendszerek keretében megvalósuló integrált egészségfejlesztés olyan befektetésnek minősül, amely segíti az esélyegyenlőtlenségek mérséklését. Az egészségfejlesztés oktatása rendkívül fontos célkitűzés egy egészségtudatos társadalomban.

Az egészségi állapot és a társadalmi-gazdasági háttérváltozók szorosan korrelálnak, hatnak egymásra, ebből kiindulva úgy véljük, az egészségi állapotot befolyásoló háttérváltozók növelésével hozzá lehetne járulni az egészségesebb élet kialakításához.

Az egészséges életmód széles körű elterjesztésére irányuló programok a fiatalok motiválásával tovább javítanák a lakosság egészségi állapotát, tovább növelve a társadalmi és gazdasági hatékonyságot is.

Felhasznált irodalom

1. Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény. Retrieved from <http://jogiportal.hu/view/az-egeszsegugyrol-szolo-1997-evi-cliv-tv>
2. Barabásné Kárpáti D.-Keresztes N.: (2018) A sport, mint védőfaktor a káros szenvedélyek kialakulásában. Magyar Sporttudományi Szemle, 2018, 10-16.
3. Barabásné Kárpáti D.-Olajos J.: (2020) Egyetemi hallgatók életmód vizsgálata. Létünk, Újvidék. 2020, 50:1 142-152.
4. Bárdos Gy.-Kraiciné Szokoly M: (2018) Egészség, életmód, egészségfejlesztés a felsőoktatás szemszögéből. In: Neveléstudomány: Oktatás Kutatás Innováció, 2018, 6: 25-21 p.
5. Buda B. (2003): A lélek egészsége. A mentálhigiéné alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
6. Dienesné Kovács E. (2005): A vezetés mentálhigiénéje. In: In: Láczy M - Berde Cs (szerk.): Menedzsment. A Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kar kiadványa, Nyíregyháza.
7. Európai Lakossági Egészségfelmérés: (2019), <https://www.ksh.hu/elef> (letöltve 2022-05-01)
8. Ihász F.: (2018) Egészségnevelés. Egészségmegőrzés-prevenció-a terhelésélettan alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
9. Kubiszyn A: (2000) Kábítószer, Szendély, Szendélybetegség. Pro Future Biztonsági és Védelmi Kutatások Központja Alapítvány, Budapest
10. Kun Á (2005): Mentális egészség és egészségmagatartás a társas tényezők tükrében. In: Münnich Á. (szerk.): A mentális egészséget és egészségmagatartást befolyásoló tényezők. Didakt Kiadó, Debrecen. p. 14
11. WHO (1986). The Ottawa Charter for Health Promotion. Retrieved from <http://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/ottawa/en/> letöltés ideje 2023. január 30.

Egészségműveltség vagy egészség-műveletlenség

Libicki Éva¹, Szelesné Árokszallási Andrea², R. Fedor Anita³

¹ tanársegéd, DE ETK Oxiológia és Sürgősségi Tanszék, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4., ORCID: 0000-0002-2641-4012

² főiskolai docens, DE ETK Oxiológia és Sürgősségi Tanszék, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4., ORCID: 0000-0003-0340-8311

³ általános és tudományos dékánhelyettes, intézetigazgató, főiskolai tanár, DE ETK Szociális és Társadalomtudományi Intézet, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4., ORCID: 0000-0002-7837-7006

INFO

Libicki Éva

libicki.eva@etk.unideb.hu

Keywords

health literacy, health culture, health development, information

ABSTRACT

Abstract

Decisions related to health are greatly influenced by an individual's health literacy. The development of medical knowledge, healing and, in parallel, medical technology has resulted a significant expansion of the scope of health treatments and examinations, however, the increasing amount of information can hinder health-related decisions. Although treatment methods have increased, not everyone has the same chance to access relevant information, and a part of society has difficulty understanding these new possibilities. As a result, the risk of decision-making uncertainty regarding the individual's own health may increase significantly. This is especially true for the disadvantaged and the elder people. The success of treatment and recovery is therefore determined by whether the patient understands and can properly use the medical information related to his health condition. This is significantly influenced by the individual's health literacy. The assessment of the level of health literacy is of particular importance in order for health professionals to get a more accurate picture of the health-related attitude. This can provide a basis for patient information at the right level and in the right way.

Kulcsszavak

egészségműveltség, egészségkultúra, egészségfejlesztés, információ

Absztrakt

Az egészséggel kapcsolatos döntéseket nagymértékben befolyásolja az egyén egészségműveltsége. Az orvosi tudás, a gyógyítás és ezzel párhuzamosan az orvostechnika fejlődése azt eredményezte, hogy jelentősen bővült az egészségügyi kezelések, vizsgálatok köre, azonban az információk egyre növekvő halmaza hátráltathatja az egészséggel kapcsolatos döntéseket. Habár a kezelési módszerek gyarapodtak, az erre vonatkozó információkhoz nem mindenki jut hozzá egyforma eséllyel, és a társadalom egy része nehezen értelmezi ezeket az új lehetőségeket. Ennek eredményeként jelentős mértékben növekedhet az egyén saját egészségével kapcsolatos döntési bizonytalanság kockázata. Ez kiemelten igaz a hátrányos helyzetűekre, valamint az idősekre. A gyógyítás, gyógyulás sikerességét meghatározza tehát, hogy a beteg megérti-e és

megfelelően tudja-e használni az egészségi állapotával kapcsolatos orvosi információkat. Ezt jelentős mértékben befolyásolja az egyén egészségműveltsége. Az egészségműveltség szintjének felmérése kiemelt jelentőségű annak érdekében, hogy az egészségügyi szakemberek minél pontosabb képet kapjanak az egészséggel kapcsolatos attitűdről. Ez nyújthat alapot a megfelelő szintű, és a megfelelő módon történő betegtájékoztatáshoz.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

A mai társadalmi kihívások egyik legjelentősebb forrása az orvostudományok és az orvostechnológia rohamos fejlődése. Az orvosi tudás, a gyógyítás, a megelőzés rendkívül hangsúlyos az egészségi állapot vonatkozásában, azonban az ezek a jelentős változások egyszerre kínálnak számos előnyt, és jelentenek komoly hátrányt egyes társadalmi csoportok számára. Ezzel párhuzamosan tapasztalható az egészségügyi rendszerrel való egyre fokozódó elégedetlenség, amely egyre több szinten jelenik meg. Ez feltételezhetően szorosan összefügg, azzal a ténnyel, hogy a felnőtt magyar lakosság jelentős részére jellemző a korlátozott egészségértési szint (Bánfai-Csonka és mtsai 2021). Az egészséggel kapcsolatos döntések számos esetben okoznak nehézséget azoknak a társadalmi csoportoknak, ahol az egyének egészségműveltsége vagy a környezet egészségkommunikációja nem megfelelő szintű. Az információk egyre növekvő halmaza már-már inkább zavaró lehet, és ugyanakkor nem is mindenki számára hozzáférhetők azonos eséllyel. Az egészséggel kapcsolatos döntések ez által bizonytalanok válhatnak, jelentős kockázatot jelenthetnek. Rohamosan öregedő társadalmunkban elsősorban az időseket és a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat érinti ez a komplex probléma. Nehézséget okoz az információkhoz való hozzájutás, a nehezen megszerzett információ feldolgozása és értelmezése. Nem meglepő tehát, hogy ezek az egyének valamilyen hátrányt fognak elszenvedni, főként az objektív és a szubjektív egészségi állapotukat tekintve. Az egészséget támogató döntések meghozatalához tehát elengedhetetlen az egészségműveltség fejlesztése, amely az egészséggel kapcsolatos döntések meghozatalában nyújthat segítséget.

Régi fogalom új értelmezésben

Az egészségműveltség fogalmának megközelítése komplex módon történik, hiszen magának a műveltségnek is igen eltérő értelmezési formái léteznek. Egyik legismertebb definíciója: *„az adott társadalmi, gazdasági feltételek között releváns, felhasználható képességek, ismeretek összesége; társadalmilag értékes tudás”* (Taller, Makara, Tonté 2015). A műveltségünket alkotó elemeket egész életünk során fejlesztjük, a társadalmi intézményrendszereken, a társadalmi környezetben, valamint az emberi kapcsolatokon keresztül. Az egészségműveltség kifejezés először az 1970-es években jelent meg, és kezdett beépülni az egészségügyi ellátásba. Az egyik elsőként megfogalmazott (majd a későbbi években kiegészült) definíció ebben az esetben is a World Health Organization (WHO) olvasatában jelent meg: *„Az egészségműveltség olyan kognitív és szociális készségek halmaza, amelyek meghatározzák az egyes emberek motivációját és képességét, hogy hozzáférjenek, megértsék és felhasználják azokat az információkat, amelyek elősegítik a jó egészség fenntartását és fejlesztését. (...) Az egészségműveltségnek az egészséggel kapcsolatos információ hozzáféréseinek és felhasználási képességének javítása révén döntő szerepe van az egyén egészség feletti kontrolljában.”* (WHO 2008). Az igen összetett fogalom tehát nem csupán a korábban hangsúlyos egészségnevelésre fókuszál, hanem kiemeli az egyén magatartását, kommunikációját, valamint az egészséget meghatározó környezeti, társadalmi és politikai tényezőket is (Csizmadia 2006). Egy másik megközelítés szerint egészségműveltségünkkel az emberek képesek befolyásolni az egészségi állapotukat, hiszen ez egy olyan képesség, amelynek birtokában megfelelő információkat szerezhetnek, fontos és megalapozott döntéseket hozhatnak, ezáltal felelősségteljesen alakíthatják egészségüket (Taller, Makara, Tonté 2015).

A WHO megfogalmazása szerint az egészségműveltség tehát egy multidimenzionális fogalom, vagyis több különböző elemet is magába foglal. Ezek között említhető az alpműveltség, a tudományos (szakmai) műveltség, a kulturális és állampolgári műveltség. Szociális és kognitív képességeink és készségeink aktív alkalmazása elengedhetetlen egészségműveltségünk fejlesztése során. A korábban említett rendkívüli ütemben fejlődő orvostudomány és orvostechika gyors változásai megkövetelik az új információk megszerzését, befogadását, feldolgozását, valamint ezek elfogadásáról vagy elvételéről történő döntést. Az egészségértés azonban nem

egyét jelent az egészségtudatossággal. Az egészségértés a korábban említett készségeket és képességet foglalja magába, ezzel szemben az egészségtudatosság értéket és attitűdöt jelent, azaz mennyire fontos az egészséges életmód, illetve az egészség az egyén életében (Döbrössy 2017). Kickbush és szerzőtársai 2006-ban fogalmazták meg az egészségműveltséggel kapcsolatos alapvető képességeket és kompetenciákat (Csizmadia 2016):

1. Alapvető egészségkompetenciák: az egészségvédő, betegségmegelőző és egészségfejlesztő magatartás képességei, az öngyógyítás (az egészség orvosi segítség nélküli visszanyerési képessége).
2. Páciens kompetenciák: az eligazodás képessége az egészségügyi ellátórendszerben, aktív tárgyalópartnerként történő fellépés az egészségügyi szakemberekkel való kapcsolatban.
3. Fogyasztói kompetenciák: egészséget támogató döntések képessége a szolgáltatások és javak megvásárlása során; ha szükséges, a fogyasztói jogok érdekérvényesítése.
4. Állampolgári kompetenciák: tudatos szavazói magatartás, az egészséggel kapcsolatos jogok ismerete és azok érdekében fellépés, részvétel az egészséget támogató szervezetekben (Kickbush, Wait, Maag 2006).

Az egészségműveltség ebben a tágabb értelmezésben a korszerű egészségnevelést határolja körül, hiszen nem csupán az egyén életmódjára vonatkozó döntéseket jelenti, hanem tudatosítja az egészséget meghatározó egyéni és társadalmi változókat, valamint ösztönözi az egyént ezeknek a változóknak a kedvező irányú befolyásolására. Aktív és kreatív tevékenységre utal, szemben a korábbi *egészségnevelés* vagy *betegségmegelőzés* fogalmakkal, amely kevésbé feltételezte az egyén aktív részvételét. Az egészségnevelés tehát olyan egészségműveltséget eredményezhet ezáltal, amely nem csak egyéni, hanem társadalmi haszonnal is bír, hozzájárulva a társadalmi tőke növeléséhez (Kickbush, Wait, Maag 2006).

Készségek és képességek

Az egészségműveltség fogalmának tisztázása mellett fontos hangsúlyt fektetni azokra a készségekre és képességekre, amelyeknek a segítségével az egyén képes az egészséggel kapcsolatos információkat elérni, értelmezni, felhasználni és fejleszteni, annak érdekében, hogy saját egészségét képes legyen fejleszteni. A WHO definíciójában megjelennek ezek a szociális és

kognitív készségek. Az egészséggel kapcsolatban felmerülő kérdéseket az 1. táblázat tartalmazza; egyfajta összegzésként, hogy a beteg részéről milyen készségeket feltételez az egészségműveltsége (Nagy és Barabás 2011).

1. táblázat. Az egészségműveltséghez tartozó készségek, képességek

Az egészségműveltséghez tartozó képességek	Példák	A feladatok elvégzéshez szükséges készségek
Az információ hitelességének és minőségének értékelése	<ul style="list-style-type: none"> • interneten történő tájékozódás • annak eldöntése, hogy mikor érdemes második diagnózist kérni 	<ul style="list-style-type: none"> • vizuálisan írni-olvasni (betűk, ábrák) • számítógépes írás-olvasás (képes kezelni a számítógépet) • információt írni-olvasni (képes megfigyelni és alkalmazni a releváns információt) • számértékkel vagy számítással írni-olvasni (képes kiszámolni vagy számokkal indokolni) • képes ezeket szóban elmondani és megérteni (verbális-kommunikációs nyelvi készségek)
A viszonylagos kockázatok/veszélyek és előnyök elemzése	<ul style="list-style-type: none"> • vény nélkül kapható készítmények szedése • kutatásban való részvétel mérlegelése 	
A gyógyszeradagok kiszámítása	<ul style="list-style-type: none"> • a beteg testsúlya alapján 	
A teszt/vizsgálat eredményeinek értelmezése	<ul style="list-style-type: none"> • zárójelentések megértése 	
Az egészséginformáció elérésének meghatározása		

Forrás: Nagy és Barabás 2011 alapján saját szerkesztés.

Az egészségműveltség készségekre és képességekre való lebontására, vagyis konceptuális megközelítésére elsősorban azért volt szükség, mert számos tanulmány rámutatott arra, hogy az alacsonyabb szintű egészségműveltséggel rendelkező egyének nagyobb mértékben jelennek meg az egészségügyi ellátórendszerben, és ezzel párhuzamosan mortalitási mutatóik is jóval kedvezőtlenebbek (Fináncz és mtsai 2021, Martensson és Hensing 2012, Baker és mtsai 2007). Ez már meghaladja az ellátórendszer kereteit, és előtérbe helyezi a társadalmi és gazdasági következményeket. Sorensen és mtsai (2012) a korábban publikált egészségműveltség-definíciók alapján elemezték az egyéni készségeket és képességeket, majd ezeket konceptualizálva megalkották az egészségműveltség tizenkét dimenzióját, amelyet egy integrált modellbe helyeztek. Két fő elv mentén összegezték az egészséggel kapcsolatos

területeket; az egyik maga az egészségügyi ellátás, a betegségmegelőzés (prevenció) és az egészségfejlesztés, a másik pedig az egészséghez kapcsolódó információkezelés, vagyis az egyénre vonatkozó információ elérése, megértése, értékelése és alkalmazása (2. táblázat).

2. táblázat. Az egészségműveltség dimenziói

Egészség- műveltség	<i>Hozzáférés az egészségre vonatkozó releváns információkhoz</i>	<i>Az egészségre vonatkozó releváns információk megértése</i>	<i>Az egészségre vonatkozó releváns információk értékelése</i>	<i>Az egészségre vonatkozó releváns információk alkalmazása/ felhasználása</i>
Egészségügyi ellátás	Hozzáférési képesség az egészségügyi információkhoz	Képesség az egészségügyi információk és azok jelentőségének megértésére	Képesség az egészségügyi információk értelmezésére és értékelésére	Képesség megalapozott döntéshozatalra egészségügyi kérdésekben
Betegség- megelőzés (prevenció)	Hozzáférési képesség a rizikófaktorokkal kapcsolatos információkhoz	Képesség a rizikófaktorokk al kapcsolatos információk és azok jelentőségének megértésére	Képesség rizikófaktorok kal kapcsolatos információk értelmezésére és értékelésére	Képesség a rizikófaktorokkal kapcsolatos információk jelentőségének megítélésre
Egészség- fejlesztés	Naprakészség a társas és tárgyi környezet egészség- determinánsai vonatkozásában	Képesség a társas és tárgyi környezet egészség- determinánsair a vonatkozó információk és azok jelentőségének megértésére	Képesség a társas és tárgyi környezet egészség- determinánsair a vonatkozó információk értelmezésére és értékelésére	Képesség megalapozott döntéshozatalra a társas és tárgyi környezet egészség- determinánsaival kapcsolatban

Forrás: Sorensen és mtsai 2012.

Megállapítható tehát, hogy az egyén egészségműveltségének fejlesztése leghatékonyabban az egészségmagatartás javításának segítségével valósulhat meg, hiszen a fenti táblázatban látható procedurális tudáselemek az egészségmagatartás szintjén jelennek meg.

Az egészségműveltség hatékony mérése

Az egészségműveltség mérésének gyakorlati jelentősége abban rejlik, hogy a korábban említett alapkészségeket mérjük fel, amelyek az egyén segítségére lehetnek az egészségügyi döntések meghozatala során. Az erre irányuló kutatások az 1990-es években kezdtek a tudomány fókuszpontjába kerülni, ebben az időszakban fejlesztették ki azokat a speciális mérőeszközöket, amelyek az egészségügyi alapkészségeket mérték (Papp-Zipernovszky és mtsai 2016). A kutatások alapján megállapították, hogy az inadekvát egészségműveltség szoros, pozitív összefüggést mutat a mortalitással, és pontosabb prediktora a szubjektív és objektív egészségi állapotnak, mint a hagyományos demográfiai változók (nem, életkor, jövedelem, iskolázottság, foglalkozás, etnikai hovatartozás). Azok az egyének, akik nem rendelkeznek megfelelő szintű egészségműveltséggel, hosszabb időt töltenek el a kórházakban; több alkalommal veszik igénybe az egészségügyi ellátórendszert, valamint nehezebben tudják követni és betartani az orvosi utasításokat, mint azok a páciensek, akiknek egészségműveltsége magasabb szinten van (Baker és mtsai (2007).

Az egészségműveltség átfogó és dinamikus, ezért a mérőeszközök folyamatos átdolgozása és fejlesztése kulcsfontosságú. Maga a definíció is jelentős mértékű fejlődésen ment keresztül, a kutatók pedig igyekeztek ezzel párhuzamosan a mérőeszközöket is ehhez igazítani. A felmérések során leggyakrabban alkalmazott módszerek a tesztek (pl. egészségműveltséget, egészségtudást mérő tesztek, szövegfelismerési vagy olvasás-szövegértési tesztek), kérdőívek, interjúk, megfigyelés. A kutatás során választott módszerek rendkívül nagy variabilitást mutatnak, és számos különbség is megfigyelhető annak tekintetében, hogy maga a mérés konkrétan mire irányul. A mérőeszközök lehetnek pl. egyszerűek vagy összetettek, egy vagy több részből állók, általánosak vagy specifikusak az adott állapotra vagy társadalmi csoportra, időkorláthoz kötöttek vagy szabadon kitölthetők, helyhez kötöttek vagy interneten, telefonon adminisztrálhatók. További különbségek mutatkoznak a mérőeszköz értékelésének szempontrendszerében is. A leggyakrabban alkalmazott mérőeszközök néhány példáját és jellemzőjét a 3. táblázat foglalja össze (Nagy és mtsai 2015). Fontos megjegyezni, hogy az egészségműveltséget mérő tesztek leginkább az egyén egészségtudatosságának mértékét jelzik, ezért az eredményeket befolyásolhatja az adott személy önértékelése, problémamegoldó készsége, valamint viszonya az adott ország egészségügyi rendszeréhez. A digitális kitöltés során a személyes interakció hiányzik, ennek köszönhetően csökkenhet az egyén diszkomfort-

érzése, amely az esetleges hiányos tudásból, készségekből, vagy az egyén egészségi állapotából fakadhat (Fináncz és mtsai 2021). Az egészségműveltség kutatások kezdeti célja az volt, hogy feltárják a készségek fejlődését befolyásoló tényezőket. Ezek alapján igazolást nyert, hogy a legrelevánsabb változók a kognitív képességek (pl. gondolkodás, memória, általános intellektuális funkciók), az általános műveltség készségei (írás, olvasás, számolás), az egészségre-betegségekre vonatkozó alaptudás, valamint nem utolsó sorban az egyes demográfiai jellemzők (életkor, nem, iskolázottság, etnikai hovatartozás, szocioökonómiai státusz). Ezek azok az egymással szoros összefüggést mutató háttértényezők, amelyek befolyásolják az egyén egészségműveltségének szintjét (Yost és mtsai 2013, Nutbeam 2008).

3. táblázat. Az egészségműveltség mérésére alkalmazott tesztek

Mérőeszköz	Rövid jellemzése	Mért alapkészségek	Célcsoport	Adatfelvételhez szükséges idő
REALM (Rapid Assessment of Adult Literacy in Medicine)	A teszt 66 db, oszlopokba rendezett, az egészséggel kapcsolatos szót tartalmaz. A feladat a szavak hangos felolvasása. Az alany szófelismerési képességének szintjét a helyesen felolvasott szavak aránya adja.	Szófelismerési képesség.	>18 év	Nincs időkorlát.
TOFHLA (Test of Functional Health Literacy in Adults)	Az egészségügyi analfabetizmus szűrésére kifejlesztett cloze-teszt.	Olvasott szövegértési képesség és alapvető számolási készségek.	>13 év	Nincs időkorlát.
NVS (Newest Vital Sign)	A teszt azt méri, hogy az egyén milyen mértékben képes egy jégkrém termékismertető címkéjén található információkat elolvasni, megérteni és felhasználni.	Olvasott szövegértési képesség (folyamatos és nem folyamatos szövegek), alapvető számolási készségek és probléma-megoldó képesség.	Iskoláskorú és felnőtt populáció	Nincs időkorlát

Forrás: Nagy és mtsai 2015 alapján saját szerkesztés.

A mérőeszközök tehát számos tulajdonságukban különböznek, azonban általánosságban elmondható, hogy alkalmasak a különböző életkorú egyének esetében az egészségtudás funkcionális dimenzióinak felmérésére. Ezek a mérőeszközök tartalmazzák az egészségnevelési standardokat; a kérdések leggyakrabban a következő hat általánosan elfogadott tartalmi területből tevődnek össze (Nagy és mtsai 2015).

1. Mentális, emocionális és szociális egészség.
2. Táplálkozás és mozgás (Élelmiszerek vitamintartalma; Napi folyadékszükséglet és ennek beviteli módjai; Helyes testtartás; Testmozgás; Egészséges testsúly és megőrzése; Táplálékpiramis).
3. Növekedés, fejlődés és szexuális egészség (Egyedfejlődés szakaszai és tulajdonságai; Kamaszkori fejlődés; STD).
4. Baleset-megelőzés és biztonság (Érzékszervek védelme; Elsősegélynyújtás; Szabályos gyalogos és tömegközlekedés szabályai; Vészhelyzeti telefonszámok; Mentőhívás; Hulladékok kezelése; Égő olaj oltása).
5. Káros szenvedélyek (Szenvedélybetegségek kialakulása és jellemzői).
6. Személyes és közösségi egészség (Testápolási műveletek; Fogak egészsége; Öltözködés; Gyógynövények és szobanövények; Házi orvosi és fogorvosi ellátás; Beteg testrészek azonosítása; Betegségek és tüneteik; Egészségmegőrzés; Környezettudatos magatartás).

A feladatok az alapvető egészségügyi ismereteket és a funkcionális egészséget mérik; többségében zárt kérdések segítségével (helyes válasz kiválasztása). A magyar lakosság eddigi legátfogóbb vizsgálata az Európai Egészségértés Felmérés (European Health Literacy Survey-HLS-EU) során készült. Ez a vizsgálat a nemzetközi gyakorlatban eddig sikeresen alkalmazott mérőeszközök adaptációja alapján valósult meg. A kérdőív 47 kérdésből tevődik össze, és a korábban említett egészségműveltséggel kapcsolatos kompetenciákat méri (prevenció, egészségfejlesztés, egészségügyi ellátórendszer).

Nemzetközi és hazai kutatási eredmények

A nemzetközi és hazai kutatások jelentős összefüggésekre világítottak rá a funkcionális egészségműveltség és a szocioökonómiai, szociodemográfiai változók között.

Rudd és mtsai (2005) mindemellett arra az eredményre jutottak, hogy az olvasási készségek szintje összefüggésbe hozható egyéb alacsonyabb szintű kognitív képességekkel, egyes mentális betegségekkel (pl. depresszió), valamint a méhnyakrák előfordulásának megnövekedett kockázatával. Egy 2007-es brit kutatás szerint, amelyet a felnőtt lakosság körében végeztek (TOFHLA), az alacsonyabb iskolai végzettségű és alacsonyabb jövedelmű egyének, valamint a férfiak nagyobb valószínűséggel rendelkeztek korlátozott szintű egészségműveltséggel. Baker és mtsai (2007) S-TOFHLA kérdőívet alkalmaztak, és a 65 év feletti korcsoport egészségműveltségét mérték. Eredményeik alapján minden évtizeddel kb. 10 ponttal volt kevesebb a kitöltés során elért pontszám. A családi állapotra vonatkozóan Connor és mtsai (2013) azt találták, hogy a nem házasságban élők esetén alacsonyabb az egészségműveltség szintje. Ez korrelálhat a hazai, Kopp-féle kutatási eredményekkel, amelyek arra engedtek következtetni, hogy a társas kapcsolatok, a kötődés, a házasság összetartó ereje csökkenti a mentális betegségek, elsősorban a depresszió előfordulását (Kopp 2008), közvetetten erősítve az egészségtudatos magatartás, az egészségtudás fejlesztésének igényét. A 2012-ben végzett nemzetközi, nyolc európai országra kiterjedő HLS-EU felmérés eredménye szerint egynél több krónikus betegség jelenléte, illetve bármilyen életminőséget korlátozó krónikus egészségügyi probléma 60%-al emelte a korlátozott egészségműveltség előfordulását. Magyarországon a krónikus betegségek és az egészségértés összefüggése kapcsán az az eredmény született, hogy éppen azoknak az egyéneknek alacsonyabb az egészségműveltségi szintje, akik valamilyen krónikus betegséggel élnek együtt, és ebből kifolyólag a leginkább szükségük lenne az egészségügyi ellátórendszerben való eligazodására. Hasonló eredményre jutottak egy francia-svájci kutatás során, amelynek háttérében magyarázatként az egészséggel kapcsolatos döntésekben vállalt passzív szerep és a betegséggel szembeni fatalisztikus attitűd merült fel (Connor és mtsai 2013). Amerikában szintén vizsgálták az egészségértés szintjét, amelynek eredményei szerint a felnőtt lakosság 12%-a rendelkezik magas szintű egészségértéssel, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy képesek értelmezni táblázatokat, vagy kiszámítani egy-egy étel kalória- illetve tápanyagtartalmát. 53%-nak közepes az egészségértése, ők értelmezni tudják pl. a gyógyszerek használati útmutatóját. Alapvető egészségértéssel a felnőtt lakosság 21%-a rendelkezik, ők az egyszerűbb egészségügyi tájékoztató plakátokat felismerik és értelmezik, valamint fel tudnak sorolni több olyan okot, amiért az egészséges emberek

orvoshoz fordulhatnak. 14% az alapvető szintet sem éri el; ez a csoport az egyszerű és rövid orvosi utasításokat képes csak követni (Sorensen és mtsai 2012). Hasonló vizsgálat zajlott Európában is az egészségértés szintjére irányulóan, 2011-ben (The European Health Literacy Survey), amelyben nyolc ország vett részt, köztük Magyarország is. A korábban bemutatott Sorensen-féle egészségértés modellre (2. táblázat) alapozva készült a projektre kifejlesztett saját mérőeszköz, amelyben szerepel a három egészséggel kapcsolatos főbb terület (egészségügy, prevenció, egészségfejlesztés), valamint a négy különböző információ-feldolgozási szint (elérés, megértés, értékelés, alkalmazás). A kutatás eredménye alapján összesített egészségértési index eloszlást a 4. táblázat tartalmazza.

4. táblázat. Health Literacy Survey EU. Az összesített egészségértés index eloszlása

Megnevezés	Elégtelen (%)	Problémás (%)	Elégséges (%)	Kitűnő (%)	N (db)
Magyarország	19	33	38	10	954
Ausztria	18	38	34	10	979
Bulgária	27	35	27	11	925
Németország	11	35	34	20	1045
Görögország	14	31	40	16	998
Spanyolország	8	51	33	9	974
Írország	10	30	39	21	959
Hollandia	2	27	46	25	993
Lengyelország	10	34	36	20	921
EU8	12	35	36	17	7795

Forrás: Döbrössy 2017.

Az eredmények között számottevő különbségeket láthatunk, azonban az általánosságban elmondható, hogy a mért egészségértési szintek nem jók, hatékony fejlesztésre van szükség a résztvevő országokban. Szinte minden második embernek korlátozott az egészségértése, vagyis nem csak az egészségi állapotban figyelhető meg társadalmi rétegződés, hanem az egészségértés vonatkozásában is. Ahogyan korábban rámutattunk a demográfiai változókkal való korrelációra, ez az európai kutatás is alátámasztja, hogy a korlátozott egészségértés összefüggésbe hozható az

alacsonyabb szociális státusszal, a rossz szubjektív és objektív egészségi állapottal, valamint a gyakori orvoshoz fordulási kényszerrel (Döbrössy 2017). Az európai vizsgálatot követően Magyarországon is zajlott egy reprezentatív felmérés (1008 fő) 2015-ben, amely szintén alátámasztotta a nemzetközi eredményeket, vagyis hazánkban is majdnem minden második embernek komoly problémát jelent az egészségügyi információk elérése, megértése, feldolgozása és alkalmazása (Szabó és Kósa 2016). A megkérdezett egyének egészségértése 19%-ban elégtelen, 33%-ban pedig problémás volt. 32% tartotta nehéznek azoknak a döntéseknek a meghozatalát, amelyek az egészségük javítására irányulnak. 43% nehezen tudja megítélni, hogy a médiában megjelenő információk valósak-e vagy sem, illetve hasznosak-e számukra vagy sem. 28%-nak esett nehezére eldönteni azt, hogy milyen szűrővizsgálatokon lenne érdemes részt venni. Az egyes szűrővizsgálatokon való önkéntes részvétel szekunder prevenciót jelent, és a kutatási eredményekből egyértelműen kiderül, hogy a magyar lakosság egyötöde elégtelen, egyharmada pedig problémás a prevenciót érintő egészségértési kompetenciákban (Döbrössy 2017). Figyelembe véve az egyes társadalmi és gazdasági mutatókat, Magyarországon a fiatalabb korcsoportúak, a nők, a magasabb iskolai végzettségűek és a magasabb jövedelemmel rendelkezők érik el a magasabb egészségértési szintet.

Következtetések

Az egészségműveltség hangsúlyos vonása a képességek, készségek aktív és hatékony alkalmazása. Ezek segítségével az egyének felelősségteljes döntést képesek hozni saját egészségi állapotukkal kapcsolatban, képesek megszerezni, megérteni és felhasználni az ehhez szükséges, hiteles forrásból származó információkat, ezzel felelősen alakíthatják mind a maguk, mind pedig a társadalmi környezetüket. Az egészségügyi információk (pl. betegtájékoztatók, beleegyező nyilatkozatok, ambuláns lapok, zárójelentések) megértési szintje, valamint az egészségügyi dolgozók (főként az orvosok) szóhasználata meghaladja az átlag érettségivel rendelkezők szintjét. Az egészségfejlesztés egyik legfőbb célja tehát az egészség feletti kontroll növelése, valamint az alapvető készségek fejlesztése. Társadalmi szinten főleg az idősek és a hátrányos helyzetűek csoportjának alacsony egészségműveltségi szintje jelenti a legfőbb problémát, azonban több hazai és nemzetközi kutatás szerint az egészségügyi dolgozók körében is előfordulnak hiányosságok. Az egészségfejlesztés és az egészségkommunikáció javítása azt eredményezheti,

hogy az emberek képesek lesznek megtalálni, megérteni és felhasználni a megfelelő információkat vagyis az egészségüket segítő módon választanak és döntenek, ezáltal egészségi állapotuk javulhat. Továbbá szükség esetén részesülhetnek azokban az egészséggel kapcsolatos szolgáltatásokban, amelyeket egészségi állapotuk megkövetel, vagyis képesek lesznek kifejezni egészségügyi szükségleteiket. A lakosság képesség- és készségfelmérése mellett az egészségügyi ellátórendszer, valamint az egészségpolitika komplex integrációja is elengedhetetlen a hatékony egészségfejlesztés érdekében. Ennek alapja az egészségkommunikáció javítása, amelyhez egyéni, társadalmi-közösségi, valamint szakpolitikai interakció szükséges. A rendszer fejlesztésével a várható egyéni és társadalmi hatások során javulhat a lakosság egészségi állapota, hatékonyabbá válhat az egészségügyi ellátórendszer igénybevétele, az egészségügyi ellátás során nőhet az orvos-beteg együttműködés, javulhat az egészségszemlélet és az egészségkommunikáció, fejlődhet az egészségműveltség és az egészségmagatartás, valamint csökkenthetők az egészségyenlőtlenségek.

Felhasznált irodalom

1. Baker, D. W., Wolf, M. S., Feinglass, J., Thompson, J. A., Gazmararian, J. A. és Huang, J. (2007): Health literacy and mortality among elderly persons. *Archives of Internal Medicine* (167.), 14. szám: 1503-1509.
2. Bánfai-Csonka Henrietta, Bánfai Bálint, Musch János, Derzsi-Horváth Martina, Betlehem József (2021): Sürgősségi osztályos megjelenés és az egészségértés kapcsolata. *Egészségfejlesztés* (62.), 2. szám: 49-59.
3. Connor, M., Mantwill, S., Schulz, P. J. (2013): Functional health literacy in Switzerland-validation of a German, Italian, and French health literacy test. *Patient Education Couns.* (90.), 1. szám: 12-17.
4. Csizmadia Péter (2016): Az egészségműveltség definíciói. *Egészségfejlesztés* (LVII.), 3. szám: 41-44.
5. Döbrössy Bence (2017): Az egészségértés fogalma, mérése és hatása az emlőszűrésen való részvételre. *Metszetek* (6.), 2. szám: 167-185.
6. Fináncz Judit, Podráczky Judit, Nyitrai Ágnes, Csimá Melinda (2021): Az egészségműveltség vizsgálatának megalapozása a koragyermekkorai nevelésben dolgozók körében. *Pedagógia szemle*, 11-12. szám: 19-38.
7. Gács Zs., Berend K., Csanádi G., Csizmadya A. (2015): Új kérdőív a szülői egészségműveltség mérésére. *Orvosi hetilap* (156.), 42. szám: 1715-1718.
8. Kickbush I., Wait S., Maag D. (2006): *Navigating Health. The role of Health Literacy.* London: Alliance for Health and the Future.
9. Kopp Mária (szerk.) (2008): *A magyar lelkiállapot.* Budapest, Semmelweis Kiadó.
10. Kopp Mária és Skrabski Árpád (2009): Nők és férfiak egészségi állapota Magyarországon. In: Nagy Ildikó és Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások 2009. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről.* Budapest, TÁRKI. 117-136.
11. Martensson, L. és Hensing, G. (2012): Health literacy-a heterogeneous phenomenon: a literature review. *Scandinavian Journal of Caring Sciences* (26.), 2. szám: 51-71.

12. Nagy L., Barabás K. (2011): Az egészségműveltség és egészségmagatartás diagnosztikus mérésének lehetőségei. In: Csapó B., Zsolnai A. (szerk.): Kognitív és affektív fejlődési folyamatok diagnosztikus értékelésének lehetőségei az iskola kezdő szakaszában. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
13. Nagy Lászlóné, Korom Erzsébet, Hódi Ágnes, B. Németh Mária (2015): Az egészségműveltség online mérése. In Csapó B, Zsolnay A, szerk. Online diagnosztikus mérések az iskola kezdő szakaszában. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 147-177.
14. Nutbeam, D. (2008): The evolving concept of health literacy. *Social Science and Medicine* (67.), 12. szám: 2072-2078.
15. Papp-Zipernovszky Orsolya, Náfrádi Lilla, Peter J. Schulz, Csabai Márta (2016): „Hogy minden beteg megértse!”-Az egészségműveltség mérése Magyarországon. *Orvosi hetilap* (157.), 23. szám: 905-915.
16. Rudd, R. E., Anderson, J. E., Oppenheimer, S. et al. (2005): Health literacy: An update of medical and public health literature. In: Comings, J., Garner, B., Smith, C. (eds): *Review of adult learning and literacy*. New Jersey, Lawrence Erlbaum, Mahwah.
17. Sorensen, K., van den Broucke, S., Fullam, J., Doyle, G., Pelikan, J., Slonska, S. és Brand, H. (2012): Health literacy and public health. A systematic review and integration of definitions and models. *BMC Public Health* (12.), 1. szám.
18. Szabó Pálma, Kósa Karolina (2016): Egészségműveltség a magyar népesség körében. *Orvostovábbképző szemle*. http://otszonline.hu/egeszsegugyeink/cikk/egeszsegmuveltseg_a_magyar_nepesseg_koreben
19. Taller Ágnes, Makara Péter, Tonté Dóra (2015): Az egészségműveltség értelmezése és főbb kihívásai a mai magyar társadalomban. *Egészségfejlesztés (LVI.)*, 1-2. szám: 17-22.
20. Yost, K. J., De Walt, D. A., Lindquist, L. A. és Hahn, E. A. (2013): The association between health literacy and indicators of cognitive impairment in a diverse sample of primary care patients. *Patient Education and Counseling* (93.), 2. szám: 319-326.

A mozgásszervi betegségek vizsgálata egészségügyi dolgozók körében

Major Gyöngyi¹, Gebriné Dr. Éles Krisztina², Dr. Rákóczi Ildikó³

¹ Tanársegéd, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar, Ápolási és Szülésznői tanszék, Nyíregyháza
ORCID azonosító: 0000-0001-7074-8610

² Adjunktus, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar, Ápolási és Szülésznői tanszék Nyíregyháza
ORCID azonosító: 0000-0002-6672-0268

³ Főiskolai docens, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar, Ápolási és Szülésznői tanszék,
Nyíregyháza ORCID azonosító: 0000-0001-8668-9598

INFO

Major Gyöngyi

major.gyongyi@etk.unideb.hu

Keywords

musculoskeletal disease
healthcare worker
chronic pain

ABSTRACT

Abstract

Introduction: According to the World Health Organization (WHO), musculoskeletal diseases are the most common causes of disability and limitations related to everyday life and work. The objectives of the research include finding out what alternatives could be developed to improve the health status of professionals, which show a long-term correlation with disability and chronic pain due to musculoskeletal diseases.

Method: Cross-sectional study of the standardized Nordic Musculoskeletal (NMQ) questionnaire and the Copenhagen questionnaire on Workplace Psychosocial Factors II. (COPSOQ II.) by completing a questionnaire. The results are processed using the SPSS 23.0 software

Result: During the research, we focus on the specificities of musculoskeletal diseases, identifying the most common location of MSD.

Conclusions: The significant burden of MSDs in healthcare workers leads to functional limitations and reduced work efficiency, poor quality of patient care, lost income due to absenteeism, increased MSD disability treatment costs, and may lead to early retirement.

Kulcsszavak

mozgásszervi betegség
egészségügyi dolgozó
krónikus fájdalom

Absztrakt

Bevezetés: Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) jelentése szerint a mozgásszervi megbetegedések a mindennapi élettel és a keresőtevékenységgel összefüggő fogyatékoság és korlátok leggyakoribb okai. A kutatás célkitűzései közé tartozik választ kapni, milyen alternatívák kialakításával javíthatnánk a szakemberek egészségi állapotán, amelyek összefüggést mutatnak hosszútávon a mozgásszervi megbetegedések miatti rokkantsággal és krónikus fájdalommal.

Módszer: Keresztmetszeti vizsgálat a standardizált Nordic Musculoskeletal (NMQ) kérdőív és a Koppenhágai kérdőív a Munkahelyi Pszichoszociális Tényezőkről II. (COPSOQ II.) kérdőív kitöltésével. Az eredmények feldolgozása az SPSS 23.0 szoftver segítségével történik

Eredmény: Kutatás során a mozgásszervi betegségek sajátosságait vizsgáljuk hangsúlyosan, az MSD leggyakoribb helyének azonosításával.

Következtetések: Az egészségügyi dolgozók mozgásszervi megbetegedéseinek jelentős terhe funkcionális korlátokhoz és a munka hatékonyságának csökkenéséhez, a betegellátás rossz minőségéhez, a munkahelyi hiányzások miatti bevételkieséshez, valamint a mozgásszervi megbetegedések miatti rokkantság kezelésével kapcsolatos kiadások növekedéséhez vezet, és előidézheti a korai nyugdíjazást.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján jött létre.

Bevezetés

Az egészségügyi dolgozók mindazok, akik közvetlenül vagy közvetve részt vesznek az egészségügyi szolgáltatások nyújtásában, az egészségügyi intézményeken belül vagy egészségügyi tevékenységekben, és az adott területhez kapcsolódó feladatok ellátásához speciális képzésben részesülnek. A hazai szülésznők létszámának alakulását tekintve, a 2000-es évek elején még 2600 fő körüli szülésznő dolgozott az egészségügyi intézményekben. A 2005/2006-os oktatási évben kezdődő főiskolai képzés első 4 éve miatt egyáltalán nem volt fiatal pályakezdő a rendszerben 2010-ig. Ezután is évről évre csökkent a szülésznői létszám, de nem olyan jelentős mértékben, mint 2017-ről 2021-re. A 2015-2017 év összegyűjtött adatait tekintve, mely szerint 1653 főről 1622 főre, vagyis 31 fővel (1,9%-kal) csökkent 2 év alatt a létszám. A dolgozó szülésznők létszáma 2017-ről 2021-re 225 fővel (13,87%-kal) csökkent. A be nem töltött szülésznői állások/státuszok száma 64 fővel (87,67%-kal) nőtt. A tartósan távollévő, vissza nem pótolta szülésznői állások száma 19 fővel (13,19%-kal) emelkedett ezen időszakban. Az összes szülésznői állásból 2021 évre, az üres és tartósan távollévő, vissza nem pótolta szülésznői állás összesen 83 fővel (38,25%-kal) nőtt 2017 évhez képest. A dolgozó szülésznőkre kivetítve a fenti adatokat, megállapítható, hogy a tartósan üres állások aránya eléri a 21,47%-ot. A kórházak/klinikák szülőszobáján dolgozó szülésznők létszáma is 69,5 fővel (8,62%-kal) csökkent az elmúlt 4 év alatt. A szülésznői létszámcsökkenésben szerepet játszik az előregedés és a pályaelhagyás mellett az utánpótlás hiánya is. Az egyetemi képzőhelyeken folyamatos csökkenés figyelhető meg a szülésznő hallgatók létszámában és a diplomát szerzett és szülésznői munkakörben elhelyezkedő pályakezdő szülésznők számában is. A 2020-2021 oktatási évben a IV. éves

hallgatók közül 38,14%, tehát bő 1/3-uk, a 2021. év júniusában diplomázottak 51,73%-a, tehát alig több mint fele dolgozik a szülészeten (Csetneki 2022). Az ismert adatok alapján magától értetődő, ha nem történnek strukturális intézkedések a szülésznők pályaelhagyásának megfékezésére és a pályaelhagyók rendszerbe való visszavezetésére, akkor jelentősen veszélyeztetetté válik a szülészeti ellátás. Az ellátó intézményekben dolgozó szülésznők helyzetének javításával, pályaelhagyásának oki feltérképezésével, párhuzamos intézkedések szükségesek, hogy növeljük a szülésznő hallgatók létszámát és csökkentsük a hallgatói lemorzsolódást. Fontos, hogy biztosítsuk a friss diplomások szülészeti ellátásban való elhelyezkedését és pályán maradását. Hazai kutatás eredményeit ismerve a mozgásszervi betegségek előfordulása szülésznők körében több, mint 30%-os, melyek már a legfiatalabb korosztály egynegyedét is érintik. A legidősebb munkavállalói csoportban, már 60%-ban fordul elő a tünetegyüttes. A 40-49 éves korcsoportban szignifikánsan megemelkedik az egy időben fennálló betegségszám, a legidősebb korosztályban már 3-4 különböző krónikus betegség is fennáll (Gebriné 2019). A kutatásunk újszerűségét mindenképpen az adja, hogy hazai viszonylatban, ebben a célcsoportban, ilyen nagy elemszámú kutatás még nem készült ebben a témában. Az egészség és a munkakapcsolatok tanulmányozása területén a mozgásszervi egészség egyenlőtlenségeit és előfordulását szeretnénk vizsgálni egészségügyi dolgozók körében, mivel ismert kockázati tényezőknek való kitettség és következményeik a szakemberek körében (Smith, Leggat és Araki 2007). Egészséges, jól képzett, motivált egészségügyi szakembereknek kiemelt szerepe van az ellátórendszerben. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) arról számolt be, hogy a mozgásszervi megbetegedések a mindennapi élettel és a keresőtevékenységgel összefüggő fogyatékoság és korlátozások leggyakoribb okai, kiemeli az ápolók és szülésznők egészségének védelmét, nem fertőző betegségek megelőzését (WHO 2022). Az egészségügyi szakemberek, szülésznők munkatevékenységük részeként várandósokat, megszült nőket mobilizálnak, szülőszobán vitális indikáció esetén akár műtőssegéd jelenléte nélkül is rákényszerülnek a kliensek ágyról ágyra történő átemelésére, beleértve a szülésvezetés adta kicsavart testhelyzetek felvételét. Számos epidemiológiai tanulmány igazolta a kézi anyagmozgatást (MMH) munkával összefüggő mozgásszervi megbetegedések rizikó tényezőjeként: például az MMH összefüggésbe hozható a törzs alsó izomzati rendellenességeivel. A 25 kg feletti súly emelése esetén és napi 25 alkalmat meghaladó gyakorisággal

történő teherbírás 4,32% -kal, illetve 3,50% -kal növeli a derékfájás (LBP) éves előfordulását, összehasonlítva azokkal a személyekkel, akik nincsenek kitéve az emelésnek. Az emelés intenzitása és gyakorisága jelentős indikátora lehet az LBP előfordulásának (Skals és mtsai 2021). A vizsgálatok eredményei azt hangsúlyozzák, hogy a nehéz terhek emelése jelentős hatással lehet a munkavállaló váz- és izomrendszeri állapotára. Ezek az információk indukálhatják a foglalkozási ergonómiai irányelvek kidolgozását és a biztonságos munkahely/munkakörülmények kialakítását az LBP megelőzése céljából (Pompeii és mtsai 2009). A mozgásszervi megbetegedések felelősek a munkahelyi hiányzások, betegszabadságok és az átmeneti vagy tartós rokkantság magas arányáért, ami negatív következményekkel jár az egészségügyi szolgáltatások minőségére nézve. Jelentős egyéni, pszichoszociális és fizikai munkával korreláló tényezőt azonosítottak a derékfájás (LBP) rizikófaktoraként. A pszichés megterhelést a munkahelyi stresszorok és a munkahelyi mozgásszervi betegség (WRMSD) okozta panaszok közötti közvetítőként vizsgált modell segítségével egy nemzetközi tanulmány kimutatta, hogy a magas szintű szerepkonfliktus, az alacsony munkakontroll és a megengedő vezetési stílus összefüggésbe hozható a megnövekedett munkavállalói megterheléssel. A közelmúltban végzett tanulmányok kimutatták, hogy a biztonságra vonatkozó vezetői attitűdök, mint például a biztonságos munkateljesítmény értékének hangsúlyossága, a sérülések prevenciójára vonatkozó célok kitűzése és a biztonságos munkavégzéssel kapcsolatos megfelelés jutalmazása, pozitívan járultak hozzá a balesetek és a különféle foglalkozási sérülések, köztük a súlyos izom- és hátsérülések számának csökkentéséhez (Eatough, Way és Chu-Hsiang 2012). Számos fiziológiai alátámasztás vonatkozik arra, hogy a megerőltetés miatt játszhat domináns szerepet a pszichoszociális munkahelyi stresszorok és a mozgásszervi betegségek megjelenése között (Skals és mtsai 2021). A stressz intermediálja a stresszorok WRMSD-kre kifejtett hatását az izomfeszültség megemelkedése miatt, amikor a munkavállalók megerőltetést tapasztalnak. A testben jelenlévő izomfeszültség és más autonóm hatások megnövelik azt a biomechanikai terhelést, amelyen az alkalmazottak a munkafeladathoz kapcsolódó fizikai erőfeszítések végzése során ki vannak téve. Valójában korábbi kutatások eredményei azt támasztották alá, hogy a megerőltetés direkt hatással lehet az izomfeszültségre. Egyes kísérletekben, ahol a kliensek stressz-indukáló feladatokban vettek részt, a pszichológiai feszültségreakciókat, a szorongást az izomfeszültséggel hozták erős

kapcsolatba (Skals és mtsai 2021). A megerőltetés mindezek mellett redukálja a végtagok és az izmok véráramlását, megemelkedett vérnyomást, emelkedett kortikoszteroid és kortizol szintet, valamint folyadékviasszatartást indukál a szövetekben és prosperálást okozhat a perifériás neurotranszmitterek, noradrenalin szintjében, ezáltal csökkentheti az immunrendszer védekező mechanizmusainak hatékonyságát. Vannak olyan megerőltetési reakciók, mint a frusztráció és a düh, melyek kritikus viselkedéshez (azaz felfokozott megerőltetéshez) vezethetnek, ami növeli a WRMSD kockázatát. Összességében elmondható, hogy a megerőltetés elméletileg közvetítő faktor lehet a pszichoszociális munkahelyi stresszorok és a WRMSD-k között (Eatough, Way és Chu-Hsiang 2012). A munkahelyi feszültség nagy mértékben mediálta a szerepkonfliktusnak a mozgásszervi tünetekkel való kapcsolatát, ami arra utal, hogy a szerepkonfliktusból eredő pszichés állapotok összefüggésben vannak a WRMSD-panaszok növekedésével. Az eredmények azt sugallják, hogy a szerepkonfliktusok alacsony szintje a megterhelés csökkenésével jár együtt, ami viszont kisebb mértékű WRMSD-panaszokhoz vezet (Eatough, Way és Chu-Hsiang 2012). A megerőltetés nagy mértékben közvetítette a kapcsolatot a munkakontroll és az alsóháti izom tünetei között. A magasabb szintű munkakontroll megőrizheti a munkavállalókat a derékfájástól azáltal, hogy csökkenti az alkalmazottak által észlelt megterhelés mértékét. A munkavégzés ellenőrzésének minősége a fizikai megerőltetéssel és az izomfeszültség mértékével összefüggésbe hozható, amely jelentős kockázatot jelent a WRMSD-k kialakulásában. Azoknál a munkavállalóknál, akiknek magasabb mértékű a kontrollja a munkakörben, nagyobb önállósággal bírnak, több szünetet tarthatnak, ezzel kevésbé terhelve izmaikat, így direkt módon csökkentik a mozgásszervi betegségek kialakulásának kockázatát. A biztonságra törekvőbb vezetői attitűdöt tanúsító munkahelyi vezetők segíthetnek megóvni a munkavállalókat a termelékenységi/teljesítési nyomástól. Az alacsonyabb munkavégzési biztonságra irányuló vezetői magatartás sokszor rossz ergonómiai feltételekkel járhatnak. Léteznek olyan alternatív mechanizmusok, amelyek révén a biztonsági vezetői magatartás kapcsolódik a WRMSD-hez (Eatough, Way és Chu-Hsiang 2012). Felismerték, hogy a fájdalom, a mozgásszervi megbetegedések fő tünete, többtényezős eredetű, és az egészségügyi dolgozók körében elterjedt. A biomechanikai tényezők, például a súlyemelés és a kényszer- és hosszan tartó testhelyzetek fenntartása szerepet játszhatnak a hátfájás kialakulásában (Krantz, Forsman és Lundberg 2004). Az ismétlődő felső végtagmozgások

vagy statikus összehúzódás során végzett gesztusok fájdalmat okoznak a végtagokban és a nyakban (Gutiérrez és Monzó 2012). Kétségtelen, hogy pszichoszociális tényezők, mely magában foglalja az egyéni jellemzőket is, úgy, mint életkor, nem, viselkedés (pl. dohányzás, mozgásszegény életmód) és társbetegségek jelenléte (Alexopoulos, Stathi és Charizani 2004) kiválthatják vagy súlyosbíthatják a mozgásszervi fájdalmat (Smith és Carayon 1996). A mozgásszervi megbetegedések etiológiája többtényezős, nemcsak fizikai stresszorokat, hanem pszichoszociális kockázati tényezőket is magában foglal (Habibi, Taheri és Hasanzadeh 2015). A munkahelyi pszichés tényezők és a szociális támogatás között egyértelmű összefüggést lehet kimutatni (Abu, Duchaine és Dionne 2019). Bár a dolgozók személyes tulajdonságait nem tudjuk módosítani, de az egyéni szintre vonatkozó elemek módosíthatók a munkakörülmények javítása által és a munkavállalót érő hatások csökkentése érdekében. Közülük kiemelkednek a foglalkoztatási feltételek, mint a munka megszervezése, tartalma és igénye, az egészséges szokások és magatartások ösztönzése (Daraiseh és mtsai 2010). Az ápolók és szülésznők együttesen alkotják az egészségügyi dolgozók körében a legnagyobb csoportot minden országban. A WHO stratégia terve is hangsúlyozza, hogy az egészséges, megfelelő mértékben támogatott, jól képzett és motivált munkatársak javítják a betegellátás minőségét, így a lakosság egészségi állapotára is jó hatással vannak. Jó példaképek lehetnek a közösség számára (WHO 2022). Az ápolók és a szülésznők azok az egészségügyi szakemberek, akik mindennapi munkájuk során közvetlen kapcsolatba kerülnek a betegekkel/kliensekkel. A pozitív munkakörnyezet, a mentális jólét biztosítja az aktív munkát, a munkahelyen a minőségi munkavégzést, csökkentheti az elvándorlás mértékét. Mindezen okok miatt támogatni kell a szülésznőket és ápolókat az optimális egészségi állapot elérésében minden korosztályban, meg kell akadályozni a nem fertőző betegségek vagy szövödmények kialakulását, és erősíteni kell az egészségfejlesztés feladatait körükben.

Kutatás módszere

A vizsgálat mintavételi keretét a magyarországi kórházak szülészeti és nőgyógyászati osztályain (fekvőbeteg ellátásban) dolgozó összes szülésznője adja. Keresztmetszeti kvantitatív vizsgálatot folytatunk a munkavállalók körében. A beválasztási kritériumot, 18. életévüket betöltött, minimum egy éve dolgozó szülésznők csoportja adja. Vizsgálatunk az alábbi itemekből áll össze:

1. szakasz: mérőeszköz kidolgozása, próbamintavétel, keresztmetszeti vizsgálat a teljes mintán, kérdőívek elemzése, eredmények feldolgozása, eredmények statisztikai elemzése, eredményeink alapján javaslatok megfogalmazása
2. szakasz: kontrollcsoport kialakítása az ergonómikus mozgásformák alkalmazásának vonatkozásában

Az adatelemzés során figyelembe vett magyarázó változók a következők:

- Egyéni jellemzők: szociodemográfiai adatok (nem, életkor, családi állapot és iskolai végzettség), életszokások (szabadidős tevékenységekben való részvétel, fizikai aktivitás és dohányzás) és egészségügyi állapotot meghatározó tényezők (betegszabadság, munkahelyi hiányzás vagy távolmaradás egészségügyi problémák miatt).
- A munkakör jellemzői: betöltött beosztás, munkavégzés ideje és az adott szervezeti egységben eltöltött idő, munkarend, más munkakör megléte, heti munkaidő az intézményben és összesített óraszám. A mérőeszköz kialakításának alapját a 2006-ban Gebriné és munkatársai által a szülésznői mintára kidolgozott munkahelyi elégedettséget vizsgáló kérdőív adja.
- Mozgásszervi panaszok meglétének vizsgálata: A résztvevők mozgásszervi panaszait a hát alsó részén, a kézen/csuklón és a vállakon a szabványos Nordic Musculoskeletal Questionnaire alkalmazásával mérjük. Ez az egyszerű, általános, nemzetközileg elismert/validált kérdőív jelöli a tüneteket a nyak, a hát, a vállak és a végtagok régiójában. A kérdőív 28 feleletválasztós kérdést tartalmaz, két jól elkülöníthető részből épül fel. Az első rész az általános tünetekre vonatkozik 9 testrész megjelölésével (nyak, váll, könyök, csukló/kéz, hát felső, alsó hát, csípő/comb, térd és boka/láb), időtartamát tekintve az elmúlt 12 hónap/7 nap során. A második rész a konkrét tünetek meglétére utal három testrészén (nyak, váll és hát alsó része), időtartamát tekintve a kitöltés idejében, illetve az elmúlt egy hétben. Az utókérdés arra vonatkozik, hogy a kellemetlen érzés megakadályozza-e őket abban, hogy normális tevékenységeket végezzenek, melyet egy 4 fokozatú Likert-skála segítségével (1 = szinte soha; 4 = szinte mindig) értékelünk.
- Munkahelyi pszichoszociális tényezők vizsgálata: Az európai munkavédelmi gyakorlatban leggyakrabban alkalmazott COPSOQ II (Copenhagen Psychosocial Questionnaire II) kérdőívet a Dán Nemzeti Foglalkozásegészségügyi Intézetben dolgozták ki. A mérőeszköz a

munkahelyi pszichoszociális tényezők és az egészségi állapot mutatóinak összefüggéseire terjed ki. Magyarországon 2015-ben a munkavédelmi hatóság támogatásával valósult meg a COPSQ II kérdőív magyar változatának elkészítése. A hazai kérdőívet Selye János valósította meg. A COPSQ II kérdőív 7 témakör, 28 skála mentén és 92 kérdés alapján analizálja a munkahelyi pszichoszociális kockázati tényezőket és az egészségi állapot egyes mutatóit (pl. kiégés, alvászavarok, erőszak, zaklatás, jól-lét, önbecsült egészségi állapot).

A kapott adatok alapján a szociodemográfiai jellemzők közül az életkort, az iskolai végzettséget és a munkában eltöltött évek számát, leíró statisztikai módszerekkel elemezzük. A munkavégzéssel kapcsolatos eredmények feldolgozása során leíró statisztikai eljárást alkalmazunk, átlagértéket, szórást vizsgálunk. Keresztábra elemzést követően a csoportok közötti eltéréseket Khi-négyzet próbával teszteljük. Öt százalékos szignifikancia szinttel dolgozunk. Az életkortól függő keresztábrák elemzését Khi-négyzet próbával teszteljük. Öt százalékos szignifikancia szinttel dolgozunk. Az egy időben fennálló betegségszám életkor szerinti adatelemzése során ANOVA tesztet végzünk.

Kutatás ütemezése és tervezett ideje

- 2023. január- 2024. január
- Forráskutatás, elemzés és feldolgozás: hazai és külföldi szakirodalmak tanulmányozása
- Kérdőív/Mérőeszköz kialakítása: előzetesen fókuszcsoport megtervezése, interjú készítése a fókuszcsoporttal, kérdőív tesztelése, majd kérdőív véglegesítése
- Adatfelvétel, adatbevitel és adatkezelés, adatbázisok létrehozása és adattisztítás
- Eredmények elemzése
- Az eredmények összefoglalása, a kutatás eredményeinek végső dokumentálása
- Javaslatlétel

Várható eredmények

A kapott eredmények által vélhetően nagy hangsúlyt kell fektetni a munkavégzésből adódó mozgásszervi betegségek megelőzésére, figyelembe

véve a nemzetközi szakmai ajánlásokat, melyek vonatkoznak a betegmozgatásra, a betegemelésre és anyagmozgatásra, a vízben szülésre és a különféle speciális testhelyzetekben zajló szülések során alkalmazható kényelmi eszközök használatára is. Továbbá tanítani és biztosítani szükséges, a szülésznők és ápolók számára az ergonómikus mozgás és munkavégzés szabályait már a szülésznői pályájuk kezdetétől. Az ergonómikus mozgásformák tanítását a BSc szülésznő képzés curriculumába beillesztve megvalósulhatna a primer prevenció. A kutatás várható eredményei és a kapott prevalencia szint felhívják a figyelmet a környezeti feltételeket legrosszabbul értékelő csoportra, valamint arra a csoportra, amely nagy fizikai igénybevétel mellett dolgozik. A mozgásszervi megbetegedések gyakorisága összefüggésbe hozható azokkal a szakemberekkel, akik nem megfelelő környezeti feltételekről számolnak be és nagy fizikai igénybevételt igénylő feladatokat látnak el munkavégzésük során. Az egészségügyi dolgozók mozgásszervi megbetegedéseinek jelentős terhe funkcionális korlátokhoz és a munka hatékonyságának csökkenéséhez, a betegellátás rossz minőségéhez, a munkahelyi hiányzások miatti bevételkieséshez, valamint a mozgásszervi megbetegedések miatti rokkantság kezelésével kapcsolatos kiadások növekedéséhez vezet, és előidézheti a korai nyugdíjazást. Várható eredményeink megléte után, úgy gondoljuk, hogy fontos integrálni a pszichoszociális stresszorokra fókuszáló eredményeinket egyéb releváns ergonómiai beavatkozásokkal, hogy átfogóbb képet kapjunk, mely több perspektívából javítja a mozgásszervi betegségek előfordulási gyakoriságát. Hangsúlyos kialakítani egy olyan személyes részvételen alakuló ergonómiai modellt, amely a munkavállalók aktív jelenlétét emeli ki az ergonómiai eljárások végrehajtásában, szemmel tartó képzést ad a visszajelzések kérésére és arra motiválja a munkavállalókat, hogy hangot adjanak aggodalmaiknak és frusztrációiknak. Eredményeink arra a feltevésre utalhatnak, hogy a szupervíziós tréningek nagy mértékben hozzájárulnak WRMSD-k előfordulásának csökkentéséhez. A munkahelyi felsővezetők képzése segítheti a szervezeti egységek vezetőit abban, hogy felhívják az egészségügyi szakemberek figyelmét az ergonómiai szabványokra, a megfelelő testhelyzetek felvételére és a WRMSD-k prevenciójára. A támogató környezetet elősegítő és az ergonómiai és biztonsági intézkedésekkel kapcsolatos direkt kommunikációt elősegítő vezetői attitűd, indirekt módon a munkavállalói szemléletváltás csökkentheti a WRMSD által okozott tartós rokkantságot, pályaelhagyást. Az egészségügyi intézményeknek azon kell

dolgozniuk, hogy csökkentsék a pszichoszociális stresszorokat, és csökkentsék az egészségügyi szakemberek mindennapi feszültségét is azáltal, hogy informálódnak az alkalmazottaktól a munkavégzés körülményeiről és elősegítik a nyílt kommunikációt a munkavállalói/alkalmazotti szféra és a vezetés között megteremtik a pozitív munkakörnyezetet. A modell kibővítése érdekében a jövőbeli tanulmányoknak fel kell tárnuk, hogy az egyéni különbségek, például a pszichológiai szívósság és a lelkiismeretesség személyiségdimenziói hogyan mérsékelhetik a pszichoszociális munkahelyi stresszorok és a megerőltetés közötti kapcsolatot, esetleg a stresszes élmények pufferelemével vagy az egyén figyelmének növelésével. Számos hatékony beavatkozás kulcseleme a munkakör tervezése, akár mikroergonómiai megközelítésen (azaz a munkateher csökkentése), akár makroergonómiai megközelítésen keresztül (azaz munkakör újra tervezése és szervezeti változás). A stresszcsökkentés egyensúlyi modellje is hangsúlyozza, mind a munkatervezés, mind a környezeti stresszorok fontos tényezők, amelyek hozzájárulnak az alkalmazottak egészségi állapotához. A szervezet/intézmény segíthet fenntartani az egyensúlyt (ezáltal minimálisra csökkenteni a stresszt) azáltal, hogy kontrollálja az alkalmazottakkal szemben támasztott követelmények számát, mind a munkaterhelést, mind a munkakörök újra tervezését a szükségtelen vagy ismétlődő fizikai követelmények megszüntetése céljából. Az alkalmazottak bevonásával a munkakör tervezési folyamatába a jobb információcsere révén csökkenhet a munka túlterheltsége és a szerepkonfliktus. Ezenkívül az alkalmazottak fokozott kontrollt tapasztalhatnak, amikor bevonják őket a munkatervezésbe és egyéb ergonómiai beavatkozásokba.

Összegzés

Arra szeretnénk biztatni majd az ergonómusokat, a perszonális tényezők specialistáit és a pszichológusokat, hogy a mozgásszervi betegségeket, a kutatás fontos eredményeként kezeljék. A jövőbeni tanulmányoknak fel kell tárnuk ezeket a további beavatkozási stratégiákat. Várt eredményeink alapján, azt várjuk, hogy a szupervíziós képzés, a pszichoszociális munkahelyi stresszorok direkt módon való csökkentése és a munka pszichoszociális és ergonómiai szempontjait egyidejűleg javító beavatkozások és rendelkezések (a személyes részvételen alapuló ergonómia vagy a munkafolyamatokat tervező beavatkozások) nagy potenciállal rendelkeznek a WRMSD-k csökkentésében és megelőzésében.

Felhasznált irodalom

1. Alexopoulos, EC., Stathi, I., Charizani, F.: Prevalence of musculoskeletal disorders in dentists. *BMC Musculoskeletal Disord*, 5:16, doi: 10.1186/1471-2474-5-16, 2004
2. Aubé, K., Duchaine, C. S., Dionne, C. E.: Evaluation of the Quebec Healthy Enterprise Standard: Effect on adverse physical and psychosocial work factors and work-related musculoskeletal problems, *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 61(3): 203-211, doi: 10.1097/jom.0000000000001498, 2019
3. Csetneki, J.: A Magyar Nőorvos Társaság 32. Nagygyűlése, Siófok, 2022
4. Daraiseh, N.M., Cronin, S.N., Davis, L.S., Shell, R.L.: Low back Symptoms of low back pain among hospital nurses correlations with certain factors and multiple body regions pain. *Int J Ind Ergon*, 40: 19-24, doi: 10.1016/j.ergon.2009.11.004, 2010
5. Eatough, E. M., Way, J. D., Chu-Hsiang Chang: Understanding the link between psychosocial work stressors and work-related musculoskeletal complaints, *Applied Ergonomics*, Volume 43, Issue 3, Pages 554-563, doi: 10.1016/j.apergo.2011.08.009, 2012
6. Gebriné, É. K.: A szülésznők munkával való elégedettségének, munkaérték megítélésének, egészségmagatartásának és koherencia érzetének vizsgálata, Doktori Értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2019
7. Gutiérrez, M., Monzó, J., Prevalence of low back disorders among female workers and biomechanical limits on the handling of load and patients, *Work*, 41 Suppl 1:2364-9. doi: 10.3233/WOR-2012-0466-2364, 2012
8. Habibi, E., Taheri, M. R., Hasanzadeh, A.: Relationship between mental workload and musculoskeletal disorders among Alzahra Hospital nurses, *Iran J Nurs Midwifery Res*, 20(1): 1-6, 2015
9. Krantz, G., Forsman, M., Lundberg, U.: Consistency in physiological stress responses and electromyographic activity during induced stress exposure in women and men, *Integr. Physiol. Behav. Sci.*, 39, pp. 105-118, doi: 10.1007/BF02734276, 2004
10. Pompeii, L., Lipscomb, H. J., Schoenfisch, A., Dement, J. M.: Musculoskeletal injuries resulting from patient handling tasks among hospital workers, *Am J Ind Med*, 52(7):571-8. doi: 10.1002/ajim.20704, 2009

11. Skals, S., Bláfoss, R., de Zee, M., Andersen, L. L., Andersen, M. S.: Effects of load mass and position on the dynamic loading of the knees, shoulders and lumbar spine during lifting: a musculoskeletal modelling approach. *Applied Ergonomics*, 96, [103491]. doi: 10.1016/j.apergo.2021.103491, 2021
12. Smith, DR., Leggat, PA., Araki, S.: Emerging occupational hazards among health care workers in the new millennium, *Health*; 45:595-7, doi: 10.2486/indhealth.45.595, 2007
13. Smith, M. J., Carayon, P.: Work organization, stress, and cumulative trauma disorders, *Beyond Biomechanics, Psychosocial Aspects of Musculoskeletal Disorders in Office*, pp. 23 - 42, London, 1996
14. World Health Organization: WHO guideline on self-care interventions for health and well-being, <https://apps.who.int/iris/handle/10665/357828>, 2022.

Várandósok telemedicinával kapcsolatos lehetőségei és attitűdje az Észak-alföldi régióban

Molnárné Grestyák Anita Katalin¹, Barabás Ágota², Dr. Takács Péter³, Jávorné Dr. Erdei Renáta⁴

¹Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar, Ápolási és Szülész női nem önálló Tanszék, Nyíregyháza; Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Doktori Iskola, Pécs

^{2,4}Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar, Egészségtudományi Intézet, Védőnői Módszertani és Prevenációs nem önálló Tanszék, Nyíregyháza

³Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Intézet, Egészségügyi Informatikai Tanszék

INFO

Molnárné Grestyák Anita Katalin
grestyak.anita@etk.unideb.hu

Keywords
health
telemedicine
pregnant women

ABSTRACT

Abstract

In March 2020, the WHO announced the emergence of the pandemic, to curb which new directions had to be found in the health care system, which brought telemedicine to the fore. Our goal in our research is to examine what telemedicine options are used by pregnant women during pregnancy care, and to assess how open they are to telemedicine services. We used a quantitative self-administered questionnaire among pregnant women in the Northern Great Plain region. The research period lasted from January 2021 to June 2021, during the third wave of the pandemic. 1,200 questionnaires were distributed in the three counties, and 643 evaluable questionnaires were returned. The sample is characterized by the fact that most of them are members of the 18-25 age group, the fewest respondents came from Jász-Nagykun-Szolnok county (98 people), most of them live in cities. Among the professionals involved in pregnancy care, the midwife is the one who offered telemedicine contact to most pregnant women. The largest proportion of care was provided by personal presence and telephone contact, approximately 28% chose the Internet as the primary source of information. Telemedicine can be an effective supplement to personal patient care, many advantages can be exploited during pregnancy care, however, our research shows that many gravidas are distrustful of digital pregnancy care methods. We trust that our results will contribute to emphasizing the importance of telemedicine and making it more widely known.

Kulcsszavak
egészség
telemedicina
várandós nők

Absztrakt

A WHO 2020 márciusában hirdette ki a pandémia megjelenését, melynek megfékezésére új irányokat kellett találni az egészségügyi ellátórendszerben, ami által előtérbe került a távgyógyászat. Kutatásunkban célunk, hogy megvizsgáljuk, milyen telemedicinális lehetőségeket vesznek igénybe a várandógondozás során a gravidák, illetve

felmérjük, mennyire nyitottak a telemedicinális szolgáltatásokra. Kvantitatív önkitöltős kérdőívvezetés módszerét alkalmaztuk az Észak-alföldi régió várandósai között. A kutatás ideje 2021. januártól 2021. júniusig tartott, a pandémia harmadik hullámának idején. 1200 kérdőív került kiosztásra a három megyében, 643 értékelhető kérdőív érkezett vissza. A mintára jellemző, hogy a legtöbben 18-25 éves korosztály tagjai, a legkevesebb kitöltés Jász-Nagykun-Szolnok megyéből érkezett (98 fő), a legtöbben városban élnek. A várandósgondozásban résztvevő szakemberek közül, a védőnő az, aki a legtöbb várandósnak ajánlotta fel a telemedicinális kapcsolattartást. Az ellátás legnagyobb arányban személyes jelenléttel és telefonos kapcsolattartással történt, elsődleges információforrásként az internetet megközelítőleg 28% választotta. A telemedicina hatékony kiegészítője lehet a személyes betegellátásnak, számos előnye kiaknázzható a várandósgondozás során, azonban kutatásunkból kiderül, hogy sok gravida bizalmatlan a digitális várandósgondozási módszerekkel kapcsolatban. Bízunk benne, hogy eredményeink hozzájárulnak a távorrólás fontosságának kihangsúlyozásához és szélesebb körben történő megismertetéséhez.

Bevezetés

Az Egészségügyi Világszervezet főtitkára a 2020. március 11-én közzétett bejelentésében pandémiának nyilvánította a SARS-Co-V-2 járványt. Figyelmeztetett arra, hogy eddig még soha nem láttunk olyan világjárványt, amit a koronavírus robbantott ki (WHO, 2020). Országok zárkóztak be, az egészségügyi rendszer leterheltté vált. A társadalmunknak nyitottá és elfogadóvá kellett válnia az új kialakult helyzettel szemben. A tanácsadásokat nem lehetett eltörölni, hiszen nagyon fontos a várandós nő egészségének megőrzése, a magzat egészséges fejlődésének és egészségesen születésének elősegítése, a veszélyeztetettség és szövődmények megelőzése, illetve megfelelő időben történő felismerése. A 2014-ben megjelent rendelet alapján a várandósgondozás olyan összetett egészségügyi szolgáltatás, amely a védőnő, a házi orvos, a szülész-nőgyógyász szakorvos, a várandós választása esetén a szülésznő, valamint a várandós együttműködésén alapul. A rendelet 5. alpontja alapján a várandósgondozás szerves részét képezi a tanácsadás, és az egészséges életmód kialakítására való ösztönzés. A várandósgondozás résztvevői kiemelt figyelmet fordítanak a várandósok egészséges táplálkozására, tájékoztatják a várandósnak a várandósság alatt követendő egészséges életmódról, a fizikai aktivitás és mozgás jótékony hatásairól, egyéb

egészségmagatartási tényezőkkel kapcsolatos informálást végeznek, szülésre felkészítő programokat javasolnak és felkészítik a várandóst a szülésre és az újszülött fogadására, tájékoztatják a gondozás menetéről (26/2014. (IV. 8.) EMMI rendelet a várandósgondozásról). A világiárvány kényszerűsége miatt a szülészeti ellátásban is szükségessé vált a kevesebb orvos-beteg találkozás, felértékelődött a digitális egészségügy szerepe és az egészségügyi dokumentáció elektronikus elérhetősége. Előtérbe került a telemedicina használata és a digitális technológiák adta lehetőségek kihasználása.

Elméleti háttér

A telemedicina egy fiatal tudomány, amely integrálni hivatott az informatika és telekommunikáció innovációit az orvostudományba. A telemedicina által kínált sikeres lehetőségeknek nagy biztonságú, költséghatékony folyamatokkal kell biztosítani az egészségügyi ellátás terheinek csökkenését (Borbás és mtsai, 2017). A „távorvoslás” egyfajta kontinuumként képzelhető el, amely a hagyományos telefonos konzultációtól egészen a távsebészetig történő lehetőségeket takarja (Bán, 2017). A telemedicina típusú, digitális eszközökön alapuló egészségügyi szolgáltatások akár új ellátási formaként értelmezhetőek, azonban a korábbi személyes megjelenésen alapuló egészségügyi ellátáshoz képest a személyes kontaktus kiesik. Az új, digitális eszközökön keresztül, távolról nyújtott ellátások esetében a hatékonyság növekedése már elismert következmény, de a megoldás hosszú távú alkalmazása kérdéseket vet fel. A páciens távolinak, személytelennek érezheti az ellátást, ez az ellátás kimenetelét, a beteg együttműködését is befolyásolhatja, és ez különösen igaz a várandósgondozásra (Remete, 2020). A világ számos országában évek-évtizedek óta gyűltek a tapasztalatok a telemedicinális rendszerek működéséről. Kihívások és sikerek szegélyezték a betegek diagnosztizálásának és gyógyításának ezen új, korszerű módszerét, mely bevezetése esetén új eszközrendszert ad az egészségügyben dolgozók kezébe.

A felhasználható eszközök azonban számos problémát is hordoznak - bevezetésük költséges és időigényes, az egészségügyi rendszerek - résztvevők, egyéb érdekcsoportok - ellenállása pedig számottevő lehet (Györffy, 2021). „A távorvoslás (telemedicina) - az egészségügyi szolgáltatások távolból történő nyújtása - segíthet az emberek, mégpedig mind a betegek, mind az egészségügyi dolgozók életének jobbá tételében, és egyúttal az egészségügyi

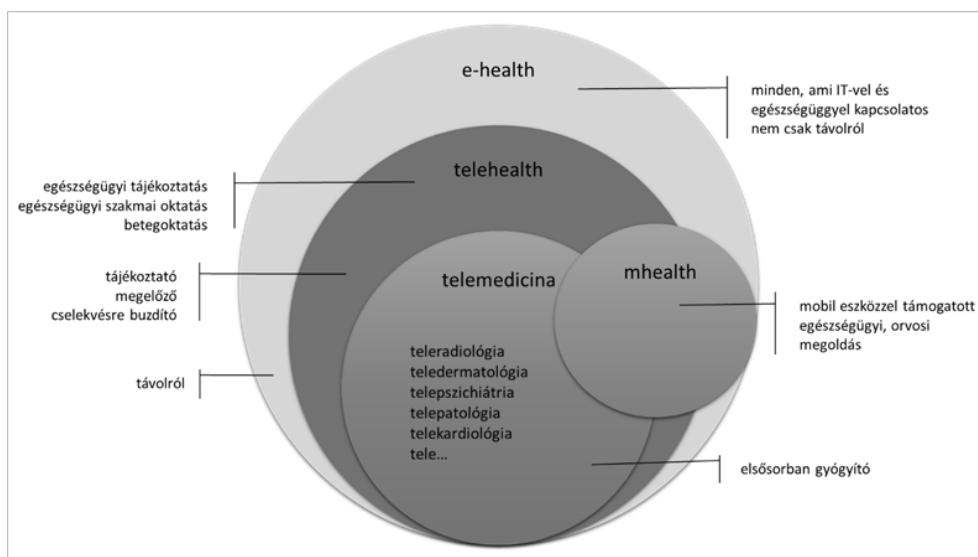
ellátórendszerek előtt álló kihívásokkal való megküzdésben (Európai Községek Bizottsága, 2008).”

A távgyógyászat több területen is hasznosítható, a legelterjedtebbek a bőrgyógyászat (teledermatológia), gastroenterológia, pszichiátria, neurológia. A veszélyhelyzet során az egészségügyi intézkedésekről szóló 157/2020. (IV. 29.) Korm. rendelet ezek mellett még említi a gyógyszerek rendelését, a krízisintervenciót, a szülőkonzultációt, a szupportív pszichoterápiát, a fizioterápiát, a szoptatási tanácsadást valamint a védőnői gondozást is (157/2020. (IV. 29.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet során elrendelt egyes egészségügyi intézkedésekről).

Egy másik megfogalmazásban a telemedicina „olyan egészségügyi szolgáltatás, amelynek során az ellátásban részesülő és az ellátó személy közvetlenül nem találkozik, a kapcsolat valamilyen távoli adatátviteli rendszeren keresztül jön létre. A telemedicina tehát olyan infó-kommunikációs eszközzel támogatott diagnosztikus vagy terápiás-, távfelügyeleti eljárás, amelyben az egészségügyi szakszemélyzet szükségszerű beteg melletti jelenlétét online elektronikus kapcsolaton keresztül távolról pótolják. Tágabb definíció szerint olyan esetek is a telemedicina tárgykörébe tartoznak, amikor egymástól távol tevékenykedő egészségügyi szakemberek cserélnek egészségügyi adatot egy adott személy jobb ellátása érdekében (AEEK, Egészségügyi Fogalomtár).”

Az alábbi ábra segítségünkre van, hogy átfogóbb képet kapjunk a telemedicináról és a hozzá kapcsolódó fogalmakról (1. ábra).

1. ábra: Az e-health és a hozzá kapcsolódó fogalmak

Forrás: Tolnai és mtsai (2019); https://eta.bibl.u-szeged.hu/2193/3/1_bevezets.html

A telemedicina számos előnnyel és természetesen hátránnyal is rendelkezik. A távorvoslás során bárhol és bármikor, ha a technikai feltételek adottak, akkor az orvos-páciens kommunikáció hasonlóan játszódik le, mint személyes találkozás során. A telemedicina idő- és költséghatékony is egyben, az egészségügyi ellátást magasabb színvonalra emeli és rugalmassá teszi. Segít kiküszöbölni a hosszas várakozási időt is. Különösen előnyös az idős, mozgásukban korlátozott, ágyhoz kötött betegek esetén, vagy olyan helyzetekben, amikor egy-egy szakorvosi vizsgálatra nagyon hosszú a várakozási idő. Továbbá, azok számára is előnyös lehet, akik olyan helyen élnek, ahonnan a kórházba rendelésre eljutni nagyon nehéz. Az egészségügyi szektorra is pozitív hatással lehet a telemedicina integrálása az egészségügyi ellátásba, hiszen csökkenti az ellátási költségeket. A pozitívan tesztelt, vagy rizikó csoportba tartozó orvosok és szakdolgozók - amennyiben állapotuk jó, vagy tünetmentesek - a karantén ideje alatt is tudnak betegellátó tevékenységet folytatni a telemedicina eszköztárát használva.

Az enyhe és közepsúlyos COVID-19-esetek monitorozására a telemedicina lehetőséget ad, valamint arra is, hogy a gondozott, krónikus betegséggel élő páciensek monitorozása a rendelői megjelenés okozta többletkockázat nélkül, teljesen biztonságos módon történjen.

A technika által ütemezett lehet a betegelőjegyzés, csökkenhet a várakozási idő, online és telefonos időpontfoglalás is lehetőségessé válik. A távolból

meztörténhet az elektronikus receptek felírása, a laboratóriumi leletek elektronikus értékelése betegazonosítás után úgy, hogy a betegnek nem kell újra megjelennie az intézményben az eredményekért.

Kihívást jelenthet azonban az adatvédelem biztosítása, és az orvos-beteg közötti személyes kapcsolat hiánya, a személytelenség miatt a kliensben kialakuló bizalmatlanság. Sürgős esetek, hirtelen jelentkező súlyos tünetek kezelésében a távorvoslás nem alkalmas. A telemedicinális konzultáció során a felállított diagnózis alapján, további alapos kivizsgálásra van szüksége a páciensnek, őt át kell helyezni a személyes ellátásba. Telemedicina során fontos az internet lefedettség és eszközellátottság, illetve számos háttértényező figyelembe vétele is elkerülhetetlen, például a jövedelem, az iskolázottság, és az egészségműveltség (Daragó, 2013).

Számos jogi kérdés merül fel az egészségügyi alkalmazásokkal kapcsolatban is. Ezek egyike, hogy mennyire hitelesek és megbízhatóak az alkalmazások orvosi szempontból, illetve, hogy ezek hogyan biztosítják a személyes adatok védelmét. A távorvoslás jogi háttere kialakításának első lépése a 2017. november 1-jén indult Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Tér (továbbiakban: EESZT) volt, amelynek működését a 39/2016. (XII. 21.) EMMI rendelet szabályozza.

Az EESZT használata mellett a várandósgondozásban több arculatban jelenik meg a távgyógyászat. A védőnői gondozás során pl. online tanácsadások, bizonyos szűrővizsgálatok videók, skype kapcsolat alapján történő kivitelezése, tele-cardiotocográfia (tele-CTG), csoportos egészségfejlesztő „akciók” a digitális oktatás lehetőségeinek kihasználásával, online szülésre felkészítő tanfolyamok, elektronikus receptek, elektronikusan leletek kiértékelése, online előjegyzés, távkonzíliumok, távoli monitorizálás applikációkkal.

2021-ben az élve születés a KSH adatbázisa szerint 93 039 fő volt Magyarországon, a magzati halálozások száma pedig 14 545 (KSH,2021). A várandósgondozás fontossága abban rejlik, hogy monitorozzuk a méhen belüli állapotot, a magzati életjelenségeket. Ha bármilyen negatív változás következik be a méhen belüli állapotban, a magzat nem tudja ezt jelezni. Ezeket a jelzéseket kétféle módon lehet mérni. Az egyik a magzati mozgások számolása, a másik pedig a műszerrel történő mérés.

A méhen belül lévő magzat állapotának megítélésére világszerte a leggyakrabban alkalmazott módszer a “non-stress cardiotokographia” vagyis az NST-CTG. A magzati elhalások túlnyomó többségénél sajnos semmilyen

aggodalomra utaló jel nincs, így az elhalás megelőzése nagyon nehéz. A karantén ideje alatt minimálisra kellett csökkenteni a személyes találkozásokat, vagy csak nagyon szigorú feltételek mellett valósulhatott meg például egy terhes tanácsadás. Így a magzati állapotok szűrésének minősége romlott. Rákényszerültek a szakemberek, hogy olyan telemedicinális eszközöket, programokat hozzanak létre, melyek elősegítik a monitorozást, adatok felvételére, továbbítására, elemzésére szolgál, vagy akár otthoni körülmények között lehet megvalósítani a szívhang ellenőrzését. A telemedicina technikai megoldásai előtérbe kerültek. A különböző telekommunikációs rendszereken keresztül orvosi mérőeszközök (szenzorok) jelei, mérési eredményei továbbításra kerülnek egy központba, vagy az alapellátási, szakellátási vagy kórházi adatbázisokba. Egyre gyorsabb ütem figyelhető meg az eszközök fejlődésében.

A Szegedi Tudományegyetem munkatársai kifejlesztettek egy olyan telefonra telepíthető szoftvert, mely érzékeli a magzati szívhangot, frekvenciájának folyamatos meghatározására, elemzésére és tárolására. Eddig is léteztek elektronikus sztetoszkópok, melyet bárki megvásárolhatott, mégis célul tűzték ki, hogy megalkotnak egy olyan otthoni felhasználásra alkalmas non-invazív eszközt, mellyel bárki ellenőrizheti a magzatának szív működését szakember segítsége nélkül. Mivel ez az eljárás teljesen passzív a magzatra nézve, semmilyen külső inger, behatás nem éri, így ártalmatlan rá nézve és egyben biztonságos. Ezáltal nincs kikötés, ami arra vonatkozik, hogy egy nap milyen gyakorisággal és milyen hosszan lehet figyelemmel követni a szívhangot, alkalmazása tetszőlegesnek mondható (Kósa és Vassányi, 2015).

A „Magzat Hangja” program, mely egy Fetaphon készülékből áll (tele-CTG), amely magzati pulzus, magzatmozgás és méhtevékenységi vizsgálatok elvégzésére szolgáló eszköz. A mérés önállóan elvégezhető, maximum 30 percet vesz igénybe. A mérések elvégzése után az adatok a központba továbbítódnak, ahol szakképzett orvosok kielemezik, majd az eredményről e-mailben kap tájékoztatást a kismama. A készülék használata nagyon egyszerű, különösebb szaktudást nem igényel (Magzatmentő Program).

2015 és 2018 között tartott a PregnaScan nevű telemedicinális, várandósok számára készített egészségmonitor. A következő funkciók mérésére és rögzítésére alkalmas: pulzuszámolás, vér-oxygén telítettség mérése, pulzushullám analízis, szív-frekvencia variabilitás, vérnyomásnapló, testsúlynapló, eseménynapló. A mérések eredményeit a páciens a telefonjára telepített applikáció segítségével tudja a felhőbe feltölteni, ahol megtörténik a

biológiai adatok elemzése és paraméterekbe öntése, az orvos pedig ehhez az adatbázishoz kaphat hozzáférést, hogy időről időre ránézzen az értékekre és a középértékekből következtetéseket vonjon le (PregnaScan).

A telemedicina használatáról a várandósgondozásban több külföldi tanulmány olvasható, Magyarországon a rendszer kiépítettsége még gyerekcipőben jár. Az alábbi kutatások bizonyítják távorvoslás hasznosságát.

Egy 2019-es kutatásban a szerzők ismertetik a távgyógyászati otthoni NST-CTG fejlesztését, majd az azt követő klinikai próba alatt nyert tapasztalataikat. A kísérleti időszakban 132 olyan várandós vett részt, aki a vizsgálat lezárásáig meg is szülte gyermekét. Ők összesen 3550 otthoni mérést végeztek, amelyek 15,89%-a nem volt alkalmas kiértékelésre. A kiértékelt regisztrátumok 93,9%-a normális, 5,45%-a gyanús, és 0,6%-a volt kóros minőségű. A várandósok 50,75%-a regisztrált mindig normális görbét a terhesség betöltött 34. hetét követően. Legalább egy alkalommal suspect nonstress tesztje volt a várandósok 37,12%-nak, és kóros a várandósok 12,12%-nak. Matematikai statisztikai összehasonlítással, a császármetszés gyakoriságban szignifikáns különbség volt az otthoni monitorizálás eredménye szerint képzett alcsoportoknál, főként a sürgősségi császármetszés tekintetében. Az ismertetett esetek, valamint a klinikai próbák alapján a szerzők véleménye, hogy a modern távgyógyászati észlelő rendszerek alapvető szerepet fognak játszani a jövőben a gyógyító-megelőző tevékenységében, így a perinatológia vonatkozásában, a szülés körüli magzati halálozás és morbiditás további csökkentésében (Török és mtsai, 2013).

Lengyelországban egy kutatás kimutatta, hogy a magán orvosi ellátást idősebb nők veszik igénybe, szemben az állami egészségügyi ellátással. Azoknál a várandósoknál, akiknek csak személyes egészségügyi ellátás történt ritkábban történt OGTT, mint azoknál, akiknél távorvoslás történt. Szignifikáns különbség volt a vizsgált csoportok között a terhesség 28. és 32. hét között végzett ultrahangos szűrések tekintetében, távorvoslás során (73%) és személyes ellátás során (63%). A vizsgálatban résztvevők többsége nehézségeket tapasztalt az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférésben az világjárvány idején (73%). A kutatás során kiderült, hogy a várandósság alatt a nők 47%-át, legalább egyszer távorvoslás útján gondozták, a primiparák gyakrabban vettek részt személyes gondozáson, mint a távorvosláson (Jakubowski és mtsai, 2021).

Kínában a nők egészsége az alapvető közegészségügyi szolgáltatások fontos részét képezik. A telemedicinát széles körben alkalmazzák a kismamák

ellátása során. A Hangzhou Anyasági Kórházban 2012 és 2016 között végzett tanulmányban két csoportot vizsgáltak. Az egyik csoportban 93.465 terhes nő volt, akik magas rizikójú várandósok voltak, hagyományos kezeléssel. A másik csoportban pedig 134.884 terhes nő volt, akik szintén magas rizikóba tartoztak, de kombinálva telemedicinális ellátásban is részt vettek (telemedicina csoport). Két csoport adatait összehasonlítva szignifikánsan nőtt a prenatális vizitek száma a távorvoslási csoportban. A szokásos csoportban az anyai mortalitás 5,19/100 000, a perinatális újszülött mortalitás 4,59%. A távorvoslási csoportban az anyai mortalitás 4,92/100 000, a perinatális újszülöttkori mortalitás 4,36%. Az anyai mortalitás csökkent a távorvoslás csoportjában (Xu- Hong Zu és mtsai, 2019).

A fentiek alapján a telemedicina a hagyományos egészségügyi ellátásával kombinálva az egyik fontos innováció a várandós nők egészségének biztosítására, így célunk összehasonlítani a hazai és külföldi gyakorlatot, és vizsgálni a telemedicinával kapcsolatos attitűdöt a várandósok körében.

A kutatás célja

Jelen tanulmányunk célja volt felmérni, hogy a várandósoknak milyen mértékben van lehetőségük telemedicinális lehetőségeket igénybe venni a várandósgondozás során, továbbá azt is vizsgáltuk, hogy mennyire nyitottak a gravidák a telemedicinális szolgáltatások igénybevételére, milyen tényezők befolyásolják a telemedicina igénybevételét. A koronavírus-járvány többek között a várandósgondozás átalakulását, fejlődését eredményezte, egyre inkább előtérbe kerül a telemedicina. A bevezetett új szakmai eljárásrendeknek, járványügyi intézkedéseknek, és a technika fejlődésének a várandósgondozásra gyakorolt hatását kívántuk vizsgálni, továbbá azt, hogy milyen a várandósok, és a várandósgondozásban résztvevők attitűdje a telemedicinával kapcsolatban, milyen mértékben terjed el az Észak-alföldi régióban a távorvoslás.

Anyag és módszer

A kutatás során kvalitatív kutatási módszert, papíralapú kérdőívvezetés módszerét alkalmaztuk. A kiosztott kérdőív nyitott és zárt kérdéseket (60 kérdés) egyaránt tartalmazott. A kérdőív kitöltése nem volt életkorhoz kötött, a részvételt önként vállaló várandós nők között történt a kutatás. A várandósok eltérő iskolai végzettséggel, családi állapottal, életminőséggel, egészségi állapottal rendelkeztek, viszont az összes grávida az Észak-alföldi régió lakosa volt. A

kutatás kiterjedt olyan terhesek vizsgálatára, akik Covid-19 vírussal fertőzött várandósokat ellátó osztályon fekszenek.

A kutatás három megye kórházaiban és várandósgondozóiban zajlott, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A vizsgálat legfőbb színterei: Debreceni Egyetem Klinikai Központ - Debrecen, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Hetényi Géza Kórház- Rendelőintézet Szolnok, és a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kórházak és Egyetemi Oktatókórház, Jósa András Oktatókórház, Nyíregyháza. A kutatás időtartama 2021 januárjától 2021 júniusáig tartott.

Az 1200 darab kiosztott kérdőívből a vizsgálat során visszaérkezett kérdőívek közül 643 volt értékelhető, a hiányosan kitöltött kérdőíveket, és azokat a kérdőíveket, ahol a kitöltő nem a régió lakosa, kizártuk a vizsgálatból.

Az adatok feldolgozása és elemzése az SPSS for Windows statisztikai szoftvercsomag alkalmazásával történt. Az elemzés során általunk relevánsnak tartott változók gyakorisági értékeit elemeztük, melyeket egy- és kétváltozós matematikai-statisztikai módszerekkel számítottunk ki (átlag, szórás, gyakorisági eloszlás, valamint keresztábra, függetlenség-teszt (khi négyzet-próba). A kutatás kezdete előtt a Tudományos Kutatásetikai Bizottság engedélyezte a vizsgálati protokollt (TUKEB engedély száma: IV/1791-3/2021/EKU határozat).

Eredmények

A kutatásunk során visszaérkezett 643 kérdőív alapján a minta megoszlása során megfigyelhető (1. táblázat), hogy a legtöbb válaszadás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből érkezett (309 fő). A legtöbben 18-25 év közötti várandósok voltak, 28,6%, legkevesebb kitöltés a 45 év feletti várandósoktól érkezett. A legtöbben városban laknak a lakóhely típusát illetően, a kitöltők 46,9%-a. Területi eloszlást tekintve Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből érkezett a legtöbb kitöltés (48,1%). A várandósok nagy része házas (57,6%), vagy párkapcsolatban él családi állapotot tekintve. Iskolai végzettség tekintetében pedig elmondható, hogy a legtöbb várandós középfokú iskolai végzettséggel 26,9% rendelkezik. A kitöltőktől megkérdeztük, milyenek ítélik meg a saját anyagi helyzetüket, és azt tapasztaltuk, hogy kevesen vannak, akik tudnak félretenni, illetve jelentős megtakarítással rendelkeznek. A legtöbben ügyes beosztással boldogulnak 32,1%, vagy néha kisebb anyagi gondokkal küzdenek, bár 21,7%-a a kitöltőknek gond nélkül meg tud élni. A kitöltés időpontjában a legtöbb kismama a harmadik trimeszterben járt, ez

mindhárom megye esetében elmondható, és a legtöbben első várandósságukat viselték.

1. táblázat: A minta bemutatása.

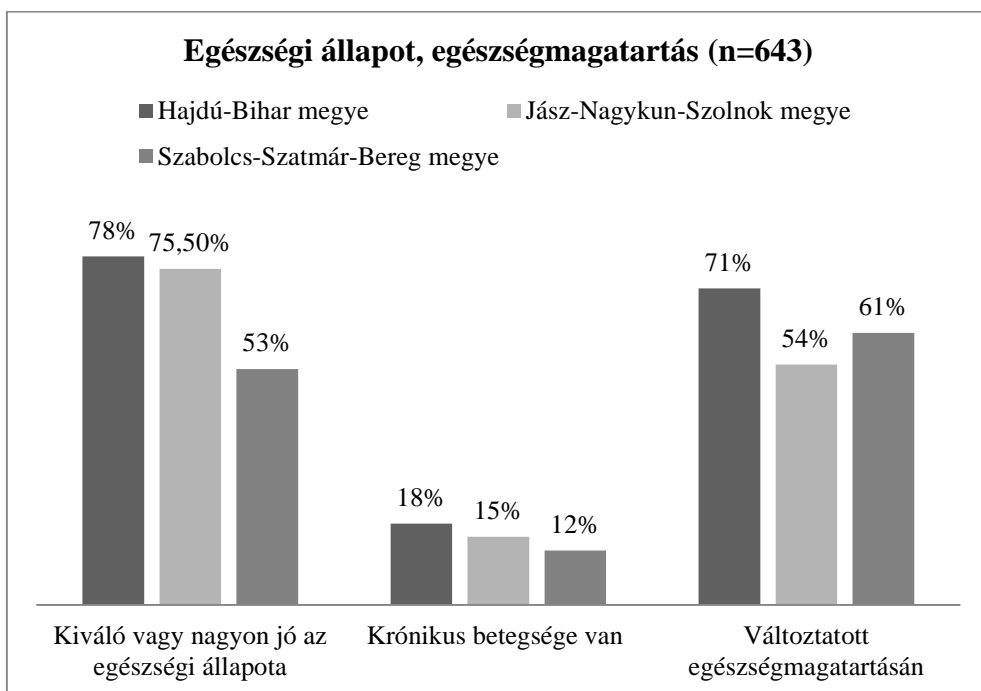
A minta bemutatása (n=643)							
Megyei bontás	18-25 év közötti	Lakhely város	Közép-fokú iskolai végzettség	Beosztással kijön jövedelméből	Házas	Harmadik trimeszterben jár	Első várandóssága
Hajdú-Bihar	76 fő	143 fő	68 fő	86 fő	165 fő	144 fő	104 fő
236 fő (36,7%)	32,2 %	60,5%	28,8%	36,4%	69%	61%	44%
Szabolcs-Szatmár-Bereg	78 fő	120 fő	80 fő	74 fő	140 fő	123 fő	114 fő
309 fő (48,1%)	25,2%	38,8%	25%	23,9%	45%	39%	36,8%
Jász-Nagykun-Szolnok	30 fő	39 fő	25 fő	47 fő	66 fő	85 fő	46 fő
98 fő (15,2%)	30,6%	39,7%	25,5%	47,9%	67,3%	87%	46,9%
Összesen: 643 fő	28,6%	46,9%	26,9%	32,1%	57,6%	54,7%	40,4%

Forrás: saját szerkesztés

A kutatási eredményekből következtetésképpen levonható, hogy a várandósok közül még mindig van, aki a saját egészségi állapotát nem véli elfogadhatónak, sokaknál fenn áll valamilyen krónikus betegség, pedig a korai életszakaszt jellemző paraméterek tekintetében elmondható, hogy mennyire fontos a várandósok egészségmagatartásának fejlesztése, és a várandósgondozás. Az alábbi diagramon (1. diagram) jól látható, hogy milyenek ítélik meg saját egészségi állapotukat a gravidák. A legtöbben jónak, vagy nagyon jónak vélték az egészségi állapotukat, Jász-Nagykun-Szolnok megyében volt kevesebb az arány, csak 53%-a jelölte be a kérdőívben a jó, vagy kiváló egészségi állapotot. A krónikus betegség tekintetében alacsony értékek figyelhetők meg mindhárom megyében, a jó, vagy kiváló egészségi állapothoz képest mégis 10

% felett van mind a 3 megyében a krónikus betegségek megléte. Ennek ellenére látható, hogy Hajdú-Bihar megyében csak a kismamák 54%-a változtatott egészségmagatartási szokásain a kitöltés idején a megjelent pandémia és a várandósság miatt. Ez az arány Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 71% volt, Jász-Nagykun-Szolnok megye esetében 61%. A vélt egészségi állapot alapján a kitöltők 80,2%-ának „nagyon jó”, vagy „jó” az egészségi állapota, azonban 14,9 %-nak van valamilyen krónikus betegsége összesítve.

1. diagram: Egészségi állapot, egészségmagatartás

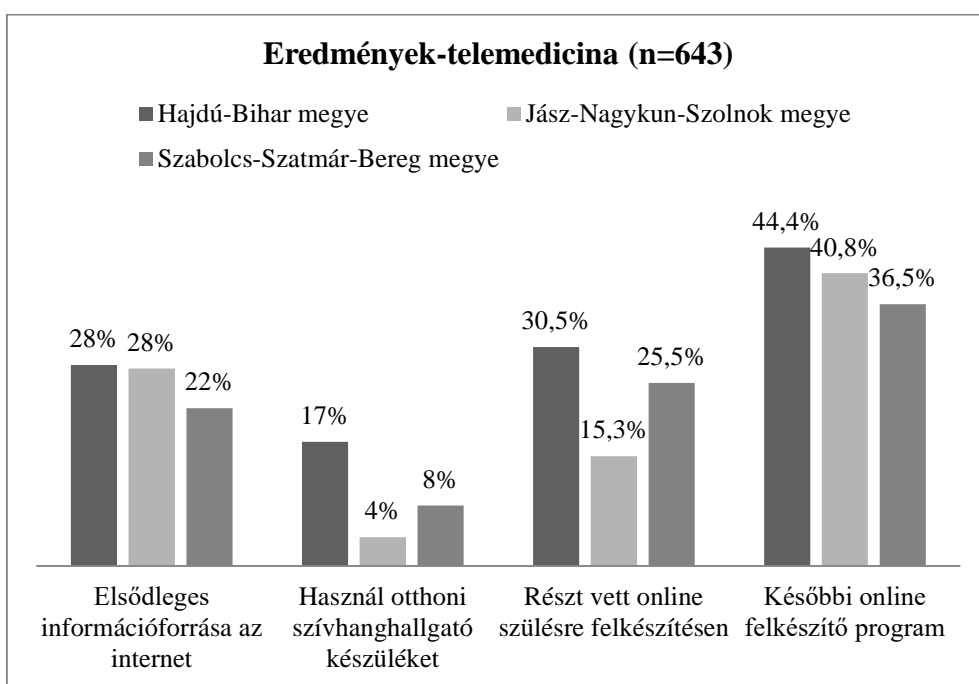

Forrás: saját szerkesztés

A 2. diagram is megyei lebontásban szemlélteti a régióban meglévő területi különbségeket. A három megyében a telemedicinával kapcsolatos attitűdre voltunk kíváncsiak. A kérdőívben a kérdések között szerepelt, hogy a gravidák honnan informálódnak, használnak-e otthoni szívhanghallgató készüléket, mely az egyik leggyakoribb telemedicinális eszköz a várandósgondozásban, hogyan vélekednek az online szülésre felkészítő tanfolyamról, részt vettek-e online felkészítésen?

Látható, hogy mind a 3 megyében 28% körül volt azoknak a száma, akik elsődleges információforrásként az internetet jelölték meg (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 22%). A kismamák közül csak kevesen használnak otthoni szívhanghallgató készüléket, Jász-Nagykun-Szolnok megyében csupán 4% volt a használók száma. Összesítve 643 főből 69 fő, azaz 10,7% vette igénybe a szolgáltatást. A szívhanghallgató használata mellett szintén Hajdú-Bihar megyében volt legnépszerűbb az online megvalósuló szülésre felkészítő tanfolyam (30,5%), ez eredményezhette, hogy ebben a megyében tudják leginkább elképzelni a felkészítő tanfolyamok online megtartását hosszútávon. Jász-Nagykun-Szolnok megyében vettek részt legkevésbé online szülésre felkészítő tanfolyamon (15,3%), viszont itt is nagyobb arányban tartják elképzelhetőnek az online szülésre felkészítő tanfolyamok megvalósulását (2. diagram).

2. diagram: Eredmények - telemedicina

Forrás: saját szerkesztés.

A gondozás legnagyobb arányban személyes jelenléttel és telefonos konzultációval valósult meg a várandósok esetében. Az írott levelezést használók száma elenyésző volt. A leginkább a védőnő ajánlotta fel az online konzultáció lehetőségét (63%), és leginkább a válaszadók a védőnővel tudják

elképzelni a telemedicina módszereit (44%). A kitöltők 67,8%-a rendszeresen alkalmazza az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Tér Információs portálját. Nagyon gyakran/gyakran a várandósok 46%-a alkalmazza az online kapcsolattartási módszert (2. táblázat).

2. táblázat: Telemedicinával kapcsolatos attitűd

Melyik konzultációt preferálja?	(n=643) %
személyes konzultáció	40,6
telefon	45,9
internet	9,3
írott levelezés	0,9
Kivel tudja leginkább elképzelni?	
szülésznő	29,4
védőnő	44,0
házi orvos	10,9
szülész-nőgyógyász szakorvos	11,0
Ki ajánlotta fel a telemedicina lehetőségét?	
szülésznő	28,6
védőnő	63,0
házi orvos	35,1
szülész-nőgyógyász szakorvos	33,3
Online konzultációt nagyon gyakran/gyakran alkalmazza	46,0
Használja az EESZT-t	67,8

Forrás: saját szerkesztés

Kutatásunkban vizsgáltuk, milyen tényezők befolyásolják a kommunikáció preferált formáját? Kíváncsiak voltunk, mi befolyásolja a várandósgondozás során a konzultáció választott formáját? Kí-négyzet próbát alkalmaztunk a statisztikai elemzésnél, mely során 5%-os szignifikancia szinttel számoltunk ($p < 0,05$). Az írott levelezés esetén nem vizsgáltunk, mivel ezt a formát mindössze 6 fő jelölte meg a 643 fő összes válaszadó közül. A továbbiakban azt az eredményt kaptuk, hogy a különböző kommunikációs módszerek (személyes konzultáció, telefonos konzultáció, online konzultáció) választását befolyásolja az életkor ($p=0,015$); a lakhely ($p=0,01$); illetve a terhességi kor egyaránt ($P=0,00$). A 18 év alatti és a 45 év feletti várandósok egyértelműen a személyes konzultációt részesítették előnyben, ugyanúgy, mint a megyei jogú városban élő gravidák (53,2%). A harmadik trimeszterben a kismamák 51%-a választotta a személyes konzultációt, míg az első trimeszterben 65%-uk, a második trimeszterben 63%-uk inkább a telefonos konzultációt részesítette előnyben. Az egészségi állapot azonban nem befolyásolja a várandósok választását a kommunikáció egyes formáiban ($p=0,087$, 3. táblázat).

3. táblázat: Befolyásolja-e az egészségi állapot a várandósgondozás során preferált konzultációs módszereket?

Várandósgondozás során a kommunikáció preferált formája p=0,087	Egészségi állapot (n=643)				
	Nagyon rossz	Rossz	Kielégítő	Jó	Nagyon jó
Személyes	31,50%	41,30%	45,60%	75,00%	100,00%
Telefon	59,70%	49,00%	42,70%	25,00%	0,00%
Online	8,70%	9,70%	11,70%	0,00%	0,00%

Forrás: saját szerkesztés

Javaslatok

A szülésre felkészítő tanfolyamok illetve a kórházi látogatások sokáig nem voltak elérhetőek a kismamák számára a pandémia idején, így sokszor magukra maradtak kérdéseikkel, informálatlanok voltak. A kapcsolattartási nehézségek áthidalásában kiemelt jelentőséggel bír a telemedicina, mely jelenleg még kevésbé elterjedt hazánkban.

A telemedicina a Covid-19 vírus okozta járvány alatt kifejezett fejlődésnek indult, eredményeink azonban bizalmatlanságot jeleznek a várandósok részéről a szolgáltatás iránt, pedig a személyes orvos-beteg találkozás megléte mellett nagyon jól kiegészítheti, hatékonyabbá teheti és gyorsíthatja a gravidák ellátását. Leginkább a városban élő és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező gravidák preferálták a távorvoslás valamely formáját. Magyarország már tett kezdeményezéseket, hogy megteremtse a telemedicina jogi alapjait, valódi áttörést azonban a pandémia idején hozott 157/2020. (IV. 29.) Kormányrendelet érhet el, amely, előreláthatóan rendezi a telemedicina legégetőbb kérdéseit. Remélhetőleg minél hamarabb kidolgozásra kerül az eljárás etikai és jogi szabályozása, és egyre több egészségügyi szakember alkalmazza majd a gyakorlatban.

A várandósgondozásban résztvevő szakemberek képzése során különös figyelmet kellene fordítani a telemedicinális módszerek előnyeinek és alkalmazási lehetőségeinek ismertetésére, akár már a graduális képzések során,

így bátrabban fogják alkalmazni az egyes módszereket az ellátásban közreműködő egészségügyi dolgozók.

A várandósok gondozása során fel kellene hívni a figyelmet a telemedicina előnyeire, formáira, tudatosítani kell a kismamákban azt, hogy mikor érdemes a telemedicina adta lehetőségeket kihasználni. Kombináltan alkalmazható a személyes betegellátással az online, vagy a telefonos konzultáció, azonban tudnia kell a leendő édesanyáknak, hogy mely esetekben, és a várandósgondozásban résztvevő szakemberek közül kivel, milyen esetekben érdemes a telemedicinális módszereket választani. A várandósok bizalommal tudnak a kérdéseikkel a szakemberekhez fordulni akkor is, ha éppen nem személyesen zajlik az interakció, ehhez azonban egyenlő esélyeket kell biztosítani, megfelelő tanácsokkal kell ellátni a különböző életkorú, különböző településtípusokon élő, eltérő iskolai végzettséggel rendelkező gravidákat. A várandósok szélesebb körében ismertetett és alkalmazott távorvoslás segíthet abban, hogy ez az innovatív ellátási forma a pandémia lezajlása után is fennmaradjon, fejlődjön és hatékonyan segítse a területi különbségek csökkentését és a minőségi betegellátást a várandósgondozás során, javítva az édesanyák és magzatuk egészségéi állapotát.

Összegzés

A telemedicina egy hosszú fejlődés eredménye, amely a technológiák rohamos térnyeréséhez igazodva folyamatosan megújul, és új egészségügyi megoldásokkal járul hozzá az ellátórendszerek fenntartásához, a fokozódó igények és szükségletek kiszolgálásához. Bár sok kérdést felvetnek (jogi, etikai stb.), de mindezen túlmutat, amit nyerhetünk a megfelelően szabályozott keretek között történő használatával. Igaz ez a várandósgondozásra is. Habár ezen a területen nélkülözhetetlen a várandósok személyes jelenléte, vannak olyan vizsgálatok, amelyek fizikális jelenlét nélkül is kivitelezhetőek, csökkentve ezzel a terhet a már egyébként is túlterhelt egészségügyi ellátáson. Sajnos ezen megoldások még gyerekcipőben járnak hazánkban, de számos külföldi jó példát láthatunk, ami bizakodásra ad okot abban, hogy a közel jövőben mi is megtapasztalhatjuk majd ezt a segítséget. Hazánkban főként az anyagi háttér hiányának köszönhető a nehézség, nincs meg a korszerű eszközpark a vizsgálatok kivitelezésének ezen módjához. Másrészt a szakdolgozók, orvosok valamint a betegek idegenkedése, vonakodása is számottevő akadály lehet. Sokan bizalmatlanságot fogalmaznak meg a telemedicina alkalmazásával kapcsolatban, úgy érzik, ez rontja az orvos-beteg

kapcsolatot mivel máshogyan szocializálódtunk, nem ez volt a „természetes”. A COVID-19 járvány viszont teljesen megváltoztatta az ellátórendszer működését, így szükségessé vált az alkalmazkodás. Az egészségügy átformálódásának lehetünk tanúi a jövőben a telemedicinális eszközök robbanásszerű térhódítása miatt. Kulcsfontosságú ebben az okostelefonok és mobilalkalmazások elterjedése. Alapfeltétel a felhő alapú adatrögzítés, adattovábbítás, receptírás. A telemedicina szolgáltatás új kapukat nyit meg a személyre szabott és helyfüggetlen orvoslásra. A jövő halad a telemedicina egyre nagyobb mértékű felhasználásának irányába, egyre professzionálisabb lesz.

Felhasznált irodalom

1. 157/2020. (IV. 29.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet során elrendelt egyes egészségügyi intézkedésekről. Látogatva: 2022. december 27. https://www.hbcs.hu/uploads/jogszabaly/3123/fajlok/157_feld.pdf
2. 26/2014. (IV. 8.) EMMI rendelet a várandósgondozásról. Látogatva: 2022. november 11. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1400026.emm>
3. 39/2016. (XII. 21.) EMMI rendelet az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Térrel kapcsolatos részletes szabályokról. Látogatva: 2023. február 3. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1600039.emm>
4. AEEK (Állami Egészségügyi Ellátó Központ): Egészségtudományi fogalomtár. A telemedicina fogalma. Látogatva: 2023. január 11. <https://fogalomtar.aEEK.hu/index.php/Telemedicina>
5. AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK BIZOTTSÁGA, Brüsszel, 4.11.2008: A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai gazdasági és Szociális bizottságnak és a Régiók Bizottságának a távorvoslásról a betegek, az egészségügyi ellátórendszerek és a társadalom javára. Látogatva: 2023. január 2. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52008DC0689&from=EN>
6. Bán Attila (2017): A telemedicina néhány földrajzi vonatkozása Magyarország példáján Doktori értekezés (Ph.D.), Szegedi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Szeged
7. Borbás János és mtsai (2017): Telekardiológia: A telemedicina feladatai és kötelességei, Orvosi Hetilap; 158 (44): 1741-1746.
8. Daragó László és mtsai (2013): A telemedicina előnyei és hátrányai, Orvosi Hetilap, 2013, 154, 1167-1171.
9. Gyórfy Zsuzsa (2021): Digitális egészség a mindennapi orvosi gyakorlatban, Gyógyító Nőkért Alapítvány ISBN 978-615-5722-23-3; Budapest
10. Jakubowski és mtsai., (2021): Application of Telehealth in Prenatal Care during the COVID-19 Pandemic-A Cross-Sectional Survey of Polish Women, Clinical Journal of Medicine, 0(12), 2570; <https://doi.org/10.3390/jcm10122570>

11. Kósa István és Vassányi István (2015): Új alapokon az egészségügyi informatika; Magzati szívhang monitorozása és kiértékelése iPhone okostelefonnal. A XXVIII. Neumann Kollokvium konferencia-kiadványa 169-172 o. Látogatva: 2023.01.07.
http://neumann-kollokvium.njszt.hu/archive/2015/kiadvany/NK_kiadvany_2015_zart.pdf
12. KSH (2021): Látogatva: 2023.01.07. <https://ksh.hu>
13. Magzatmentő Program. Látogatva: 2023.01.07. <https://magzatmento.hu>
14. PregnaScan. Látogatva: 2023. január 7.
<https://premier.pregnascan.eu/szakirodalom/>
15. Remete Gergő (2020): Kihívásból lehetőségek az egészségügyben. Az ellátórendszer újragondolása, (nem csak) a Covid-19 apropóján. Látogatva: 2023. január 17.
https://www.pwc.com/hu/hu/szolgalatasok/kozszojalati-tanacsadas/Kihivasbol_lehetosegek_az_egeszsegugyben.pdf
16. Tolnai József és mtsai, (2019): Telemedicina alapjai, SZTE ÁOK-TTIK, Orvosi Fizikai és Orvosi Informatikai Intéze, https://eta.bibl.u-szeged.hu/2193/3/1_bevezets.html
17. Török Miklós és mtsai., (2013): A halvaszületés kockázatának csökkentése, távgyógyászati, akusztikus szívhang-érzékelővel működő, otthoni cardiocograph készülékkel naponta végzett "non-stressz" tesztek segítségével: prospektív klinikai megfigyelésen alapuló tanulmány, 812 várandós által készített 16 208 regisztrátum alapján : előzetes eredmények / Török Miklós [et al.] Bibliogr.: p. 9-10. - Abstr. hun., eng. In: Magyar Nőorvosok Lapja. - ISSN 0025-021X. - 2013. 76. évf. 1. sz., p. 4-10.
18. WHO (2020): Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020 (Látogatva: 2023.01.03.)
<https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>
19. Xu- Hong Zhu és mtsai., (2019): Maternal and child health handbook APP: a medium of personalized health education for pregnant women. Health Research, volume 37, no. 3, pages 241-243.

Hematológiai kórképek paleopatológiai jelentősége

Dr. Széll Róbert Ferenc¹, Dr. Molnár Mónika Judit², Dr. János István³

¹ tanársegéd, orvos, doktorandusz, Debreceni Egyetem, Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Intézet, Integratív Egészségtudományi Tanszék, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4., ORCID iD 0000-0002-6042-4126

² PhD, adjunktus, Debreceni Egyetem, Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Intézet, Integratív Egészségtudományi Tanszék, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4. ORCID iD 0000-0002-4451-9483

³ PhD, főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, Környezettudományi Intézet, Biológia Intézeti Tanszék, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. ORCID iD 0000-0002-9113-5183

INFO

Dr. Széll Róbert Ferenc
szell.robort@etk.unideb.hu

Keywords

pathology
paleopathology
haematological
diseases,
haematopoietic system
porotic hyperostosis

ABSTRACT

Abstract

The science and results of palaeopathology can be interesting and instructive to professionals, including doctors, anthropologists, archaeologists and historians. On the other hand, paleopathology is not so well-known among these professionals, even though the diseases of historical populations have high interest to those who are not involved in these disciplines too. In our study, we highlight the paleopathological significance of haematological diseases.

Only a few of the many haematopoietic diseases can be detected in the bones of archaeologically excavated cemeteries. Several of these diseases are manifested as porotic hyperostosis in bone. Thus, several different separate disease entities actually appear paleopathologically as a same form which is the porotic hyperostosis. This bone lesion may be the result of anaemias of various aetiologies and other diseases with increased haematopoiesis, which may be related to living conditions.

Kulcsszavak

patológia
paleopatológia
hematológiai kórképek
vérképző rendszer
poroticus hyperostosis

Absztrakt

A paleopatológia (őskórtan) tudománya és eredményei sokak számára érdekesek és tanulságosak lehetnek mind az orvosok, antropológusok, régészek, történészek körében. Ezzel szemben gyakran tapasztaljuk, hogy kevesen ismerik ezt a tudományterületet, pedig a történelmi népeiségek betegségei iránt azok is érdeklődéssel fordulnak, akik nem az előbb említett tudományok művelői közé tartoznak. Tanulmányunkban a vérképző rendszeri kórképek paleopatológiai jelentőségére világítunk rá.

A régészeti feltárt temetők csontanyagában a számos vérképző rendszeri megbetegedés közül csak néhány detektálható. Ezek közül több poroticus hyperostosis formájában mutatkozik meg a csontokon. Tehát számos egymástól elkülönülő önálló betegség entitás valójában paleopatológiailag egyféle formában, poroticus hyperostosisként jelenik meg. Ezt a csontlaesiót eredményezhetik különböző etiológiájú anaemiák és fokozott vérképzéssel járó belszervi betegségek, melyek összefüggést mutathatnak az életkörülményekkel.

Ez a tanulmány a XIV. Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

A patológia tulajdonképpen a teljes orvostudomány alapját képezi. A morfológiai és funkcionális elváltozások és betegségek tünetei közötti kapcsolatokra keresi a választ, ezáltal összeköttetést teremtve az elméleti és a klinikai orvoslás között (Kopper és Schaff 2004).

A patológia a betegségeket részben etiológiai szempontból (mi okozza a betegséget), részben patogenezis alapján (betegség lefolyása, mechanizmusa), továbbá morfológiai szempontból (szerkezeti elváltozások) és klinikai szempontból (funkcionális következmények) vizsgálja, illetve szisztematikusan rendszerezi. A patológia tárgyalásakor két nagy egységét, az általános és a részletes patológiát szokták említeni. Az általános rész foglalkozik többek között a sejtkárosodás, gyulladás témakörével, a véráramlás rendellenességeivel, immunrendszer kóros elváltozásával, tumoroknak, környezeti ártalmaknak, fertőző betegségeknek a bemutatásával. A részletes patológia pedig már a szervrendszerenkénti csoportosításban tárja fel a részleteket és kerül bemutatásra például a tápcsatorna patológiája, a légző rendszer patológiája, a központi idegrendszer patológiája, vérképző rendszer patológiája stb. (Szalai 2007).

A paleopatológia (őskórtan) tudománya, leszámítva az ősi állati maradványokat, többnyire a hisztorikus időkből származó emberi maradványokon fellelhető kóros elváltozásokat vizsgálja, de alapvető szemléletében és módszertanában a patológia szakterületéhez tartozik. A vizsgálati anyag azonban rendkívül sajátos, hiszen régészek által feltárt temetők csontmaradványaival, illetve ritkább esetben mumifikálódott emberi maradványokkal foglalkozik a paleopatológus (Józsa 2006).

Az élő emberrel foglalkozó orvos és a paleopatológus munkája között lényeges különbség az, hogy míg egy csontlaesio kapcsán az orvos kiegészítő vizsgálatokat kérhet (pl. vérkép stb.), kikérdezheti a beteget a tüneteiről, a kórfolyamat lefolyásáról, megvizsgálhatja a porcok és lágyszöveteket is, ezzel összevetve a paleopatológiában korlátozottak a lehetőségek (Farkas 2008). Amennyiben csak emberi csontok, csontmaradványok állnak vizsgálati anyagként rendelkezésre, akkor a csontelváltozások értelmezése szempontjából egy meghatározott, a paleopatológiában alkalmazott egyedi betegségcsoport beosztást szükséges alkalmaznunk. A magyar vonatkozású

szakirodalmak legtöbbször a Steinbock-féle felosztást követik (1. táblázat). A csoportbesorolás viszont nem egyszerű, mivel a klinikai kép sok esetben nem specifikus (Mende 2010).

1. táblázat: Betegségek Steinbock-féle nozológiai felosztása példákkal.

<i>Betegségcsoportok</i>	<i>Néhány példa</i>
<i>traumás elváltozások</i>	törés, torzulás, trepanáció
<i>nem specifikus fertőzés okozta elváltozások</i>	periostitis, osteomyelitis, osteitis
<i>specifikus fertőzés okozta elváltozások</i>	szifilisz, TBC, lepra
<i>vérbérendszerei rendellenességek</i>	különböző eredetű anaemiák
<i>metabolikus eredetű elváltozások</i>	kálciumanyagcsere-megbetegedések, vitaminhiányok
<i>ízületi elváltozások</i>	degeneratív elváltozások, arthritisek
<i>csonttumorok</i>	osteoma, osteosarcoma, myeloma multiplex
<i>egyéb</i>	achondroplasia, acromegalia, Albright-kór

Tanulmányunkban a fenti felosztásból a vérbérendszerei rendellenességekkel, vagyis hematológiai kórképekkel fogunk foglalkozni orvosi, élettani szempontból feldolgozva, hogy alátámasszuk paleopatológiai jelentőségüket.

Elméleti háttér

Patológiai, orvosi megközelítésben a hematológiai kórképek, vagyis vérbérendszervi megbetegedések közé tartoznak többek között: a vér sejt alkotóinak képződési zavarai, a vérbérendszerei tumoros elváltozásai, továbbá véralvadási anomáliák is. A hematológiai kórképek csoportjába tartozó sok száz megbetegedés közül azonban csak néhány detektálható régészeti anyagban, melyek főleg a vörösvérsejt képzéssel kapcsolatosak. (Józsa 2006). Mivel a paleopatológiában a leggyakrabban a vizsgálati anyag csontmaradvány, tehát fontos először a csontozat és vérbérendzés (haemopoiesis) összefüggését tisztázni.

A csontban lévő vörös csontvelő a haemopoiesis (vérbérendzés) helye. A vörös csontvelő a csont spongiosus állomány szabad térrészeit tölti ki. A csont és vérbérendzés egységét az anatómia osteohaemopoeticus egységként definiálja. Az

embrionális élet 5. hónapjától kezdve indul meg a medulláris vérképzés a csontvelőben, mely a születést követően is megmarad ott. A csont és a csontvelő között igen szoros kapcsolat áll fenn. Ez a kapcsolat egyrészt anatómiai, mivel a csontban van a csontvelő. Másrészt funkcionális, hiszen a csontvelőnek portális keringése van: a csont kapillárisaiban összeszedődő vénák a csontvelőben sinusokra oszlanak. Ezek az erek hoznak vérképzést serkentő és szabályozó anyagokat. Nem utolsó sorban pedig patológiai, mert a csontrendszeri elváltozásokat a csontvelő kóros működése követi, mely a vérképzés zavarát eredményezi és ez fordítva is igaz, azaz a csontvelő kóros működését csonton megfigyelhető elváltozások követik (Tarsoly 2010). A vörös csontvelőben (medulla ossium rubra) történik a vörösvérsejt képzése, a létrejött sejtek pedig egy fejlődési és specializálódási folyamaton mennek keresztül, ez nem más, mint az erythropoiesis folyamata. A folyamat szabályozását a vesékben termelődött eritropoetin nevű glikoprotein, és más tényezők is kontrollálják (pl. oxigén szint révén) (Szentágothai és Réthelyi 1996).

A keringésbe került vörösvértestek élettartalma körülbelül 120 nap. Fiziológiás körülmények között a vörösvértestek teljes állományának naponta 1%-a kicserélődik. Az előregedett sejteket macrophag sejtek fagocitálják, ezért ezeket a sejteket pótolni kell. Mivel a vörösvértestek fehérjéinek legnagyobb részét a hemoglobin teszi ki, ezért a pótlás alkalmával rendkívül fontos, hogy a szervezet számára rendelkezésre álljanak a felépítéshez alapvető anyagok: aminosavak és nélkülözhetetlen vitaminok, folsav, B₁₂ és vas (Fonyó 1999).

Anaemiák

Az erythropoiesis kórfolyamatai általában valamilyen anaemia-típust eredményeznek. Anaemiákban a keringő vér oxigén szállító kapacitása csökken. Valójában az anaemiákban a vörösvértest, a hematokrit érték és a hemoglobin laborértékei mutatnak csökkenést. A következőkben röviden áttekintjük a különböző anaemiákat kialakulási mechanizmusuk alapján (2. táblázat).

Alapvetően két okból kifolyólag keletkezhet anaemia: ha a szükségesnél kevesebb vörösvértest keletkezik; vagy ha a normálisnál több vörösvértestet veszít a szervezet, mely vérzés miatt, illetve haemolysis (vörösvértest szétesés) miatt történhet (Szalai 2007).

A heveny (akut) vérvesztés esetében, például egy trauma kapcsán a beteget közvetlenül inkább a hypovolaemia (shock) fenyegeti, mint a kialakuló

anaemia. Ha a volumen hiány nem vált végzetessé, akkor a csontvelői kompenzáció néhány napon belül mérhető a reticulocytamennyiség laborértékének emelkedése alapján. A krónikusan, hosszabb időn keresztül fennálló vérzések, mint például a gastrointestinális, húgyúti- és nőgyógyászati rendellenes vérzések, illetve bizonyos daganatok (vastagbél) esetében, a vasraktárak fokozatosan kiürülnek, mely vashiányos anaemiához vezet (Kumar, Cotran és Robbins 1994).

2. táblázat Anaemiák kialakulási mechanizmus alapján történő besorolása Kumar-Cotran-Robbins (1994) alapján

normálisnál több vörösvértest vesztes		zavart, csökkentett vörösvérsejt képzés	
vérvesztéses anaemia (haemorrhagia)	haemolyticus anaemia	őssejtek proliferációjának és differenciálódásának zavara	erythroblastok proliferációjának és érésének zavara
<ul style="list-style-type: none"> • akut • krónikus 	<ul style="list-style-type: none"> • intrinsic vörösvérsejt-abnormalitások • extrinsic vörösvérsejt-abnormalitások 	<ul style="list-style-type: none"> • aplasticus anaemia, • veseelégtelenséghez kapcsolt anaemia • endokrin betegségekben észlelhető anaemia 	<ul style="list-style-type: none"> • zavart DNS szintézis • kóros hemoglobin szintézis • ismeretlen, vagy multiplex mechanizmusok

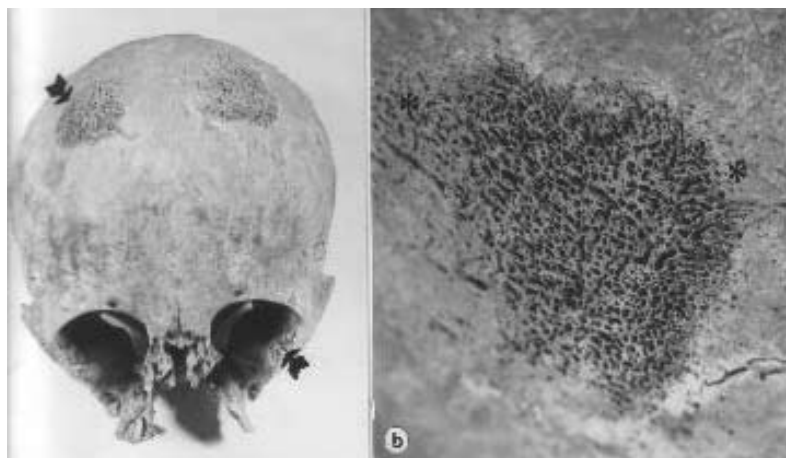
A haemolyticus anaemiákat a fokozott vörösvértest pusztulás és lebontás jellemzi. Minden ilyen esetben a bontásból származó termékeket, mint például a vasat, a szervezet visszatartja és újból felhasználja. Ebből az következik, hogy a haemolyticus anaemiák csaknem kivétel nélkül csontvelői hipercellularitással járnak. Az intrinsic vörösvértest abnormalitások általában örökletes formákat foglalnak magukba: vörösvértest-membrán kórfolyamatok, vörösvértest-enzimhiányok, örökletes hemoglobin szintézis zavarok. Az extrinsic (extracorporealis) vörösvértest abnormalitások közé tartoznak például: antitest által, illetve vörösvértestek mechanikus traumái által létrehozott anaemiák (Kumar, Cotran és Robbins 1994).

A zavart, vagy csökkent vörösvértest képződés miatt kialakuló anaemiák egyrészt visszavezethetők a csontvelőben lévő pluripotens őssejtek proliferációjának és differenciálódásának zavarára, mely megállapítható az aplasticus anaemia, illetve a veseelégtelenséghez kapcsolt anaemia és bizonyos endokrin betegségekben észlelhető anaemiák esetében. Másrészt pedig visszavezethetők erythroblastok (vörösvértest előalakok) proliferációjának és érésének zavarára. Ebbe a csoportba sorolhatók azok az anaemiák, amelyekben a csontvelő nem kap elegendő mennyiségben a haematopoesishez szükséges anyagokat. DNS szintézis zavar következik be fólsav, illetve B₁₂ vitamin hiányában, vagy gátolt felhasználásában, ekkor megaloblastos anaemiáról beszélünk. Kóros hemoglobin szintézis történik vas hiánya és a genetikus hátterű thalassaemiák esetében, de más ismeretlen eredetű, esetleg multiplex mechanizmusok, például fertőzések (malária) is előfordulhatnak az okok között (Kumar, Cotran és Robbins 1994).

Anaemiák és a poroticus hyperostosis

A legtöbb anaemiában tehát az eritropoetin termelés és az erythropoesis is megnövekedett, melyet csontvelői erythroid hyperplasiaként írnak le. (Kumar, Cotran és Robbins 1994). A főleg paleopatológiában ismert poroticus hyperostosis, mint elváltozás létrejött a csontokon, a szervezet adaptációs reakciójaként fogható fel, mivel az idült anaemiák során alapvetően a csökkent oxigenizáció miatt a csontokban a megnövekedett vörösvérsejt képzés a velőúr kitéágulását eredményezi (1. ábra).

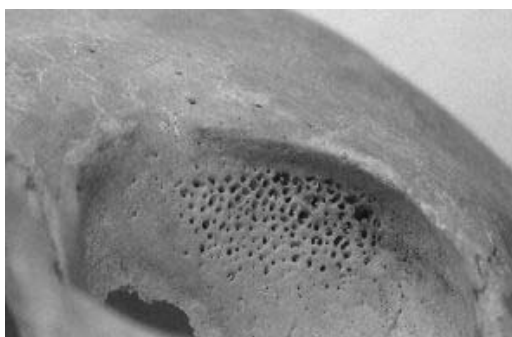
1. ábra Poroticus hyperostosis 1-2 éves gyermek koponyáján és az egyik góc közeli felvétele

Forrás: Józsa, Pap és Farkas L.2010

Következésképpen ez bizonyos nagyobb érintettségű lapos csontok (koponya boltozat, orbitatető) esetén látványosan a corticalis réteg elvékonyodását és felszívódását, porózusosságát idézheti elő. A kórkép a leggyakrabban a szemüreg homlokcsontjához tartozó részén (ebben az esetben cribra orbitalia-nak nevezzük az elváltozást) (2. ábra) és az os parietalén, vagyis a falcsonton (1. ábra) jelenik meg. Mindkét esetben tölcsérszerű bemélyedések sokasága figyelhető meg, de súlyosabb esetekben a spongiosus állomány, a diploe is láthatóvá válik.

2. ábra Cribra orbitalia

Forrás: Józsa, Pap és Farkas L.2010

A régészetileg feltárt emberi maradványokon gyakran detektált elváltozás a poroticus hyperostosis mind a koponyaboltozaton, mind az orbitatetőn (Ortner

2003). Mivel az elváltozás minden történeti korban megfigyelt és leírt főleg gyermek és női csontokon, ezért feltételezhetjük, hogy etiológiájában a vashiányos anaemia vezető szerepet játszhat, ami legfőképpen táplálkozási hiánybetegségként értékelhető (Mende 2010). A legújabb megközelítések alapján mindkét leggyakrabban előforduló helyen megjelenő porózusos elváltozás oki hátterében lehet krónikusan fennálló anaemia, de az elváltozásokat mindkét helyen más körülmények (tápláltság, fertőzések, életkörülmények stb.), vagy ezek valamilyen kombinációja együttesen is okozhatják (Brickley 2018).

Összegzés

A poroticus hyperostosis (ill. cribra orbitalia) csontlaesiót eredményezhetik különböző etiológiájú anaemiák és fokozott vérképzéssel járó belszervi betegségek, melyek összefüggést mutathatnak az életkörülményekkel, tápláltsággal, fertőzésekkel. A történeti embertani anyagban ennek a csont elváltozásnak a pontos oki háttere ugyan már nem mindig határozható meg egyértelműen, de ennek ellenére paleopatológiai jelentősége nagy, mert alkalmazható, mint az adott népesség egy jellemző biológiai mutatója. Ennek gyakorisági vizsgálatával összetettebb képet kaphatunk az adott történeti korszakban élt népségek életmódjáról, egészségi állapotukról.

Felhasznált irodalom

1. Brickley M. B. (2018): Cribra orbitalia and porotic hyperostosis: A biological approach to diagnosis. *American Journal of Physical Anthropology* 167: 896-902.
2. Farkas L. Gy. (2008): *Fejezetek a biológiai antropológiából I.* Szeged, JATEPress.
3. Fonyó A. (1999): *Az orvosi élettan tankönyve.* Budapest, Medicina Könyvkiadó.
4. Józsa L. (2006): *Paleopathológia. Elődeink betegségei.* Budapest, Semmelweis Kiadó.
5. Józsa L., Pap I., Farkas L. Gy. (2010): Hyperostosis porotica-ritka és elfeledett csontelváltozás. *Oszteológiai közlemények*, 4: 192-198.
6. Kopper L., Schaff Zs. (2004): *Patológia 1.* Budapest, Medicina.
7. Kumar V., Cotran R., Robbins S. L. (1994): *A pathológia alapjai.* Budapest, Semmelweis Kiadó.
8. Mende B. G.: *Az apokalipszis lovasai. Történeti népeiségek és betegségeik.* <https://ri.abtk.hu> > mende.balazs > paleopatologia_2. (Letöltés ideje: 2023. 01. 03.)
9. Ortner D. J. (2003): *identification of pathological conditions in human skeletal remains.* London, Academic Press.
10. Szalai K. (2007): *Általános és részletes pathológia.* Kaposvár, PTE-ETK.
11. Szentágothai J., Réthelyi M. (1996): *Funkcionális anatómia 1.* Budapest, Medicina Kiadó-Semmelweis Kiadó.
12. Tarsoly E. (2010): *Funkcionális anatómia.* Budapest, Medicina.

A koleszterin szerepe a SARS-CoV2 megbetegedésben

Szólláthné Dr. Sebestyén Zita¹

¹ főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem Környezettudományi Intézet, 4400 Nyíregyháza, Sóstói u. 31/B, ORCID iD: 0000-0002-4682-1563

INFO	ABSTRACT
<p>Szólláthné Dr. Sebestyén Zita sebestyen.zita@nye.hu</p> <hr/> <p>Keywords COVID-19 cholesterol lipid raft endocytosis low cholesterol diet</p>	<p>Abstract After the development of new type coronavirus as pandemic it unraveled which groups are exposed to infection. It can be associated with eating habits and obesity also. Before pandemic in vitro examinations were performed to clarify the role of cholesterol in the interaction of somatic cells and coronavirus. Cholesterol content of cells is proved to a key in all of cell-surface association, endocytosis and viral life cycle in human body. After aggravation of pandemic in vivo examinations confirmed same results, and decreased level of serum cholesterol of contaminated patients points out their relevance. Details of cellular processes can help to understand differences between groups of patients in course of SARS-CoV2 disease and to design an appropriate diet.</p>
<p>Kulcsszavak COVID-19 koleszterin lipid tutaj endocitózis koleszterinszegény étrend</p>	<p>Absztrakt Az új típusú koronavírus járvány pandémiává alakulása után hamar világossá vált, kik azok a csoportok, akik jobban kitéttek a fertőzésnek, és ez összefüggésben állhat étkezési szokásaikkal és az elhízással is. A koleszterin szerepének tisztázására a testi sejtek és a koronavírusok közötti kölcsönhatásban már a világjárvány előtt is végeztek in vitro vizsgálatokat, ahol nemcsak a sejt felszíni kötődésben és az endocitózisban, hanem a vírus szervezeten belüli életciklusában is kulcsfontosságúnak bizonyult a sejtek koleszterin-tartalma. A pandémia elmélyülése miatt elvégzett in vivo vizsgálatok is ezt támasztották alá. Ennek a fontosságára mutatott rá az a tapasztalat is, hogy a COVID-fertőzöttek szérum-koleszterinje szignifikánsan alacsonyabbnak bizonyult a normál értéknél. Ezen sejtszintű folyamatok tisztázása segíthet abban, hogy megértsük a korcsoportok és az egyes betegcsoportok közötti különbséget a SARS-CoV2 megbetegedés lefolyásában, illetve egy megfelelő diéta kialakításában is.</p>

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

A SARS-CoV2 vírusfertőzés tüneteinek és komplikációinak kezelésére a pandémia kezdeti szakaszában csak korlátozott eszközök álltak rendelkezésre. Hamar előtérbe került a megfelelő vitaminbevitel az általános immunvédelem erősítése érdekében, illetve a rendszeres böjt szerepe, amely az autofágiát aktiválja (Jung és mtsai 2010).

A új típusú koronavírus-fertőzés egyik szokatlan velejárója a szérum-koleszterin szint megváltozása, amely szintén a táplálkozási szokásokkal van összefüggésben. A Zhao és munkatársai (2022) által készített retrospektív tanulmányból megállapítható, hogy a SARS-CoV2 betegek összkoleszterin- és HDL-szintje szignifikánsan csökkent. Ez már önmagában feltételezi, hogy a koleszterinnek szerepe lehet a vírus életciklusában vagy a betegség patomechanizmusában a szervezeten belül. Jelen tanulmány célja egyrészt azon tudományos eredmények összefoglalása, amelyek rávilágítanak a szöveti és szérum-koleszterinszint összefüggéseire a SARS-CoV2 fertőzőképességével, másrészt felhívni a figyelmet arra, hogy a tartósan magas szérum-koleszterin a koronavírus szempontjából is rizikófaktort jelent, amely ma már hatékonyan csökkenthető.

A SARS-CoV-receptor: az angiotenzin konvertáló enzim 2

Már a COVID-19 járvány kitörését megelőzően elkezdődött annak a felderítése, hogyan juthatnak be a koronavírusok a szöveti sejtekbe. Az angiotenzin konvertáló enzim 2 (ACE2) hamar a figyelem középpontjába került: Li és munkatársai (2003) bizonyították, hogy az ACE2 játssza a főszerepet a SARS-CoV sejtfelszíni kötődésében. Az ACE2-t emiatt következetesen SARS-CoV-receptorként is emlegetik a szakirodalomban. Ez a mechanizmus a SARS-CoV2 esetében is igazolt (Hoffmann és mtsai 2020).

Az ACE2 fontos szerepet tölt be a renin-angiotenzin-aldoszteron rendszerben (RAAS). Az angiotenzinogénből a plazmában két lépésben angiotenzin II keletkezik a renin és az angiotenzin-konvertáló enzim segítségével. Az angiotenzin II a vérnyomás kémiai szabályzásában vesz részt, főleg súlyos hipovolémia esetén, de szerepet játszhat a magasvérnyomás-betegség kialakulásában is. Ennek a rendszernek a feladatai közé tartozik a szervezet nátrium-szintjének megőrzése is. Az ACE2 az angiotenzin II mennyiségét szabályozza, mivel katalizálja annak hidrolízisét.

A koronavírus-fertőzés a RAAS szabályzásában is zavart kelthet: a vírus sejtbe jutása után az ACE2 receptorok mennyisége csökken, amely hozzájárul egy megemelkedett angiotenzin II szinthez, amely jelentősen súlyosbítja a szövödményeket például a tüdőben is (Shirbhate és mtsai 2021).

A koronavírus gyógyszeres terápiájában is felmerült a RAAS mint célpont. Kezdetben az ACE-gátlók és angiotenzin receptor blokkolók (ARB-k) használatát rizikófaktorként vizsgálták, de ez nem nyert bizonyítást. Jelen állás szerint III-as fázisú klinikai vizsgálatok zajlanak több ARB típusú vegyülettel, például lozartánnal, valzartánnal és irbezartánnal²³ olyan céllal, hogy csökkentsék az akut tüdőkárosodás esélyét az ACE2 mennyiségének modulálásán keresztül (Kai és Kai 2020).

A koleszterin és a lipid tutajok szerepe a vírus sejt felszíni kötődésében

A koleszterin jelenléte a szervezetben, sőt minden sejtben elengedhetetlen az alapvető funkciók ellátásához. Amellett, hogy a sejtmembrán egyik alkotórésze, kiindulópontja a szteroidhormonok és az epesavak szintézisének is. A koleszterin főként a táplálékból szívódik fel, de a legtöbb sejt elő tudja állítani de novo szintézis útján. A koleszterin szállítását különböző lipoproteinek végzik a szervek között. A lipidszállításban fellépő rendellenességek megnövelik az esélyét az érlemezés és különböző koronária-megbetegedések kialakulásának (Ádám és mtsai 2002: 168-190.).

A szérum koleszterinszintjének mérésekor is meg kell különböztetnünk az értékeket aszerint, hogy az adott koncentráció melyik lipoproteinre érvényes. Az alacsony sűrűségű lipoproteinek (LDL) felelősek a koleszterin májból a többi szerv felé történő szállításáért. Ezek azok a részecskék, amelyek gyulladós környezetben átléphetik az érfalat, ahol a monociták bekebelezik őket, melyek makrofágokká, majd habos sejtekké differenciálódnak, ami az ateroszklerózis egyik korai lépése. A makrofágokban gazdag szövetekben nagyobb az esélye a koleszterin felhalmozódásának is (Tall és Yvan-Charvet 2015).

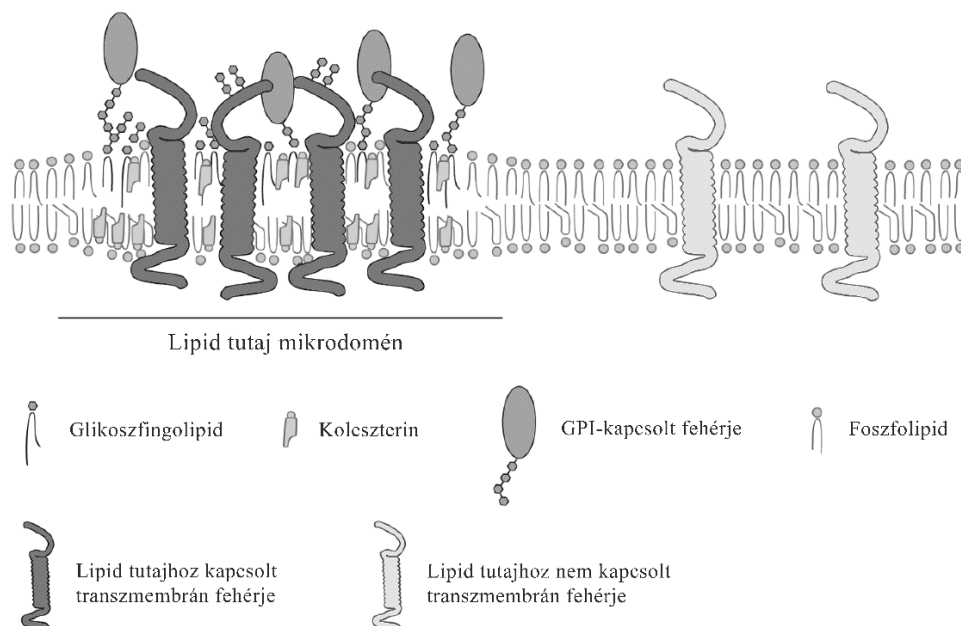
A koleszterin szállításának másik fontos résztvevői a nagy sűrűségű lipoproteinek (HDL), melyeknek szerepe éppen ellentétes: biztosítják a koleszterin eljutását a májba a különböző extrahepatikus sejtekből és az érfalból. A másik lehetőség erre az apolipoprotein A-val (APOA1) történő

²³ <https://www.bio.org/policy/human-health/vaccines-biodefense/coronavirus/pipeline-tracker>

szállítás. Ezt a két útvonalat nevezzük együttesen reverz koleszterin transzportnak. Mivel a HDL antioxidáns, antitrombotikus, antiapoptotikus, endotél repair fokozó hatással is rendelkezik, ennek a mechanizmusnak a gátlása súlyos következményekkel járhat a gyulladásos folyamatokban (Tall és Yvan-Charvet 2015).

A lipidraftok (lipid tutajok) a sejtmembrán specializált, szfingolipidekben és koleszterinben gazdag szakaszai (lásd 1. ábra). Ezeknek a mikrodoméneknek hatásuk van a membránfluiditásra, illetve jelentős szerepet töltenek be a hozzájuk kapcsolódó membránfehérjék és receptorok szállításában, mivel szabadon elmozdulhatnak a sejtfelszínen, mintegy úszva a membránban (Pike 2009).

1. ábra: A lipid kettősréteg sematikus ábrázolása.

Forrás: Hernaiz-Llorens M; Martínez-Mármol R; Roselló-Busquets C; Soriano E. (2021) One raft to guide them all, and in axon regeneration inhibit them. Int. J. Mol. Sci. 22(9). 5009

Li és munkatársai (2007) elsőként mutattak rá a lipid tutajok szükségességére a koronavírus replikációjához. In vitro kísérleteikben a SARS-CoV életciklusát vizsgálták Vero E6-sejteken. A kísérlet alapja a koleszterin kivonása volt a sejtmembránból, amely a felszabaduló vírusrészecskék csökkenését okozta. A replikáció gátlását a szintetizálódott vírus-mRNS

mennyiségének meghatározásával igazolták (Northern Blot módszerrel). Bizonyították, hogy az inhibíciót a koleszterin hiánya okozza, mivel pótlásával visszafordítható a kiváltott hatás. Fontos tényező ezen kívül, hogy a fertőzés korai vagy késői szakaszában történik a koleszterin kivonása: a kezelés a fertőzés után 3 órával már nem okoz szignifikáns változást. Ezek alapján világossá vált, hogy a koleszterin a kezdeti lépéseknél játszik jelentős szerepet. Vizsgálták az ACE2 elhelyezkedését is a lipid tutajokhoz képest, de nem tudták a kolokalizációt alátámasztani.

Nagyon hasonló kísérleti elrendezést alkalmazott Lu, Liu és Tam (2008) is. Amellett, hogy a vírus fertőzőképessége 90 %-kal csökkent, bizonyították az ACE2 receptorok és bizonyos, lipid tutajra jellemző markerek együttes elhelyezkedését. Arra is fény derült, hogy az ACE2 receptorhoz való kapcsolódás után a koronavírus S-proteinjének ektodoménje kölcsönhatásba léphet a lipid tutajjal, amely ezek alapján belépési pontnak tekinthető a vírus számára. A koleszterin központi szerepét Pratelli és Colao (2015) is bizonyította A27 kutya fibróma sejtvonalon kutya koronavírussal, ahol koleszterin kivonószere a dózistól függően gátolta a replikációt.

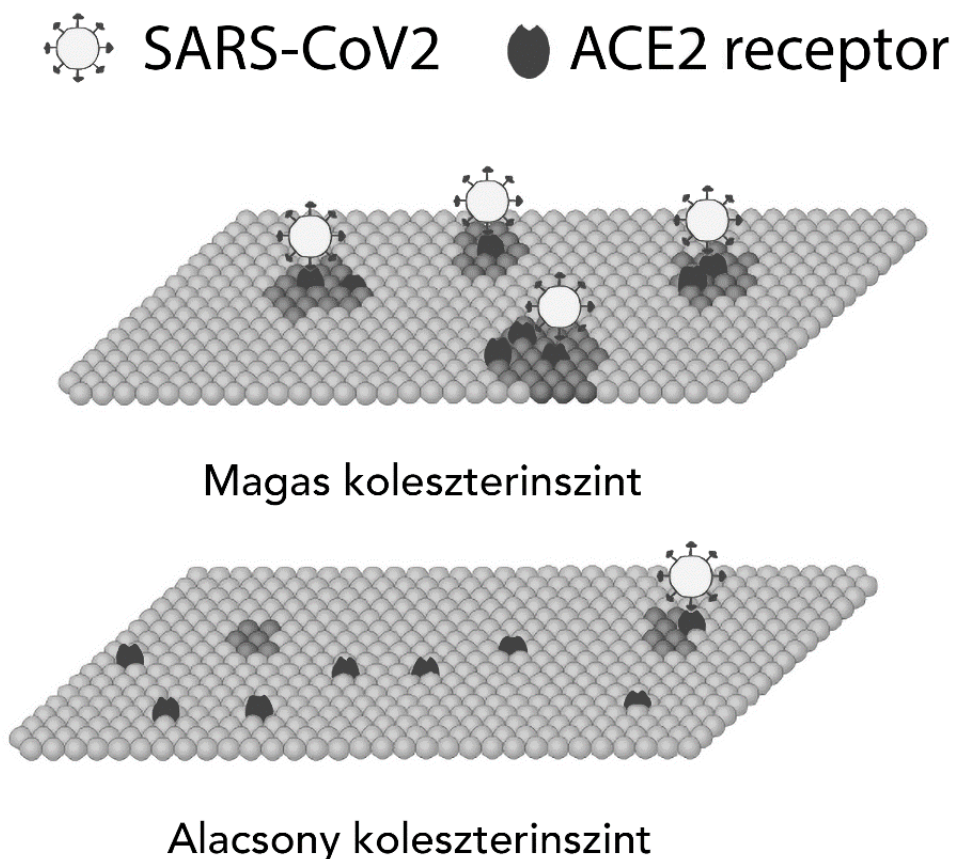
A pandémia kibontakozásával egyidőben a koronavírusok kutatása is felgyorsult. Ezzel párhuzamosan az eddig elvégzett vizsgálatok jelenősége is megugrott. Egyre több a bizonyíték amellett, hogy alapvetően az expresszált ACE2 mennyisége határozza meg egy adott szövet „érzékenységét” a fertőzésre (Gheware és mtsai 2022). Ennek a részleteit tárta fel Wang és munkatársainak (2020) átfogó kísérletsorozata is az előzetes eredményekre alapozva: az ACE2 szerepe mellett a szöveti koleszterinszint jelentőségét is vizsgálták. A különböző szövetminták és -tenyészetek esetében az ACE2 és a koleszterin mennyiségét is összehasonlították. Azonos ACE2-koncentráció mellett a szöveti koleszterin mennyisége volt a döntő tényező, amely a fertőzésre való fogékonyságot befolyásolta, és ezt a hatást a különböző szöveteken koleszterin-kivonószert segítségével is bizonyították.

Az ApoE-mediált koleszterin-beáramlás meghatározza a lipid tutajok átmérőjét és denzitását is. Így magasabb szöveti koleszterin-szint esetében a lipid tutajok kiterjedése és sűrűsége is nagyobb, tehát nagyobb valószínűséggel kapcsolódnak hozzájuk az ACE2 receptorok, míg a szövetek alacsonyabb koleszterin-ellátottsága esetén a receptorok távolabb kerülnek a lipid tutajoktól és kevésbé tudják elősegíteni a vírus bejutását a sejtbe (lásd 2. ábra).

Az in vivo jellegű mérések fiatal (8 hetes) és idősebb (28 hetes) egerek tüdejének vizsgálatából álltak, illetve az idősebb állatok esetében egészséges

és diabéteszes egyedeket is összehasonlítottak (Wang és mtsai 2020). A kor előre haladtával a tüdő szöveti koleszterinszintje is nőtt, az in vitro kísérletekhez hasonló érzékenység-növekedést eredményezve a vírussal szemben. A 2-es típusú diabétesz modellt magas zsírtartalmú étrend alkalmazásával idézték elő a kísérleti állatokon, ahol a vércukor- és inzulinszint nyomon követése mellett glükóz- és inzulin-tolerancia tesztekkel is igazolták a betegség kialakulását. Ez az állapot az egereknél megnövekedett szöveti koleszterin-szinttel is együtt járt, ami még inkább fogékonyá tette ezt a csoportot a fertőzésre.

2. ábra: A SARS-CoV2 vírus sejtbe való belépésének modellje magas és alacsony koleszterinszint esetén.

Forrás: Wang H; Yuan Z; Pavel M.A; Jablonski S.M; Jablonski J; Hobson R; Valente S; Reddy C.B; Hansen S.B. (2020) The role of high cholesterol in age-related COVID19 lethality. bioRxiv 2020.05.09.086249; doi: <https://doi.org/10.1101/2020.05.09.086249>

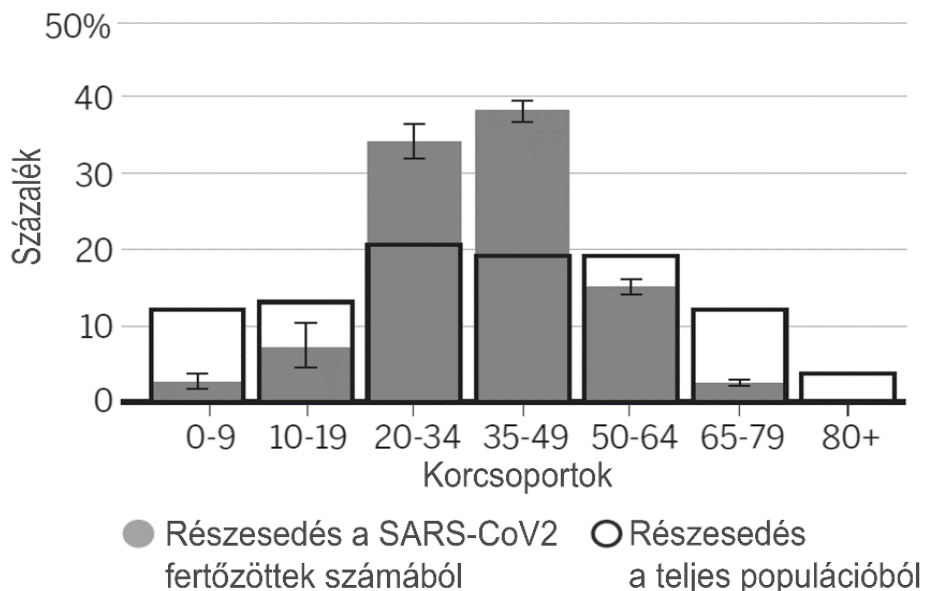
A koleszterin egy másik mechanizmuson keresztül is hozzájárul a vírus hatékonyságához. A furin proteáz funkciójának köszönhető az S-protein hasítása, amely segíti a vírus bejutását a sejtbe és fertőzőképesebb virionok termelődését eredményezi. De ehhez a kölcsönhatáshoz megfelelő közelségbe kell kerülnie a proteáznak és a fehérjének. Ebben segít a lipid tutajhoz való kapcsolódás, de csökkent koleszterinszint esetén ez a mechanizmus is sérül (Wang és mtsai 2020).

Összehasonlítás az epidemiológiai adatokkal

A molekuláris szinten zajló folyamatok segíthetnek megérteni azokat a tapasztalatokat, amelyeket a SARS-CoV2 megbetegedéssel kapcsolatban a járvány kitörésétől kezdve megfigyelhetők voltak.

A hiperkoleszterinémia egyik következménye, hogy a koleszterin felhalmozódik a monocitákban, melyek makrofágokká differenciálódva nemcsak az érlelmeszedés kialakulásában vesznek részt, hanem a makrofágokban gazdag szövetekben is a koleszterin-tartalom növekedését idézik elő (Tall és Yvan-Charvet 2015), például a tüdőben is. A tüdő nagyfokú érintettsége az új típusú koronavírus által okozott megbetegedésben alapvetően az alveoláris epitél sejtek által expresszált ACE2 receptorok mennyiségétől függ (Gheware és mtsai 2022), de tüdőszövet magas koleszterin-tartalma is hozzájárulhat ehhez a kitérttséghez.

3. ábra: Korcsoportok illetve a COVID-19 fertőzöttek becsült százalékos megoszlása az Egyesült Államokban, 2020 októberének átlaga

Forrás: Monod M; Blenkinsop A; Xi X; Hebert D; Bershan S; Tietze S; Baguelin M; Bradley V.C; Chen Y; Coupland H; Filippi S; Ish-Horowicz J; McManus M; Mellan T; Gandy A; Hutchinson M.; Unwin H.J.T; van Elsland S.L; Vollmer M.A.C; Weber S; Zhu H; Bezancon A; Ferguson N.M; Mishra S; Flaxman S; Bhatt S; Ratmann O; and on behalf of the Imperial College COVID-19 Response Team. (2021) Science 371(6536). eabe8372

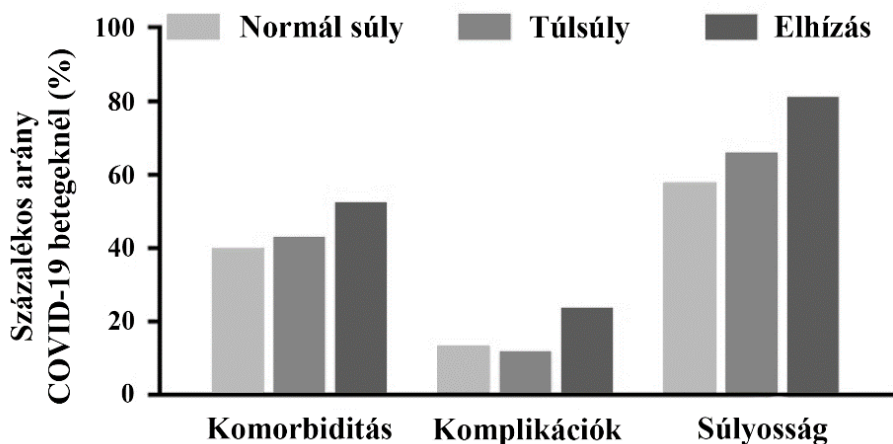
Wang és munkatársainak (2020) állatkísérleteihez hasonlóan az emberi szervezetben is megfigyelhető, hogy a koleszterin felhalmozódása a szövetekben korfüggést mutat. Bár a koleszterin lerakódása az erekben már újszülött kortól kimutatható (Raitakari, Pahkala és Magnussen 2022), más szövetekben, például az inakban és a fasciában csak 15 éves kortól figyelhető meg (Adams és mtsai 1974). A COVID-19 járvány egyik legszokatlanabb jellemzője éppen az volt, hogy a gyermekek nem voltak rá annyira fogékonyak. Az USA 2020. októberi adatain (Monod és mtsai 2021) jól látszik az eltérés a populáció kor szerinti megoszlása, és a korcsoportok járványban való érintettsége között (lásd 3. ábra). Nyilván ebben a statisztikában összeadódhat több rizikófaktor hatása (például az életkor előre haladtával nő a krónikus megbetegedések valószínűsége is). Mindemellett az állatkísérletek alapján feltételezhetjük, hogy a gyermekkorban jellemző alacsonyabb szöveti

koleszterinszint megnehezíti a vírusok bejutását és replikációját a testi sejtekben, de ennek bizonyítására további vizsgálatok szükségesek.

Az egészségügyi vészhelyzet ideje alatt hivatalos statisztikák nélkül is megállapítható volt, hogy az elhízás jelentős kockázatot jelent a fertőzöttek számára. Wuhan egyik kórházában már a járvány korai időszakában (2020. január 2. és február 20. között) gyűjtötték az adatokat (Zhang és mtsai 2021) a betegek fizikai paramétereiről és a betegség kimeneteléről. Az életben maradt betegeket a hazabocsátás után még két hétig követték nyomon. A betegeket a BMI szerinti kategorizálták Kína-specifikus besorolást alkalmazva (normál súly: 18,5-23,9 kg/m²; túlsúly: 24,0-27,9 kg/m²; elhízás: BMI > 28,0 kg/m²).

A betegek első laboreredményei is szerepelnek a tanulmányban. A szérum-koleszterin értékeket tekintve az összkoleszterin- és LDL-C szintekben nem mutatkozott különbség, míg a HDL-C szint alacsonyabb volt az elhízott és túlsúlyos betegek esetében. Természetesen itt is több rizikófaktorral kell egyszerre számolnunk, hiszen az elhízott betegeknél nagyobb százalékban fordul elő egy vagy több társult betegség (lásd az 4. ábra komorbiditási adatait). A diabétesz előfordulásában nem volt jelentős különbség a betegcsoportok között, de egy másik felmérés szerint Kínában ez volt a második leggyakoribb társult betegség (8,2%) a kórházban kezelt COVID-fertőzöttek körében (Guan és mtsai 2020). (Sajnos mindkét felmérésben hiányzik a különbségtétel az 1-es és 2-es típusú cukorbetegség között.)

4. ábra: Egy vagy több társbetegség, a jelentkező komplikációk illetve a súlyos és kritikus állapotú betegek együttes százalékos aránya a BMI alapján meghatározott csoportokban (n=467; Wuhan, 2020. január 2. - február 20.)

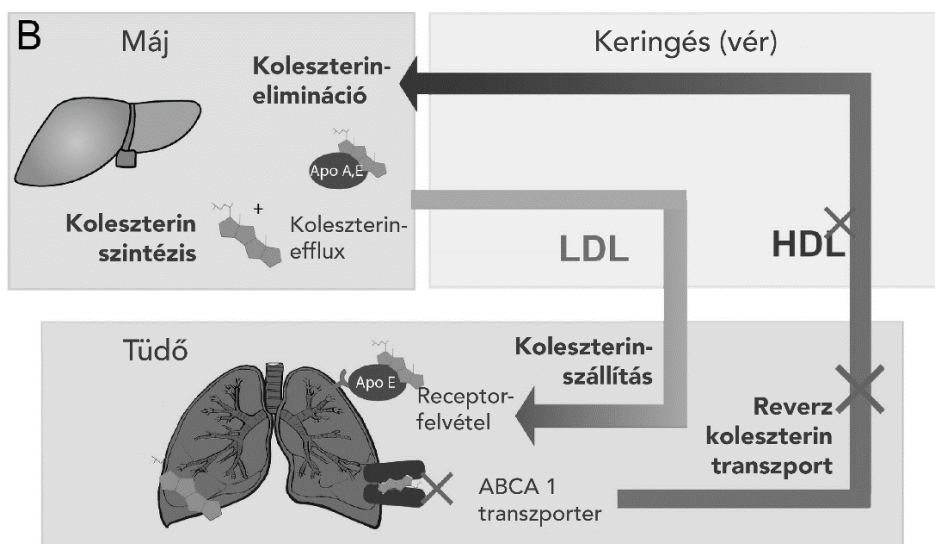
Forrás: Zhang J; Xu Y; Shen B; He H; Liu M; Zhao M; Liu J; Xu S; Pan W; Ye J; Wang Z; Ye D; Liu M; Li D; Luo Z; Feng Y; Wang M; Wan J. (2021) The Association between Obesity and Severity in Patients with Coronavirus Disease 2019: a Retrospective, Single-center Study, Wuhan, Int. J. Med. Sci. 18(8). 1768-1777.

A Wuhanban végzett retrospektív vizsgálatból az is kiderül, hogy a szövödményeket tekintve a túlsúly még nem, de az elhízás már jelentős kockázatot jelent. Ilyen szövödmény lehet az akut miokardiális-, vese- vagy májkárosodás (Zhang és mtsai 2021). Az 4. ábra együttesen adja meg a súlyos és kritikus állapotú betegek százalékos arányát, amely fokozatosan nő a nagyobb BMI-vel rendelkező csoportokban. Mivel a túlsúly, az elhízással és a 2-es típusú cukorbetegség háttérében a helytelen táplálkozás is állhat, az ebből fakadó megemelkedett szöveti koleszterin-szint logikus magyarázat lehet a SARS-CoV2 súlyosabb lefolyására és következményeire.

A komorbiditásban szerepet játszanak olyan krónikus tüdő-, vese- és májbetegségek, melyek krónikus gyulladással is járnak. Wang és munkatársai (2020) arra is rámutattak, hogy ebben az esetben átalakul a koleszterin transzportja a szervek között. Míg az egészséges szervezetben a koleszterin feleslege a HDL segítségével visszajut a májba és eliminálódhat, krónikus gyulladás esetén ez az útvonal gátlódik (lásd 5. ábra). A megnövekedett szöveti koleszterinszint viszont ideális feltételeket teremt például a koronavírus számára, és érzékennyé teszi a beteget a fertőzéssel szemben. Ez lehet a

magyarázat arra is, hogyan csökkenhet a SARS-CoV2 megbetegedés miatt a betegek HDL-szintje. A vírus valamilyen mechanizmuson keresztül krónikus gyulladáshoz hasonló körülményeket alakít ki és gátolja a reverz koleszterin-transzportot, amely elősegíti a vírus további replikációját.

5. ábra: A koleszterin-forgalom a máj és a tüdő pneumocitái és makrofágjai között

Forrás: Wang H; Yuan Z; Pavel MA; Jablonski SM; Jablonski J; Hobson R; Valente S; Reddy CB; Hansen SB. (2020) The role of high cholesterol in age-related COVID19 lethality. bioRxiv 2020.05.09.086249; doi: <https://doi.org/10.1101/2020.05.09.086249>

A mikrotápanyagok jelentősége a koronavírus megelőzésében és kezelésében

A vitaminok és mikroelemek megfelelő arányú bevitele a pandémia során hamar előtérbe került az általános immunvédelem erősítése érdekében. Ezen komponensek biztosításának az alapja a kiegyensúlyozott táplálkozás, de az egészségügyi vészhelyzetre való tekintettel minden korcsoport számára javasolták az étrend kiegészítését gyári készítményekkel is. A megelőzés fontosságát támasztotta alá a kórházba került betegek között készült vizsgálat is: nagy százalékban kimutatható volt ezek hiánya, kiemelten a D-vitamin (76 %) és a szelén (42 %) szintjét illetően (Im és mtsai 2020). A mikrotápanyagok nemcsak a prevencióban bizonyulnak hatékonynak, a megfertőződés utáni adagolásuk is segíthet a gyógyulásban: kiegészítő terápiaként a C-, D- és E-

vitaminokat illetve cinket és omega-3 zsírsavakat alkalmazhatunk (Shakoor és mtsai 2021).

A kritikus állapotban lévő fertőzötteknél az A-vitamin hiánya is kimutatható volt, illetve a glutation-szint és a betegség súlyossága között is próbáltak direkt és indirekt kapcsolatot keresni. Mindkét esetben további (klinikai) vizsgálatok és mintaszám növelése szükséges ahhoz, hogy elegendő bizonyíték álljon rendelkezésre ezen antioxidánsok hatásosságának a bizonyítására (Singh és mtsai 2022).

A koleszterinszint csökkentésének gyógyszeres és étrendi lehetőségei

Az előző fejezetekben leírtak tükrében kézenfekvőnek tűnik, hogy a szérum- és szöveti koleszterinszint csökkentése segíthet a COVID-19 megelőzésében és esetlegesen a kezelésében is.

A beteg szempontjából „legegyszerűbb” módszer egy megfelelő gyógyszer alkalmazása lenne. A lipid tutajok összetételének megváltoztatására számos gyógyszerjelölt áll rendelkezésre, de az alkalmazás szempontjából érdemes a már más indikációval engedélyezett farmakonok között keresgélni. Leginkább a sztatinok és a metformin lehetnének alkalmasak erre a célra (Palacios-Rápalo és mtsai 2021). A sztatinok a de novo koleszterin-szintézis blokkolását a HMGCR enzim gátlásán keresztül váltják ki, míg a metformin hasonló hatást ér el az AMP-aktivált protein kináz gátlásával. Bár mindkét lehetőséghez kapcsolódik immunmodulátor hatás is, célzott alkalmazásuk az új típusú koronavírus ellen még erősen vitatott.

Nemcsak xenobiotikumok jöhetnek szóba a koleszterinszint csökkentésére, hanem akár gyógynövényi hatóanyagok is. Például a fitoszterolok, amelyek koleszterinhez hasonló viselkednek, hasonló az abszorpciójuk a vékonybélből. Így a hígítási hatás révén a fitoszterol csökkenti a felszívódott koleszterin mennyiségét (Montero 2021).

Nemcsak a koronavírus szempontjából lenne fontos az életmódváltás ösztönzése a magas koleszterinszinttel élőknel, számos krónikus betegség megelőzhető lenne például az étkezési szokások és a fizikai mozgásmennyiség megváltoztatásával. De talán ebben a legnehezebb elérni a betegek együttműködését. Akár a csökkentett energiatartalmú diéta is segíthet ebben, amely főleg zöldségek és gyümölcsök elfogyasztásán alapszik. Vagy akár a vegetáriánus étrend, amely naponta legalább 140 mg-mal kevesebb koleszterin-bevitellel jár a normál táplálkozáshoz képest (Montero 2021).

Zsírtartalom szempontjából szembe szokták állítani a finomított szénhidrátokra és telítetlen zsírokra épülő nyugati étrendet a mediterrán étrenddel. Ez utóbbi főként gyümölcsökből, gyökérzöldségekből, hüvelyesekből, diófélékből és más magvakból illetve olíva olajból áll, a baromfi és más húsok helyett pedig a halfogyasztást helyezi előtérbe. Mindez megnövekedett polifenol-, vitamin- és omega-3 zsírsavbevitt eredményez. A szervezetre gyakorolt pozitív hatása sokrétű, de a téma szempontjából kiemelendő a plazma LDL-C szintjének csökkenése. A koronavírus elleni küzdelemben azért merült fel ennek a diétának a szerepe, mert általánosan gátolja a gyulladást, és az oxidatív stressz gátlásán keresztül egyes légúti megbetegedések tüneteit is csökkentheti (Singh és mtsai 2022). Az egyes országok étkezési szokásai a mediterrán megfelelőségi index alapján összehasonlíthatóak, és az index illetve a COVID-19 esetek és halálozások száma között negatív összefüggés áll fenn. Ennek hátterében a diéta összetevőinek magas antioxidáns-tartalma, gyulladásgátló és potenciális antimikrobiális hatása, illetve immunmoduláló képessége állhat, ami a fertőzés megelőzésében vagy súlyosságának illetve hosszú távú hatásainak csökkentésében is szerepet játszhat (Angelidi és mtsai 2021).

Összegzés

Az új típusú koronavírus-járvány visszaszorítása érdekében igyekeztek minél több információt gyűjteni a vírus viselkedésével kapcsolatban. A vírus testi sejtekbe való belépéséről is egyre részletesebb képet kapunk. Az endocitotikus útvonal fontos szereplője a lipid tutaj, amelynek integritásában nagy szerepet játszik a koleszterin.

Számos *in vitro* vizsgálat mutatott rá már a pandémia előtt, hogy a koleszterin mennyiségének közvetlen csökkentésével a sejtmembránban lassítható a vírus bejutása és replikációja is. Az S-proteinnek nemcsak az ACE2-receptorhoz kell kapcsolódnia, hanem a lipid tutajjal is kölcsönhatásba léphet, ezért az a legkedvezőbb, ha a receptor és a tutaj megfelelő közelségben vannak. Erre annál nagyobb az esély, minél nagyobb kiterjedésű és minél több lipid tutaj található a sejt felszínén, melyek az ACE2-receptor szállításában is részt vehetnek.

Másrészt a koleszterin közrejátszik a furin pozicionálásában is, amely az S-protein hasítását végzi, és a könnyebb bejutás mellett fertőzőképesebb virionokat eredményez a replikáció után.

Mindennek feltétele a koleszterin megfelelő koncentrációja a sejtben és a sejtmembránban, és ez az in vivo vizsgálatok alapján nem független a kísérleti állatok BMI-értékétől vagy anyagcsere-betegségeitől. Mindez jó összhangot mutat a pandémia kitörése óta gyűjtött kórházi adatokkal. Bár a kórházi kezelést igénylő esetekben nem találtak emelkedett szérumban koleszterint, sőt, a HDL-érték csökkenését tapasztalták (valószínűleg a gyulladáshoz kapcsolódó folyamatok miatt), a betegek BMI-értéke és társult betegségei alapján megállapítható, hogy a tartósan magas koleszterinszinttel élők nagyobb valószínűséggel fertőződnek meg és súlyosabb következményekre számíthatnak.

A koleszterinszint kezelésére rendelkezésre álló gyógyszerek még nem képezik a COVID-19-hez kapcsolódó protokollok részét, de az életmód megváltoztatásával sokat tehetnénk a megelőzésben annak érdekében, hogy a betegség terjedését visszaszorítsuk. Megfelelő, felépülést is segítő diéták kidolgozására lenne szükség ahhoz, hogy a kórházban kezelt betegek számára megfelelő támogatást biztosítsunk a betegség leküzdésére.

Felhasznált irodalom

1. Ádám V; Dux L; Faragó A; Fésüs L; Machovich R; Mandl J; Sümegei B. (2002) Orvosi biokémia. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt.
2. Adams C.W.M; Bayliss O.B; Baker R.W.R; Abdulla Y.H; Huntercraig C.J. (1974) Lipid deposits in ageing human arteries, tendons and fascia. *Artherosclerosis* 19(3). 429-440.
3. Angelidi A.M; Kokkinos A; Katechaki E; Ros E; Mantzoros C.S. (2021) Mediterranean diet as a nutritional approach for COVID-19. *Meatbolism* 114. 154407.
4. BIO COVID-19 Therapeutic Development Tracker: <https://www.bio.org/policy/human-health/vaccines-biodefense/coronavirus/pipeline-tracker> (2023.05.27.)
5. Gheware A; Ray A; Rana D; Bajpai P; Nambirajan A; Arulselvi S; Mathur P; Trikha A; Arava S; Das P; Mridha AR; Singh G; Soneja M; Nischal N; Lalwani S; Wig N; Sarkar C; Jain D. (2022) ACE2 protein expression in lung tissues of severe COVID-19 infection. *Scientific Reports* 12(2022). 4058.
6. Guan W.J; Liang W.H; Zhao Y; Liang H.R; Chen Z.S; Li Y.M; Liu X.Q; Chen R.C; Tang C.L; Wang T; Ou C.Q; Li L; Chen P.Y; Sang L; Wang W; Li J.F; Li C.C; Ou L.M; Cheng B; Xiong S; Ni Z.Y; Xiang J; Hu Y; Liu L; Shan H; Lei C.L; Peng Y.X; Wei L; Liu Y; Hu Y.H; Peng P; Wang J.M; Liu J.Y; Chen Z; Li G; Zheng Z.J; Qiu S.Q; Luo J; Ye C.J; Zhu S.Y; Cheng L.L; Ye F; Li S.Y; Zheng J.P; Zhang N.F; Zhong N.S; He J.X. and China Medical Treatment Expert Group for COVID-19. (2020) Comorbidity and its impact on 1590 patients with COVID-19 in China: a nationwide analysis. *Eur. Respir. J.* 55(5). 2000547.
7. Hernaiz-Llorens M; Martínez-Mármol R; Roselló-Busquets C; Soriano E. (2021) One raft to guide them all, and in axon regeneration inhibit them. *Int. J. Mol. Sci.* 22(9). 5009.
8. Hoffmann M; Kleine-Weber H; Schroeder S; Krüger N; Herrler T; Erichsen S; Schriergens TS; Herrler G; Wu N-H; Nietsche A; Müller M.A; Drosten C; Pöhlmann S. (2020) SARS-CoV-2 Cell Entry Depends on ACE2 and TMPRSS2 and Is Blocked by a Clinically Proven Protease Inhibitor. *Cell* 181(2). 271-280.e.8.

9. Im J.H; Je Y.S; Baek J; Chung M-H; Kwon H.Y; Lee J.S. (2020) Nutritional status of patients with COVID-19. *Int. J. Infect. Dis.* 100(2020). 390-393.
10. Jung C.H; Ro S-H; Cao J; Otto N.M; Kim D-H. (2010) mTOR regulation of autophagy. *FEBS Lett.* 584(7). 1287-1295.
11. Kai H; Kai M. (2020) Interactions of coronaviruses with ACE2, angiotensin II, and RAS inhibitors—lessons from available evidence and insights into COVID-19. *Hypertension Research* 43(2020). 648-654.
12. Li G-M; Li Y-G; Yamate M; Li S-M; Ikuta K. (2007) Lipid rafts play an important role in the early stage of severe acute respiratory syndrome-coronavirus life cycle. *Microbes Infect.* 9(2007). 96-102.
13. Li W; Moore M.J; Vasilieva N; Sui J; Wong S.K; Berne M.A; Somasundaran M; Sullivan J.L; Luzuriaga K; Greenough T.C; Choe H; Farzan M. (2003) Angiotensin-converting enzyme 2 is a functional receptor for the SARS coronavirus. *Nature* 426(6965). 450-454.
14. Lu J; Liu D.X; Tam J.P. (2008) Lipid rafts are involved in SARS-CoV entry into Vero E6 cells. *Biochem. Biophys. Res. Commun.* 369(2008). 344-349.
15. Monod M; Blenkinsop A; Xi X; Hebert D; Bershan S; Tietze S; Baguelin M; Bradley V.C; Chen Y; Coupland H; Filippi S; Ish-Horowicz J; McManus M; Mellan T; Gandy A; Hutchinson M; Unwin H.J.T; van Elsland S.L; Vollmer M.A.C; Weber S; Zhu H; Bezancon A; Ferguson N.M; Mishra S; Flaxman S; Bhatt S; Ratmann O; and on behalf of the Imperial College COVID-19 Response Team. (2021) Age groups that sustain resurging COVID-19 epidemics in the United States. *Science* 371(6536). eabe8372
16. Montero O. (2021) Cholesterol in virus entry into host cell: diet, phytosterols and statins. *Funct. Foods Health Dis.* 11(3). 104-115.
17. Palacios-Rápalo S.N; de Jesús-González L.A; Cordero-Rivera C.D; Farfan-Morales C.N; Osuna-Ramos J.F; Martínez-Mier G; Quistián-Galván J; Muñoz-Pérez A; Bernal-Dolores V; del Ángel R.M; Reyes-Ruiz J.M. (2021) Cholesterol-rich lipid rafts as platforms for SARS-CoV-2 entry. *Front. Immunol.* 12. 796855.
18. Pike L.J. (2009) The challenge of lipid rafts. *J. Lipid Res.* 50(Suppl). S323-S328.

19. Pratelli A; Colao V. (2015) Role of the lipid rafts in the life cycle of canine coronavirus. *J. Gen. Virol.* 96. 331-337.
20. Raitakari O; Pahkala K; Magnussen CG. (2022) Prevention of atherosclerosis from childhood. *Nature Reviews Cardiology* 19(2022). 543-554.
21. Shakoor H; Feehan J; Al Dhaheri A.S; Ali H.I; Platat C; Ismail L.C; Apostolopoulos V; Stojanovska L. (2021) Immune-boosting role of vitamins D, C, E, zinc, selenium and omega-3 fatty acids: Could they help against COVID-19? *Maturitas* 143(2021). 1-9.
22. Shirbhate E; Pandey J; Patel V.K; Kamal M; Jawaid T; Gorain B; Kesharwani P; Rajak H. (2021) Understanding the role of ACE-2 receptor in pathogenesis of COVID-19 disease: a potential approach for therapeutic intervention. *Pharmacological Reports* 73(2021). 1539-1550.
23. Singh B; Eshaghian E; Chuang J; Covasa M. (2022) Do Diet and Dietary Supplements Mitigate Clinical Outcomes in COVID-19? *Nutrients* 14(9). 1909.
24. Tall A.R; Ivan-Charvet L. (2015) Cholesterol, inflammation and innate immunity. *Nat. Rev. Immunol.* 15. 104-116.
25. Wang H; Yuan Z; Pavel M.A; Jablonski S.M; Jablonski J; Hobson R; Valente S; Reddy C.B; Hansen S.B. (2020) The role of high cholesterol in age-related COVID19 lethality. *bioRxiv* 2020.05.09.086249; doi: <https://doi.org/10.1101/2020.05.09.086249>
26. Zhang J; Xu Y; Shen B; He H; Liu M; Zhao M; Liu J; Xu S; Pan W, Ye J; Wang Z; Ye D; Liu M; Li D; Luo Z; Feng Y; Wang M; Wan J. (2021) The association between obesity and severity in patients with coronavirus disease 2019: a retrospective, single-center study, Wuhan. *Int. J. Med. Sci.* 18(8). 1768-1777.
27. Zhao T; Wang C; Duan B; Yang P; Wu J; Zhang Q. (2022) Altered lipid profile in COVID-19 patients and metabolic reprogramming. *Front. Microbiol.* 13:863802. doi: 10.3389/fmicb.2022.863802

Sugárkezelés okozta kardiotoxicitás kockázatának csökkentése emlőtumoros betegek kezelése során

Ungvári Tamás¹, Dankovics Zsófia dr.¹, Szabó Döme¹, Kiss Balázs¹, Heim András¹, Farkas Béla¹, Csejtej András dr. PhD¹, Olajos Judit dr. PhD^{2,3}

¹Markusovszky Egyetemi Oktatókórház, 9700 Szombathely Markusovszky u. 5, ORCID iD 0000-0002-9328-5935

²Jósa András Oktatókórház Nyíregyháza, 4400 Nyíregyháza, Szent István u. 68

³Nyíregyházi Egyetem, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 31/b

INFO

Ungvári Tamás
ungvarit@gmail.com

Keywords

breast tumour radiotherapy
procedures late
cardiovascular
complications
deep breathing technique

ABSTRACT

Abstract

Breast cancer is one of the most common malignancies. Oncological treatment procedures increase the incidence of late cardiovascular disease. The life expectancy of patients is high thanks to modern treatments, therefore it is particularly important to reduce the radiation exposure to the heart. We prepared radiotherapy plans for 46 patients with left breast cancer using deep breathing and normal breathing techniques. The plans were compared and analysed, with special emphasis on the dose burden to the heart. With the same target volume coverage, the use of the deep breathing technique leads to a reduction in the dose burden to the heart and thus to the left descending coronary branch, reducing the incidence of late cardiovascular complications. The deep breathing technique is a useful tool in breast radiotherapy. Accuracy of breast radiotherapy can be further improved by using a respiratory gating system, a surface guided radiotherapy system, and partial breast irradiation.

Kulcsszavak

emlődaganat
sugárterápiás eljárások
késői kardiovaszkuláris
szövődmények
mélybelégzéses
technika

Absztrakt

Az emlődaganat az egyik leggyakoribb rosszindulatú daganatos megbetegedés. Az onkológiai kezelés során alkalmazott eljárások növelik a késői kardiovaszkuláris megbetegedések előfordulását. A betegek várható élettartama a korszerű kezeléseknek köszönhetően magas, ezért különösen fontos a szív sugárterhelésének csökkentése. 46 bal oldali emlődaganatos beteg besugárzási tervét készítettük el mélybelégzéses és normál légzéses technika alkalmazásával. Az elkészült terveket összehasonlítottuk, elemeztük, különös tekintettel a szív dózisterhelésére. Azonos céltér fogat lefedettség mellett a mélybelégzéses technika alkalmazása a szív és így a bal leszálló koronária ág dózisterhelésének csökkenéséhez vezet, mérsékelve a késői kardiovaszkuláris szövődmények előfordulását. A mélybelégzéses technika hasznos eszköz az emlő sugárkezelésénél. Az emlő sugárkezelésének pontossága légzéskapuzó rendszerrel, felület vezérelt sugárterápiás rendszerrel, parciális emlő besugárzással tovább javítható.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián 2022.12.09-én elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

Az emlődaganat az egyik leggyakoribb rosszindulatú daganatos megbetegedés. (Egészségügyi Minisztérium szakmai protokollja 2010) A daganatos elváltozások mellett a kardiovaszkuláris megbetegedések előkelő helyet foglalnak el a halálozás tekintetében. Az emlő onkológiai kezelése során alkalmazott gyógyszeres és sugárterápiás eljárások növelik a kardiovaszkuláris megbetegedések előfordulását, (Czuriga és mtsai 2017) amelyek a tünetmentes állapottól a klinikailag jelentősebb kardiológiai eseményekig terjedhetnek. A lehetséges kardiovaszkuláris szövődmények befolyásolják a terápia menetét, ebből kifolyólag a beteg élettartamára, életminőségére is hatással vannak. A betegek várható élettartama a korszerű kezeléseknek köszönhetően magas, ezért különösen fontos, hogy a sugárterápia során minimalizáljuk a szívet ért sugárzást. (Frères és mtsai 2016) A már meglévő kardiovaszkuláris betegségben szenvedő betegek tünetei akár súlyosbodhatnak is az onkológiai kezelés során. A bal emlő irradiációja esetében a szív erei is érintettek, így iszkémiára utaló tünetek, angina pectoris, akut koronária szindróma, infarktus léphet fel, de az atherosclerosis folyamata mindenképpen felgyorsul. (Lee Chuy és Yu 2019) Ezekben a betegekben évekkal később az átlag populációval

összehasonlítva sokkal nagyobb arányban alakul ki koronária betegség. (Darby és mtsai 2013)

Irodalmi adatok alapján a szív átlagos sugárterhelésének 1Gy-vel történő növekedése a kardiális mellékhatások rizikóját 4%-kal emeli meg. A miokardiális infarktushoz, az iszkémiás szívelégtelenséghez vezető koronária megbetegedés kockázata 7 %-kal növekszik meg. (Darby és mtsai 2013)

További vizsgálatok azt mutatják, hogy a bal kamrát ért dózis lehet a prognosztikai faktor a későbbi akut koronária eseményért. (van den Bogaard és mtsai 2017) Ilyen lehet az 5 Gy izodózis által lefedett bal kamra térfogat.

A bal kamra csúcsa és a bal elülső leszálló koszorúér szakaszok különösen érzékenyek a nagyobb dózisu sugárterhelésre. A sugárvédelmüket nehezíti, hogy közel vannak az elülső mellkasfalhoz. (Nilsson és mtsai 2012, Lo és mtsai 2017, Jacob és mtsai 2018) Sugárterápia során a DIBH (Deep Inspiration Breath Hold) technika segítségével jelentősen csökkenthető a szívet ért dózis. (Cao és mtsai 2019)

Az adatok arra utalnak, hogy a sugárzás szívre gyakorolt káros hatásainak nincs küszöbértéke. Az elmúlt néhány évben a besugárzási technikák fejlődése csökkentette a kezelés okozta szívbetegség kockázatát. A mély- belégzéses technika (DIBH) olyan eljárás, amely a szív kedvezőbb helyzetét használja ki a belégzés során azért, hogy minimalizálja a szív dózisát a sugárkezelés alatt. (Bergom és mtsai 2018)

Azonban fontos megemlítenünk azt is, hogy a DIBH technika nem mindenképpen használható. (Gaál és mtsai 2021)

Módszerek

A Markusovszky Egyetemi Oktatókórházban 2018-ban kezdtünk el foglalkozni a DIBH technikával. Olyan 60 évnél fiatalabb betegeket választottunk, akik jól kooperálnak, és a lélegzetüket megfelelően tudják tartani, így összesen 46 beteget vontunk be a vizsgálatba. A sugárterápiás terv dozírozása 50Gy volt napi 2Gy-es frakció dózissal. Hat betegnél, - akiket állapotuk miatt más dozírozással kezeltünk- 25x1,8Gy és 15x2,67Gy dózissal alkalmaztunk. A supraclaviculáris régióra és boost térfogatra készült terveket is mély belégzésben kezeltük. Annak eldöntésére, hogy mennyire hatásos a DIBH technika két tervezési CT sorozata készült a betegeknél (normál és mély belégzés).

A CT képekhez és a kezeléshez szükséges az izocenter pont meghatározása, amely natív CT vizsgálattal készül, az ún. CT szimulátoron. Az izocentert

tekintjük a pozicionáláshoz a koordináta rendszer origójának, amely körül forog a lineáris gyorsító gantry-nek, illetve kollimátornak nevezett része.

A sugárterápiás kezelés alappillére a céltérfogat meghatározása. Erre a térfogatra (planning target volume, PTV) készül el a terv.

A betegek pozicionálása háton fekvé történt Cívco Mammaboard fektető rendszerben.

Mindkét CT sorozatra kontúroztunk PTV-t. A védendő szervek szintén meghatározásra kerültek, ezek a bal tüdő és a szív. A bal koronária ág a kontrasztanyag nélküli, ún. natív CT képeken nehezen vagy egyáltalán nem beazonosítható anatómiai képlet. Ezért nagyobb kontúrt alkalmazva elemeztük az ér lehetséges helyzetét.

A berajzolt céltérfogatra a sugárterápiás orvos dózis előírása szerint készültek el a tervek.

Tervezéskor ferde opponáló mezőelrendezést használtunk, hogy minél kisebb tüdőtérfogat legyen benne a kezelési mezőben.

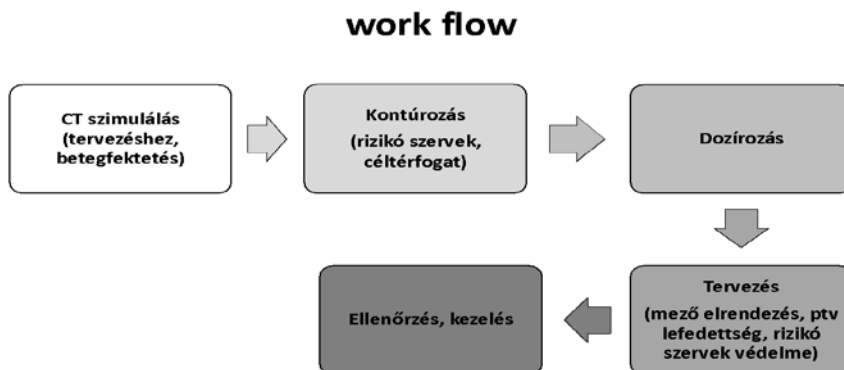
Nagy energiájú 6MV és 18MV röntgen sugárzást alkalmaztunk a kezelések során.

Az elkészült terveket 3D metszeti dózis eloszlás, valamint a Dózis Volume Hisztogram (DVH) alapján fogadtuk el.

A dózis kiszolgáltatás során a hosszú kezelési időt igénylő mezőket szétbontottuk több kisebb részre. A sugárterápiás tervező rendszer a kiszámolt mező dózisoskat átkonvertálja a lineáris gyorsító MU (Monitor Unit monitor egység) paraméterre.

A 6MV energiánál 200MU/min a lineáris gyorsító dózis rátája, ami azt jelenti, hogy egy 200MU-t tartalmazó mezőt 1 perc alatt tudunk kiszolgáltatni. 18MV-nél ez a ráta 300MU/min, itt már 200MU-hoz elegendő 40 másodperc. A 200MU megfeleltethető 2Gy dózissnak. A mezőket úgy bontottuk szét, hogy 30 másodpercnél ne legyen több a kezelési idő. A munkafolyamatokat az 1. ábra foglalja össze.

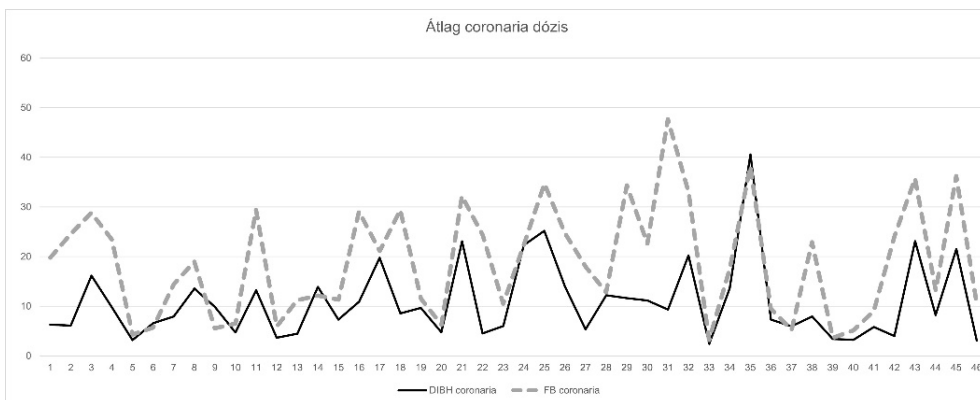
1. ábra: A sugárkezelés folyamata

Eredmények

A vizsgálatba bevont betegeket DIBH technikával kezeltük. A mélybelégzéses technika jelentősen csökkenti a bal leszálló koronária ág dózis terhelését. (2. ábra)

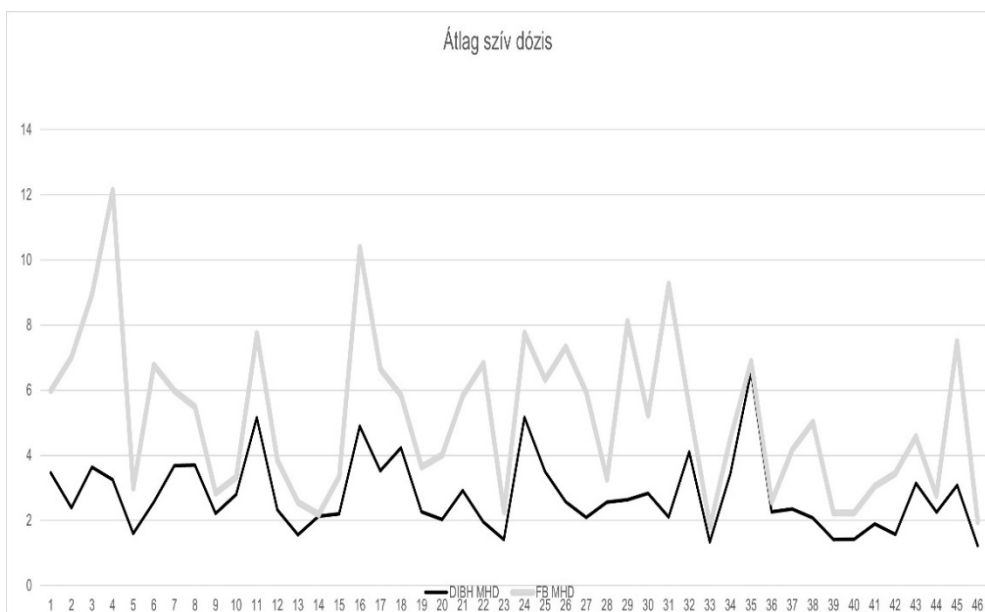
2. ábra: A szürke szaggatott vonal a normál légzésnél (FB) az átlagos koronária dózisa (Mean Coronary Dose), a fekete vonal a mély belégzésnél (DIBH) az átlagos coronaria dózis

Forrás: saját adatok (n=46. p<0,05)

Mivel a mellkasfal sok esetben eltávolodik a szív felszínétől, így a szív terhelést is sikerült mérsékelni. (3. ábra)

3. ábra Vastag szürke vonal a normál légzésnél (FB) az átlagos szív dózis (MHD), a fekete vonal a mély belégzésnél (DIBH) az átlagos szív dózis (MHD)

Forrás: saját adatok (n=46. $p < 0,05$)

A céltérfogat lefedettségét nem érinti hátrányosan a mélybelégzéses technika. Ugyanazt a lefedettségi arányt tudtuk produkálni, mint a normál légzésnél, vagyis a kezelés ugyanolyan hatékonynak tekinthető.

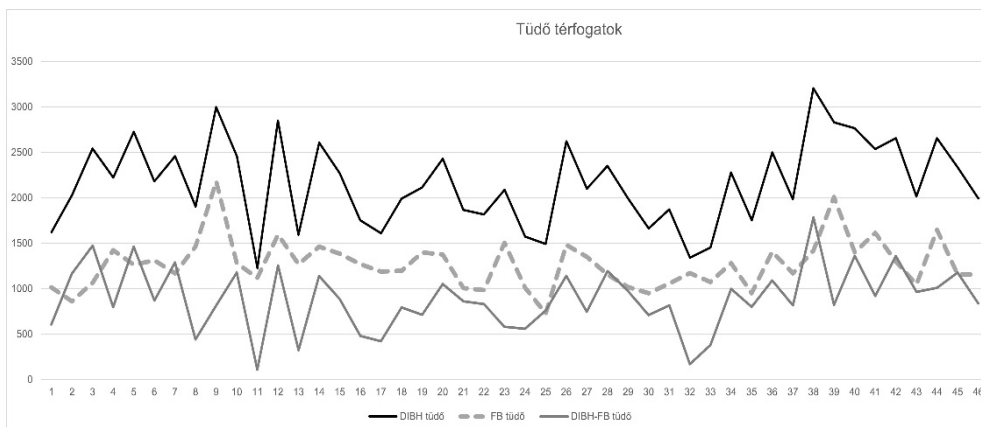
Mivel sikerült csökkenteni a szívét ért dózist, így redukálható a késői kardiovaszkuláris szövődmények kialakulásának kockázata.

A kisebb szív dózis kisebb kockázatot jelent, ezzel további lehetőségeket hagyva az esetleges későbbi szisztémás onkoterápiára.

Járulékos nyeresége a technikának, hogy a mély lélegzetvételt követően kedvezően alakul a mellkasfal és a tüdő anatómiai viszonya. Ebből kifolyólag a tüdőterhelés is csökkenthető.

A 4. ábrán foglaljuk össze a tüdőterfogatokat betegenként.

4. ábra Tüdőtérfogatok feketével jelölve mély belégzésben (DIBH), szaggatott szürkével a normál légzés (FB) folyamán. A folytonos szürke a két tüdő térfogat különbségét mutatja

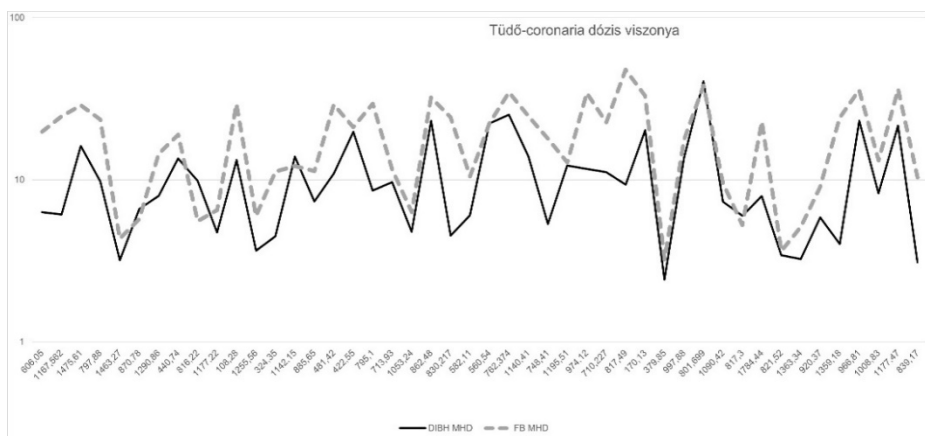

Forrás: saját adatok (n=46)

Elmondható, hogy minél nagyobb a normál (FB) és a mély (DIBH) légzés közötti tüdőterfogat különbsége, úgy csökken a mély belégzésnél az átlagos koronária dózis. (5. ábra) Vízsintes tengelyen a két tüdőterfogat különbsége van feltüntetve. Az adatok azt mutatják, hogy kis térfogat különbségnél az átlag szív dózisok közti különbség is kisebb lesz. DIBH esetén közel felére 5,17-ről 2,77-re sikerült redukálni a szív terhelését.

Nem mindenkinél használható a DIBH technika.

5. ábra A tüdőterfogat különbség szemléltetése az átlagos koronária dózis (MHD) vonatkozásában

Forrás: saját adatok (n=46. $p < 0,05$. DIBH esetén az MHD: $2,77 \pm 0,87$ Gy. normál légzésnél az MHD: $5,17 \pm 1,97$ Gy)

Megbeszélés

Összefoglalva elmondható, hogy a kezeléshez fontos a beteg kiválasztása, ugyanis csak jól kooperáló, lélegzetét tartani tudó betegnél lehet alkalmazni ezt a technikát. Kezelés előtt érdemes megszűrni a betegeket. A megfelelő mennyiségű levegő tüdőbe juttatása a szignifikáns tüdőtérfogat és a nagyobb szív mellkasfal távolság miatt alapvető fontosságú. Tüdőtérfogat becslésére jó módszer a vitálkapacitás mérése. Ahol ez nem elérhető, ott költséghatékonyabb módon mérőszalag segítségével a normál és a mély belégzésben mért mellkaskörfogat mérésével lehet kiválasztani a betegeket. A lokalizációs CT felvétel elkészülte előtt egyszerű becslést lehet adni a szív és a mellkasfal távolságról anélkül, hogy sugárzással terhelnénk a beteg szervezetét. Ennek a módszernek a kidolgozása a kórházunkban folyamatban van. (Zhao és mtsai 2022, Shi és mtsai 2014) Az előadás után elhangzott javaslatot megfogadva gyógytornászt vontunk be a kezelésekhöz, aki segítségünkre van a betegedukációban, és a betegkiválasztásban. A légzőgyakorlatok, a helyes légvételi technika protokolljainak kidolgozása folyamatban van.

Nem megfelelő légvételnél vagy nem megfelelően kooperáló beteg esetén nem kivitelezhető a DIBH technika. Ilyen esetekben normál légzésben történik a kezelés. A beteg állapota szerint kell figyelembe venni a PTV lefedettséget és a szív dózis terhelését.

Az emlőbesugárzás történhet légzésvezérelve is. (Naidoo és Leech 2022, Gonzalez-Sanchis és mtsai 2021, Nankali és mtsai 2022) Ez azt jelenti, hogy a kezelés előtt a CT készítésekor a mellkasfalra egy markert helyeznek, és a marker mozgását követik nyomon. Megadnak egy tartományt, amikor a marker kitérésének ezen határokon belül kell lennie ahhoz, hogy a céltérfogat kezelésben részesüljön. Ha a marker ebből a tartományból kimozdul, a sugárkezelés leáll, majd, ha ismét belekerül, akkor folytatódik a dózis leadása. Ez a módszer a beteg szempontjából viszonylag egyszerű, de a kezelés igen hosszadalmas lehet. Ez költséges módszer, és egyelőre nem áll minden kórházban rendelkezésre.

A kezelés képzett személyzetet igényel. A pontos kivitelezéshez csapatmunka szükséges, a gyógytornásztól, a CT szimulátorban dolgozóktól kezdve az orvosokon, fizikuson át a kezelő személyzetéig. A jó együttműködés eredménye a sugárzás okozta mellékhatások rizikójának csökkentése, és a beteg életminőségének megtartása.

Fejlődőben van egy új multidiszciplináris tudományterület, az onkokardiológia. Ennek eredményeként várhatóak további olyan iránymutatások, amelyekkel a kardiotoxicitásokat csökkenteni lehet, ezáltal lehetőség van a beteg életminőségét tovább javítani, illetve az életét meghosszabbítani.

Felhasznált irodalom

1. Bergom C, Currey A, Desai N, Tai A, Strauss JB. (2018): Deep Inspiration Breath Hold: Techniques and Advantages for Cardiac Sparing During Breast Cancer Irradiation. *Frontiers in oncology* 8(87), 4.
2. Cao N, Kalet AM, Young LA, et al. (2019): Predictors of cardiac and lung dose sparing in DIBH for left breast treatment. *Physica medica*, (67), 27-33.
3. Czuriga Dániel dr., Szekanecz Éva dr., Kocsis Judit dr., Horváth Zsolt dr., Édes István dr. (2017) *Házi Orvos Továbbképző Szemle*; 22, 381-385.
4. Darby SC, Ewertz M, McGale P, Bennet AM, Blom-Goldman U, Brønnum D, Correa C, Cutter D, Gagliardi G, Gigante B, Jensen MB, Nisbet A, Peto R, Rahimi K, Taylor C, Hall P. (2013): Risk of ischemic heart disease in women after radiotherapy for breast cancer. *New England Journal of Medicine*, 368(11), 987-98.
5. Egészségügyi Minisztérium szakmai protokollja (2010).
6. Frères P, Poncin A, Moonen M, Josse C, Oury C, Bours V, Lancellotti P, Jerusalem G. (2016): La cardiotoxicité des traitements anticancéreux [Cancer therapy-induced cardiotoxicity]. *Rev Med Liege*. 71(9), 382-387. French.
7. Gaál S, Kahán Z, Paczona V, Kószó R, Drencsényi R, Szabó J, Rónai R, Antal T, Deák B, Varga Z. (2021): Deep-inspirational breath-hold (DIBH) technique in left-sided breast cancer: various aspects of clinical utility. *Radiat Oncol.*, 16(1), 89. doi: 10.1186/s13014-021-01816-3. PMID: 33985547; PMCID: PMC8117634.
8. Lee Chuy K, Yu AF. (2019): Cardiotoxicity of Contemporary Breast Cancer Treatments. *Curr Treat Options Oncol.*, 20(6), 51. doi: 10.1007/s11864-019-0646-1. PMID: 31073788; PMCID: PMC7306973
9. Lo Q, Hee L, Batumalai V, Allman C, MacDonald P, Lonergan D, et al. (2017): Strain imaging detects dose-dependent segmental cardiac dysfunction in the acute phase after breast irradiation. *Int J Radiat Oncol Biol Phys.*, 99(1), 182-90. 10.1016/j.ijrobp.2017.05.030.
10. Nilsson G, Holmberg L, Garmo H, Duvernoy O, Sjogren I, Lagerqvist B, et al. (2012): Distribution of coronary artery stenosis after radiation for breast cancer. *J Clin Oncol.*, 30(4), 380-6. 10.1200/JCO.2011.34.5900.

11. Jacob S, Broggio D, Derreumaux S, Camilleri J, Lapeyre M, Bruguiere E, et al. (2018) Cardiac radiation exposure due to breast cancer radiotherapy: why mean heart dose is a limited parameter for cardiotoxicity studies? (BACCARAT study). *European Heart Journal*, 39(1),
12. van den Bogaard VA, Ta BD, van der Schaaf A, Bouma AB, Middag AM, Bantema-Joppe EJ, van Dijk LV, van Dijk-Peters FB, Martejn LA, de Bock GH, Burgerhof JG, Gietema JA, Langendijk JA, Maduro JH, Crijns AP. (2017): Validation and Modification of a Prediction Model for Acute Cardiac Events in Patients With Breast Cancer Treated With Radiotherapy Based on Three-Dimensional Dose Distributions to Cardiac Substructures. *J Clin Oncol.*, 35(11), 1171-1178. doi: 10.1200/JCO.2016.69.8480. Epub 2017 Jan 17. Erratum in: *J Clin Oncol.* 2017 Nov 10;35(32):3736. PMID: 28095159; PMCID: PMC5455600.
13. Zhao, Y., Luh, D., Sun, Y., & Sun, F. (2022). Verification of Xiphoid Point as a New Measuring Point for Chest Shape Measurement. *Computational intelligence and neuroscience*, 2022, 1240514. <https://doi.org/10.1155/2022/1240514>
14. Shi, X., Cao, L., Reed, M. P., Rupp, J. D., Hoff, C. N., & Hu, J. (2014). A statistical human rib cage geometry model accounting for variations by age, sex, stature and body mass index. *Journal of biomechanics*, 47(10),2277-2285. <https://doi.org/10.1016/j.jbiomech.2014.04.045>
15. Naidoo, W., & Leech, M. (2022). Feasibility of surface guided radiotherapy for patient positioning in breast radiotherapy versus conventional tattoo-based setups- a systematic review. *Technical innovations & patient support in radiation oncology*, 22, 39-49. <https://doi.org/10.1016/j.tipsro.2022.03.001>
16. González-Sanchis, A., Brualla-González, L., Fuster-Diana, C., Gordo-Partearroyo, J. C., Piñeiro-Vidal, T., García-Hernandez, T., & López-Torrecilla, J. L. (2021). Surface-guided radiation therapy for breast cancer: more precise positioning. *Clinical & translational oncology : official publication of the Federation of Spanish Oncology Societies and of the National Cancer Institute of Mexico*, 23(10), 2120-2126. <https://doi.org/10.1007/s12094-021-02617-6>

17. Nankali, S., Hansen, R., Worm, E., Yates, E. S., Thomsen, M. S., Offersen, B., & Poulsen, P. R. (2022). Accuracy and potential improvements of surface-guided breast cancer radiotherapy in deep inspiration breath-hold with daily image-guidance. *Physics in medicine and biology*, 67(19), 10.1088/1361-6560/ac9109.
<https://doi.org/10.1088/1361-6560/ac9109>

Time Perspective, Mentalization and Perceived Social Support among Young Adults

Erzsébet Szél¹, Éva Szabó²

¹Doctoral School of Human Sciences, University of Debrecen, Psychology Program, PhD student, Institute of Psychology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Szeged, assistant lecturer, <https://orcid.org/0000-0003-4513-3854>

²Institute of Psychology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Szeged, habilitated associate professor, <https://orcid.org/0000-0001-7804-5549>

INFO

Erzsébet Szél
email címe

Keywords

mentalization
reflective function
future orientation

ABSTRACT

Abstract

Background: Mentalization is a key concept in integrating socio-cognitive skills and developing advanced interpersonal. In our study, we examined the relationship of perceived social support, mentalization and time perspective. **Methods:** 657 participants ($M = 21.66$ years, $SD = 2.57$ years) completed the Hungarian version of Self in the Future Questionnaire, The Multidimensional Scale of Perceived Social Support and the Reflective Function Questionnaire. Data analysis was performed by cluster analysis.

Results: Perceived problem behavior is weakly or moderately associated with mentalization impairment. Decreased ability to interpret one's own intentions is negatively associated with positive future orientation. We formed three clusters: the emotionally driven show increased level of positive future orientation, confidence in controlling future events, self-efficacy and decreased level of uncertainty with the future. The balanced reported balanced levels of these variables, while the left alone show significant lower levels of future orientation.

Conclusions: Relational embeddedness of mentalization influences future orientation, herewith we managed to verify that relational safety is one of the conditions for successful mentalization.

Kulcsszavak

mentalizáció
reflektív funkció
jövő-orientáció

Absztrakt

Háttér: Tanulmányunkban az észlelt társas támogatás, a mentalizáció és az időperspektíva kapcsolatát vizsgáltuk. **Módszerek:** 657 résztvevő ($M = 21,66$ év, $SD = 2,57$ év) töltötte ki az Én a jövőben kérdőív magyar változatát, az Észlelt társas támogatás többdimenziós skáláját és a Reflektív funkció kérdőívet. Az adatok elemzését klaszterelemzéssel végeztük.

Eredmények: Az észlelt problémás viselkedés gyengén vagy közepesen összefügg a mentalizációs károsodással. A saját

szándékok értelmezésének csökkent képessége negatívan kapcsolódik a pozitív jövőorientációhoz. Három klasztert alakítottunk ki: az érzelmileg motiváltak a pozitív jövőorientáció, a jövőbeli események irányításában való bizalom, az önhatékony és a jövővel kapcsolatos bizonytalanság csökkent szintjét mutatják. A kiegyensúlyozottak e változók kiegyensúlyozott szintjéről számoltak be, míg a másik csoport a jövőorientáció szignifikánsan alacsonyabb szintjét mutatja. Következtetések: A mentalizáció kapcsolati beágyazottsága befolyásolja a jövőorientációt, ezzel sikerült igazolnunk, hogy a kapcsolati biztonság a sikeres mentalizáció egyik feltétele.

This study was prepared on the basis of a presentation given as part of the XIV. International Nyíregyháza Doctoral Student and Postdoctoral Conference.

Introduction

Time perspective and successful mentalization (Borelli et al., 2019) both are part of the social-cognitive processes and they play an important role in identity development and formation of social relations. Regarding process of creating integrated sense of identity, the Emerging adulthood is a widely studied developmental period. Our research is pioneering with regard to the joint examination of mentalization capacity and the dimensions of time perspective.

“Emerging Adulthood” is a term used to describe a period of development spanning from about ages 18 to 29, experienced by most people in their twenties in Westernized cultures. The term was initially defined by Jeffrey Jensen Arnett (2000). Arnett (2000) studied this age group focusing on understanding the timing and consequences of transitional events, like leaving home, finishing education, finding employment or getting married. Researches focusing on anxiety and depression indicate specific emotion regulation and cognitive changes of this period (Fergusson & Woodward, 2002; Galambos et al., 2006; Salmela-Aro et al., 2008). Other researches focus on the factors that help the individual to successfully cope with significant developmental challenges (Blomgren et al., 2016; Dwivedi & Rastogi, 2017; Jenzer et al., 2019; Johnson et al., 2010).

Our study focuses on two social-cognitive processes that play important role in identity development in social context. According to Zimbardo and Boyd (1999) time perspective is a fundamental dimension in the construction of

psychological time, and emerges from cognitive processes partitioning human experience into past, present and future. This process determines the interpretation of events and our relationships with people, and it can also play a role in the assessment of life satisfaction and subjective well-being (Boniwell & Zimbardo, 2004). On the other hand mentalization is a form of imaginative mental activity that enables us to perceive and interpret human behavior in terms of intentional mental states (e.g., needs, desires, feelings, beliefs, goals, purposes, and reasons) (Allen, Fonagy, & Bateman, 2008). In his model Hagelquist (2017) identified the building blocks that can be related to successful mentalization. In our research we focused on two of these blocks: time perspective and perceived social support.

The Current Study

The goal of the present study was to examine the relationship between the ability to mentalize and the different types of time perspective regarding perceived social support. Our aim was to explore the meaningful dimensions of mentalization and perceived social support and identify typical subgroups of young adults. Although there was no example of a similar study before, we established the following hypotheses based on the literature on mentalization and time perspective.

H1: mentalization impairment is positively correlated with negative time perspective

H2: high level of perceived social support is negatively correlated with negative time perspective

H3: high level of perceived social support is positively correlated with positive time perspective

H4: In the absence of similar research, we formulated an exploratory question about the possibility of identifying typical subgroups of young adults involving the dimensions of mentalization and perceived social support. We assumed that these groups significantly differ from each other on the basis of time perspective.

Methodology

Sample and Data Collection

A total of 657 young adults participated in our online research which was part of a larger cross-sectional research (183 men and 474 females (Mean (M)age

= 21.66 years, Standard Deviation (SD)age = 2.57). Nobody was excluded from the analyses due to outliers. The participation in the study was anonymous and voluntary, and participants did not receive any benefit for completing the questionnaires. The participants were informed about the nature and the goal of the research. The research was approved by the Hungarian United Ethical Review Committee for Research in Psychology. The participants completed an online questionnaire that lasted 20 minutes on average. Data were collected during February-April 2022.

Measures

First, demographic questions were asked about gender, age, and highest level of education.

Reflective Function Questionnaire. The Reflective Function Questionnaire (RFQ) measures the impairment of mentalization, its original version was developed by Fonagy and Ghinai (2008) (2008). During the adaptation of the Hungarian version (RFQ-H) (Szél & Szabó, 2020, 2023), a 15-item questionnaire was created, the items were organized into three scales: uncertain mentalization (5 items), excessive certainty (6 items), emotional awareness (4 items). The items are rated from 1 (completely disagree) to 6 (completely agree). The items of the emotional awareness subscale represents the recognition of the failure of mentalization (e.g., When I'm angry, I say things that I don't even know why I said them). The items of uncertain mentalization indicate lower-level but still active mentalization (e.g. I don't always know why I'm doing what I'm doing). The statements of the excessive certainty subscale include firm and inflexible ideas about the other's mental states (e.g. My intuitions are almost never wrong about people). There are no reverse-scaled items in the questionnaire. Higher score represents higher mentalization impairment. The reliability indicators of the questionnaire is excellent (Cronbach's α total = 0.83, subscales: uncertain mentalization: Cronbach- α = 0.77, excessive certainty: Cronbach- α = 0.87 emotional awareness: Cronbach- α = 0.82).

Multidimensional Social Support Questionnaire. The Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS) has evolved as one of the most extensively used social support outcome measure. It was originally developed in the United States (Zimet et al., 1990) and later translated into many languages, including Hungarian (Papp-Zipernovszky et al., 2017). The 10 item questionnaire can be classified into three scales: family (e.g. I can always count

on my family), friends (e.g. I can count on my friends when things go bad), and significant others (e.g. I have at least one important person in my environment, who I can count on when I need it). The items are rated from 1 (not at all true) to 5 (completely true). The questionnaire is evaluated by averaging the item numbers for each item. Higher score indicates higher level of perceived social support. The reliability indicators of the questionnaire are also adequate for this sample (family: Cronbach- α = 0.91; friends: Cronbach- α = 0.91; significant others: Cronbach- α = 0.89, reliability of the entire questionnaire: Cronbach- α = 0.89).

Time Perspective Questionnaire. The short version of Zimbardo's Time Perspective Questionnaire (Orosz et al., 2017) aims to explore individual's relation to the past, present, and future. The 17-item questionnaire distinguishes five time factors: the past negative dimension (4 statements, e.g.: "I have too many unpleasant memories that I don't like to think about.") the past positive dimension (3 statements, e.g.: "The old happy memories of good times."), the present hedonistic dimension (3 statements, e.g.: "I take risks so that my life does not become boring.") the present fatalistic dimension (3 statements, e.g.: "It is not really possible to plan for the future, because things change a lot."), and the future-oriented dimension (4 statements, e.g.: "I am able to resist temptations if I know I have to finish a job/task.") The items are rated from 1 (not typical at all) to 5 (very typical). The higher score on the subscale indicates the higher orientation of the specific future dimension. The reliability indicators of the questionnaire are also adequate for this sample (past negative: Cronbach- α = 0.86; past positive: Cronbach- α = 0.76; present hedonistic: Cronbach- α = 0.79, present fatalistic: Cronbach- α = 0.79, future orientation: Cronbach- α = 0.75, reliability of the entire questionnaire: Cronbach- α = 0.69).

Statistical Analysis

Data were analyzed using JASP 0.160.4 (JASP Team, 2022). First, descriptive statistics were computed for separate factors. Next, correlational relationships were tested between the study variables. Then cluster analysis was conducted involving the subscales of the Reflective Function Questionnaire and the Multidimensional Social Support Questionnaire. Before the cluster analysis, principal component analysis was performed to make sure that the involved variables could be grouped into latent dimensions. Finally, the characteristics

of the dimensions of time perspective was examined using the multivariate ANOVA method along the groups formed in the cluster analysis.

Results

Descriptive data for main study variables are reported in Table 1. The mean age for this sample was 21.66 ($SD = 2.57$), 28 percent of the sample was male and 72 percent female. As the convenience-collected sample was not balanced by gender, this aspect was not taken into account in the analysis. Twenty-four percent of the sample finished college or university with 0.61% having postgraduate degree. The rest of the sample finished elementary (6.54%) or secondary (high) school (69.41%).

Table 1. Descriptive data of the variables (N = 657).

	Mean	SD	Min.	Max.	Skewness	Kurtosis
Age	21.66	2.57	18	30		
MSSST						
family	15.73	4.37	4	20	-0.96	0.01
friends	13.08	2.68	3	15	-1.53	1.82
significant others	14.10	1.93	3	15	-2.47	5.93
RFQ						
uncertain mentalization	16.17	6.00	5	30	0.22	-0.64
excessive certainty	23.02	6.58	7	36	-0.13	-0.64
emotional awareness	12.31	5.43	4	24	0.30	-0.83
RFQ total	51.50	12.74	20	89	0.25	-0.17
ZTPI						
past negative	2.70	1.12	1	5	0.29	-0.99
past positive	2.54	0.76	0.75	3.75	-0.27	-0.73
present hedonistic	2.14	0.78	0.75	3.75	0.13	-0.75
present fatalistic	1.97	0.67	0.75	3.75	0.20	-0.45
future orientation	3.66	0.81	1	5	-0.43	-0.25

Time perspective

Descriptive statistics in Table 1 shows that the main mentalization impairment is *excessive certainty* followed by *uncertain mentalization* and *emotional awareness*. Looking at the characteristics of time perspective, the highest score was obtained in *future orientation* and the lowest value in *present fatalistic* time perspective.

Regarding the association of mentalization and time perspective first we hypothesized (H1) a relationship between mentalization impairment and time perspective. As skewness and kurtosis were higher than 2, normal distribution was not assumed. The assumed relationship was verified by correlation analysis shown in Table 2. According to the Spearman's correlation analysis *past negative* and *present fatalistic* time perspective are strongly related with *uncertain mentalization*. Regarding the other aspects of poor mentalization, *excessive certainty* and *emotional awareness* were weakly correlated with all dimensions of time perspective. The direction of the correlation was consistent with our preliminary expectations.

Table 2. Correlation analysis of the variables.

Variable	past negative	past positive	present hedonistic	present fatalistic	future orientation
uncertain mentalization	.45 ***	.04	.19 ***	.34 ***	-.22 ***
excessive certainty	.14 ***	.15 ***	.16 ***	.03	.14 ***
emotional awareness	.28 ***	.20 ***	.21 ***	.19 ***	-.12 **
RFQ total	.40 ***	.18 ***	.26 ***	.24 ***	-.08 *
family	-.45 ***	.32 ***	.01	-.11 **	.17 ***
friends	-.23 ***	.21 ***	.09 *	-.04	.13 **
significant others	-.12 **	.24 ***	.06	-.05	.14 ***

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Regarding perceived social support we assumed negative correlation with negative time perspective (H2) and we also hypothesized positive correlation between high level of perceived social support and positive time perspective (H3). The Spearman's correlation analysis verified our expectations. Taking into consideration moderate or stronger significant correlations, *perceived social support from the family* negatively correlates with *past negative* and positively correlates with *past positive* time perspective. Regarding *support from friends* or *significant others*, participants reported weak significant relationship with all dimensions of time perspective except *present fatalistic* attitude. The direction of the correlations was consistent with our preliminary expectations.

Pattern analysis of time perspective

In the absence of similar research, we formulated an exploratory question about the possibility of identifying typical subgroups of young adults involving the dimensions of mentalization and perceived social support (H4). We assumed that these groups significantly differ from each other on the basis of time perspective.

In order to examine the relational aspects of mentalization we performed cluster analysis involving the subscales of the Reflective Function Questionnaire and the Multidimensional Social Support Questionnaire. First we performed principal component analysis to make sure that the six variables could be grouped into latent dimensions. The principal component analysis determined two principal components (Table 3) which represent 61.7% of the variance of the original six variables. It can be observed that the first principal component explains 33.2% of the total variance while the second principal component explains 28.5%.

Table 3. Total variance explained by main components.

	Unrotated solution			Rotated solution		
	Eigen-value	Proportion var.	Cumulative	SumSq. Loadings	Proportion var.	Cumulative
Component 1	2.118	0.353	0.353	1.989	0.332	0.332
Component 2	1.581	0.264	0.617	1.710	0.285	0.617

The factor loadings obtained with Varimax rotation of the principal component analysis are presented in Table 4. In accordance with our preliminary ideas the first principal component is determined by the dimensions of perceived social support and the second principal component by the subscales of impaired mentalization.

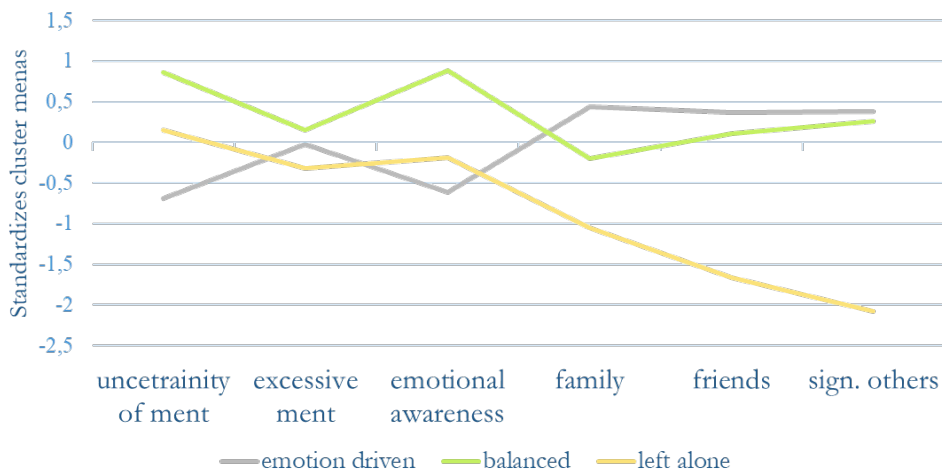
Table 4. Component loadings.

	PC1	PC2	Uniqueness
uncertain mentalization		0.877	0.182
excessive certainty		0.283	0.870
emotional awareness		0.879	0.227
family	0.685	-0.282	0.451
friends	0.833		0.305
significant others	0.853		0.265

Note. Applied rotation method is varimax.

The next step of our analysis was to determine the number of groups that could be created using the features of mentalization and social support. Non-hierarchical K-centered cluster analysis was used to determine the number of clusters. Center averages were determined with the Hartigan-Wong algorithm. The optimal number of clusters to be formed was three which was selected using the elbow method based on the BIC indicator. The visual presentation of the clusters is shown in Figure 1. The indicators supporting the model (AIC = 2405.9 6 BIC = 2486.710, Shilouette = 0.259 were adequate (Nerurkar et al., 2018), the explained variance was 39.7%.

Figure 1. Cluster analysis – groups.

The first cluster (*the emotionally driven*) had the highest values of impaired mentalization. This group could be characterized by the least effective mentalization expressed in the areas of uncertainty of mental states and emotional awareness. The level of perceived social support was lower than in

the second cluster but higher than in the third cluster. In the second cluster (*the balanced*) social support was perceived more strongly while reflective functions scores showed properly functioning mentalization skills. In the third cluster (*the left alone*) average mentalization scores were found and extremely low level of perceived social support.

The final step of pattern analysis was exploring time perspective characteristics of the clusters. Based on our results presented in Figure 2 and Table 5 there was a significant difference between the groups along the subscales of time perspective.

Figure 2. Characteristics of time perspective in the clusters.

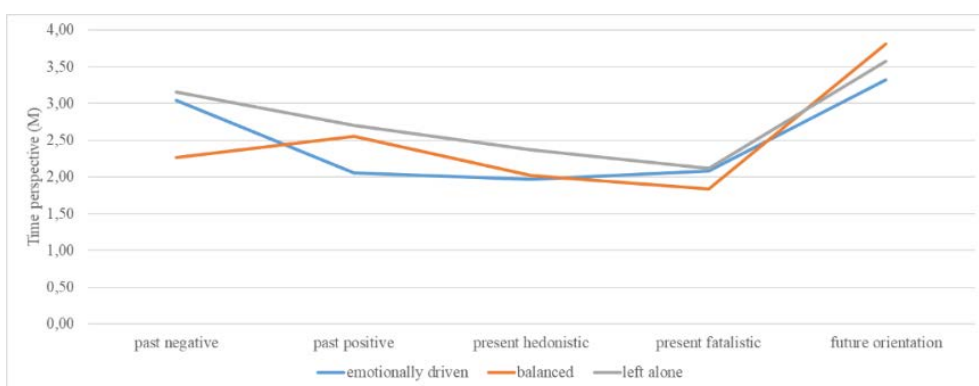

Table 5. Descriptives of time perspective in the clusters.

	the emotionally driven (N=88)		the balanced (N=326)		the left alone (N=242)	
	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD
past negative	3.04	1.15	2.27	0.97	3.16	1.09
past positive	2.06	0.69	2.55	0.75	2.70	0.72
present hedonistic	1.97	0.74	2.02	0.77	2.37	0.75
present fatalistic	2.08	0.72	1.84	0.65	2.12	0.64
future orientation	3.32	0.86	3.81	0.75	3.57	0.82

Note. The gray background represents the highest time perspective scores of the group

Examining the subscale means we can conclude that *future orientation* is the typical time perspective dimension in all the three groups (shown with grey background in Table 5) while *past negative* perspective has relatively high scores in *the emotionally driven* and *the left alone* group. Regarding *the balanced* they can be characterized by positive attitude to time with high values of *future orientation* and *past positive* perspective.

The final step of pattern analysis was the comparison of time perspective scores of the clusters. Multivariate ANOVA indicated significant difference between the groups (Table 6) in all the dimensions of time perspective. According to the post hoc tests with Tukey correction *the balanced group* showed significantly lower scores on negative time perspective dimensions like *past negative* and *present fatalistic* attitude and significantly higher degree of positive attitude toward time dimension with the highest value of *future orientation*. According to our findings the *emotionally driven* group had significantly lower scores than *the left alone group* regarding *past positive*, *present hedonistic* and *future orientation* time dimensions.

Table 6. Time perspective dimensions in the clusters.

MANOVA: Pillai Test					
Cases	df	Approx. F	TracePillai	Num df	p
(Intercept)	1	6126.883	0.979	5	< .001
groups	2	22.790	0.298	10	< .001
Residuals	653				
ANOVA tables					
Cases		df	F	p	η^2
past negative		2	56.866	< .001	0.148
past positive		2	24.850	< .001	0.071
present hedonistic		2	17.279	< .001	0.050
present fatalistic		2	14.339	< .001	0.042
future orientation		2	15.104	< .001	0.044
Post Hoc Tests					
Past negative		Mean Difference	SE	t	p_{tukey}
emotionally driven	balanced	0.772	0.124	6.203	< .001
	left alone	-0.119	0.129	-0.925	0.625
balanced	left alone	-0.891	0.088	-10.139	< .001
Past positive		Mean Difference	SE	t	p_{tukey}
emotionally driven	balanced	-0.495	0.088	-5.639	< .001
	left alone	-0.640	0.091	-7.035	< .001
balanced	left alone	-0.145	0.062	-2.338	0.051
present hedonistic		Mean Difference	SE	t	p_{tukey}
emotionally driven	balanced	-0.049	0.091	-0.540	0.852
	left alone	-0.397	0.094	-4.216	< .001
balanced	left alone	-0.348	0.064	-5.420	< .001
present fatalistic		Mean Difference	SE	t	p_{tukey}
emotionally driven	balanced	0.247	0.079	3.149	0.005
	left alone	-0.034	0.081	-0.422	0.906
balanced	left alone	-0.282	0.055	-5.078	< .001
future orientation		Mean Difference	SE	t	p_{tukey}
emotionally driven	balanced	-0.484	0.095	-5.090	< .001
	left alone	-0.248	0.099	-2.519	0.032
balanced	left alone	0.236	0.067	3.510	0.001

Note. P-value adjusted for comparing a family of 3

Discussion

The aim of our study was to examine the relationship between the ability to mentalize and the different types of time perspective regarding perceived social support. We aimed to explore meaningful dimensions of mentalization and perceived social support and identify typical subgroups of young adults. As there was no example of a similar study before, our research was fundamentally phenomenological.

Regarding mentalization our result suggested that the main mentalization impairment among young adults was *excessive certainty* followed by *uncertain mentalization* and *emotional awareness*. *Excessive certainty* refers to firm and inflexible ideas about the other's mental states, a kind of overconfidence in the capacity of making judgements about others. This can be explained by the fact that confidence and self-esteem are crucial factors of life satisfaction during the period of young adulthood (Cheung et al., 2015; Galambos et al., 2006; Szcześniak et al., 2021). Looking at the characteristics of time perspective, the highest score was obtained in *future orientation* and the lowest value in *present fatalistic* time perspective, our results resembled time perspective characteristics of other researches (Anagnostopoulos & Griva, 2012; Dwivedi & Rastogi, 2017).

In the absence of similar research, we formulated an exploratory question about the possibility of identifying typical subgroups of young adults involving the dimensions of mentalization and perceived social support. Our analysis identified three groups. The first cluster (*the emotionally driven*) had the highest values of impaired mentalization, expressed in the areas of uncertainty of mental states and emotional awareness. The level of perceived social support was lower than in the second cluster but higher than in the third cluster. In the second cluster (*the balanced*) social support was perceived more strongly while reflective functions scores showed properly functioning mentalization skills. In the third cluster (*the left alone*) average mentalization scores were found and extremely low level of perceived social support. We assumed that these groups significantly differed from each other on the basis of time perspective. *The balanced group* showed significantly lower scores on negative time perspective dimensions like *past negative* and *present fatalistic* attitude and significantly higher degree of positive attitude toward time dimension with the highest value of *future orientation*. According to our findings the *emotionally driven* group had significantly lower scores than the *left alone group* regarding *past positive*, *present hedonistic* and *future orientation* time dimensions.

Our findings could be linked well into the concept of time perspective, which is both a cognitive construct deriving from an individual's thinking, and a motivational construct influencing individual decisions and behavior (Mello

& Worrell, 2015). Theory suggests that sensitivity to mental states and the individual's positive representation of oneself as being able to deal with situations effectively can shape positive attitudes towards categories of present, past and future, while negative representations of relationships, increased distrust, a reduced sense of control may produce a hedonistic view or negative, resigned attitudes towards time and time-related events associated with impulsive behavior (Blomgren et al., 2016).

Based on the limitations of the study when evaluating the results it should be taken into account that although the sample size was acceptable from a statistical point of view the sample is not representative due to access-based sampling. The cross-sectional arrangement does not provide the opportunity to follow developmental changes so it may be worthwhile to repeat the examination in longitudinal arrangement as well. The participants were recruited from healthy young adults in this study which did not give us the opportunity to explore the relation of impaired mentalization and time perspective in the case of psychological disorders.

Finally it can be concluded that our research verified that perceived social support and mentalization skills influence the level of time perspective herewith we managed to verify our model that relational safety is one of the building blocks for successful mentalization.

References

1. Anagnostopoulos, F., & Griva, F. (2012). Exploring Time Perspective in Greek Young Adults: Validation of the Zimbardo Time Perspective Inventory and Relationships with Mental Health Indicators. *Social Indicators Research, 106*(1), 41–59. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9792-y>
2. Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist, 55*(5), 469–480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
3. Blomgren, A.-S., Svahn, K., Åström, E., & Rönnlund, M. (2016). Coping Strategies in Late Adolescence: Relationships to Parental Attachment and Time Perspective. *The Journal of Genetic Psychology, 177*(3), 85–96. <https://doi.org/10.1080/00221325.2016.1178101>
4. Borelli, J. L., Cohen, C., Pettit, C., Normandin, L., Target, M., Fonagy, P., & Ensink, K. (2019). Maternal and child sexual abuse history: An intergenerational exploration of children's adjustment and maternal trauma-reflective functioning. *Frontiers in Psychology, 10*, 1062.
5. Cheung, C.-K., Cheung, H. Y., & Hue, M.-T. (2015). Emotional Intelligence as a Basis for Self-Esteem in Young Adults. *The Journal of Psychology, 149*(1), 63–84. <https://doi.org/10.1080/00223980.2013.838540>
6. Dwivedi, A., & Rastogi, R. (2017). Proactive coping, time perspective and life satisfaction: A study on emerging adulthood. *Journal of Health Management, 19*(2), 264–274.
7. Fergusson, D. M., & Woodward, L. J. (2002). Mental health, educational, and social role outcomes of adolescents with depression. *Archives of General Psychiatry, 59*(3), 225–231.
8. Fonagy, P., & Ghinai, R. (2008). A self-report measure of mentalizing: Development and preliminary test of the reliability and validity of the Reflective Function Questionnaire (RFQ). *Unpublished Manuscript. London: University College.*
9. Galambos, N. L., Barker, E. T., & Krahn, H. J. (2006). Depression, self-esteem, and anger in emerging adulthood: Seven-year trajectories. *Developmental Psychology, 42*(2), 350.

10. Jenzer, T., Read, J. P., Naragon-Gainey, K., & Prince, M. A. (2019). Coping trajectories in emerging adulthood: The influence of temperament and gender. *Journal of Personality*, 87(3), 607–619.
11. Johnson, V. K., Gans, S. E., Kerr, S., & LaValle, W. (2010). Managing the transition to college: Family functioning, emotion coping, and adjustment in emerging adulthood. *Journal of College Student Development*, 51(6), 607–621.
12. Mello, Z. R., & Worrell, F. C. (2015). The Past, the Present, and the Future: A Conceptual Model of Time Perspective in Adolescence. In M. Stolarski, N. Fieulaine, & W. van Beek (Eds.), *Time Perspective Theory; Review, Research and Application* (pp. 115–129). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-07368-2_7
13. Nerurkar, P., Shirke, A., Chandane, M., & Bhirud, S. (2018). A Novel Heuristic for Evolutionary Clustering. *Procedia Computer Science*, 125, 780–789. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.12.100>
14. Orosz, G., Dombi, E., Tóth-Király, I., & Roland-Lévy, C. (2017). The less is more: The 17-item Zimbardo time perspective inventory. *Current Psychology*, 36(1), 39–47.
15. Papp-Zipernovszky, O., Kékesi, M. Z., & Jámbori, S. (2017). A Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Kérdőív magyar nyelvű validálása. *Mentálhigiéné És Pszichoszomatika*, 18(3), 230–262.
16. Salmela-Aro, K., Kiuru, N., & Nurmi, J.-E. (2008). The role of educational track in adolescents' school burnout: A longitudinal study. *British Journal of Educational Psychology*, 78(4), 663–689.
17. Szcześniak, M., Mazur, P., Rodzeń, W., & Szpunar, K. (2021). Influence of Life Satisfaction on Self-Esteem Among Young Adults: The Mediating Role of Self-Presentation. *Psychology Research and Behavior Management*, 14, 1473–1482. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S322788>
18. Szél, E., & Szabó, É. (2020). A serdülőkorú mentalizáció vizsgálata. *Alkalmazott Pszichológia*, 20(3), 55–76. <https://doi.org/10.17627/ALKPSZICH.2020.3.55>
19. Szél, E., & Szabó, É. (2023). A mentalizáció, a reziliencia és a problémaviselkedés kapcsolati beágyazottsága serdülőkorban: Vizsgálatok a Reflektív Funkció Kérdőív (RFQ-H) magyar változatával. *Magyar Pszichológiai Szemle*. <https://doi.org/10.1556/0016.2022.00040>

20. Zimet, G. D., Powell, S. S., Farley, G. K., Werkman, S., & Berkoff, K. A. (1990). Psychometric characteristics of the multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 55(3–4), 610–617.

Krisztus pokolraszállásában rejlő lehetőségek a nem keresztények számára

Harag Márton¹

¹PhD hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Doktori Iskola, Teológiai Program, ORCID iD: 0000-0001-8260-2184

INFO	ABSTRACT
<p>Harag Márton haragmarton@gmail.com</p> <hr/> <p>Keywords Christ's descent non-Christians salvation</p>	<p>Abstract This study examines the unique insights of Gavin D'Costa's theory of Christ's descent into hell. D'Costa set out to develop a theory that answers the question: How can non-Christians be saved? The basic pillars of his vision are the ideas of Francis A. Sullivan and Hans Urs von Balthasar, the critical-constructive reckoning with them, and their further thinking.</p>
<p>Kulcsszavak Krisztus pokolraszállása nem keresztények üdvösség</p>	<p>Absztrakt Ez a tanulmány Gavin D'Costa Krisztus pokolraszállásáról szóló elméletének egyedi meglátásait vizsgálja. D'Costa egy olyan elmélet kidolgozására vállalkozott, amely választ ad arra a kérdésre, miként üdvözülhetnek a nem keresztények? Elképzelésének alappilléreit Francis A. Sullivan és Hans Urs von Balthasar elképzelése, a velük való kritikus-konstruktív számvetés, illetve ezek továbbgondolása alkotja.</p>

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján jött létre.

Bevezetés

Krisztus pokolraszállásának valóságát a IV. századig egyetlen egyházatya sem kérdőjelezte meg, ugyanakkor a descensus tanítása veszített jelentőségéből a hozzá társult fenyegető asszociációk, az azokat elítélő reakciók, a helytelen teológiai megfogalmazások, az evangéliumok hallgatása, a rufinusi szókincsváltás, illetve a vele járó jelentésvesztés miatt (Biesbrouck 2012; Connell 2001). Gavin D'Costa ezt a kétségekkel terhelt tanítást használja fel, hogy vallásteológiai nézeteinek egy olyan keretet adjon, amelyben ki tudja fejteni javaslatait a nem keresztények üdvössége kapcsán. Írásában egy olyan befejezetlen, ökumenikus elmélet körvonalait rajzolja meg, amely összhangra törekszik az Egyház, különösen a II. Vatikáni zsinat tanításával, amely

hangsúlyozza Krisztus és az Egyház instrumentális szerepvállalását, illetve amely képes áthidalni a nem keresztények episztemológiai hiányosságát az istenismeret terén, hiszen a Szentháromság ismerete az üdvösség egyik feltétele. D’Costa az alvilág skolasztikus felosztását felhasználva Krisztus pokolraszállását négy lépésben taglalja, hogy a felmerült kérdéseket rendszerezve válaszolhassa meg. Mindeközben számot vet a korábbi, hagyományos nézetekkel és a kortárs útkeresésekkel. E tanulmány azonban elsődlegesen a descensus tanításának értelmezésére koncentrál, így külön nem foglalkozik D’Costa purgatóriumra és gyermekek limbuszára vonatkozó állításaival.

Elmélete

D’Costa (2009) megoldási javaslatának központjában Francis A. Sullivan (1992) elképzelése, és annak továbbfejlesztése áll. Sullivan gondolatainak kiindulópontját az a követelmény jelentette, hogy az Egyháznak valamilyen módon aktívan részt kell vennie Isten világgal való kiengesztelődésében. Hogyan érthető meg azonban ez az ok-okozati összefüggés, ha sokan úgy halnak meg, hogy nem ismerik az Egyházat, sem pedig Istent. Sullivan szerint választ az Egyház mindenki üdvösségért intézett imáiban kell keresni, különösképpen az Eukarisztia ünneplésében.

Sullivan gondolataiból kiindulva és az Eucharisziáról gondolkodva a következőképpen fejt ki D’Costa (2009) saját elképzelését. Az Eucharisztia Isten önátadó szeretetének egyszer és mindenkorra végbe vitt üdvösséges áldozata, amely azt jelenti, hogy *„a jelen idejű Eucharisztia valójában részt vesz a kereszt eseményében, egy múlt idejű eseményben, hogy a kereszt gyümölcseit az Egyházra alkalmazza (jövő időben)”* (D’Costa 2009, 183.). Ha pedig az Eucharisztia ebben az ontológiai és részvételi értelemben megvalósítja a kereszt eseményét, akkor ez a feltámadás és a pokolraszállás eseményével kapcsolatban sem lehet másként. Így tehát az Eucharisztia a keresztet, a pokolraszállást és a feltámadást lépteti életbe, mutatja be, hogy ennek az áldozatnak a gyümölcse mindenki számára elérhető legyen. D’Costa ehhez kapcsolódóan továbbá azt is javasolja, hogy a descensus ünneplése ne csak minden szentmisén történjen, hanem különösképpen a Szent Háromnap idején is, abban az ünnepélyes és sötét liturgikus pillanatban, amikor Jézus meghalt és a pokolba szállt. Mindezt arra alapozza, hogy az ekkor elmondott imák, különösen a nagypénteki könyörgések liturgikus korrelációban állnak az igazak limbuszával.

Elméletének megalapozása

Két feltételnek kell teljesülnie ahhoz, hogy elméletét megalapozza: szükséges egy (a Szenthagyományból megalapozható) analógia a Krisztus előtt és után élt nem keresztény igazak között, illetve szükséges az igazak limbuszának fennállása. Habár a pokolraszállás tanítása elsősorban a Krisztus előtt élt igazakkal kapcsolatban ad biztos választ, ez még nem zárja ki az érintettek körének bővíthetőségét. Főleg Alexandriai Szent Kelemenre támaszkodva azt mutatja meg, hogy a descensus értelmezési köre tartalmaz olyan elemeket, amelyek alkalmassá teszik, hogy analógia útján a nem keresztény igazak számára is megalapozza az üdvösség lehetőségét, Krisztus és az Egyház szükségszerűségének együttes állításával.

A Hermász pásztorát (IX, 16:5-7) alapul véve Kelemen a Sztrómateisz 6. könyvében Krisztus túlvilági prédikáló tevékenységét apostolai révén kiterjesztette a pogányokra is kifejezve ezzel azt, hogy Krisztus alászállásában jelen van az Egyház is, mint az üdvösség instrumentális oka. Kelemen továbbá feltételez egy második esélyt is, amely az üdvösség lehetőséget nyújtja azoknak a Krisztus előtt élőknek, akik már megkapták kellő büntetésüket. Mivel elképzelésében Isten büntetései üdvözítőek és fegyelmezőek, amelyek megtéréshez vezetnek, így esetükben nincs szükség teljes megtérésre, hiszen annak csirái már jelen voltak bennük. E gondolatok jelentősége abban áll, hogy általuk az igazak limbuszát egy olyan megoldásként is felfoghatjuk, mint ami meghaladja a halál utáni megtérés tilalmát, azáltal hogy benne nincs szükség (bizonyos értelemben) magára a megtérésre, hanem csak a személy életének és sorsának befejezésére (D'Costa 2009).

Ez az analógia azonban nem jöhetne létre, ha D'Costa (2009) nem válaszolna arra az ellenvetésre, mely szerint a descensus színterének, vagyis az igazak limbuszának Krisztus feltámadása után üresnek kell lennie. D'Costa cáfolatában Albertus Magnus szavait idézi, aki szerint az igazak limbusza továbbra is létezik, úgy mint fogalmi tér (*conceptual space*), azonban nincs ok arra, hogy bárki is belépjen oda, mivel Krisztus megnyitotta a mennybe vezető utat. Ugyanakkor fennáll egy (okot szolgáltató) lelkipásztori szükséglet, amelynek alapját az a több millió evangelizálatlan adja, akik Krisztus feltámadása után hunytak el. Így pedig D'Costa szerint szükséges az igazak limbuszának átmeneti valósága ahhoz, hogy a köztük lévő igazak számára az üdvösség lehetősége biztosított legyen.

Balthasar elképzelésével való számvetés

D’Costa figyelemreméltónak tartja Hans Urs von Balthasar nagyszombati teológiáját, de csak olyan mértékben, amennyiben a nem keresztények sorsával foglalkozik. Három alapkérdést fogalmaz meg, amelyek kritikai számvetésének vázát adják: Balthasar megoldása az ortodoxia határán belül vagy kívül van? Szakadást okoz-e az isteni életben? Valóban szükséges-e Krisztus alászállása a tényleges pokolba ahhoz, hogy elérjük az általa kínált gyümölcsöket?

Az első kérdés megválaszolásához, illetve az érvek ütköztetésének bevezetőjéül Alyssa Lyra Pitstick Krisztus pokolraszállásáról szóló átfogó munkájának négy, összefoglaló megállapítását idézi, mint az ortodoxia egy lehetséges zsinórmértékét: *„Először is Krisztus isteni személyével egyesült lelkében csak az atyák limbuszába szállt alá. Másodszor általánosságban véve az Ő hatalma és tekintélye az egész pokolban ismertté vált. Harmadszor ezzel valószínűsítette meg az alászállás két célját, amelyek » az igazak felszabadítása «azáltal, hogy rájuk ruházta a menny dicsőségét, és az, hogy» hirdesse az Ő hatalmát «.Végül az Ő alászállása dicsőséges volt, és Krisztus nem szenvedte el a pokol egyik lakhelyének megfelelő fájdalmat sem”*(PITSICK 2007, 342). Pitstick szerint mivel Balthasar elképzelése az első és a negyedik állítással összeegyeztethetetlen, a másodikat és harmadikat pedig drámai módon újraértelmezi, nem nevezhető szigorú értelemben római katolikus teológusnak (D’Costa 2009).

Pitstick véleményével szemben azonban Edward T. Oakes (2007) azt állítja, hogy Balthasar elképzelése legitim doktrinális lépcsőfoknak tekinthető. Állítását Newman bíborosna az ortodox tanfejlődés kritériumait meghatározó, hét tételes tesztjére alapozza. Ezek közül különösképpen a belső logika és a fejlődési következetesség szempontjából érvel amellett, hogy Balthasar egyszerre új és ortodox. Pitstick (2008) részéről nem maradt el a válasz. Érvelésében szintén Newman kritériumait használta fel, azonban az ellenkezőjét mutatta ki, mint Oakes. D’Costa (2009) csak egy példát emel ki Pitsticknek ebből a válaszából, amely azt világítja meg, hogy Balthasar a hagyományhoz képest olyat is tanít, ami szembe megy a korábban elfogadott tanítással: Míg a hagyomány szerint a megváltás végpontja, illetve csúcsa a kereszt, addig a descensus a megváltás gyümölcseinek alkalmazására vonatkozik. Ezzel szemben Balthasar (Pitstick olvasatában) a legfőbb drámai

intenzitás (*supreme dramatic intensity*) pillanatának a pokolraszállást tartja, így tehát azt is, hogy a megváltás a pokolban valósul meg.

A második kérdésre adott válaszában két olyan problémát emel ki, amelyekre veszélyforrásként utal. Nem állítja, hogy Balthasar koncepciója krisztológiai és szentháromságos szakadást idéz elő az isteni életben, hanem csak azt, hogy tendenciaként jelen van benne. Ennek oka az (D'Costa szerint), hogy Balthasarnak vannak olyan kijelentései, amelyek ezt a felmerülő benyomást helyreigazítani látszanak, ugyanakkor ezt a veszélyt minden kétséget kizáróan nem oszlatják el. Amikor Balthasar Krisztus elhagyatottságáról beszél, az az imént említett két ponton törést idéz elő. Ugyanis az elhagyatottságban Krisztus emberi lelke, úgy tűnik, hogy ontológiailag is elidegenedik isteni természetétől, így a Fiúnak vagy nincs isteni azonossága, vagy nincs kapcsolata az ember Jézussal. Ha pedig Krisztus valóban (ontológiailag) Istentől elhagyott, akkor lehetetlen legyőzni azt a hiányt, amit a pokol jelent, mivel ez a hiány (távolság) nagyobb Istennél (D'Costa 2009).

Balthasar Szentháromságról alkotott elképzelésének és a pokolraszállással való összeegyeztethetőségének megértése céljából D'Costa (2009) bevonja a fejtegetésébe David Lauber (2004) megállapításait, amelyek megrajzolják Balthasar gondolatainak elhelyezkedését egy elméleti koordináta rendszeren belül. E szerint Balthasar két álláspont között próbál egyensúlyozni. Az egyik végletet Jürgen Moltmann jelenti, akinek az álláspontja magában foglalja az immanens eredések és az üdvtörténeti küldések azonosításának veszélyét. A másik végletet Karl Barth képviseli, aki élesen elválasztja az isteni élet e két szegmensét, ez pedig azzal a kockázattal járhat, hogy a szenvedés eseményeinek nincs semmilyen hatása Isten belső életére. Ezekkel szemben Balthasar köztes álláspontja úgy tűnik az, hogy „*a Fiú és az Atya kapcsolata az immanens eredések szintjén mindig érintetlen marad, még azon a ponton is, ahol a kapcsolat az üdvtörténeti küldések szintjén teljesen megszakad*” (D'Costa 2009:209). D'Costa nem válaszolja meg Balthasar elképzelésével kapcsolatban felmerülő kérdéseket, hanem gondolatait átvezeti a harmadik kérdésre: Megéri egy olyan elképzelés mellett kiállni, amely bár kívánatos eredményekkel kecsegtet, de a fentebb említett problémák miatt súlyos kétségekkel terhelt?

D'Costa (2009) erre a kérdésre nemleges választ ad. Hiszen az ő megoldása anélkül, hogy ilyen problematikus spekulációkba bocsátkozna, lehetővé teszi, hogy a nem keresztények üdvösségének kérdése kapcsán csaknem teljes és

kielégítő válasz szülessen. Ez a zárófelütés nyitja meg D'Costa összegzését, amelyben nyolc indokot ismertet azzal kapcsolatban, hogy miért előnyös az általa felkínált megoldás.

D'Costa saját összegzése a pokolraszállás általa vázolt koncepciójáról

Mielőtt a nyolc indok kifejtésébe kezdene, D'Costa megjegyzi, hogy elméletében vannak hiányosságok. Ez azért fontos a számunkra, mert megmutatja miként tekint D'Costa (2009) a saját javaslatára. Ugyanakkor a kidolgozatlansága ellenére, nyolc előnyös szempontot tud felmutatni, amelyek szerinte előre mutatóak lehetnek a teológia számára. Elképzelése olyan aktuális és égető kérdésekkel foglalkozik, mint például azzal, hogyan érthető meg Krisztus és Egyház instrumentális és hatékony hozzájárulása abból az állításból kiindulva, hogy a jó és igaz emberek még az evangelizáció hiányában is üdvözülhetnek. Mind erre pedig egy olyan krisztológiai és ekkleziológiai választ javasol (1), amelynek újszerű elemei a keresztény hagyomány legitim következményeinek tekinthetőek (3). Javaslat nem csorbítja az Egyház üdvösségtörténeti jelentőségét azáltal, hogy a nem keresztény vallásoknak elégséges üdvösségközvetítő szerepet tulajdonítana (2). Helyesen láttatja a vallásokat, mint amelyek elegendő elem birtokában vannak, hogy részben megvalósítsák a preparatio evangelica feladatát (4), és lehetővé teszi, hogy a vallásokat egy összetett és dinamikus folyamatként tekintsük az üdvtörténetben (6), amelyeknek a céljai változatosak és szerteágazóak (5). Hatást gyakorol továbbá a missziós felfogásra is, hiszen felszabadítja a keresztényeket a nem keresztények üdvössége miatti aggodalomtól, és az ebből fakadó esetleges erőteljes és kritikus térítésre irányuló párbeszédetől (7). Végezetül azontúl, hogy egy ilyen megoldás képes integrálni a purgatóriumról, limbuszról szóló tanokat, képes megmutatni, hogy a keresztény eszkatológia és a descensus jó hír minden ember számára (8).

Összegzés

D'Costa elképzelésének, illetve vallásteológiájának értelmezési keretét elsődlegesen a II. Vatikáni Zsinat tanítása határozza meg. Az egyházi tanításhoz való hűségre való törekvése, illetve a nem keresztények sorsa iránt való érzékenysége alapjaiban áthatja gondolatait. Sullivan értelmezését felhasználva olyan megoldási javaslatot alkotott, amely hangsúlyozza mind Krisztus, mind az Egyház instrumentális szerepvállalását, amely képes áthidalni a nem keresztények episztemológiai hiányosságát, amely összhangba

hozható a gyermekek limbuszának és a purgatóriumnak a tanításával, illetve amely előremutató lehet a nem keresztények üdvösségének teológiai megalapozásához.

Az elmélet érdemei mellett azonban szükséges kitérni két pontra, amelyek alapjaiban megkérdőjelezzik D'Costa elképzelését. A problémát elsősorban elméletének megalapozhatósága, illetve a Balthasar descensus értelmezésével szembeni kritikája jelenti. Elégséges-e egy-két, a későbbiekben nem meghatározó szöveg tanúra való utalás ahhoz, hogy az elmélet a Hagymány legitim következményének számítsa? A limbusz létének állításához, az érintetti kör bővítéséhez, illetve a megtérés tilalmának meghaladásához mindez elég? Balthasar elképzelésének cáfolatában nem tudott döntő ellenérvet felmutatni, továbbá kritikátlanul hagyatkozott Pitstick érveire, így megkérdőjelezhetővé válik saját elméletének szükségessége. D'Costa érvelésével kapcsolatban két kiigazítással kell élnünk. Ugyanis Balthasar (2000; PUSKÁS 2012) szerint Jézus alászállása az alvilágba nem ad hozzá a megváltás művéhez, nem jelent újabb üdvözítói cselekedetet, illetve annak ellenére, hogy a félreértelmezés lehetősége fennáll szövegeiben, határozottan állítja, hogy az Istentől való elhagyatottságot Jézus szubjektív értelemben élte át a kereszten, de ez a tapasztalat nem jelentette a Fiú Jézus ontológiai értelemben vett elszakítottságát az Atyától. Mindezek ellenére D'Costa próbálkozásával felhívja a figyelmet arra, hogy a nem keresztények üdvösségének biztosítása még korántsem megoldott, szükség van további vizsgálódásra és elmélyülésre.

Felhasznált irodalom

1. Balthasar, Hans Urs von (2000): A három nap teológiája. Bp., Osiris, 140-158.; Puskás Attila (2012): Megismertük és hittük a szeretetet: Metszetek Hans Urs von Balthasar szeretetteológiájából. Bp., SZIT, 221-227.
2. Biesbrouck, Wouter (2013): Extra Ecclesiam nulla salus, sed extra mundum nulla damnatio, Reappropriating Christ's Descent into Hell for Theology of Religions, *Louvain Studies*, 2-3.: 107-132.; Connell, Martin F. (2001): Descensus Christi ad inferos: Christ's descent to the dead. *Theological Studies*, (2), 262-282.
3. D'Costa, Gavin (2009): Christianity and World Religions, *Disputed Questions in the Theology of Religions*. Wiley-Blackwell. 169-172, 180-183, 183-186, 178-179, 206, 208-211.
4. Lauber, David (2004): Barth on the Descent into Hell: God, Atonement and the Christian Life. Aldershot, Ashgate, 113-145.
5. Pitstick, Alyssa Lyra (2007): Light in Darkness: Hans Urs von Balthasar and the Catholic Doctrine of Christ's Descent into Hell. Grand Rapids, W. B. Eerdmans, 129-145, 342.
6. Sullivan, Francis A. (1992): *Salvation Outside the Church? Tracing the History of the Catholic Response*. New York, Paulist Press.
7. Oakes, E. T. (2007): The Internal Logic of Holy Saturday in the Theology of Hans Urs von Balthasar. *International Journal of Systematic Theology*, (2), 184-199.

A kánoni büntetőeljárás, mint az egyházi közjó védelme

Nagy Katalin¹

¹Kánonjogász doktoranda hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar Doktori Iskola Kánonjogi Program, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28., ORCID iD: 0000-0002-5864-3602

INFO

Nagy Katalin
katalinnagy.80@gmail.com

Keywords
canonical penal procedure
ecclesiastical common
good
salus animarum

ABSTRACT

Abstract

The main goal of the pastoral activity of the Catholic Church is to promote the ecclesiastical common good. This should also be served by the canonical penal law. The Book VI of the Code of Canon Law contains the norms by which the diocesan bishop can achieve the correction of the culprit, the restoration of justice and the recovery of the scandal. In my paper, I present in the language of canon law how the judgment of the subject subject to penal provisions developed thanks to the *Pascite Gregem Dei* reform. Furthermore, how can the leader at the head of the Christian communities ensure the *salus animarum* with pastoral love, the example of her life, advice, exhortation and, if necessary, punishment. Finally, how does the canonical penal procedure serve to protect the personal rights of the participants.

Kulcsszavak

kánoni büntetőeljárás
egyházi közjó
salus animarum

Absztrakt

A Katolikus Egyház lelkipásztori tevékenységének legfőbb célja az egyházi közjó előmozdítása, melyet a kánoni büntetőjognak is szolgálnia kell. Az Egyházi Törvénykönyv VI. könyve tartalmazza mindazon normákat, amelyek alkalmazásával a megyéspüspök el tudja érni a tettes megjavítását, az igazságosság helyreállítását, és a botrány helyrehozatalát. Tanulmányomban a kánonjog nyelvén bemutatom, miképpen alakult a büntetőjogi rendelkezéseknek alárendelt alany jelentéstartalma a *Pascite Gregem Dei* reformnak köszönhetően. Továbbá, hogyan tudja a krisztusi közösségek élén álló vezető lelkipásztori szeretettel, életének példájával, tanáccsal, buzdítással, és ha szükséges, büntetéssel biztosítani a *salus animarumot*. Végül, hogyan képes szolgálni a kánoni büntetőeljárás résztvevői személyiségi jogainak védelmét.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

Az Egyház életének boltozatát az irgalmasság oszlopa tartja. Ezért az egész lelkipásztori tevékenységét át kell hatnia a hívők felé forduló gyöngédségnek, egyetlen igehirdető szava és a világ felé közvetített tanúságtétele sem nélkülözheti az irgalmasságot. Újra elérkezett az idő az Egyház számára, hogy vállalja a megbocsátás örömeinek hirdetését. Ez azonban nem jelenti az igazságosság leértékelését, mert aki vétkezik, annak számítania kell a büntetésre, azonban Isten az igazságosságot az igazi igazságosság alapjába, vagyis a szeretet eseményébe burkolja (Ferenc pápa 2015:14-28).

Ezen meggyőződés szelleme is erősen sarkallta az 1983-as Kánonjogi Kódex VI. könyvének reformját, amelynek eredményeképpen az 1311. kánon új 2. §-ának rendelkezése kimondja, „Aki az egyház élén áll, köteles annak közössége és az egyes krisztushívők javát védelmezni és előmozdítani lelkipásztori szeretettel, életének példájával, tanáccsal, buzdítással és ha szükséges, büntetések kiszabásával vagy kinyilvánításával is...” Megjegyzendő, hogy már az 1917-es Kánonjogi Kódex 2214. kánonjának 2. §-a is, a Trentói Zsinat szemléletmódját tükrözve a büntetést megelőző fegyelmi intézkedések alkalmazásával kapcsolatosan, a kánoni jogrendszer eszközeinek egész sorát bocsátotta a mindenkor felelős előjárók rendelkezésére, hogy segítségükkel az eltévelygők visszatérhessenek az élet útjára. Az 1983-as Kódex régi 1311. kánonja azonban ezt az intelmet nem tartalmazta, hanem az 1341. kánon fogalmazta meg a büntetések alkalmazásával kapcsolatos azon alapelveket, melyek már a tettes megjavításának, az igazságosság helyreállításának és a botrány helyrehozatalának elérését célozták.

A kánoni büntetőjog betartása ugyanis Isten egész népére nézve kötelező, de a helyes alkalmazásáért kifejezetten a püspökök és az egyes közösségek előjárói a felelősek. A rájuk bízott pásztori küldetéstől nem választható el az a feladat, amely a szeretet konkrét és alapvető követelményeként teljesítendő az Egyház, a keresztény közösség és a büntetendő cselekmények által károsult személyek irányában. A szeretet tehát megköveteli, hogy az Egyház lelkipásztorai indokolt esetben a büntetés-végrehajtáshoz folyamodjanak. A kánoni szankcióknak ugyanakkor jóvátételi és üdvözítő céljuk is van, és ezek elsősorban a hívek javára irányulnak. Ebben az értelemben pozitív eszközt jelentenek az igazságosság újjáépítéséhez a hívők közösségében (Ferenc pápa 2021).

A krisztushívők javának védelme (lelkipásztori szeretet és büntetések)

Az üdvösség látható jeleként és eszközként az Egyház valódi értelemben vett joggal rendelkezik, amellyel a teljes ember legvégső javát, vagyis lelkének üdvösségét kívánja szolgálni (Erdő 1995). Ennek értelmében a bűnnek, mint legnagyobb akadálnak az elhárítása az Egyház egész jogrendjének célja, melynek elérése érdekében igénybe veszi a számára rendelkezésre álló eszközöket. Alapvetően pedig az egyházi hatóság joga és feladata, hogy a nagyobb jó érdekében bizonyos körülmények között úgy védelmezze a krisztushívők javát, hogy azok gyakorlását irányítsa, de szükség esetén korlátozza is. Helyes értelmezésben ez természetesen sajátos jogaira vonatkoztatható és mindenkor a közérdekre való tekintettel (Artner 2010). Emellett kiemelendő magának a megyéspüspöknek a 392. kánonban foglalt azon kötelezettsége, hogy az egyházi törvények megtartásának sürgetésével előmozdítsa az egyetemes egységet, valamint ügyeljen arra, hogy az egyházi fegyelembe ne férközzenek visszaélések, különösen az ige szolgálatát, a szentségek és a szentelmények kiszolgáltatását, valamint Isten és a szentek kultikus tiszteletét és a vagyonkezelést illetően. Továbbá fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy egyes kánoni normák az Egyház hitelvéit érintő és saját joga szintjén súlyos megítélés alá eső legsúlyosabban büntetendő cselekedetek esetén a leghigorúbb *nefas est* tiltással figyelmeztetnek, valamint ezen cselekedeteket büntetni is rendelik. Így biztosítva az Isten népének közösségében való helyes együttélést (Artner 2008).

Mindezeket túl már a törvények megalkotásakor figyelembe kell venni azt az elvet, hogy lényegét tekintve minden kánonjogi normának meg kell egyeznie az isteni törvény által létrehozott normákkal, amelyek az Egyház rendjének valódi alkotmányát képezik (Pellegrino 2004). Ennek megfelelően a püspöknek a rábízott hívek lelkipásztori kormányzását illetően úgy kell élnie bírói hatalmával, hogy az egyedi esetnek megfelelő igazságszolgáltatást mindenkor a lelkek üdvösségének vonatkozásában mérlegelje. Hiszen az Egyháznak a kánoni jogszabályok végrehajtását alapvetően olyan szent szolgálattévőkre kell bíznia, akik megfelelő képességeik kifejlesztésével képesek megragadni a hívek üdvösségre való szükségleteit, sajátosságait, és mérlegelési jogkörükön belül óvatosan, szeretettel vezetik őket a mennyek országába. Így biztosítva az intézményes célt a törvény eszközeivel, valamint minden rendelkezésre álló eszköz használatával, melynek elérésében végső soron az egész krisztusi közösség részt vesz (Arrieta 2000).

Amikor azonban a kánonjogban büntetőjogról beszélünk, nem a világi jogrendekből megismert értelmükben kell gondolni a büntetendő cselekedetekre és a büntetésekre. Ugyanis a kánonjog valódi ereje nem pusztán a büntetésekből származik, még akkor sem, ha ezek a hívő ember számára valóban súlyos következményekkel járnak (Szuromi 2013). A tettes megjavítása, a károk helyrehozatala, valamint a botrány és a megromlott igazságosság helyreállítása érdekében nem a szigorú értelemben vett büntető intézkedés az elsődlegesen, és egyedüli módon alkalmazott megoldás (Artner 2013). E hozzáállás fejeződik ki az új VI. könyv 1311. kánonja újonnan beillesztett 2. §-ának rendelkezésében, amely szerint a püspököknek, akiket Isten népe egy részének vezetésére állítottak, olyan életvitelt kell tanúsítaniuk, hogy Krisztus tükörképei legyenek. Lelki atyaságuk ajándékának közösségük számára a pasztorális szeretetben kell megnyilvánulnia minden hívő, de elsősorban papjaik irányában, hiszen csak így segíthetik azokat főképpen, akik szolgálatuk során valamilyen válsághelyzetbe kerültek. Emellett mind az egyének, mind a hívők közösségének javát kötelesek életüknek példájával, lelkipásztori szeretettel, tanáccsal és buzdítással is előmozdítani. Szükség esetén azonban helyesen, és késlekedés nélkül kell alkalmazniuk a büntetőjogi előírásokat az 1341. kánon rendelkezésének értelmében, miszerint az ordináriusnak büntetések kimondására vagy kinyilvánítására irányuló bírói vagy közigazgatási eljárást kell indítania, ha megállapította, hogy sem lelkipásztori gondoskodás, főként testvéri feddés útján, sem figyelmeztetéssel, sem dorgálással nem lehet eléggé az igazságosságot helyreállítani, a tettet megjavítani, illetve a botrányt helyrehozni (Ghirlanda 2021).

Figyelmeztetésben részesítheti tehát az ordinárius azt, aki büntetendő cselekmény elkövetésének közeli veszélyében forog, vagy aki ellen egy előzetesen lefolytatott vizsgálat alapján fennáll a gyanú, hogy büntetendő cselekményt követett el. A figyelmeztetés három fajtája közül a felebaráti vagy testvéri figyelmeztetés a szelídebb forma, mely természete szerint szóban történik. Az atyai vagy püspöki figyelmeztetés szigorúbb, az előjáró tekintélyével int. Viszont az úgynevezett *monitio canonica* azaz a kánoni figyelmeztetés már az előjáró hivatalos cselekménye, kánoni következményekkel jár, és érvényességi feltétele az ún. gyógyító büntetés kiszabásának (Artner 2005). A dorgálás azon krisztushívővel szemben alkalmazható, akinek a viselkedéséből botrány vagy súlyos rendzavarás támadt. Emellett mind a figyelmeztetésnek, mind a dorgálásnak mindig kell, hogy írásos nyoma maradjon valamilyen okiratban, továbbá, bár érvényességi

feltételként a Kódex egy figyelmeztetést ír elő, ha valakit eredménytelenül többször megintettek, annak számára már büntető parancsban kell rögzíteni a kerülendő, illetve előírt magatartást. A büntetés alkalmazása mellett, illetve a visszaesés veszélyében, a felügyelet (*vigilantia*) jogintézménye is újra bevezetésre került az 1339. kánon 5. §-a rendelkezésének értelmében, amelyet egyedi határozat útján kell kiszabni. Végezetül az ordinárius vezeklést is kiróhat akár önmagában, akár az előzőekben tárgyalt büntető óvintézkedések, akár a valódi büntetések kiegészítésére, illetve azok helyettesítésére az 1340. kánon 3. §-a szerint.

Maga a büntetés szó a szankció kifejezéshez kapcsolódik és etimológiája szempontjából a latin *sancio* igéből származik. Jelentése szerint egyfelől rendezésre, megerősítésre, illetve általános értelemben valaminek a teljességre juttatására utal. Másfelől pedig tiltást jelez a további romlás elkerülése érdekében. A kánoni büntetések tehát a szankciók csoportjába tartoznak és nemcsak az egyházi közjó védelmét szolgálják, hanem megteremtik a feltételeket az Egyház belső felépítésének és működésének biztosításához (Astigueta 2012). Ténylegesen valamiféle jótól való megfosztásban nyilvánulnak meg, melyekkel az Egyház rendelkezni tud, de nem a szenvedés növelését célozzák, hanem az ember tudatának formálását, és segítségükkel a bűnös újra igazzá válhat. Valódi kánoni büntetések kategóriában gyógyító büntetéseket (*censura*) és jóvátévő büntetéseket (*poena expiatoria*) különböztetünk meg, amelyek közül az első a tettes megjavítását, a második pedig az igazságosság helyreállítását, és a károk helyrehozatalát szolgálja.

A rendelkezéseknek alávetett alany

Az Egyház kényszerítő hatalmának alávetett alany meghatározását a Kánonjogi Kódex új VI. könyve 1311. kánonjának 1. §-a rögzíti. Mely személy, érvényes vízkereszttség révén a krisztusi közösség tagja, mely közösségnek célja a *salus animarum*, vagyis a lelkek üdvössége. Egyrészt az egyén lelkének üdvössége, aki jelen esetben valamilyen büntetendő cselekmény feltételezett elkövetője, másrészt természetesen az egész közösségre is vonatkozik. Így az egyén által elkövetett büntetendő cselekedet képes megakadályozni az üdvösség elérését mind maga az elkövető, mind közössége számára. Ebben az értelemben a büntett azt a pillanatot foglalja magában, amikor a bűnös ember eltévedt az Egyházban a *salus animarum* felé vezető úton, megsebezve ezzel a Teremtő által megálmodott ember és közösség modelljét. Ez a seb, mint betegség tehát a konkrét személyben, a

krisztushívő elkövetőben fakad, aki Isten képmása, és megsebzett ugyan a bűn által, de mégis a megváltottak közösségének tagja (Astigueta 2010: 286-287). Az 1917-es Kánonjogi Kódex 2214. kánonjának 1. §-ában ezeket az alanyokat elkövetőknek (*delinquentes*) nevezi, akiket az Egyháznak született és saját joga, minden emberi tekintélytől függetlenül, lelki és időbeli büntetésekkel kényszeríteni.

Az 1983-as Egyházi Törvénykönyv kiadását megelőző kódexrevíziós munkálatok során azonban a kényszerítő rendelkezéseknek alávetett személyekről szóló kánon jelentősen átalakult. A norma fejlődése során a büntető rendelkezéseknek alávetett alany megnevezésében megfigyelhető volt néhány alig szembeötlő, mégis jelentős változás. Az eredeti Szankciókról szóló 1. kánon 1. §-a őket csupán krisztushívőknek (*christifideles*) nevezte, akiket az Egyháznak született és saját joga büntető rendelkezésekkel kényszeríteni, ha törvényt vagy parancsot sértettek, illetve viselkedésükkel botrányt okoztak. Az 1980-as Kódextervezet 1263. kánonja már szorosabb összefüggésbe hozta a büntetendő cselekedeteket a vélt vagy valós elkövetőkkel, és a személyeket elkövető krisztushívőknek (*christifideles delinquentes*) titulálta, és ugyanez a jelenség figyelhető meg az 1982-es Séma 1311. kánonjában, valamint az 1983-as Kánonjogi Kódex 1311. kánonjában is (Peters 2005: 1135).

A VI. Könyvet illető legújabb reformnak köszönhetően, melynek eredményeképpen a *Pascite Gregem Dei* apostoli konstitúcióval került kihirdetésre 2021. május 23-án, újabb nagyon finom, szintén lényegi átalakulás történt az alárendelt személyek elnevezésében, ami a keresztény antropológia egyik alapelve bevezetésének tekinthető. Az új VI. könyv 1311. kánonjának 1. §-a szerint ugyanis az Egyháznak a krisztushívőket (*christifideles*) van született és saját joga büntetendő rendelkezésekkel fenytetni. Pontosabban pedig azokat a krisztushívőket, akik büntetendő cselekedeteket követtek el (*qui delicta comisserint*). Megválaszolva ezzel azt a kérdést, hogy mi az embernek az az önazonossága, melyet a Kódex szem előtt tart, ami pedig nem más, mint a krisztushívő fogalma. Hiszen az Egyház hagyományosan a bűn, és nem a bűnös elítélését különbözteti meg. A kánoni büntetőjognak tehát először is az Isten képére és hasonlatosságára teremtett embert kell figyelembe vennie. Azt, aki a választás szabad lehetőségét kapta, de vétkezett, amikor elfordulva Istentől, megtagadta a Tőle való függését. Isten azonban ezután sem feledkezett meg a teremtményéről, felajánlva neki, hogy a Krisztus általi

megváltásban visszanyerje eredeti jóságának tudatát, amelyet semmilyen bűn vagy büntett nem törölhet el.

Bűnözőről vagy elkövetőről beszélni a fentiek értelmében tehát azt jelenti, hogy a személyt egy címkével kategorizáljuk, ami a megváltás tagadásának tűnik. Ellenben a krisztushívő megerősítése, aki elkövette a büntetendő cselekedetet, azt látszik jelezni, hogy a bűncselekmény és a személy nem azonos. Így tulajdonképpen a krisztushívő eredeti jóságának megerősítése történik meg, aki bár elkövette a büntetendő cselekedetet, mégsem veszíti el az üdvösség lehetőségét. S ez a kánoni büntetőjog alkalmazásának helyes megközelítése (Astigueta 2021).

A kánoni büntetőeljárás szereplőinek védelme az eljárás során

Amikor a Krisztus által megalapított egyházi közösség egy tagja büntetendő cselekedetet követ el, akkor valójában maga az Egyház szenved el a sérelmet. Ezért tehát az egész egyházi közösségnek joga és kötelezettsége egyaránt, hogy minden eszközzel helyreállítsa a megromlott rendet. Végső esetben ez büntetőeljárás lefolytatásával lehetséges, azonban a büntetés nem lehet mechanikusan alkalmazott, sem pedig öncélú. Ugyanis az eljárás által meg kell találni a közösség java és a vádlott jogai közötti helyes egyensúlyt. Megjegyzendő, hogy mértékadó kánonjogászok véleménye szerint a büntető peres eljárás útja adja az igazságosság és a méltányosság nagyobb garanciáját, jobban biztosítva a védekezéshez való jogot. A bizonyítékok összegyűjtésével nagyobb erkölcsi bizonyosság keletkezik a bűncselekmény létezéséről, amellyel pontosabban megmutatható a makacság foka, a vádlott helyzete és körülményei. Végezetül segítségével igazságosabb büntetés szabható ki (Hársfai 2006: 284-285). Természetesen a büntetőeljárásban főleg a részvét és a felelősség szempontjainak kell dominálnia, tehát a kánoni méltányosságnak (*aequitas canonica*), amely az igazságosság és szeretet közötti etikai-jogi el, s melynek fő értéke, hogy az életviszonyok jelentős változása folytán megmerevedett jogot emberibbé és alkalmazhatóbbá teszi (Lábady 2018:110).

Amikor a kánoni büntetések kimondásának folyamatáról beszélünk, akkor ez alatt tágabb megfogalmazásban a peres eljárást kell értenünk. Ami bírói hatalommal rendelkező illetékes egyházi bíróság előtt, a törvényes előírások szerint lefolytatott jogvitát jelent, és amennyiben büntetés kiszabása vagy utólagos kinyilvánítása a cél, akkor büntető peres eljárásról van szó (Erdő 2014). Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy külön büntető perrendtartás nem létezik. Valójában amikor a kormányzati hatalmat a külső fórumon e formában

gyakorolják, akkor is a rendes peres eljárásról beszélünk, de speciális eljárási normák alkalmazásával.

Az a törvényesen kijelölt személy, aki megállapítja, hogy a vizsgálat tárgyát képező valamely cselekmény valóban megvalósította-e a törvényben leírt bűncselekményre vonatkozó tényállást, a bíró (*iudex*). Akinek büntető ügyekben, illetve a lelkek üdvét érintő ügyekben hivatalból is kötelező eljárnia. Ugyancsak elengedhetetlen az ügyész (*promotor iustitiae*) jelenléte is ezen esetekben, hiszen ő az, akinek a közérdeket hivatalból védelmezve, az ordinárius kötelezése alapján élnie kell a bűnvádi keresettel. Tehát köteles benyújtani a vádiratot a bírónak, valamint elé tárni a bizonyítékokat. Büntető ügyekben emellett a félnek ügyvédet (*advocatus*) is meg kell neveznie, vagy bírói kirendelése után válik feladatává az ügyvédnek, hogy az általa képviselt személyt tanácsaival segítse és a védelmét előadja (Hársfai 2006).

Ahhoz azonban, hogy az ordinárius peres vagy közigazgatási eljárást indítson a büntetés kiszabására vagy kinyilvánítására, legalább valószínű tudomást kell szereznie egy büntetendő cselekményről, s óvatosan ki kell vizsgálnia a tényeket, a körülményeket és a beszámíthatóságot. Ezen eljárást nevezzük előzetes vizsgálatnak, amely valójában nem a tényleges adminisztratív vagy bírói eljárás része, hanem egy olyan jogi lépés, amelyet az ordináriusnak alkalmaznia kell a büntetés kimondására vagy kinyilvánítására szolgáló eljárás előtt. Célja, hogy összegyűjtse azokat az elemeket, amelyek alapján eldönthető, hogy milyen intézkedés legyen a következő. Tehát nem a gyanúsított megvádolásáról van szó, hanem csupán annak megállapításáról, hogy megvan-e a jogalap a büntető eljárás megindításához. Természetesen beismerés vagy tettenérés esetén nincsen rá szükség, azonban az is tény, hogy senki sem kötelezhető bűnösségének elismerésére, valamint önmaga ellen terhelő bizonyítékok benyújtására (Artner 2013). Az előzetes vizsgálat végzője (*investigator*) számára minden törvényes eszköz felhasználható az igazság kiderítésére, amit a kánonjog vagy az állami jog lehetővé tesz. Hangsúlyozandó, hogy döntéshozatali jogkörrel nem rendelkezik, csupán összegyűjti az adatokat az esetleges beszámíthatóságot, a cselekedet veszélyességét és a közösséget ért kárt érintően. Személyével kapcsolatosan pedig ki kell emelnünk, hogy a későbbi perben nem töltheti be érvényesen a bíró szerepét, mert ez az ítélet orvosolhatatlan semmisségéhez vezetne (Montini 2014:629-630). Végül, ami az előzetes vizsgálat időtartamát illeti, az eljárást a lehető legrövidebb idő alatt célszerű elvégezni, és a döntésről határozatban kell rendelkezni az indokok felsorolásával. A keletkezett iratok

titkos levéltárban való megőrzése pedig azért elengedhetetlenül fontos, hogy bizonyítani lehessen később, az Egyház az érintett ügyben megtette a szükséges hivatalos lépéseket.

Az ordinárius az előzetes vizsgálat lezárását követően az igazság kiderítését célzón ezután kétféle döntést hozhat. Egyrészt eljárhat az ügyben peren kívüli határozattal, biztosítva a vádlott felé a vád és a bizonyítékok közlését. Másrészt büntető peres eljárást indíthat, amely esetén a vádlottat megilleti az utolsó szó joga, vagy a fellebbezés lehetősége. Emellett, ha az ügyész a per bármelyik fókán eláll a pertől, akkor az érvényességhez az is szükséges, hogy azt a vádlott elfogadja. Valamint, ha ugyancsak a büntetőper bármelyik fókán és bármely szakaszában nyilvánvalóvá válik, hogy a vádlott nem követte el a büntetendő cselekményt, a bírónak ezt ítéletben ki kell nyilvánítania, és a vádlottat fel kell mentenie (Artnér 2013). Továbbá, ha bármely személy, akit az eljárás során a bíróság kihallgat, ismeretlen nyelven beszél, akkor számára tolmácsot kell alkalmazni, valahányszor pedig a bírósági iratokban valamely érintett aláírása szükséges, de ő azt nem tudja vagy nem akarja megtenni, akkor a bírónak és a jegyzőnek tanúsítania kell, hogy az okirat felolvasása megtörtént az illető számára, és mindezek tényét be kell jegyezni magába a dokumentumba. Emellett a botrányok megelőzése céljából, a tanúk szabadságának védelmére, illetve az igazságszolgáltatás menetének biztosítására az ordinárius az ügyész meghallgatása és a vádlott megidézése után az eljárás bármely pontján eltilthatja az érintettet a szent szolgálattól, valamely egyházi hivataltól vagy feladattól, előírhatja vagy tilthatja számára egy bizonyos helyen vagy területen való tartózkodást, illetve megtilthatja azt is, hogy az eucharishtiában nyilvánosan részesüljön (Hársfai 2006).

A vádlott jogainak garanciái mellett nem szabad azonban megfeledeznünk arról, hogy a büntetőeljárásnak rajta kívül más szereplői is vannak, akiknek védelméről szintén gondoskodni kell. Ennek fontosságát hangsúlyozva ezért elengedhetetlen, hogy a következőkben kitérjünk annak a két dokumentumnak a rendelkezéseire, amelyeket Ferenc pápa 2019. december 17-én tett közzé éppen a szexuális visszaélésekkel kapcsolatos büntetendő cselekményekre, illetve az ezekhez kapcsolódó eljárásokra vonatkozóan. Ezek révén többek között részben eltörölte a pápai titoktartás jogintézményét a kiskorúak és a kiszolgáltatott személyek ellen elkövetett szexuális visszaélések ügyeiben. Ugyanakkor sürgette a megyéspüspököket a világi hatóságok munkájával való együttműködésre, valamint az eljárás résztvevői védelmének fokozott biztosítására.

Mindezekén túl a 2019. június 1-jén hatályba lépett MP *Vos estis lux mundi* előírásai szerint a fent említett büntetendő cselekményről való értesülés feljelentési kötelezettséget von magával, és ennek tartalmára a bejelentést megtevő tanúknak vagy sértetteknek semmiféle hallgatási kötelezettséget elrendelni nem szabad. Ugyanakkor biztosítani kell az érintetteknek a Kánonjogi Kódex által is előírt biztonságát, sértetlenségét és az ügy bizalmas jellegét, hogy megoldott legyen minden személy jóhírnevének védelme. Ügyelve azonban arra, hogy ez ne akadályozza sem az egyházi, sem pedig az állami törvények előírásainak végrehajtását. Ezen felül pedig az egyházi hatóságoknak fel kell ajánlaniuk minden támogatást a sértettek és családtagjaik számára, legyen az akár nyitottság, meghallgatás, kísérés, vagy speciális lelki, orvosi esetleg terápiás pszichológiai segítség (Artner 2020:27-28).

A kánoni büntetőeljárás védelmének jogintézményei

A törvények méltányosság szerinti alkalmazása az eljárás során a bíró részéről mindenkor mélyreható mérlegelést igényel. Ez pedig olyan jogintézmény, ami figyelembe veszi mind a természetjogot, mind a tételes jog szellemét egyaránt. Hiszen az egyházi bírászkodás nem csupán társadalmi értelemben szolgáltat igazságot, hanem egy teológiai dimenziójú valóságot is létrehoz (Erdő 2021: 228-229). A kánoni ítélet tehát abban tér el az államtól, hogy a törvény olvasata egy magasabb igazságosság fényében történik meg.

A bíróság a tárgyalási szabályokhoz hűségesen, állandó mérlegelési mozgástérrel, óvatosan jár el, garantálva a védekezéshez való jogot a felek számára egy tisztességes eljárás keretei között. E tárgyaláson való részvétel feltételezi a világos és teljes körű tájékoztatás és meghallgatás lehetőségét, illetve azt, hogy az eljárási szabályoknak megfelelően írásban, és a teljesség igényével rögzítik a vallomásokat. Természetesen a védelem jogának dimenzióit a feleknek is tiszteletben kell tartaniuk, ugyanis a jóhírnévvel és a másik személy intimitásával sohasem szabad visszaélni. Ugyanakkor az előzetes vizsgálat során érzékelhető egy apró ellentmondás a gyanúsított jóhírnevével kapcsolatosan, ugyanis, mivel ez még technikailag nem a büntetőeljárás, így nem merül fel a védelemhez való jog, és a nyomozás a gyanúsított idézése nélkül is lefolytatható. Ám a vizsgáló a bűnösségre utaló nyomokat keres, és ez annak szükségességét motiválja, hogy a vádlott védelemben részesüljön. Így felszólítása tényállásának előadására azt jelzi, hogy az ordinárius nemcsak a törvény betű szerinti előírását akarja követni, hanem el is kíván jutni a valódi igazsághoz (Astigueta 2020).

Annak bizonyítására pedig, hogy a bíró ezen igazság megismerésére a törvény által rendelkezésére bocsátott összes eszközt felhasználta, az ítélet indokolása szolgál. Hiszen ezen keresztül mutatja be azt az utat, amelyen haladva az ügy megértéséhez eljutott. Tulajdonképpen ez erkölcsi bizonyosságának és az Egyház közjavát illető felelősségének a kifejeződése. Az ítélet *in iure* részében a bíró először deklarálja a jogot, ami valójában az igazság első megerősítése, érvelés a törvényekre és tényekre való tekintettel, valamint utalás a lelkek üdvösségére, amellyel az összes pozitív törvény megerősítése történik. Az *in facto* rész a bizonyítékok fontosságának hierarchiáját tükrözve megmutatja, hogy az egyes bizonyítékok hogyan befolyásolták a bírót az erkölcsi bizonyosságra való eljutásban. A büntetőjog területén e rész az ítélet szíve. Ebben kell megállapítani a vádlott és a konkrét tényállás közötti ok-okozati összefüggéseket (Astigueta 2019).

Az eljárás védelmét szolgáló további jogintézmények közül a titoktartási kötelezettségnek nemcsak az Egyház belső jogrendjében, de az állami jogrendekben is igen nagy jelentősége van. Például a gyónás szentségét isteni jogon védi a titoktartás kötelezettsége, a tételes isteni jog, a természetjog, valamint a tételes egyházi jog is. Az állami jogrendekben ugyanakkor a szakmai titoktartás intézményébe sorolják a klerikusoknak a szolgálatuk végzése során birtokukba kerülő információk bizalmas kezelésének a kötelezettségét. E titoktartás célja pedig a társadalom megfelelő működésének biztosítása, továbbá a közjó és közérdek védelme (Kuminetz 2008).

A titoktartás kifejezés kapcsán az 1983-as Kánonjogi Kódex kezdett először utalni a megvédendő értékek jelentéstartalomra, mert egyes korábbi fogalmak használata esetében negatív értelemmel rendelkezett a titok szó. A modernebb szakkifejezések viszont már azokra az értékekre hívták fel a figyelmet, amelyeket óvni szükséges. Emellett a titoktartás felelőssége származhat az információ tartalmából is. Hiszen a védett tartalmak közül, különösen azoknak, amelyek az érintett személyek magánéletéhez tartoznak, a bírósági eljárás során titokban kell maradniuk. Valójában a titoktartási szabályok jelentős része a magántulajdon közvetlen védelmére irányul, de egyéb rendelkezések az egyházi közjó védelmére törekednek.

A büntetőeljárások a Kódex bizonyos normái alapján követelnek titoktartást. Egyes szabályok közvetlenül írják azt elő, mások pedig, még ha nem is köteleznek közvetlenül titoktartásra, igyekeznek megjelölni azokat az értékeket, amelyeket fokozottan szükséges óvni. Ennek értelmében mind a bírók, mind pedig a bírósági segédszemélyzet tagjai kötelesek a hivatali

titoktartásra minden büntetőperben, az egyházi peres ügyekben pedig akkor, ha valamely perbeli cselekmény felfedéséből a feleknek hátránya származhatna. Másfelől mindig kötelező a titoktartás a társasbíróság tagjai között az ítélethozatal előtt lefolyt megbeszélést illetően, valamint az ott előterjesztett különböző szavazatok és vélemények tekintetében is. Végezetül pedig a bíró esküvel kötelezheti titoktartásra a tanúkat, a szakértőket, a feleket, ügyvédjeiket és képviselőiket, valahányszor az ügy vagy a bizonyítékok jellege olyan, hogy az iratok vagy a bizonyítékok nyilvánosságra kerülése mások jó hírét veszélyezteti, ellenségeskedésre ad okot, botrányt vagy más efféle kellemetlenséget idéz elő (Artner 2013). A titoktartási kötelezettség elengedése esetén ugyanakkor ügyelni kell arra, hogy a tartalom csak annyira kerüljön a nyilvánosság elé, amennyire ez az elkövető jóhírének védelmét, illetve a botrány helyrehozatalát szolgálja (Cito 2018:517-518).

Összegzés

Az Egyházból tehát végeredményben nem hiányoznak az elszámoltathatóság struktúrái, bár tulajdonképpen csak a hierarchikus felettesek jogosultak megítélni azt, hogy beosztottaik hivatali kötelezettségeiket teljesítették-e, vagy visszaéltek-e hatalmukkal. Isten népe szinte sohasem kerül szóba az elszámoltathatóság kánoni rendszerével kapcsolatosan, és a kánoni büntetőjogban eddig az elszámoltathatóság és átláthatóság hiányát gyakran a vádlott és az áldozat jóhíre iránti aggodalommal indokolták. Természetesen az áldozatok nevének elhallgatása, különösen, ha még kiskorúak, indokolt lehet. A vádlotté viszont nem, mert bár minden bizonnyal árt a hírnevének, ha nyilvánosságra hozzák, hogy bűnösnek találták, viszont ezzel biztosítható a potenciális áldozatok jövőbeni védelme. Emellett rendkívül fontos, hogy míg korábban a károsultak szerepe az eljárásban az egyházi hatóságnál történő panasztételüket követően hirtelen megszűnt, hiszen a büntetőperek zárt ülésen zajlanak, s ott ők legfeljebb tanúként vehettek részt. Az általunk már említett MP *Vos estis lux mundi* rendelkezéseinek köszönhetően azonban immár nincs megtiltva a hatóságoknak, hogy értesítsék az áldozatokat arról, hogy bejelentésüket nem hagyták figyelmen kívül, és közölgjék, milyen intézkedéseket eszközöltek válaszul. Hiszen fontos, hogy a büntetőeljárás során megtörténjen az áldozatok megsértésének nyilvános elismerése, illetve a személyük erkölcsi státuszához kapcsolódó méltóságuk helyreállítása (Beal 2020). Emellett bár a *motu proprio* ugyan nem írja elő, de az eljárás során

elfogadott gyakorlat tájékoztatni az áldozatokat polgári jogaiknak gyakorlási lehetőségéről is (Scicluna 2020:494-495).

Végezetül azonban elengedhetetlen hangsúlyoznunk, hogy a kánoni büntetőeljárások során gyakorolt átláthatóság nem a nyilvánossággal azonos. Hiszen az, ami az információhoz való jogot biztosítja az érintett személy számára, az az ő konkrét és különleges érdeke. Emellett pedig az információ biztosításakor arra is törekedni kell, hogy az a jogosult számára érthető módon történjen. Nem szabad viszont megfélemlenünk arról sem, hogy tájékoztatni mindig azzal felelősséggel kell, hogy ne váltson ki negatív hatást egy adott közösségben. Így az átláthatóság során biztosított információ tulajdonképpen értékközléssé válik. Mert ennek köszönhetően az egyházi hatóság bármely cselekedete azt eredményezi, hogy az érdekelt krisztushívő önmagát az Egyház részeként tudja. Ezen őszinte és átlátható tevékenységével képes tehát a bíróság mindenkor jelenvalóvá tenni a kánoni büntetőjog rendszerében lévő evangéliumi értékeket, s biztosítani azt, hogy a kánoni büntetőeljárás valóban az egyházi közjó védelmét szolgálja (Astigueta 2020).

Felhasznált irodalom

1. Arrieta J. I. (2000): *La salus animarum quale quida applicativa del diritto da parte dei pastori*. *Ius Ecclesiae*, (12), 343-374.
2. Artner P. (2005): *The variety and necessity of warnings before the application of a penalty*. *Folia Canonica*, (8), 221-227.
3. Artner Péter (2008): *Egyházi tisztségek bitorlása során és a tisztségek gyakorlása során elkövetett bűncselekmények*. *Kánonjog*, (10), 67-79.
4. Artner Péter (2010): *A szolgálat gyakorlásától való eltiltás lehetőségei*. *Kánonjog*, (12), 69-83.
5. Artner Péter (2013): *A kánoni büntetések alkalmazását megelőző fegyelmi intézkedések*. Budapest, Szent István Társulat.
6. Artner Péter (2020): *Büntető- és fegyelmi jogi változások az 1983-as Codex Iuris Canonici kiadás óta*. *Kánonjog*, (22), 19-33.
7. Astigueta D. G. (2010): *Medicinalità della pena canonica*. *Periodica*, (99), 251-304.
8. Astigueta D. G. (2012): *La pena come sanzione: un contributo su questo concetto*. *Periodica*, (101), 501-534.
9. Astigueta D. G. (2019): *Sentenza, certezza e motivazione nel processo penale*. *Periodica*, (108), 671-705.
10. Astigueta D. G. (2020): *La trasparenza e il diritto di difesa*. *Periodica*, (109), 527-548.
11. Astigueta D. G. (2021): *Una prima lettura del nuovo libro VI del codice come strumento della carità pastorale*. *Periodica*, (110), 351-384.
12. Beal J. P. (2020): *Accountability and transparency according to canon an international law: a human rights perspective*. *Periodica*, (109), 505-526.
13. Cito D. (2018): *Trasparenza e segreto nel diritto penale canonico*. *Periodica*, (107), 513-522.
14. Ferenc pápa (2015): *Misericordiae vultus, Az irgalmasság arca*. Budapest, Szent István Társulat.
15. Ferenc pápa (2021): *Ferenc pápa Pascite Gregem Dei kezdetű apostoli rendelkezése, mellyel megújítja az egyházi törvénykönyv VI. könyvét*. Budapest, Szent István társulat.

16. Erdő Péter (1995): Az egyházjog teológiája intézménytörténeti megközelítésben. Budapest, Szent István Társulat.
17. Erdő Péter (2014): Egyházjog. Budapest, Szent István Társulat.
18. Erdő Péter (2021): A mérlegelés kritériumai az egyház jogalkotásában és kormányzásában, In: Erdő Péter (szerk.): Az egyházjog lelke, Kánonjog a társadalomban és a hívő közösségben. Budapest, Szent István Társulat. 217-233.
19. Ghirlanda G. (2021): Il vescovo padre e pastore della porzione del popolo di Dio. *Periodica*, (110), 385-438.
20. Hársfai Katalin (2006): Egyházi eljárásjog. Budapest, Szent István Társulat.
21. Kuminetz Géza (2008): A kiengesztelődés szentségei. Budapest, Szent István Társulat.
22. Lábady Tamás (2018): A magánjog általános tana. Budapest, Szent István Társulat.
23. Montini G. P. (2014): Il soggetto che conduce l'indagine previa e il giudice del collegio nel processo penale: la valenza del can. 1717 § 3, seconda parte. *Periodica*, (103), 629-662.
24. Pellegrino P. (2004): La salus animarum. *Ius Canonicum*, (84), 141-151.
25. Peters E. N. (2005): *Incrementa in Processu 1983 Codicis Iuris Canonici*. Montreal, Wilson & Lafleur.
26. Scicluna C. J. (2020): The right of victims in canonical penal processes. *Periodica*, (109), 493-503.
27. Szuromi Sz. A. (2013): A legsúlyosabban büntetendő cselekmények és a rájuk vonatkozó egyedi eljárás a kánonjogban. *Kánonjog*, (15), 77-89.

A stációs liturgiák kezdetei

Somodiné dr. Dobó Katalin¹

¹PPKE-HTK Doktori Iskola, PhD student, ORCID iD 0000-0002-8976-1126

INFO	ABSTRACT
<p>Somodiné dr. Dobó Katalin dobokatalindr@gmail.com</p> <hr/> <p>Keywords Egeria pilgrim to Holy Land stationary liturgy Jerusalem</p>	<p>Abstract</p> <p>Egeria was a pilgrim who visited the Holy Land in the 4th century. Major part of her writings is a description about the church holidays, in which she reports on spectacular festive processions. In my work, I wish to prove my assumption that the roots of the "stationary liturgy" practised in several places in the Christian world in later centuries are to be found in Jerusalem. I found that the festive liturgy in Jerusalem has a dual stationary character. Its double nature is due to the fact that the liturgical movements can be repeated within one holiday day or within a group of holidays (for example Epiphany, Easter and Church Consecration). The most important lesson from the work I carried out is that it proves that the 4th century "stationary liturgy" had already fully developed, became a ceremonial order known to the faithful, supported by their active participation and experienced with a deep emotional involvement. I provide my own translation of the Latin texts.</p>
<p>Kulcsszavak Egeria szentföldi zárandoklat stációs liturgia Jeruzsálem</p>	<p>Absztrakt</p> <p>A Szentföldet a IV. században meglátogató zárandoknő, Egeria írásának döntő részét azoknak az egyházi ünnepeknek a leírása alkotja, amelyekben látványos ünnepi menetekről számol be. Jelen munkámban azt a feltevésemet kívánom bizonyítani, hogy a keresztény világban a későbbi századokban több helyen is folytatott "stációs liturgia" gyökere Jeruzsálemben keresendő. Megállapítottam, hogy a jeruzsálemi ünnepi liturgia duálisan stációs jellegű. A kettős jellegét az adja, hogy a liturgikus mozgások egy ünnepnapon belül vagy egy ünnepsoporton (például az Epifánia, a Húsvét és a Templomszentelés) belül is ismétlődhetnek. Az általam elvégzett munka legfontosabb tanulsága az, hogy bizonyítja, hogy a IV. századra a stációs liturgia már teljességgel kialakult, a hívek által ismert, aktív részvétellel támogatott és mély emocionális kötődéssel megélt szertartásrenddé vált. A latin szövegeket saját fordításomban közlöm.</p>

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián 2022. december 9. -én elhangzott előadás kibővített változata.

Egeria szentföldi Útinaplója egy latin nyelvű szövegemlék, amelynek liturgikai szemléletű feldolgozásával immáron hatodik éve foglalkozom, több mint 1600 éves, egy fiatal keresztény nő fennmaradt írása. Feldolgozva az *Itinerarium peregrinatio*²⁴-ban található nagy mennyiségű információt a IV. századi jeruzsálemi liturgia lefolyásáról, megállapíthattam, hogy a szövegemlék valóban liturgiátörténeti jelentőségű (Limur, 2009). Egeria zarándoknő egy már teljességgel kialakult, a hívek által ismert, aktív részvétellel támogatott és mély emocionális kötődéssel megélt szertartásrendről számol be. Jelen munkámban azt a feltevésemet kívánom bizonyítani, hogy a keresztény világban a későbbi századokban több helyen is folytatott "stációs liturgia" gyökere Jeruzsálemben keresendő.

Egeria Útinaplójából kitűnik, hogy a stációs liturgia számára újdonság a keresztény liturgiában (Galadza, 2018), megfigyelhetjük, hogy kiemelt figyelmet fordít a körmenetek részletes leírására, mint az ünneplő közösséget térben mozgó eseményekre, valamint igyekszik a stációs liturgia időbeli lefolyását a tőle telhető legnagyobb pontossággal visszaadni. Kiemelt érdeklődését bizton állíthatjuk, mert útleírásában azokról a liturgikus cselekményekről, amely megegyeznek a római vagy konstantinápolyi gyakorlattal csak átsiklik közkedvelt mondatával: *fiunt omnia secundum consuetudinem* - "minden a szokott módon történt". Írásának döntő részét az egyházi ünnepek leírása foglalja el, látványos vonulásokról számol be az egyik jeruzsálemi templomtól a másikkig (Wilkinson 1978). Az ünnepélyes lassú menetben az egész jeruzsálemi hívősereg vezette a püspököt és a papságot a keresztény emlékhelyek között. Útközben zsoltárokat, antifónákat, himnuszokat énekeltek. A jeruzsálemi liturgiában az Evangélium leírásának megfelelően óráról órára követték az eseményeket minden évben. Egeria ebben nagyszerű partnerünk: pontosan leírja melyik templomban mettől meddig zajlott egy szertartás, mi volt annak tartalma és milyen érzelmekkel vettek részt a hívők a liturgiában.

24 Egeria útinaplója. Szentföldi zarándoklat a IV. századból (ford. IVANCSÓ, I.), (2009) "Ethere Journal de Voyage" címmel kiadott a Sources Chrétiennes 21 kötetében szereplő eredeti latin szöveg alapján készült IVANCSÓ, I. magyar fordítása, Budapest, Ókeresztény örökségünk sorozat 14. köteteként. A fordítónak ezúton is kifejezem köszönetemet és mély hálám, hogy költői és mégis szakszerű fordításával elindította az Egeria kutatást Magyarországon.

Baldovin J. (1999) a stációs liturgiák szakértője, négy ismérvet határozott meg, amely minden stációs liturgiára igaz:

1. egy városon belül vagy annak közvetlen környékén zajlik
2. egy konkrét ünnepen vagy egy konkrét szándékra végzik
3. a város püspöke vezeti
4. a helyi egyház fő liturgikus cselekménye azon a napon

1. ábra Jeruzsálem látképe a stációs liturgiák helyszíneivel

Egeriától megtudhatjuk, hogy a 380-as években mely jeruzsálemi helyszíneket ismertek el mint hiteles keresztény emlékhelyeket. Nagy Konstantin ezeken a helyeket "locus sanctus"-ként emlegette és megbecsülése jeleként több ezer ember befogadására alkalmas óriási császári bazilikákat építtetett (Baldi 1955; Patrich 2022):

- Anastaszisz: a Feltámadás helye, eredetileg egy barlang, egyik oldalán egy földbe vájt padkával, amelyre a holttestet fektették, a temetkezőhely fölé épült egy kör alakú óriási kupolás mauzóleum, a jelenlegi Szent Sír templom (Skarsaune, 2002)
- Sión, a keresztények összejöveteli helye (Pritz, 1988), "minden templomok anyja", ahol a Szent Lélek alászállt az apostolokra, és ahol az Úr megjelent tanítványai előtt, jelenleg az Utolsó Vacsora terme alatt

"Dávid király sírjaként" ismert helyiség (a hely iróniája, hogy a Dávid király sírjaként számontartott szarkofág nagy valószínűséggel Szent István, az első vértanú, vagy Jakab, az első jeruzsálemi püspök síremlékeként készült a II. században (Limor, 1988))

- Eleona bazilika az Olajfák hegyén, amely alatt a "Tanítás Barlangja" húzódik, itt tanította az Úr az apostolokat (Eusebius Caesariensis), Jézus legtöbbször itt tartózkodott Jeruzsálemben, kellemesen hűvös hely a nagy melegben is (a XI. századtól úgy tartották számon, hogy itt adta át tanítványainak a Miatyánk imádságot, ezért később "Pater Noster"-nek nevezték el templomukat a karmelita apácák)
- Imbomon, a hegy legmagasabb pontja, ahonnan az Úr az égbe emelkedett (Eusebius Caesariensis), hetven méterre van a Tanítás Barlangjától, Egeria idejében egy nyitott tetejű nagyméretű körtemplom állt itt, jelenleg egy kicsiny mecset van a helyén (a muszlimok elismerik Krisztust prófétának)
- Betlehem, a Születés Barlangja, itt még ma is megcsodálhatjuk a Nagy Konstantin építette bazilikát (tudomásom szerint ez az egyetlen konstantini építmény, amely fennmaradt napjainkig)

Egeria leírása bizonyító erejű arra nézve, hogy az 380 években az Újszövetségben említett Jézus által látogatott szent helyek "loca sancta" közül, melyeknek a pontos helyét ismerték (Taylor, 1993), és mely helyeket nem tudtak azonosítani - ebben az esetben nem látogatták meg, az ünnepen az eseményeket csak felolvasták az Evangéliumból.

Szeretném olvasóim a figyelmet elhívni arra a tényre, hogy Sión templomán kívül mindegyik keresztény "locus sanctus" egy-egy barlang volt, és valamennyi hely a Aelia Capitolina római város falain kívül esett. A városon kívül a keresztények folytonosan látogathatták ezeket a helyeket, feltűnés nélkül meg tudták közelíteni és ott szertartásaikat nyugodtan megtartani (Kroll, 1980).

Sajnos, ennek épp az ellenkezőjét kell elmondanunk az összes többi jeruzsálemi templomról és emlékhelyről, ezeknek a valódisága nem bizonyított. Ez vonatkozik a hagyományosan "Via Dolorosa"-ának nevezett zarándokútvonalra, amely a XI. században született. A Jézus korabeli főpapi házak és helytartói paloták helyszíneit a keresztény negyed főútjára helyezték át a keresztetek.

Az Egeria által leírt jeruzsálemi liturgiában az ünnepek alatt kötelezően végiglátogattak minden olyan helyet, amelyek "locus sanctus"-nak számítottak. Felhívom a figyelmet arra, hogy bár Egeria korában már keresztény kézben van az egész város, bármikor elmehettek volna Kajafás feltételezett házához, vagy Pilátus palotájának a helyére, de nem teszik meg. A jeruzsálemi rítus fontos elve, hogy azokat az eseményeket, amelynek helye ismeretlen vagy feledésbe merült, csak felolvassák az Evangéliumból. A IV. századi liturgia hű a hagyományhoz, azon a helyszíneken, ahol nem maradt fel hagyomány, a liturgia nem "építi" vissza, nem játszik "Passiót", amely későbbi, középkori szokás. A Szent Sír és a betlehemi jászol fölé Nagy Konstantin, a Tanítás Barlangja és Sión temploma mellé édesanyja, Szent Helena épített bazilikát. Az Imbomon temploma egyedülálló volt építészeti megvalósításában.

1. táblázat A jeruzsálemi stációs liturgia állomásai

Epifánia	Betlehem-ből érkeznek	→			Martyrion	Anasztázis Ante Crucem Post Crucem	Betlehem-be távoznak →
Lázár szombat	Sión			→ Betánia találkozás Máriaival	→ Lázár feltámasztása	Anasztázis Ante Crucem Post Crucem	
Virág vasárnap		Eleona tanítás barlangja	→ Imbomon			Anasztázis Ante Crucem Post Crucem	
Nagy-csütörtöki éjszakai virrasztás csütörtökre péntekre	(az elárultatás éjszakája)	Eleona ott tartózkodtak a tanítványok	→ Imbomon	→ Getszemánkert az elfogás helye		Ante Crucem	→ Sión ostorozás oszlopához
Húsvéti virrasztás szombatról vasárnapra					Martyrion	Anasztázis	
Fényes hét minden nap		Eleona a püspök oktatja a neofitákat	→ Imbomon			Anasztázis	→ Sion itt az Úr megjelenik tanítványai előtt
Tamás vasárnap		Eleona	→ Imbomon			Anasztázis	→ Sion itt az Úr megjelenik tanítványai előtt
Pünkösd	Sión a Szent Lélek alá száll az apostolok-ra	→	Imbomon mennye-bemenetel helye	→ Eleona	→ Martyrion	Anasztázis Ante Crucem Post Crucem	→ Sión

Forrás: Saját szerkesztés

Ebben a táblázatban azt mutatom be, hogy a nagy ünnepeken végzett stációs liturgia állomásai bizonyos rend szerint ismétlődnek. Levonhatjuk azt a következtetést, hogy az Eleona és Imbomon meglátogatására általában délután

vagy este kerül sor, ahová a hívők egyénileg kapaszkodnak fel. Hosszú, több órás zsolttározás, éneklés és imádkozás után minden ünnepen (szinte törvényszerűen) az esti órákban egy ünnepi menetben végződik a liturgia, amely során a kivilágított városon keresztül az Anasztáziszhoz vonulnak a keresztények. Ezután tiszteletet adnak a Golgotának "ante Crucem" és a Szent Keresztnek "post Crucem". Ha az ünnep programjában szerepel Sión temploma, akkor ennek a templomnak a meglátogatására is sor kerül (feltételezhetően ezt az elemet csak később csatolták az ünnepi felvonulások rendjéhez).

Felhívnam a figyelmet arra, hogy a Szent Sír templomegyüttesen belüli vonulásokat: az Anasztázisz sírtemploma, az *Ante Crucem*-nek nevezett nyitott átrium, a *Post Crucem*-nek hívott ereklyekápolna és a Martyrion bazilika között - nem sorolom a stációs liturgia körébe.²⁵ Mindennap este tiszteletadásként az Anasztáziszból a Golgota elé, majd az akkor még teljes egészben meglévő Szent Keresztet őrző kápolna elé vonulnak. Nem kételkedem abban, hogy a bizánci liturgia "kis bemenetele" ismerhető fel a vasárnap reggeli istentiszteletről a Martyrion bazilikába történő ünnepélyes átvonulásban az igeliturgia előtt. Az eucharisztikus áldozatra az Anasztáziszba vonuló jeruzsálemi püspök a többi Jeruzsálemben látogató püspökkel, és a nagyszámú presbyter és diakónus ünnepélyes lassú menete a keleti liturgiák "nagy bemenetelének" előképe. Természetesen ezen cselekmények a konstantinápolyi Nagy Templom (Megala Ekklészia) liturgiájában fognak kicsúcsosodni.

A jeruzsálemi három nagy ünnep fényes hete, az *octauas*

Egeria nagy figyelmet fordít a nagy ünnepek követő nyolcnapos utóünnepek leírására, az úgy nevezett „fényes hetekre”.²⁶ Leírásából arra tudunk következtetni, hogy ezzel a jelenséggel csak Jeruzsálemben találkozott. Az ünnepsor általában egy vasárnapi nagy ünneppel kezdődik, amelyet egy heti ünnepi időszak követ a következő vasárnapi ünnepzárásig. Három ilyen ünnepcsoport van: Epifánia a Hüpapantéval, a Húsvét az ünnepzáró Pünkösddel és a Templomszentelés ünnepe.

²⁵ ebben a tényben vitatom GALADZA D. (2018) *Liturgy and Byzantinization in Jerusalem*, Oxford, Oxford University Press megállapításait, aki a Szent Sír templomon belüli mozgásokat is stációs liturgiák közé számítja

²⁶ a latin rítusúak "fehér hét"-nek nevezték ezt a hetet, annak emlékére, hogy a frissen keresztelt katekumenek egy hétig fehér ruhát viseltek

Egeria leírja, milyen hatalmas zarándok áradat érkezett Jeruzsálembe az ünnepekre:

*Nam ante plurimos dies incipiunt se undique colligere tuebae non solu monachorum uel apudactitum de diuersis prouinciis*²⁷ "Már előtte sok nappal, hogy az ünnep megkezdődne, összegyűlnek nemcsak a szerzetesek és a vezeklők a különböző tartományokból"

id est tam de Mesopotamia uel Syria uel Egipto aut Thebaida "legyen szó Mezopotámiáról és Szíriáról, Egyiptomról vagy Thébaiszról"

*Episcopi autem, quando parui fuerint, hisdem diebus Ierusalima plus quadraginta aut quinquaginta sunt, et cum illis ueniunt multi clerici sui*²⁸ "a püspökök, akik ezeken a napokon jelen voltak Jeruzsálemben, több mint negyven-ötvenen voltak, és velük együtt jött nagyszámú papságuk"

*nullus est enim, qui non se eadem die in Ierusalima tendat ad tantam laetitiam et tam honorabiles dies*²⁹ "mert nincs senki, aki ezen a napokon ne menne (fel) Jeruzsálembe, a nagy öröm és tiszteletadás napjaira."

Nehéz megbecsülni, pontosan mennyi klerikus és hívő érkezett egy-egy nagy ünnepre, de biztos, hogy többeszes nagyságrendben kell feltételezni.³⁰ A jeruzsálemi aktív hívők számát 5000 fő körül lehet becsülni, a Martyrion méreteiből kiindulva. Az egyhetes ünnepsor a megismételt istentiszteletei arra is szolgáltak, hogy minden egyes zarándok biztosan részt vehessen legalább néhány szertartáson.

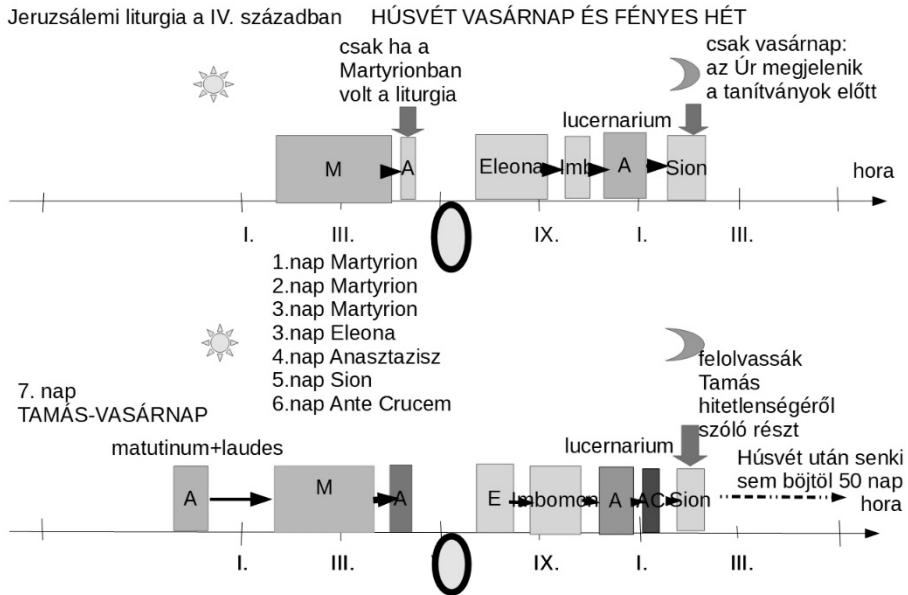
²⁷ Itinerarium XLIX/1

²⁸ Itinerarium XLIX/2

²⁹ Itinerarium XLIX/1

³⁰ A zsidó Nagytemplom (működése idején) ünnepeire érkezettek számát százezres nagyságrendre becsülik a történészek.

2. ábra: Húsvét vasárnap és a Tamás vasárnap idődiagramja

Forrás: Saját szerkesztés

A jeruzsálemi ünnepi liturgia duálisan is stációs jellegű

A kétszeresen stációs jellegét az adja, hogy a liturgikus mozgások

1. egy ünnepnapon belül: az ünnep eseményeinek helyén felépített jeruzsálemi templomok között zajlanak, vagy
2. egy "fényes héten" belül: minden nap másik jeruzsálemi templomban tartanak igeliturgiát.

Egy ünnepnap általában a következően zajlik: a nap folyamán felkeresik az ünnep eseményeinek helyén felépített templomokat. A jeruzsálemi liturgia szinte percnyi pontosan követi az Evangéliumok által leírt eseményeket. Nem helyeznek át más napra vagy más helyszínre megemlékezéseket. A történéseket az Evangéliumból a helyszínen kizárólag a püspök olvashatja fel. Ha más olvassa - például egy pap - annak megszegyenítés a célja: például amikor beszámolnak Judás árulásáról és a Szanhedrinnel való alkudozásáról. Ugyanakkor a Megostorozás időpontjában nem az eredeti helyszínre mennek, mert annak helye már feledésbe merült, hanem a Sion templomban megőrzött oszloptöredékhez vonulnak tiszteletadás céljából.

Az Olajfák hegyének döntő szerep jut a jeruzsálemi liturgiában. Az Eleona templomban Krisztus tanításának helyszínét tisztelik. A nagy ünnepek előtti virrasztásokat ott szokták tartani, ahová az Evangélium szerint Jézus „szokása szerint az Olajfák hegyére ment”³¹, Egeria leírása szerint Jeruzsálem lakói miután megáldoznak a templomban, hazasietnek és megebédelnek, majd a Tanítás barlangja felett álló Eleona bazilikához sietnek. Ott folyamatosan himnuszokat, a napnak és helynek megfelelő antifónákat énekelnek, hasonlóképpen olvasmányokat is olvasnak, könyörgéseket iktatnak közbe³²,

*loca etiam ea de euangelio leguntur, in quibus Dominus allocutus est discipulos eadem die sedens in eadem spelunca*³³ "felolvassák az evangéliumnak azokat a részleteit, ahol az Úr ugyanezen a napon ugyanebben a barlangban ülve a tanítványaival beszélt"

Majd később himnuszok éneklése közben az Imbomonra vonultak, ahol tovább folytatták a napnak és helynek megfelelő olvasmányok, könyörgések felolvasását, himnuszok és antifónák éneklését. Az Olajfák hegyén egész éjjel mintegy 10 órán keresztül folyamatosan, szünet nélkül folyó liturgiáról számol be a zarándoknő. Mi lehet ennek az eredete? Csakis az, hogy hosszú időig a keresztények nem vagy csak lopva, álcázva végezhetek liturgikus cselekedeteket a Golgota előtt, vagy mögött, de a várostól 3 km-re levő Tanítás barlangjában bátran összejöhettek és énekelhettek egész éjszaka, megemlékezhetek Megváltójuk haláláról és feltámadásáról.

A három nagy ünnep nyolcadja azaz *octauas* megünneplése a jeruzsálemi templomok között egy szigorúan megszabott rend szerint zajlott (Perrone, 2014) - Erről a következőképpen számol be Egeria:

*Proceditur*³⁴ *autem ipsa die dominica prima in ecclesia maiore, id est ad Martyrium, et secunda feria et tertia feria, ubi ita tamen ut semper missa facta de Martyrio ad Anastase ueniat cum hymnis*³⁵ "Szertertást (eucharisztikus liturgiát) tartanak az első vasárnap a nagyobb templomban, ami a Martyrium, a hét második napján majd a hét harmadik napján is, ahol a szertertás mindig oly módon történik, hogy a Martyriumból az Anasztázisba vonultak himnuszok éneklése közben"

³¹ Lk 22,36

³² Egeria útinaplója Szentföldi zarándoklat a IV. századból (2009) (ford IVANCSÓ I.) Ókeresztény örökségünk sorozat, Budapest, JEL kiadó, 35.3

³³ Itinerarium XXXV/3

³⁴ Ivancsó professzor felhívja a figyelmünket, hogy a "*proceditur*" kifejezés az eucharisztikus liturgiát jelöli

³⁵ Itinerarium XXXIX/2

Quarta feria autem in Eleona proceditur, quinta feria ad Anastase, sexta feria in Syon, sabbato ante Cruce, dominica autem die, id est octauis, denuo in ecclesia maiore... "A negyedik nap az Eleonában tartják (a szertartást), az ünnep ötödik napján az Anasztaszisban, a hatodikat Sion templomában, szombaton a "Kereszt előtt", az Úr napját, a nyolcadot megint a nagytemplomban... (a Martyriumban)"³⁶

Összegzés

Az általam elvégzett munka legfontosabb tanulsága az, hogy bizonyítja, hogy a IV. századra a jeruzsálemi stációs liturgia (Toplalilov, 2019) már teljességgel kialakult, amelynek az oka minden bizonnyal az, hogy Jézus életének főbb eseményei Jeruzsálemben játszódtak le. Ezeket a "szent helyeket" megőrizte a keresztények emlékezete, ezeknek a végiglátogatására utazott a nagyszámú zarándok a Szentföldre.

A jeruzsálemi liturgia szerkezetében kétségtelenül megegyezik az általunk ismert bizánci liturgia szerkezetével, amelynek szövege idővel természetesen gazdagodott, egyes liturgikus részek kibomlottak, de szerkezete változatlan maradt (Baumstark, 2011). A IV. századi jeruzsálemi liturgia tanulmányozása megmagyaráz néhány olyan bizánci liturgikus sajátosságot, amelynek eddig nem tudtuk magyarázatát adni, de gyökere a jeruzsálemi hagyomány. A jeruzsálemi liturgia ugyanilyen módon kialakította a stációs liturgiák gyakorlatát a keresztény egyházban, amely aztán Konstantinápolyban³⁷ és Rómában bomlott ki.

Felhasznált források

1. Itinerarium peregrinatio latin nyelvű változatát a Documenta Catholica Omnia weboldaláról töltöttem le, és a továbbiakban ebből dolgoztam online https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/03500450,_Egeria,_Itinerarium_Peregrinatio,_LT.pdf (2020.08.07. 10:12)
2. Egeria útinaplója. Szentföldi zarándoklat a IV. századból (ford. IVANCSÓ, I.), (2009) "Ethere Journal de Voyage" címmel kiadott a Sources Chrétiennes 21 kötetében szereplő eredeti latin szöveg alapján készült IVANCSÓ, I. magyar fordítása, Budapest, Ókeresztény örökségünk 14.

³⁶ a görögkatolikus szertartásban ennek liturgikus nyoma maradt: az egész fényes hét alatt az ikonosztázió ajtaja nyitva marad

³⁷ a konstantinápolyi stációs liturgia inkább figyelemfelkeltő, keresztény tömegeket megmozgató célzatú volt, mert ott nem voltak olyan "szent helyek", amelyeket feltétlenül meg kellett látogatni (Aranyszájú Szent János is az ariánusokkal vívott harc fegyverének tartotta)

Felhasznált irodalom

1. Baldi D.(1955). *Enchiridion Locorum Sanctorum*, Jerusalem, Altera
2. Baldovin J. F. (1999) *Liturgy in Ancient Jerusalem*, Lincon, Grove Books
3. BaumstarkA. (2011) *On the Historical Development of the Liturgy*, Minnesota, Liturgical Press; Annotated edition
4. Galadza D. (2018) *Liturgy and Byzantinization in Jerusalem*, Oxford, Oxford University Press
5. Limur O. (2009) *Early Pilgrimage itineraries (333-1099)* in L. J. TAYLOR *Encyclopedia of medievel Pilgrimage*, Leiden, Brill
6. Kroll G. (1980) *Jézus nyomában*, Budapest, Szent István Társulat, 539
7. Patrich J. *Early Christian Churches in the Holy Land*
https://www.academia.edu/36852895/EARLY_CHRISTIAN_CHURCHES_IN_THE_HOLY_LAND (2022.12.17.)
8. Perrone L. (2014) *Jerusalem, a city of prayer in the Byzantin era* in *Proch-Orient Chrétien* 64, 5-30
9. Pritz R.A. (1988) *Nazarene Jewish Christians. From the End of the New Testament Period until its Disappearance in the Fourth Century*, Jerusalem, Brill Academic Pub
10. Skarsaune O. (2002) *In the Shadow of the Temple: Jewish Influences on Early Christianity*, Illinois, Inter Varsity Press
11. Taylor J.E. (1993) *Christians and the Holy Places The Myth of Jewish-Christian Origins* Oxford, 207
12. Topalilov I. (2019) *On one aspect of the Stational Liturgy in Constantinople in 4th century* in *Antisarismatos Episfragisis*, Sumen
13. Wilkinson J. (1978) *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*, Jerusalem, Aris & Phillip

A Szlovák Görögkatolikus Egyház rövid története és jelen jogi helyzete a *sede vacante* állapot tükrében

Szaplonczay Máté¹

¹Megbízott előadó, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13-19., ORCID iD: 0000-0002-1485-1979

INFO	ABSTRACT
<p>Szaplonczay Máté mszaplonczay@orientale.it</p>	<p>Abstract The Slovak Greek Catholic Church is one of the <i>sui iuris</i> metropolitan churches within the whole Catholic Church. With its metropolitan status, it has an intermediate autonomy between the almost complete autonomy of the patriarchal or major archepiscopal churches and the current minimal autonomy of the smaller Eastern churches or the Latin church provinces. However, the office of the metropolitan <i>sui iuris</i> has been vacant in the Slovak Greek Catholic Church since April 2022, which <i>sede vacante</i> state does not allow the proper governance of the Slovak metropolis. As a result of the vacancy, the higher governmental bodies of the Slovak Greek Catholic Church became temporarily inoperable. In this paper, after a brief description of the history of the Slovak Greek Catholic community, we review the legal/canonical aspects of the <i>sede vacante</i> status and their consequences.</p>
<p>Keywords Slovak greek catholics Metropolitan sui iuris Council of Hierarchs eastern canon law</p>	<p>Absztrakt A szlovák görögkatolikus egyház a Katolikus Egyházon belül a sajátjogú metropolitai egyházak közé tartozik. Metropolitai státuszával köztes önállósággal rendelkezik a pátriárkai és nagyérseki egyházak majd teljeskörű autonómiája és a kisebb keleti egyházak, valamint a latin egyháztartományok jelenlegi minimális önállósága között. A sajátjogú metropolita hivatala azonban a szlovák görögkatolikus egyházban 2022. áprilisa óta betöltetlen, mely <i>sede vacante</i> állapot nem teszi lehetővé a szlovák metrópólia megfelelő kormányzását. A széküresedésből adódóan ugyanis a szlovák görögkatolikus egyház felsőbb kormányzati szervei ideiglenesen működésképtelenné váltak. Jelen írásban a szlovák görögkatolikus közösség történetének rövid ismertetését követően a <i>sede vacante</i> állapot jogi vonatkozásait és ezek következményeit tekintjük át.</p>
<p>Kulcsszavak szlovák görögkatolikusok sajátjogú metropolita Hierarchák Tanácsa keleti kánonjog</p>	

Ez a tanulmány a Miniszterelnökség NTP-NFTÖ-22-B pályázati program támogatásával, a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján jött létre.

A szlovák görögkatolikus közösség XVI. Benedek pápa *Spirituali emolumento* kezdetű apostoli rendelkezésével 2008-ban sajátjogú metropolitai egyház rangra emelkedett (Benedictus XVI 2008a). A szlovák metropólia központja az Eperjesi Főegyházmegye, melynek szuffragáneos egyházmegyéi a Kassai és a Pozsonyi Eparchiák. Az Eperjesi Főegyházmegye élén jelenleg Peter Rusnák apostoli adminisztrátor áll Jan Babjak érsek-metropolita 2022. április 25-i nyugállományba vonulása óta.

A *sede vacante* állapot jelenleg lehetetlenné teszi a sajátjogú metropolitai egyház felsőbb kormányzati szerveinek működtetését. Az 1990-ben kihirdetett (Ioannes Paulus II 1990) Keleti Kódex /Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium, a továbbiakban: *CCEO*/ rendelkezései rögzítik a jelen állapotra vonatkozó előírásokat és korlátokat. Jelen írásban a szlovák görögkatolikus közösség történetének rövid ismertetését követően a *sede vacante* állapot jogi vonatkozásait és ezek következményeit tekintjük át.

Az Eperjesi Metropólia létrejöttének előzményei

Jóllehet a jelenlegi szlovák görögkatolikus közösség gyökerei a 9. századra nyúlnak vissza, tényleges eredetét az egybehangzó tudományos álláspont az 1646-os ungvári unióhoz köti (Marincak 2015; Adam 2008; Duhnovič 1971; Congregation 2019; Coranic 2007). Az ungvári uniót illető tudományos kutatás az utóbbi években jelentős eredményeket mutatott fel, és újabb tudományos kérdéseket azonosított be (Véghseő 2022). Az 1646-os ungvári unióval induló egyesülési folyamat révén jelentős létszámú rutén és román görögkatolikus közösség keletkezett. A kezdetben saját részegyházzal nem rendelkező közösségek a latin hierarchia alá nyertek besorolást, majd később számukra egyházmegyét alapítottak. Ezek az egyesült egyházmegyék kezdetben mindnyájan az esztergomi prímás-metropolita szuffragáneosai voltak. 1853-ban azonban a románokat a fogaras-gyulafehérvári tartományba szervezték, melyhez eleinte három szuffragáneos egyházmegye tartozott: Nagyvárad, Szamosújvár és Lugos. A körösi püspökség ugyanebben az évben került az új zágrábi latin metropólia joghatósága alá. A három bizánci katolikus eparchia, a munkácsi, az eperjesi és az 1912-ben felállított hajdúdorogi egyházmegye továbbra is az esztergomi egyháztartomány része maradt. A korabeli metropolitai hatalom és a Magyar Királyságon belüli prímási jogkör alapos bemutatása kiolvasható a korszak kánonjogi kézikönyveiből (Szeredy 1879; Konek 1903), jelen tanulmányban azonban terjedelmi okokból eltekintünk ezek részletesebb bemutatásától.

A tizenhárom vármegyére kiterjedő munkácsi püspökségnek a 18. század végén hétszázhuszonkilenc parókiája volt, ugyanannyi pappal, akik hatvan esperesség területén működtek. A munkácsi püspök a terület nagyságából fakadó kihívásokra válaszul, az egyházmegye kormányzásának megkönnyítésére a már meglévő máramarosi vikariátus mellett felállította a szatmári /1776/ és a kassai /1787/ külhelynökséget.

I. Ferenc király főkegyúri jogánál fogva az utóbbi külhelynökséget 1815. november 3-án kiszakította a munkácsi egyházmegyéből (Duhnovič 1971), és területén létrehozta az eperjesi egyházmegyét 1816 február 16-án (Franciscus I 1816), melynek alapítását a szentatya, VII. Piusz pápa az 1818 szeptember 22-én kelt, *Relata semper* kezdetű bullájával Pius VII 1818) hagyta jóvá. A új egyházmegye területét az 1771-ben létrehozott (Clemens XIV 1771) munkácsi görögkatolikus egyházmegyéből szakították ki. Az eperjesi eparchia - mint említettük - 1937-ig Magyarország primás-érsekének joghatósága alatt állt.

XI. Pius pápa az 1937 szeptember 2-án kiadott, *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* kezdetű apostoli konstitúciójával (Pius XI 1937) újjászervezte a csehszlovákiai görögkatolikus eparchiákat, kivonva őket Magyarország primásának joghatósága alól (utóbbi egyébként 1918 óta nem gyakorolta hatalmát) és közvetlenül az az Apostoli Szentszék alá rendelte őket. A konstitúció kilátásba helyezte egy új eparchia felállítását és a csehszlovákiai görögkatolikus metropólia kialakítását is, azonban ez utóbbi terveket meggátolta a második világháború és a háború utáni helyzet, amely ismét megváltoztatta Közép-Európa földrajzi és politikai térképét.

Az Eperjesi Egyházmegye 1950-ben bekövetkező, a kommunista államhatalom által megvalósított likvidálása egyébként is véget vetett volna bármilyen belső fejlődésnek. A második világháború után az eperjesi eparchia magában foglalta az összes csehszlovákiai görögkatolikust. A kommunista rezsim azonban az országban súlyos üldöztetések kezdetét jelentette. Az 1950-ben megrendezett, a hűséges görögkatolikus által érvénytelennek tartott „zsinat” kimondta a Rómával kötött unió felbomlását. A görögkatolikus püspököket és sok más papságot és hívőt bebörtönözték, az egyház vagyonát pedig elkobozták. A helyzet drámaian megváltozott 1968-ban, a "prágai tavasz" idején, amikor az egykori görögkatolikus egyházközségek nagy többsége ismételen a görögkatolikus egyház mellett szavazott. A kommunizmus vége és a szlovák függetlenség 1993-as kikiáltása után a szlovák kormány visszaadta a görögkatolikus egyház szinte minden korábbi tulajdonát (Congregation 2019:482-483). 1993-ban Csehszlovákia

felbomlásával szükségessé vált azon görögkatolikus hívek helyzetének megoldása, akiket még a szocializmus évei alatt Csehországba telepítettek és ott maradtak. 1993-ban Ján Hirka eperjesi püspök vikariátust szervezett Prágában, majd 1996. március 13-án II. János Pál pápa a csehországi vikariátust (helynökséget) kivette az eperjesi egyházmegye joghatósága alól, az Apostoli Szentszék alá helyezte, mint önálló apostoli exarchátust Csehországi görögkatolikus exarchátus néven (Ioannes Paulus II 1996).

Szintén II. János Pál pápa 1997. február 21-én kelt *Ecclesiales communitates* kezdetű apostoli rendelkezésével (Ioannes Paulus II 1997) felosztotta az eperjesi eparchia területét, létrehozván a kassai görögkatolikus exarchátust, melynek első exarchájává Milan Chatur redemptorista szerzetest jelölte ki.

Az 1990-ben kihirdetett Keleti Kódexben található sajátjogú egyházak tipológiája szerint a szlovák görögkatolikus közösség a sajátjogú egyházak negyedik típusába tartozott 2008-ig. Ez a kategória olyan kisebb közösségeket foglal magában, melyek fejletlenségük miatt ugyan a sajátjogú metropolitai státuszt még nem érthették el, mégsem képezik részét egyetlen másik keleti egyháznak sem. Ahogy Szabó Péter (2012a) rámutat, az ilyen közösségek esetében a sajátjogú státusz legjellemzőbb jegye nem a valódi (széles körű) önkormányzati jog - mely természeténél fogva püspökökből álló szinódus működtetését feltételezné-, hanem a többi egyházzal szembeni függetlenség, ami a Szentszéknek való közvetlen alávetettségben nyilvánul meg.

2008. január 30-án XVI. Benedek pápa újjászervezte a szlovák görögkatolikus közösség hierarchiáját: megalapította a pozsonyi görögkatolikus egyházmegyét (Benedictus XVI 2008b), ezzel egyidőben egyházmegyei rangra emelte a kassai apostoli exarchátust (Benedictus XVI 2008c), és az addigi eperjesi görögkatolikus eparchiát érsekséggé emelte. A szlovák görögkatolikus közösség tehát XVI. Benedek pápa *Spirituali emolumento* kezdetű apostoli rendelkezésével 2008-ban sajátjogú metropolitai egyház rangra emelkedett (Benedictus XVI 2008a). A szlovák metropólia központja az Eperjesi Főegyházmegye, melynek szuffragáneus egyházmegyéi a Kassai és a Pozsonyi Eparchiák. A szlovák metropóliához tartozott ezeken túl egy 1980-ban alapított szórányegyházmegye Kanadában (Ioannes Paulus II 1980), melynek státusza 2022 márciusától eparchiáról apostoli exarchátusra módosult. Az előbbi változás mellett lényeges az is, hogy az átalakított részegyházcsoport az Eperjesi Metropólia joghatósága alól a Pittsburghi Metropólia alá rendeződött. Az említett változásokban a részegyházcsoport

élén álló apostoli adminisztrátor, Kurt Burnette püspök a Szentatya figyelmes törődését látja, és megjegyzi, hogy a gyakorlatban mindezen módosítások csak annyiban érintik a közösséget, hogy új fejléctet kell nyomtatni a hivatalos levélpapírokra: „*Glory to Jesus Christ! Dear friends, Today, the Holy Father announced two changes to the canonical structure of our Church. He changed the name from Eparchy to Exarchy. He added us to the Metropolitan Church sui juris of Pittsburgh, after consulting with Archbishop Jan Babjak and with Archbishop William Skurla. The Holy Father also reappointed me as the Apostolic Administrator. Practically speaking, the only way it will affect our Church is that we will need to buy new stationery. I am grateful that the Holy Father has not forgotten about us. With all of his great burdens, he takes time to care for us. Let us pray for him in this difficult time!*” (Kurt 2022).

A Eperjesi Főegyházmegye élén jelenleg Peter Rusnák apostoli adminisztrátor áll Jan Babjak érsek-metropolita 2022. április 25-i nyugállományba vonulása óta.

A szlovák görögkatolikus egyház jelenlegi helyzete a *sede vacante* állapot fényében

A Keleti Kódex 155-173. kánonjai által szabályozott sajátjogú metropolitai egyház, így a szlovák görögkatolikus egyház is „köztes” kormányzati önállósággal rendelkezik a pátriárkai és nagyérseki egyházak majd teljeskörű autonómiája és a kisebb keleti egyházak, valamint a latin egyháztartományok jelenlegi minimális önállósága között (Szabó 2022:551).

A keleti egyházakra jellemző kettős felsőbb kormányzati hatalom a sajátjogú metropolitai egyházak esetében a sajátjogú metropolitában és a tisztán püspökökből álló, széleskörű döntéshozatali jogkörrel rendelkező hierarchák tanácsában artikulálódik. A szlovák metropólia létrehozását követően a hierarchák tanácsa szabályosan kezdte meg működését a sajátjogú metropolita - mint „prötosz” - vezetésével. Az Eperjesi Főegyházmegye hivatalos honlapján jól átláthatóan dokumentálva vannak a hierarchák tanácsa rendes üléseiről szóló beszámolók. Eszerint a hierarchák tanácsának utolsó, 33. rendes ülésére 2021. december 10-én került sor (Pavlišinovič 2021). A számokból kiolvasható, hogy a minimumként meghatározott évi egy ülés /CCEO 170. kán/ helyett átlagosan évente 2-3 alkalommal ülésezett a hierarchák tanácsa. Jóllehet a fent említett honlapon szerepel a hierarchák tanácsának összetétele, annak összehívására mégsem kerülhetett sor az elmúlt

időszakban. Ennek oka a *sede vacante* állapot, tudniillik a sajátjogú metropolita átmeneti hiánya.

A sajátjogú metropolita ugyanis mint egyházfő meghatározó szerepkörrel rendelkezik egyháza felsőbb szinodális szerveinek, a Hierarchák Tanácsának és a Metropolitai Gyűlésnek a működtetésében is. A Keleti Kódex 159. kán. 2° rendelkezése szerint az ő joga, hogy a Hierarchák Tanácsát a jog szabályai szerint összehívja, a benne tárgyalandó kérdéseket kellően előkészítse, elnököljön rajta, továbbá áthelyezze, elnapolja, felfüggeszse és feloszlassa. Esetében e kompetencia jelenleg kizárólagos. A CCEO 170. kánonja előírja, hogy a Hierarchák Tanácsára évente legalább egyszer kerüljön sor, továbbá valahányszor ezt a sajátos körülmények megkövetelik, vagy olyan ügyeket kell lebonyolítani, amelyeket a közös jog e tanácsnak tart fenn, illetve amelyek elvégzéséhez ugyanezen tanács beleegyezése szükséges. Jóllehet a törvényszöveg nem határozza meg, ki illetékes dönteni a rendkívüli összehívás feltételeinek fennállásáról, Szabó Péter (2005:156) a neves müncheni kánonjogász, Winfried Aymans nyomán (1991:387) azt állítja, hogy a metropolita illetékessége kikövetkeztethető a kérdésre vonatkozó külön rendelkezés hiányából.

A szlovák görögkatolikus egyházban a jelenlegi széküresedés tehát nem teszi lehetővé a hierarchák tanácsának érvényes működését. A keleti fegyelmi tradíció felfogása szerint ugyanis a „prötosz” szerepe a szinóduson mellőzhetetlen. Egy metropolita nélküli szinodális gyűlés - pontosan azért, mert ő a kanonicitás tradicionális jele és garanciája - eleve törvénytelen lenne (Szabó 2005:156-157).

A Keleti Kódex 173. kánonja rendelkezik a metropolitai szék megüresedésének esetén beálló szabályokról. Ennek értelmében a sajátjogú metropolitai egyház ideiglenes kormányzója az illető egyház legkorábban püspökké szentelt eparchiás püspöke lesz, akinek mielőbb értesítenie kell a római pápát a metropolitai szék megüresedéséről /CCEO 173. kán. 1. §. 1°. Lévén, hogy a korábbi szlovák metropolita maga nyújtotta be lemondását, melyet a pápa hivatalosan elfogadott, az értesítési kötelezettség jelen esetben mondhatni funkcióját vesztette. Annál is inkább igaz ez, mivel a szentatya a metropolita lemondásának elfogadásával egyidejűleg ki is nevezte apostoli adminisztrátornak az illető egyház legkorábban püspökké szentelt eparchiás püspökét. A 173. kánon rendelkezik arról is, hogy a sajátjogú metropolitai egyház kormányzójára száll a metropolita rendes hatalma mindazt kivéve, amit csak a hierarchák tanácsának beleegyezésével lehet megtenni /CCEO 173. kán.

1. §. 2°. Jóllehet az adminisztrátorra átruházódik a metropolita rendes hatalma, a törvényhely záradékában jelzett rezerváció mellett fontos tudatosítani, hogy a sajátjogú metropolitai egyházat kormányzói minőségben vezető püspök nem hívhatja össze és működtetheti érvényesen a hierarchák tanácsát. Ez utóbbi jogkör ugyanis - mint azt fentebb láthattuk - a sajátjogú metropolita kizárólagos kompetenciája. Az apostoli kormányzó kompetenciájának hiánya még világosabban kirajzolódik, ha számításba vesszük, hogy a hierarchák tanácsát még maga a sajátjogú metropolita sem hívhatja össze, amíg nem kapta meg a római pápától a palliumot /CCEO 156. kán. 2. §./, mely a katolikus egyház fejével való teljes közösség látható jele.

A fent említett 170. kánon értelmében a hierarchák tanácsának legalább évente egyszer össze kell gyűlnie. A *nemo tenetur ad impossibilia* elv értelmében - tudniillik, mivel a hierarchák tanácsának hiányzik az illetékes összehívója és elnöke - véleményünk szerint nem sérült a 170. kánon rendelkezése annak ellenére sem, hogy a hierarchák tanácsa már 14 hónapja nem tudott ülésezni (ahogy fent említettük a legutolsó ülés 2021. december 10-én zajlott).

A hierarchák tanácsa egy törvényhozói természetű valódi felsőbb kormányzati szerv (Szabó 2022:553), mely tény egyenesen következik abból, hogy a mértékadó 169. kánon értelmében a tanács *általános* törvényhozó hatalommal bír (Szabó 2012b:577-578). E törvényhozói funkció egyben a tanács egyik legfőbb feladata is. A jelen helyzetben - a széküresedés idején - azonban ezt a funkcióját a tanács akkor sem tudná gyakorolni, ha érvényesen működhetne, hiszen a 173. kánon világosan előírja, hogy a metropolitai szék megüresedése alatt semmi újítás ne történjék /CCEO 173. kán. 1. §. 3°.

A széküresedésből adódóan tehát a szlovák görögkatolikus egyház felsőbb kormányzati szervei ideiglenesen működésképtelenné váltak. A szlovák metropolia érdekében szükséges, hogy az Apostoli Szentszék egy új sajátjogú metropolita kinevezésével mielőbb biztosítsa a felsőbb kormányzati szervek megfelelő működtetését. Ezen reményének ad hangot az Eperjesi Főegyházmegye jelenlegi apostoli adminisztrátora, Peter Rusnák pozsonyi eparcha is, aki új segédpüspökének január 23-án történő kinevezésében egy olyan folyamat kezdetét reméli, mely a szlovák görögkatolikus egyház sürgető helyzetére megoldást kínálhat (Gábor 2023).

Felhasznált irodalom

1. Adam, M. (2008): Il lungo iter storico verso la Chiesa greco-cattolica slovacca metropolitana «sui iuris». Servizio Informazioni Chiese Orientali, (63), 374-404.
2. Aymans, W. (1991): Synodale Strukturen im Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium. Archiv für katholisches Kirchenrecht, (160), 367-389.
3. Benedictus XVI (2008a): const. ap. Spirituali emolumento [in Slovachia Ecclesia Metropolitana Prešovienensis ritus Byzantini erigitur], 8. I. AAS, (100), 58-59.
4. Benedictus XVI (2008b): const. ap. Complures saeculorum decursu, 30(100), 59-60.
5. Benedictus XVI (2008c): const. ap. Qui successimus, 30. I. 2008. AAS, (100), 128-129.
6. Burnette, K. (2022): Announcement of Bishop Kurt on the official website of the Exarchy.
(Utolsó megtekintés:2022.03.03.)
<https://www.eparchy.ca/blog/announcement>.
7. Clemens XIV (1771): bulla Eximia regalium erectionis Eparchiae Munkacsiensis, 19. IX. 1771. Iuris Pontificii De Propaganda Fide, v.4 (1841), 176-179.
8. Congregation for the Eastern Churches (2019): Greek Catholic Church of Slovakia, In: Farrugia, E.; Rigotti, G.; Van Parys, M. (eds.): The Catholic East. Rome, Valore Italiano. 473-490.
9. Coranic, J. (2007): The history of the Greek-Catholic Church in Slovakia. Folia Historica Cracoviensia, (13), 21-31.
10. Duhnovič, A. (1971): The History of the Eparchy of Prjašev. In: Pekar, B. (trans.): Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni. ser. II, sec. I, vol. XXV, Romae.
11. Franciscus I, Rex Hungariae (1816): Resolutio Regia de erectionis Eparchiae Eperiessensis, n. 3518, 6 Februarii 1816. In Fejér, G. (ed.): Jurium ac libertatum religionis et Ecclesiae catholicae Regno Hungariae partibusque adnexis codicillus diplomaticus. Budaë: 286.

12. Gábor, S. (2023): Vyjadrenie vladyku Rusnáka k menovaniu nového pomocného biskupa. (Utolsó megtekintés: 2023.01.13.)
https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20230123020&fbclid=IwAR09qapCUtKuCRkkJEFnxoSvojMIB67vIkFXVKFU4I-0hwTez_95gz-pcRg
13. Ioannes Paulus II (1981): const. ap. Torontina slovachorum byzantini ritus [pro slovachis fide-libus ritus byzantini in Canadia commorantibus Eparchia Sanctorum Cyrilli Et Methodii constituitur Apostolicae Sedi immediate obnoxia], 13. X. 1980. AAS, (73), 220.
14. Ioannes Paulus II (1990): Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium, 18.X. AAS, (82), 1033-1363.
15. Ioannes Paulus II (1996): const. ap. Quo aptius, 15. III. AAS, (88), 354.
16. Ioannes Paulus II (1997): const. ap Ecclesiales communitates, 21. II. 1997. AAS, (89), 307.
17. Konek S. (1903): Egyházjogtan kézikönyve. Budapest, Franklin-Társulat: 268-276.
18. Marincak, S. (2015): The Eastern Rite Catholic Church in Slovakia. *Journal of Eastern Christian Studies* 67(3-4), 271-291.
19. Pavlišinovič, M. (2021): O pastorácii Rómov, partikulárnom práve či odpustkoch rokovali biskupi na Rade hierarchov. (Utolsó letöltés: 2021.12.11.) http://www.grkatpo.sk/?rada_hierarchov.
20. Pius VII (1818): Bulla Relata semper erectionis Eparchiae Eperiessensis, 22. IX. Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, v. II., Roma: 327-333.
21. Pius XI (1937): const. ap. Ad ecclesiastici regiminis incrementum, 2. XI. AAS, (29): 366-369.
22. Szabó P. (2005): Analisi della competenza giuridica del Metropolita «sui iuris», In: Szuromi, Sz. A. (ed.): Parare viam Domino. Commemorative Studies on the occasion of Rt. Rev. Polikárp F. Zakar OCist's 75th Birthday. Budapest, Szent István Társulat. 151-177.
23. Szabó P. (2012a): A keleti egyházak szentségi joga. Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola.

24. Szabó P. (2012b): Consejo de Jerarcas, In: Otaduy, J.; Viana, A.; Sedano, J. (eds.): Diccionario General de Derecho Canonico. Pamplona, Thomson Reuters Limited. II/577-578.
25. Szabó, P. (2022): A Hajdúdorogi Metropólia kormányzati berendezkedése. *Vigília* 87(7): 549-555.
26. Szeredy J. (1879): Egyházjog. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira. Pécs, Madarász E.. 423-440.
27. Véghseő T. (2022): Az ungvári unió kérdései. *Vigília* 87(7): 542-548.

**„Isten hisz bennetek!”- Giacomo Bini OFM miniszter
generális személye a magyar sajtóban -**

Urbán János Erik OFM

¹Ferences szerzetes, csíksomlyói kolostor, Csíksomlyó-Csíkszereda, Szék út, 148. szám - Románia, 139286. ORCID ID: 0000-0001-6287-1360

INFO	ABSTRACT
Urbán Erik OFM erikofm@gmail.com	Abstract In this study I will briefly present the life and important ministry of Minister General Giacomo Bini OFM (+2014), who was the Superior General of the Franciscan Order from 1997 to 2003. Following the presentation of his years of service, I will attempt to present his person on the basis of reports and articles published in the Hungarian media, mainly in the columns of Catholic weekly newspapers, but not only.
Keywords Franciscan Giacomo Bini Hungarian press visits	The Father General's ministry spanned only six eventful years. One of the most prominent events, a conflict situation he had to face, was the 2002 incident in which the Basilica of the Nativity in Bethlehem was invaded by Palestinian gunmen, who took hostage the forty Franciscan friars who were serving there. In his press conference on 5 April, the Superior of the Order dramatically described the situation: 'We will not abandon you' - a message that Father Bini's message was also emphasised in the Hungarian religious press, which I will discuss in detail in this paper. In addition, I will also describe two visits he made to the three Hungarian-speaking Franciscan orders in Hungary and Transylvania.
Kulcsszavak ferences Giacomo Bini magyar sajtó látogatások	Absztrakt Ebben a tanulmányban röviden bemutatom Giacomo Bini OFM (+2014) miniszter generális életét és szolgálatát, aki 1997-től-2003-ig volt a Ferences Rend általános főnöke. Szolgálati éveinek rövid ismertetését követően a magyar médiában, elsősorban katolikus hetilapok hasábjain, de nem csak ott megjelent tudósítások és cikkek alapján töreksem bemutatni az ő személyét. Az egyik legkiemelkedőbb esemény, konfliktushelyzet, amellyel szembe kellett néznie az a 2002-es eset volt, amikor a betlehemi Születés Bazilikát palesztin fegyveresek megszállták, és túsul ejtették az ott szolgáló negyven ferences szerzetest. Április 5-i sajtótájékoztatóján a rend elöljárója drámaian jellemezte a helyzetet: „Nem hagyunk magatokra benneteket” - Bini atya üzenetét a magyar egyházi sajtó is hangsúlyozta, amire ebben a tanulmányban részletesebben kitérek. Emellett ismertetem két látogatását is, amelyet a két magyarországi és erdélyi magyar nyelvű ferences Rendtartományokban tett.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi és Posztdoktori Konferencia - Hittudományi szekció I. elhangzott előadás alapján készült el.

Bevezető helyett

Jelen tanulmányban Giacomo Bini OFM³⁸ miniszter generális személyét és tevékenységét törekszem bemutatni, különös tekintettel a magyar médiában - főleg a katolikus hetilapok hasábjain, de nem csak - megjelent tudósítások, cikkek alapján. Célom, hogy a ferencesek egykori, legfőbb előljárójának ferences identitással kapcsolatos álláspontját, abból fakadó szolgálatát, meglátásait érzékeltessem a magyar sajtóban megjelent közlemények által. Ehhez a folyamathoz az alábbi sajtótermékeket lapoztam fel:³⁹

- Hargita Népe - napilap⁴⁰
- Hírnök - A Szent István Királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány lapja⁴¹
- Keresztény élet - katolikus hetilap⁴²
- Magyar Szó - havilap⁴³
- Népszava - napi lap⁴⁴
- Romániai Magyar Szó - napilap⁴⁵

³⁸ Giacomo Bini OFM (1938 Ostra Vetere - 2014 Róma), 1956. szeptember 18-án, 18 évesen lépett be a ferences rendbe, 1963. szeptember 7-én tett ünnepélyes fogadalmat, 1964. március 14-én szentelték pappá, 1971-ben Strasbourgban felsőfokú tanulmányokat folytatva doktorátust szerzett. Feladatkörök: definator, liturgikatanár, ideiglenes fogadalmasok magisztere, plébános. 1982-ben misszóba kéri magát - Ruandába, 1997. május 14-én Assisiben a Nagykáptalan megválasztja Miniszter Generálisnak, ezt a szolgálatot hat évig töltötte be.

³⁹ A vizsgált és felsorolt médiatermékek kiválasztása az alapján történt, hogy a szóban forgó Giacomo Bini OFM miniszter generális szolgálata alatti időszakban magyar nyelvterületen megjelent sajtótermékek közül - jelen tudomásom szerint - a felsoroltak adtak tudósítást a személyére vonatkozólag.

⁴⁰ A Hargita Népe címen közéleti napilap jelenik 1989-től, amely Hargita megye gazdasági, társadalmi, művelődési, sportéletéről és turisztikai látnivalóiról tájékoztat, valamint hazai és nemzetközi eseményekről is tudósít.

⁴¹ Hírnök - A Szent István Királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány lapja, amely 1998-2007 között került kiadásra.

⁴² A Keresztény Élet hetilap 1993 novemberében kezdte meg működését. Valamennyi keresztény hetilap közül ez az újság az egyetlen, amely a rendszerváltás után indult, s amelyet nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben és Felvidéken is meg lehet vásárolni a templomokban. Mint országos katolikus orgánus tájékoztatást ad az egyházi eseményekről, gazdag kínálatot nyújt lelkeségi írásokból, a vallásos témák mellett családoknak, fiataloknak szóló hasznos és szórakoztató cikkeket is közöl.

⁴³ A Magyar Szó a vajdasági magyarság (1992-ig jugoszláviai, 1992-től-2006-ig szerbia-montenegrói, 2006-tól szerbiai) egyetlen napilapja.

⁴⁴ A Népszava nagy múltú, magyar politikai napilap, amely 1877-ben indult.

⁴⁵ A Romániai Magyar Szó egy bukaresti kiadású, országos magyar nyelvű napilap volt 1947-1953, majd 1989-2005 között.

- Új Ember - katolikus hetilap⁴⁶
- Vasárnap - katolikus hetilap⁴⁷

Jogosan tevődhet fel a kérdés, hogy miért foglalkoztat az ő személye a magyar sajtótermékek vonatkozásában?! A válasz egyszerű, de mégis összetett: ferencesként, előljáróként különösen is foglalkoztat, hogy 800 évvel a Megerősített Regula megírását követően mi is a ferences identitás ebben az évezredben? Mi erről az álláspontja egy tapasztalt missziósnek, előljárónak, egy olyan személynek, akinek a szolgálati éveire, annak gyümölcseire napjainkban is előszeretettel és figyelemmel van a ferences család, szűkebb értelemben a magyar közösség(ek) is?! Bini atya karizmatikus személye, az erős, krisztusi evangéliumban gyökerező, alázatos kisebb testvéri identitása ma is élő és eleven példa - úgy az előljáróknak, mint bármely rendtagnak. Mindez különösen is hiteltérdeplővé vált, amikor olyan konfliktus helyzetek megoldásában volt kulcsszerepe, ahol szó szerint élet és halálkérdésről volt szó. Nemzetközi viszonylatban természetesnek tűnhet a személyével kapcsolatos híradások, de a megjelent magyar sajtó cikkek is azt bizonyítják, hogy csendes, de hiteles példája, megnyilvánulásai a régióktól távolnak tűnő események által is beszédesek és követendőek. Az alábbiakban rátérek a felsorolt sajtótermékek konkrét cikkeire, tartalmakra, megvizsgálva egy előljáró hat éves szolgálati ideje alatt történő híradásokat.

Az első magyarul is olvasható hír, Bini atya személyével kapcsolatosan az az Új Ember 1997. május 25-i lapszámában az Élő egyház c. rovatban olvasható, miszerint megválasztották a ferencesek legfőbb előljárójává a következő hat évre a hatvanéves, Giacomo Bini ferences testvért, aki 1983-tól Afrikában, pontosabban Kenyában és Madagaszkáron folytatott missziós tevékenységet.⁴⁸ Ugyanezt a hírt közölte a Keresztény élet hetilap 1997. július 8-i lapszáma is.⁴⁹ Ugyancsak ez az újság, két év elteltével, 1999. február 28-i lapszámában egy rövid híradásban közli, hogy módosul a boszniai Monstar egyházmegyében a plébániák ellátása, vagyis több plébánia ellátását, amelyet addig a ferences szerzetesek vezettek a jövőben majd az egyházmegye fogja adminisztrálni.⁵⁰

⁴⁶ Az Új Ember 1945-ben alapított magyar katolikus hetilap, ami a kereszténység számára fontos kérdéseket tárgyal, tudósít a hazai és a világegyház legfontosabb történéseiről.

⁴⁷ A Vasárnap, a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség hetilapja, erdélyi magyar katolikus kiadvány, amely 1991-től jelenik meg Kolozsváron.

⁴⁸ (Sz.n.) Tudósítás (1997): Hírek. Új Ember (LIII. évf.) 21. (2548) szám: 5.

⁴⁹ (Sz.n.) Tudósítás (1997): Új előljáró a ferenceseknél. Keresztény élet (V. évf.) 23. szám: 2.

⁵⁰ (Sz.n.) Tudósítás (1999): Hírek. Új Ember (LV. évf.) 9. (2640.) szám: 5.

Ezen átszervezési döntésről szóló közleményt a helyi püspök és Giacomo Bini ferences generális közölte.

A Magyar Szó 1999. április 4-i száma „Sohasem késő” címmel közli Giacomo Bini OFM generális levelét, amelyet szentferenci stílusban⁵¹ írt meg a népek vezetőihez és a hívőkhöz. A Generális atya ebben a levelében a béke mellett emeli fel a szavát, szolidaritását fejezve ki azok felé, akik elveszítették szeretteiket a háborúban, akiknek otthonát bombatámadások érték, valamint otthonaik elhagyására kényszerültek.⁵² „Alázattal és nyomatékkal” kéri mindazokat, akiknek „szavuk és felelősségük van”, hogy tegyenek meg mindent a békéért, használva az „értelem erejét, amely emberhez méltó megoldásokat találva, felülemelkedik a háború értelmetlenségén!”⁵³

A Hargita Népe megyei napilap, 1999. július 1-i lapszáma címlapon közöl írást a Ferences Generális erdélyi látogatásáról „Csíksomlyón járt a ferencesek előljárója” címmel.⁵⁴ A tudósítás atyai látogatásnak nevezi az előljáró látogatását, aki „számba vette a testvéreket és örömmel állapította meg, hogy a keleti végeken is él, gyarapszik a ferences közösség.”⁵⁵

A ferences generális a helyi testvérekhez intézett beszédében kiemelte és mintegy nyomatékosította, hogy legyen bátorságuk a kreativitásra, bátorsággal tekintsenek a jövőre, továbbá, elismeréssel szólt arról, ezzel is kifejezve örömét, hogy nagyon sok fiatal van a rendben. Külön kitért arra is, hogy a testvérek közötti kor- és generációs különbség áthidalását a dialógus segítheti, hogy ezáltal is mindenki derűsnek és szabadnak érezhesse magát.⁵⁶ Ezt követően az is kiderül a cikkből, hogy a Generális atya az erdélyi látogatást követően Bukarestbe utazott, ahol találkozott a Nunciussal és beszélgetést folytatott Teoctist pátriárkával.⁵⁷

⁵¹ Vö. Assisi Szent Ferenc fennmaradt írásai között található egy levél, amelynek címe: Levél a népek vezetőihez - In: Hidász, Varga, Várnai és Kámán (2018): Assisi Szent írásai - Ferences Források Magyarul 3., Budapest, Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány: 67-68.

⁵² Giacomo Bini testvér, OFM (1999): Sohasem késő - A ferences előljáró levele a népek vezetőihez és a hívőkhöz. Magyar Szó, (LVI. évf.) 68. szám: 6.

⁵³ Uo.

⁵⁴ (Sz.n.) Tudósítás (1999): Csíksomlyón járt a ferencesek előljárója. Hargita népe (XI. évf) 151.(2523) szám: 1.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ (Sz.n.) Tudósítás (1999): Giacomo Bini miniszter generális atya köszöntő szavai provinciánk testvéreihez. A Szent István Királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány lapja (II. évf) 6 szám: 1.

⁵⁷ Uo.

Az események kronologikus követésében az Új Ember c. lap 2000. szeptember 24-i lapszámát érdemes fellapozni, hiszen Szerdahelyi Csongor arról tudósít, hogy folyó év szeptember 20-24. között a rendi előljáró meglátogatja az akkor még létező két magyarországi rendtartomány közösségét, érintve a Budapest-Pasaréti rendházat és a szécsényi ferences kolostort, ahol az említett két anyaországi provincia újoncai mellett az erdélyi ferencesek képzése is történik.⁵⁸

Az Új Ember 2000. október 1-i lapszámában „Adománnyá lenni mások szára” cím alatt olvashatunk a Generális atya magyarországi látogatásának részleteiről.⁵⁹ Megtudhatjuk, hogy a Generális atya betekintést nyert a Mariánus⁶⁰ és a Kapisztránus⁶¹ Provincia életébe, azok intézményeinek működésébe, valamint találkozott Paskai László bíboros prímással. Külön ünnepi alkalom volt, hogy Budán, a pasaréti templomban az ünnepélyes szentmise keretében, Bini atya jelenlétében tette le örökfogadalmát két fiatal rendtag.

A testvéri látogatás alkalmával a találkozókon a testvéreknek a rendet veszélyeztető individualizmus kísértéséről beszélt, arról, hogy egyre elterjedtebb az „egyedül meg tudom tenni” szlogen, vagyis saját tetteink tulajdonosaivá akarnak lenni a testvérek, ellentétben azzal, hogy „az evangélium szolgálíva” kell legyenek a ferences testvérek.⁶² A rendi előljáró Szent Ferenc aktualitását hangsúlyozva elmondta, hogy a nem hívő történészek is elismerik: „a ferences modell a III. évezredé” is. Bini atya hangsúlyozta, hogy a ferences tapasztalat arra tanít, hogy „minden korban és minden kultúrában lehetséges szabadon, nagylelkűséggel és örömmel élni az evangéliumot. Nagyon fontos - folytatta - a missziós lelkiület a rend életében, hiszen a ferencesek már Szent Ferenc korában kiléptek Itáliából, sőt, maga

⁵⁸ Szerdahelyi Csongor (2000): Szegénység, tisztaság, engedelmisség - Ferences fogadalomtétel Szécsényben. Új Ember (LVI. évf.) 39. (2722.) szám: 4.

⁵⁹ Szerdahelyi Csongor (2000): Adománnyá lenni mások számára - A ferences generális Magyarországon. Új Ember (LVI. évf.) 40. (2723.) szám: 1-9.

⁶⁰ A Kisebb Testvérek Szűz Máriáról Nevezett Rendtartománya 1523-es alapítással jött létre. 2006. június 24-én létrejött a Magyarok Nagyasszonyáról Nevezett Ferences Rendtartomány, amely egyesítette a Mariánus provinciát a Kapisztránussal.

⁶¹ 1757. június 15-én jött létre a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Rendtartomány a Bosna-Argentína Provincia Szávától északra eső magyarországi házaiból. 2006. június 24-én létrejött a Magyarok Nagyasszonyáról Nevezett Ferences Rendtartomány, amely egyesítette a Kapisztránus Provinciát a Mariánussal.

⁶² Szerdahelyi Csongor (2000): Adománnyá lenni mások számára - A ferences generális Magyarországon. Új Ember (LVI. évf.) 40. (2723.) szám: 1-9.

Ferenc is eljutott a Szentföldre és Egyiptomba. Ma pedig kínai ferences misszionáriusok Európa több országában. Bini atya feltette a kérdést: „hol van otthon egy ferences, és a jelenlegi legfőbb rendi elöljáró vajon otthon érezte e magát Afrikában? Igen, otthon érezte magát!” - válaszolta meg a kérdést, hiszen, „ha az ember a ferences karizmát éli és közel van a helybeliekhez, ha megtanulja az ő nyelvüket, akkor mindig szeretettel fogadják. S ez kell ahhoz, hogy otthon érezzük magunkat bárhol a világon” - hallhatták a szentendrei diákok is, akiknél szintén látogatást tett és bensőségesen szólt hozzuk.

Végül, a cikk utolsó soraiban arról olvashatunk, hogy az elöljáró szerint „a mai korban is igény van lelkiségre, ezért a ferences kolostortoknak - főleg a volt kommunista országokban, értékhiány van - a kolostorok befogadó házakká kell váljanak, ahol a testvéreknek bőséggel lehet vetni az evangélium magvait. Azért, hogy az emberek meghallják a testvérek szavait, közel kell lenniük hozzájuk, odafigyelve pedig az emberek gondjaira, nyitottan lenni afelé, hogy „megtalálják a ferences testvérek az utat a lelkekhez”⁶³ - zárta gondolatait Szent Ferenc utóda.

Az Új Ember 2001. február 28-i lapszáma „Ferences tiltakozás az új názáreti mecset ellen” címmel megjelent rövid írásában arról tájékoztatja az olvasót, hogy a ferences rend legfőbb elöljárója levélben tiltakozik az izraeli kormánynál, hogy az Angyali üdvözlét bazilika közvetlen szomszédságában megépüljön a tervezett mecset.⁶⁴ Érvként felhossa, hogy a mecset építése a kijelölt helyen nem segítené elő a különböző vallási közösségek együttélését, hanem „feszültségeket és összetűzéseket okozna, súlyos akadályokat gördítve az elé is, hogy a világ minden részéből érkező zarándokok imádkozzanak ezen a helyen, amely a kereszténység bölcsője!” A tervezett építmény provokációnak számíthatott, mert a helységben 18 mecset található, tehát nem indokolt az építése - olvasható a közleményben.⁶⁵

Továbbra is az Új Ember hetilapot forgatva, a 2002. április 12-i lapszámában feltűnik egy hosszabb bejegyzés „Ne hagyjatok magunkra” címmel arról, hogy a betlehemi Születés-bazilikát és a mellette álló házat ostromzár alá helyezte kétszáz felfegyverkezett palesztin. A ferences testvérek, - akik egyben negyven „önkéntes túszt” is jelentenek - azért nem hagyják el a kolostort, mert így tudják megakadályozni a vérfürdőt, azon a helyen, ahol

⁶³ Uo.

⁶⁴ (Sz.n.) Tudósítás (2001): Ferences tiltakozás az új názáreti mecset ellen. Új Ember (LVII. évf.) 48. (2783.) szám: 5.

⁶⁵ Uo.

Jézus született, és ami egyben a béke szigete kellene legyen. Giacomo Bini az április 5-i sajtótájékoztatón mintegy válaszüzenetet küldött a betlehemi testvéreknek „Nem hagyunk magatokra benneteket” címmel, akik lelkiileg és pszichésen is kifáradtak, s közben élelmiszer nélkül maradtak, mivel mindenüket megosztották a betolakodókkal. A Generális mindkét betolakodó félnek üzent, hogy a bosszúállás bosszút szül és erőszakot vált ki. Fegyverletételre szólítva fel őket, kérte, hogy térjenek vissza „szívük jobb érzéséhez!”⁶⁶

A Népszava 2002. április 12-i lapszáma „Tömegsírba temetnek Dzszenínben” címmel közöl írást a betlehemi háborús helyzetről, említést téve arról, hogy egy izraeli katonai szóvivő cáfolta, hogy a „hadsereg alakulatai tüzet nyitottak volna Betlehemben a Születés templomára, ahova palesztin fegyveresek vetették be magukat napokkal ezelőtt”⁶⁷ - utalva ezzel Bini atya előző nyilatkozatára. A Romániai Magyar Szó, 2002. május 13-i lapszámában „Rituális megtisztulásra szorul a születés temploma” címmel arról értekezik, hogy a zavargások befejezése után a szent helyet „tisztító liturgiának kell alávetni”, amelyet követően a kegyhelyet visszaadják jogos őreiknek: a ferenceseknek, a görögkeletieknek és az örmény ortodoxoknak. Bini atya szerint a „templom körüli huzavona nagyon megviselte a szerzeteseket is!”⁶⁸ A Generális atya mandátumának befejező évében, azaz 2003-ban, pontosabban március 30-án az Új Ember lapszámában rövid írás található arról, hogy Bini atya a ferences nagycsalád tagjaihoz fordul, kérve, hogy mozdítsák elő a világbékét, amelynek eszközei „az ima, a megbékélt, Isten-központú élet, a bűjt és a bűnbánat, a béke kifejezett hirdetése.”⁶⁹

Végül, az utolsó magyar sajtó anyag, ami Giacomo Bini egykori ferences generális atya szolgálati idejével kapcsolatosan megjelenik az nem más, mint az Új Ember 2003. június 22-i lapszámának rövid híradása arról, hogy megválasztották Assisiben, Szent Ferenc 119. utódát José Rodriguez Carballo

⁶⁶ (Sz.n.) Tudósítás (2002): Ne hagyjatok magunkra - A betlehemi ferencesek testükkal védik a bazilikát és embertestvéreiket. Új Ember (LVIII. évf.) 16. (2803.) szám: 1-5.

⁶⁷ Tudósítás (2002): Tömegsírba temetnek Dzszenínben. Népszava (CXXX. évf.) 76. szám: 1-9.

⁶⁸ (Sz.n.) Tudósítás (2002): Rituális megtisztulásra szorul a születés temploma. Romániai Magyar Szó (XIV. évf.) 4023. szám: 2.

⁶⁹ (Sz.n.) Tudósítás (2003): A ferences előljáró a ferences család tagjaihoz. Új Ember (LIX. évf.) 13. (2852.) szám: 5.

OFM személyében, aki a hatvanötéves Giacomo Bini atyát váltja a Ferences Rend élén.⁷⁰

Összegzés helyett

A magyar nyelvű napi- és havilapok nem csak tényeket közölnek Giacomo Bini személyével és tevékenységével kapcsolatban, hanem a közölt írásain, megnyilatkozásain keresztül betekintést adnak az általa képviselt és szenvedélyesen megélt ferences lelkeségbe is. A felvezető mondatok között feltevődik a kérdés, hogy miért érdemes egy Európa nyugati régiójában élő és szolgáló ferences előjáró tevékenységét a magyar sajtó termékein keresztül vizsgálni? Van-e egyáltalán ennek forrása, jelentek-e meg, és, ha igen, érdemi mennyiségről, illetve minőségről lehet-e beszélni? Milyen témakör lehetett annyira fontos, netán izgalmas és újszerű a számos hír közepette, amelyre nyolc, magyar nyelvű sajtótermék is felfigyel(t) és írást közöl(t) róla? Nos, meggyőződésem, hogy Giacomo Bini OFM a hat éves előjárósága idején olyan kardinális kérdésekben nyilatkozott, írt, beszélt, amelyek nemcsak az adott években, események közepette voltak hitelesek, hanem napjainkban is. Kijelenthető, hogy a szóban forgó magyar sajtót olvasva egyértelmű az az álláspont, miszerint Bini atya a békéért több helyen, különböző módon és megnyilatkozásokban felemelte szavát, ennek előmozdítására bátorítva a ferences testvéreket, Szent Ferenc példája szerint, aki a béke hírnöke is volt. Megmutatkozik a közölt cikkekben a Generális atya testvéri közelsége a testvéreken túl a szenvedők és kítaszítottak felé is. Röviden pedig tájékozódhatunk arról is, hogy a Generális atya miben látta a ferences rend identitását a harmadik évezred elején, hangsúlyozva az individualizmus elkerülését és a közösségi élet megerősítését. Összességében kijelenthető, hogy szavai, megnyilatkozásai az elharapódzó individualista szemléletű világnézetben helytállásra, az igazság melletti bátor kiállásra sarkalló példa.

⁷⁰ (Sz.n.) Tudósítás (2003): A ferencesek új általános főnöke. Új Ember (LIX. évf.) 13. (2852.) szám: 5.

Felhasznált irodalom

1. (Sz.n.) Tudósítás (1997): Hírek. Új Ember (LIII. évf.) 21. (2548) szám: 5.
2. (Sz.n.) Tudósítás (1997): Új előljáró a ferenceseknél. Keresztény élet (V. évf.) 23. szám: 2.
3. (Sz.n.) Tudósítás (1999): Hírek. Új Ember (LV. évf.) 9. (2640.) szám: 5.
4. Giacomo Bini testvér, OFM (1999): Sohasem késő - A ferences előljáró levele a népek vezetőihez és a hívőkhöz. *Magyar Szó*, (LVI. évf.)(68). szám: 6.
5. (Sz.n.) Tudósítás (1999): Csíksomlyón járt a ferencesek előljárója. Hargita népe (XI. évf) 151.(2523) szám: 1.
6. (Sz.n.) Tudósítás (1999): Giacomo Bini miniszter generális atya köszöntő szavai provinciánk testvéreihez. A Szent István Királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány lapja (II. évf) 6 szám: 1.
7. Szerdahelyi Cs. (2000): Szegénység, tisztaság, engedelmesség - Ferences foga-dalomtétele Szécsényben. Új Ember (LVI. évf.) 39. (2722.) szám: 4.
8. Szerdahelyi Cs. (2000): Adománnyá lenni mások számára - A ferences generális Magyarországon. Új Ember (LVI. évf.) 40. (2723.) szám: 1-9.
9. (Sz.n.) Tudósítás (2001): Ferences tiltakozás az új názáreti mecset ellen. Új Ember (LVII. évf.) 48. (2783.) szám: 5.
10. (Sz.n.) Tudósítás (2002): Ne hagyjatok magunkra - A betlehemi ferencesek testükkal védik a bazilikát és embertestvéreiket. Új Ember (LVIII. évf.) 16. (2803.) szám: 1-5.
11. (Sz.n.) Tudósítás (2002): Tömegsírba temetnek Dzsenninben. Népszava (CXXX. évf.) 76. szám: 1-9.
12. (Sz.n.) Tudósítás (2002): Rituális megtisztításra szorul a Születés temploma. Romániai Magyar Szó (XIV. évf.) 4023. szám: 2.
13. (Sz.n.) Tudósítás (2003): A ferences előljáró a ferences család tagjaihoz. Új Ember (LIX. évf.) 13. (2852.) szám: 5.
14. (Sz.n.) Tudósítás (2003): A ferencesek új általános főnöke. Új Ember (LIX. évf.) 13. (2852.) szám: 5.

Anthropology in a Sixth-century School: The Case of the *Cause of the Foundation of the Schools*

István Orosz¹

¹tudományos munkatárs, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Nyíregyháza, 4400 Nyíregyháza Bethlen G. u. 13-19. PhD hallgató, Istituto Pontificio Orientale, 00185 Roma Piazza di S. Maria Maggiore 7. ORCID iD: 0000-0002-9831-8601

INFO

ABSTRACT

Orosz István
oroszistvanm@gmail.com

Keywords
School of Nisibis
cause of the Foundation of
the Schools
anthropology
Syriac exegesis
Barhadbešabba

Abstract

Texts written in the Theological Academy of Nisibis attest to the community's strong intellectual identity. One of its most significant documents is *Cause of the Foundation of the Schools*. In this paper, we examine the anthropological dimension that underlies of the work of Barhadbešabba.

Kulcsszavak
Niszibiszi Iskola
iskolák alapításának oka
antropológia
szír exegézis
Barhadbešabba

Absztrakt

A Niszibiszi teológiai iskolájának erős intellektuális közösségi identitását igazolják az iskolában írt művek. Az *Iskolák alapításának oka* egyike az Iskola legjelentősebb dokumentumainak. Jelen dolgozatban Barhadbešabba művének antropológiai hátterét vizsgáljuk, amely az író sajátos tanulás fogalma mögött áll.

A tanulmány a Debreceni Egyetem Egészségtudományi Karának szervezésében a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Introduction

In the sixth century, Nisibis (today Nusaybin in Turkey) was a significant metropolitan see of the Syriac-speaking Christians in the territory of the Sassanian Empire. The city was home to an exegetical school, the School of Nisibis, which at that time was famous even in the Roman West (Cassiodorus, *Institutiones*, Teilband 2003; Junillus Africanus, *Instituta*, Maas 2003). Many of the prominent figures of the so-called “Nestorian” Christians – their catholicos, metropolitans, bishops, and monastic leaders – studied and taught at the school. It was an institution for Christian higher learning regulated by statutes (Statutes, Vööbus 1961) and a strict hierarchy. It used its own curriculum and developed a strong tradition of intellectual independence (Vööbus 1965; Becker 2006; Bettio 2011). Of its wide literary production

attested to by contemporary and later authors, only a few works have survived to the present (Barḥadbešabba Cause, Scher 1907; ‘Abdišo bar Berika, Catalogus, Assemani 1725). Most of the information about life in the School of Nisibis comes from three major works: the aforementioned collection of the statutes, an *Ecclesiastical History* of Barḥadbešabba of ‘Arbaya (Nau 1932), and the *Cause of the Foundation of the Schools* of Barḥadbešabba, bishop of Ḥalwan (Scher 1907). Both of the latter works are dated to the late sixth and early seventh centuries, though it is not certain whether the author is the same Barḥadbešabba (Becker 2008:11-16). In our paper, we concentrate on the *Cause* in order to examine the anthropological perspective of the community’s identity.

Learning as sacred act

The *Cause* is a representative of a specific genre of document that appeared in the school. In the East Syriac context, works within this “cause” (ܐܠܬܐ / *’elta*) genre serve as explanations of important events in salvation history to be used in celebrations of liturgical feast days (Macomber 1974). Of the available causes, the *Cause* is the only one that does not pertain to commemoration of events from the life of Jesus or the saints. It deals rather with the opening of the academic year at the school. The scholastic activity of the community is celebrated in the text as a participation in a long history of learning. The importance of study is explained through its divine and natural foundations, the Bible, and a philosophical approach to the human faculties.

Barḥadbešabba identifies learning as an opportunity given by God by which man may come to know Him. He exhorts the students to respond to this gift appropriately with genuine piety and fear of God (ܐܠܠܗܐ - *dahlāt d-allaha*). The fear of God is not a matter of emotion or choice, but rather the acquisition of correct knowledge that flows from study. This is evident in a paragraph of the protreptic style introduction of the *Cause*:

“For because all of the things over which the mind goes are distinct and different from one another; so that it is not drowned in their diversity and harmed by their opposition as a swimmer by the tempests of the sea, he seeks for himself, instead of a leather bottle (as a flotation device) and a light boat, a new ship of rationality by which he may go over the surface of the whole world with confidence, and he takes from it, instead of pearls and precious stones, the wisdom of the fear of God, that which is acquired by a correct knowledge.” (Cause 342:6-11; Becker 2008:111).

"Correct knowledge" is a crucial aspect of authentic piety according to Barḥadbešabba. It is the consequence of correct learning, as he expresses in a later exhortation (Cause 394.8-396.9). In it, he highlights that learning must be sought not for financial or career motivations but rather in a search for the fulfillment of the spiritual life. For this reason, respect is due to the leaders of the school, one's fellow students, and the task of study itself. Does this description of the school's approach to study encapsulate the moral criteria inherent in the scholastic communal identity? To achieve a deeper understanding of the *Cause's* view on study, we will in the next section examine some aspects of the general characteristics of religious scholasticism.

Characteristics of the identity of the religious scholastic community

Scholars have primarily considered the *Cause* a work which expresses the identity of the scholastic community in a time of a crisis (Reinink 2009; Possekel 2015). Care for the integrity of the school is apparent in its statutes just as much as it is in its leaders' evident sense of being independent and possessing their own identity. The School of Nisibis had a unique status within the East Syriac school movement. (Becker 2006:155-168).

Cabezón observes eight general characteristics of religious scholasticism: 1) a strong sense of tradition, 2) an emphasis on language, 3) a tendency towards textual and analytical inclusivity rather than exclusivity, 4) completeness and compactness, 5) a belief in the epistemological accessibility of the world, that is, a belief that the universe is basically intelligible 6. systematicity resulting in a logical flow of the narrative, consistency, and completeness in scholastic works, and 7) rationalism, that is, the view that reason is integral to the religious path, and 8) self-reflexivity, that is, a tendency to objectify and critically analyze first-order practices (Cabezón 1998:4-6).

All of these general aspects of the scholastic identity are applicable to the *Cause*. Its inclusion of the chain of the exegetes of true faith reveals a strong sense of tradition (Cause 377:1-393.3). The religious authorities are not only the guarantors but also the content of the tradition (ܡܫܠܡܢܘܬܐ - *mašlmanuta*). The emphasis on language is implicit in its treatment of the Creation given that it was commonly held in the Syriac world that the language of the Creation was Syriac (Rubin 1998). Textual inclusivity is also discernible in the *Cause*. Hēnana, the head of the school (ܩܝܐܢܐ - *rabbān*), receives praise from Barḥadbešabba for his wide-ranging instruction, which contained new

elements and probably introduced new readings into the curriculum (*Cause* 392.1-9). From other sources we know that Ḥenana was accused of disrespecting the exclusivity of the exegetical authority of Theodor of Mopsuestia (Chronicle of Seert, Scher 1918). The concept of compactness, which resembles the tendency to inclusivity, is observable in the *Cause*'s citation of the philosophical work *Commentary on the Organon to Theodoros* by Sergios Rešayana (Perkams 2020). The conviction about the intelligibility of the created world is evident in the portrayal of the Creation as a scripture written by God (*Cause* 348.4-350.5). The systematicity described by Cabezón can be found in the *Cause* in its systematically-composed presentation of methods and contents of exegesis and philosophical concepts. Rationality is not only an integral part of the religious path, as we have seen, but is also a necessary component of the true faith. Self-reflexivity is present in its explanation of the criteria used in defining the exegetical tradition of the school (*Cause* 382.12-383.1), its attention to building a coherent hermeneutical approach to be used in analyzing ideas, and its directives for study. The work can be seen as a *lectio* for the opening of the new academic year that explains liturgical feasts, outlines expectations for the students' moral conduct, and offers approaches to learning that guide students in exegesis and hagiography. It is a celebration of the scholastic identity of the school's intellectual elite.

The next section explores the broader framework in which Barḥadbešabba looks beyond the religious community to man as an individual, presenting him as the image and likeness of God and as one endowed with intelligence. Integral to the document is the conviction that learning is an essential activity of man that allows him to enter into contact with the divine. The paper concentrates henceforth on the *Cause*'s anthropological vision. The topic of discipleship and learning as constructive parts of man's identity in late antiquity has already been the subject of several recent studies (Stenger 2022), but this unique document is situated in a much less researched field of Syriac studies and thus offers new perspectives in the study of ancient communities.

The intellectual capacity of man

The text of the *Cause* has three main parts: 1) a philosophical introduction, 2) a narration of the major events of the Old Testament with the teaching of Jesus Christ as its climax, and 3) a history of the succession of orthodox teaching from the apostles to Ḥenana, the head of the school.

In the first part, Barḥadbešabba lays out the limits and possibilities of his epistemology. The short treatise begins by describing the ontological superiority of God. This superiority, the author points out, entails that the Divinity is epistemologically inaccessible (Cause 333.8-337.6). After presenting this fundamental limit on knowledge about God, Barḥadbešabba presents its conditions (Cause 337.7-348.3). For man, learning about God is in fact possible because his intelligence was created by God for this very purpose. It contains traces of neoplatonist ideas such as the Tree of Porphyry (Becker 2008) as well as traces of the neoplatonist commentary tradition of Aristotle (Perkams 2020). Barḥadbešabba does not, however, simply copy these ideas, but rather incorporates them into his own reflections on learning as an essential process to access the divine (Orosz 2021). Regarding human intellectual faculties, the *Cause* states:

“Nevertheless, although everything that exists is divided into all these distinctions, learning about the creator and creation is only found in these two orders, I mean angels and human beings. But because these are too weak to consider that divine essence, he has established for us an invisible lamp, the soul within us, and he has filled it with the oil of immortal life, and he has placed in it continuous wicks with intellectual thoughts, and he has caused to be grasped in it the light of the divine mind, by which we are able to see and to distinguish, as that woman who lost one of the ten zuz, the hidden things of the creator, and to go around all of the rich treasury of his kingdom, until we ourselves also find that zuz upon which is stamped the glorious image of him, the eternal King of Kings.” (Cause 340.3-9; Becker 2008:108)

Human faculties make some degree of knowledge about God possible and they were created for this very purpose. The soul – the lamp – is that in which the wick of the mind (قند) / *madd‘a*) dwells and the mind is grasped by the divine mind. This exegesis of Luke 15:8-10 concentrates on the anthropological dimension of the parable instead of the traditional soteriological one and is connected to the exegesis of Gen 1:26. After the quotations from the New Testament on the importance of being attentive to the divine light (John 1:4, Matt 6:23, Luke 6:39, John 12:35), the *Cause* completes its treatment of Gen 1:26 stating, “Therefore it is the lot of this rational and illuminated mind, which is the likeness of God...” (Cause 341.3, Becker 2008:109). For Barḥadbešabba, the reality of man as the image and likeness of God means a similarity in the capacity to understand more deeply through the

searching of the image. A similar interpretation is present already in Gregory of Nyssa's *On Virginity* (*De virginitate* 12,3). Gregory explains this parable as the soul's searching for its own divine origin. Barḥadbešabba takes it a step further by applying this searching to learning. The *Cause* defines learning's twofold operation: "For because all things doubly established in learning are divided into two kinds: intelligence and action it is right to know that the perfection of intelligence is the exact comprehension of the knowledge of all beings, the perfection of action is the excellence of good things" (Cause 342.12-343.2, Becker 2008:111). The word ܐܕܐܘܬܐ / *ida'ta* is the translation of the Greek concept *theoria*, which Becker translates as "intelligence." Its counterpart is ܣܘܪܘܬܐ / *sa'wruta* (*praxis*). Becker points out that the twofold operation of *theoria-praxis* is of neoplatonist origin in Barḥadbešabba's work (Becker 2006:143-146). Perkams offers a more immediate source for the *Cause* and observes that we can find a similar introduction in Ḥenana's *Cause on the Golden Friday* (Ḥenana, *Cause on Golden Friday*, 55.14-56.9, Perkams 2021:59-60). Because Barḥadbešabba presents the two modalities of human actions as modalities also of learning, he presumably interprets all human activity as learning on an existential level. Under such a conception, learning is the principal action in the fulfilment of the purpose of human life, namely, to understand the image of God. On this reading, good learning is a matter of salvation or condemnation and therefore receives the support of divine assistance: "However, instruction and learning he (i.e., God) did not withhold from it (i.e., the mind); rather, in many variations he confers upon him learning concerning himself, lest when he neglects it he perish completely and become a vessel of harm" (Cause 348.1-3, tr. Becker 2008:117).

It is clear that the *Cause* offers a positive approach to human nature and attributes to it a God-given capacity to fulfill one's purpose through efforts guided by divine assistance. In the following section, we concentrate on the exegetical presentation of man as *capax Dei* through learning, which assures him the successful fulfilment of his state as the image of God.

The anthropology of learning in an exegetical context

The philosophical introduction on human intellectual faculties differs, as has been demonstrated, from the exegesis of Gen 1:26. To better understand the *Cause*, it is useful to concentrate on its theological dimension as it is a theological text of a theological academy. Barḥadbešabba views late ancient neoplatonist philosophy as a tool to ensure a broader perspective for the

students in their study of exegesis. After the explanation of the faculties of the man on the basis of Gen 1:26, the *Cause* continues its discussion on the human capacity for learning with a long section focusing on the exegesis of various biblical scenes (Cause 352.5-374.3). In this scriptural reading, it presents learning as a metaphor for the relation between God and man not only in the community of the School of Nisibis but throughout all of human history.

Barḥadbešabba first describes the creation of the world as a classroom for the angels (Cause 348.4-352.4). He presents it as the creation of the necessary exterior condition for understanding the transcendence and – on some level – intelligibility of God. The manifestation of the divine power in creation is what allows intellectual beings to attain some knowledge of God. This aspect also appears in the exegesis on the creation of Adam and Eve. To provide insight into the condition of human intellectual skills, Barḥadbešabba concentrates on the naming of the animals in Gen 2:19-20:

“Now at the same time that he made Adam and Eve, he caused to be made before them in the order of the letters the wild and domestic animals, and he whispered in him (i.e., Adam) secretly so that he might read openly. Adam read in this first tablet the names for all the domestic animals and for all the wild animals of the field and all the birds of the heavens. Everything Adam called them, (each) living soul, that was their name. Because he repeated these unwritten letters well in the composition of exact names, he (i.e., God) then introduced his school to the Garden of Eden and there he taught him the laws and judgements.” (Cause 352.7-12; Becker 2008:122-123).

Barḥadbešabba interprets the story as the creation of the human mind through its first action, namely, reading, which is the reflection of the surrounding world. This text includes some departures from the original text of the Gen 2:4-25. In the naming scene in the *Cause*, Adam and Eve have both already been created. In the original scene, however, Eve is created after the naming. Divine inspiration produces the faculty of reflection and the human race receives it. This is expressed by the presence of both the man and the woman. Adam’s reading can be understood as a *pars pro toto* action. In the reading of the creation, understanding of the existence of the Creator follows the learning of the laws *ناموسه* / *namose* and judgments *دينه* / *dine*. Learning from the tablet hung on the Tree of Life is a metaphor that expresses the notion that learning is the primary human action and is necessary for eternal life (Cause 352.10-353.6).

The section about life in Eden and the fall of Adam and Eve expresses two anthropological aspects. The first is the scriptural reference to the fundamental human capacity of the intellect. The second is a positive representation of the human intellect as a God-given tool. Barḥadbešabba offers several biblical accounts as examples of schools in salvation history. The stories of Genesis are presented as schools of God: the school of Cain and Abel (Cause 354.6-13), the school of Noah (Cause 355.1-10), the school of Abraham (Cause 355.11 -356.5), and the school of Moses in the first imparting of the Ten Commandments (Cause 356.6-358.5). In these rewritten narratives, the human response to the divine invitation represents right or wrong behavior in the school. To do right in these “schools” is to live a just life and to obey divine directives. These attitudes represent right behavior in learning as set forth previously by Barḥadbešabba in the philosophical introduction.

In the second law-giving, there is a shift in the chain of the schools. He interprets the second tablet of the commandments and Old Testament laws as schools that are allowed by God but not directly guided by Him. (Cause 385.6-359.12) He uses a metaphor to illustrate this interpretation, writing “thus also that master teacher first used this order according to the childishness of the students” (Cause 370; Becker 2008, 139). These new schools are the interpretation of larger sections of the Old Testament like Joshua from the historical books (Cause 359.13-360.5) and Solomon (Cause 360.6-361.5) and the prophets from wisdom literature (Cause 361.6-361.12). In these schools, the choice of the righteous life is still free but man is no longer capable of possessing it in its ideal form.

Before introducing the teaching of Jesus as a representation of the rehabilitation of the ideal learning status, the *Cause* raises several examples of beliefs that Barḥadbešabba regards as false. Paganism, such as in Egyptian and Indian religions, and the philosophies (Cause 361.13-367.9) of Plato, Aristotle, the Babylonians, Epicurus, Democritus, the natural philosophers, Pythagoras, and Zoroaster are all errant schools in his view. To follow them is to make a choose poorly, because it represents laxity in the search for God, which, as mentioned above, is the primary task of human existence.

This Scripture-based discourse on the importance of learning as a symbol of the relationship between God and man reaches its climax in its reflection on the teaching of Jesus (Cause 367.10-372.7). The meaning of the following text is first and foremost soteriological, but it also contains reference to Barḥadbešabba's anthropological vision:

“When he was thirty years old, he produced his teaching and he renewed the former school. He established strong definitions of philosophy; he resurrected wisdom, which had died; he gave life to the fear of God, which had ceased; he showed the truth, which had been lost; in brief, all the species of teaching he forged and fastened in the ears of the faithful, as the separate parts of a statue. He rebuked evil, put a stop to error, and condemned falsehood.” (Cause 371.6-372.2, Becker 2008:143-144)

As we read in the scripture-based sections, the human capacity to understand Divine Revelation was hindered by wrong choices, envy, slothfulness, and disobedience. The *Cause* posits that dysfunction in both intelligence and action in the spiritual life is ultimately a dysfunction of learning. The restoration of these faculties is brought about by the life and teaching of Jesus Christ.

In its third main section, the *Cause* presents the result of the restoration of the human capacity to learn about God. After discussing the transmission of Jesus’ teaching to the apostles (Cause 372.8-375.4), Barḥadbešabba presents the transmission chain of theological and scholastic authorities (Cause 375.5-393.3). In it, he provides a description of the ideal man. According to the *Cause*, the ideal man is devoted to reading and interpreting the Scriptures. This devotion requires respect of tradition but, at the same time, a certain creativity. This long section is relevant because of its central message, namely, that man is capable of attaining higher knowledge through living a morally upright life. This higher knowledge is defined by Barḥadbešabba as the fear of God, that is, an exponentially deeper religious way of life.

Conclusion

In this paper, we examined the anthropological guidelines concerning the self-reflexivity of the scholastic community in Barḥadbešabba’s *Cause of the Foundation of the Schools*. We oppose the supposition that the *Cause* merely represents the identity of an institution in a crisis of ecclesiastical and intellectual independence. Our proposition is a much deeper analysis of the theological aspects at play in the work which is mostly outside of the researcher’s interest and is concentrated mostly on philological, historical, and sociological dimensions.

In the first part, we examined the *Cause*’s literary genre, which is traditionally related to liturgical feasts in the East Syriac context. The causes explain the relevance of the events from the life of Jesus for the salvation of

the faithful. The *Cause* explains the importance of learning about Jesus in the same way: as a necessary component for salvation.

Before analyzing the anthropological aspects in the text of the *Cause*, we presented the applicability of the general characteristics of the scholastic communal identity proposed by Cabezón. In this section, we observed that the *Cause* communicates a developed institutional scholastic identity.

In the *Cause*, learning is presented as a sacred act and formative for the personal and communal identity. How does it represent man, the subject of this activity? The answer comes from the analysis of the *Cause*'s philosophical introduction. Barḥadbešabba's explanation relied on Syriac translations of late ancient neoplatonist ideas and on Syriac translations of ecclesiastical authors like Theodor of Mopsuestia. The philosophical introduction on the other hand is founded on the exegesis of Gen 1:26. In Barḥadbešabba's view, man is the image and likeness of God and this is apparent in the human intellectual capacity. Learning in the twofold way – through intelligence (*theoria*) and action (*praxis*) – is an activity which is not merely the acquisition of the necessary technical knowledge to live a morally ideal life but is also organic to the faith through the fear of God, an existential human activity.

The same aspect is presented through a Midrashic-style exegesis of various biblical scenes and through a hagiographical chain of the theological and scholastic authorities. Regarding the first view, a moral understanding of study has its foundation on a much deeper theological principle, namely, the view of the human being as capable of knowledge about God. The document presents a positive view of human intellectual capacity, understanding it as being derived from God. This is not hampered by man's wrong decisions; it maintains its dignity. This dignity appears in the text as the chance to potentially better understand and learn not only in institutional context but also on an existential level.

In conclusion, we find that the *Cause* provides a positive view of man based on the intellectual capacity he possesses that connects him to the divine. According to the *Cause*, the primary duty of man, as the image and likeness of God, is to learn.

References

1. Abdišo bar Berika: Catalogus, In: Josephus S. Assemani, [ed.-tr.]: Ebediesus, Catalogus. Enumeratio librorum syriorum. Roma, Bibliotheca Orientalis. Barḥadbešabba, Cause of the Foundation of the Schools, In: Addai Scher (1907) [ed.-tr.]: Mar Barhadbešhabba ‘Arbaya de Halwan, Cause de la fondation des écoles, Paris, Patrologia Orientalis, 4(18), 327-397.
2. Barḥadbešabba, Cause of the Foundation of the Schools. In: Adam H. Becker (2008) [tr.]: The Sources for the History of the School of Nisibis. Liverpool, Liverpool University Press, 86-164.
3. Barḥadbešabba, Ecclesiastical history, In: François Nau (1932) [ed.-tr.]: Barhadbešhabba Arbaïa, La seconde partie de l’histoire ecclesiastique. Paris, Patrologia Orientalis 9/5, 496-631.
4. Cassiodorus, Institutiones Divinarum et Saecularium Litterarum, In = in Erster Teilband (2003) [ed.]: Cassiodor. Institutiones divinarum et saecularium litterarum 1. Einführung in die geistliche und weltliche Wissenschaft, Freiburg im Breisgau, Fontes Christiani, 39(1).
5. Chronicle of Seert. In: Addai Scher (1918)[ed.-tr.]: Histoire nestorienne. Chronicon di Séert 41-112. Paris, Patrologia Orientalis 13(4), 437-636.
6. Gregorius Nyssenus (2011): De virginitate, In: Michel Aubineau [ed.-tr.], Paris, Sources Chrétiennes 119.
7. Henana of Adiabene (1911): On Golden Friday. In: Addai Scher [ed.-tr.]: Hnana d’Adiabène, Cause du Vendredi d’Or. Paris, Patrologia Orientalis 7(1), 53-67.
8. Junillus Africanus (2003): Instituta regularia divini legis. In: Michael Maas[ed.-tr.]: Exegesis and Empire in the Early Bizantine Mediterranean. Tübingen Mohr Siebeck, 116-235.
9. The statutes of the school of Nisibis. In: Arthur Vööbus (1961) [ed.-tr.]: Papers of the Estonian Theological Society in Exil 12. Stockholm, Estonian Theological Society in Exil, 51-104.
10. Becker, H. Adam (2006): Fear of God and the Beginning of Wisdom. The School of Nisibis and Christian Scholastic Culture in Late Antique Mesopotamia. Pennsylvania, University of Pennsylvania Press.
11. Bettiolo, Paolo (2011): Le scuole nella chiesa siro-orientale: status quaestionis e prospettive della ricerca, In: Carla Noce – Massimo

- Pampaloni – Claudia Tavolieri [eds.]: *Le vie del sapere in ambito siro-mesopotamico dal III al IX secolo*, *Orientalia Analecta Christiana* 293. Pontificio Istituto Orientale, Roma 17-46.
12. Cabezón, José Ignacio (1988): Introduction, In: José Ignacio Cabezón [eds.]: *Scholasticism. Cross-Cultural and Comparative Perspectives*. New York, State University of New York Press, 1-17.
 13. Macomber, William F. (1974): Introduction. In: *Six explanations of the Liturgical Feasts by Cyrus of Edessa. An East Syrian Theologian of the Mid Sixth Century*, *Corpus Christianorum Orientalium* 356. *Scriptores Syri* 156, Louvain, 1-29.
 14. Orosz István (2021): “L’uomo è composto d’anima e di corpo, i quali non possono esistere l’una senza l’altro.” *Tracce della visione dell’uomo nella Scuola di Nisibi*. *Eastern Theological Journal* 7(1), 105-118.
 15. Perkams, Matthias (2020): *Ostsyrische Philosophie. Die Rezeption und Ausarbeitung griechischen Denkens in der Schule von Nisibis bis Barhadbsabba*. In: Matthias Perkams – Alexander M. Schilling [eds.]: *Griechische Philosophie und Wissenschaft bei den Ostsyryern: zum Gedenken an Mār Addai Scher (1867-1915)*. *Transmissions. Studies on conditions, processes and dynamics of textual transmission* 3, Berlin, De Gruyter, 49-76.
 16. Possekkel, Ute (2015): *Selbstverständnis und Bildungsauftrag der Schule von Nisibis*. *Zeitschrift für Antikes und Christentum* 19(1), 104-136.
 17. Reinink, J. Gerrit (2009): *Tradition and the Formation of the 'Nestorian' Identity in Sixth- to Seventh-Century Iraq*. *Church History and Religious Culture*, 89(1), 217-250.
 18. Rubin, Milka (1998): *The language of creation or the primordial language*. *Journal of Jewish Studies* 49, 306-333.
 19. Stenger, R. Jan (2022): *Education in Late Antiquity. Challenges, Dynamism and Reinterpretation. 300-550 CE*, Oxford, Oxford University Press.
 20. Vööbus, Arthur (1965): *History of the School of Nisibis*, *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium* 266. Louvain, Peeters.

Wisdom as life management

Sára Réka Kabai¹

¹PPKE HTK Doktori Iskola katolikus teológus hallgatója, 1053 Budapest, Veres Pálné u. 24., ORCID ID: 0000-0002-1855-7021

INFO

Kabai Sára Réka

kabai.sara.reka@hallgato.ppke.hu

Keywords

wisdom
life management
inner law
habit

ABSTRACT

Abstract

“I will make you wise and teach you the way you should walk in.” Psalm 32. For the people of the Old Testament and of the Near East, wisdom was a particular value. It was something that many who acquired it, were responsible for keeping it and passing it on. The sages were the teachers and advisers to the rulers of the Middle East, indirectly responsible for the well-being of the whole empire and its good governance. In Egypt, ma'at meant both wisdom and order in the world, and to know and acquire it was to be knowledgeable in the ways of things and their interrelationships. It covered all aspects of life, it meant lexical knowledge, scientific knowledge, but it also had a moral and social dimension. For the Israelites, it was an insight into God's plan, based on right relationship with God and keeping the Law. Throughout the conceptual development of wisdom, one thing has remained constant: a wise person has a kind of knowledge and sense that helps him in various areas of life.

Kulcsszavak

bölcsesség
életvezetés
belső törvény
habitus

Absztrakt

„Bölcsésé teszlek, és megtanítalak az útra, amelyen járnod kell.” – Zsolt 32. Az ószövetségi ember, és a Közel-Kelet népei számára a bölcsesség különleges érték volt, Sokan, akik megszerezték, felelősek voltak megőrzéséért és továbbadásáért. A bölcsék tanítói és tanácsadói voltak a Közel-Kelet uralkodóinak, közvetve felelősek az egész birodalom jólétéért és jó kormányzásáért. Egyiptomban a maat egyszerre jelentette a bölcsességet és a világ rendjét is, ennek elsajátítása a dolgok összefüggéseiben való jártasságot jelentette. Az élet minden területére kiterjedt, jelentett lexikális tudást, természettudományos jártasságot, de erkölcsi és szociális vetülete is volt. Az izraeliták számára betekintést jelentett Isten terveibe, amely az Istennel való helyes kapcsolaton és a Törvény betartásán alapult. A bölcsesség fogalmi fejlődése során egy dolog állandó maradt: a bölcs ember olyan tudással és érzéssel rendelkezik, mely az élet különböző területein segíti őt.

Ez a tanulmány a(z) XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján készült.

Introduction

We use the term *wisdom* in many cases in daily life. When somebody tells a good solution, we say: *You are wise!* or *That was wise!* And we also use it ironically when somebody tells the solution, after something went wrong. But how can wisdom help us to manage our life? Where are the roots of this term, and does it have any connection with us today?

In this article, I would like to show that like many terms we use in our daily life, also wisdom has a deeper meaning. It's a habit. Throughout the conceptual development of wisdom, one thing has remained constant: a wise person has a kind of knowledge and sense that helps him in various areas of life. It is a complex concept that is both grace and an attitude that can be acquired, and which leads to a listening heart and harmony with the created world, God, and fellow human beings. In this sense, wisdom as a skill is also an echo of the harmony of Paradise, which helps one to make the right choices – not because of constant calculations, but by listening to an inner voice, based on continuous proper life conduct.

Wisdom in Egypt

The Old Testament Wisdom has its roots in the Egyptian tradition and mythology. The term which was used for wisdom in Egypt is *ma'at*, which refers to truth, right, rightness, primal order, cosmic order. It was also a term and a kind of goddess who took part in the creation as well and formed the cosmic order. There is no distinction between heavenly and human order, the cosmic is one and whole. This only one order obtaining equally throughout the world. According to this, the plan of God is fully discernible in the natural order, in social relationships and in political events (Fohrer 1976). The wise men were teachers, who were handers of an objectively true order, which had been presented and was valid for a long time. They wrote their teachings in *Instructions*, which contains practical advices, the rules for good conduct in life, based on the principle of utility. These are guides for daily life, not abstract ideas, because first of all, they were written for rulers and leaders. *Egyptian instructions* tell how to be successful, how to manage life properly, how to get rich and respected, how to establish career and get to the highest level in the Egyptian hierarchy (Würthwein 1976).

In Egypt, there was no such distinction between worldliness and religion as is familiar to us. Religion reached into every area and all things have a religious

dimension (Würthwein 1976). This is way we cannot separate heavenly and human order. Cosmos is one and whole, the sacred and the profane intertwine in everyday life. According to this, daily life is the part of the great order, so wisdom refers to every area of daily life, and it bears a secular character. The mean point where the people of Egypt met the great order which determines their everyday life, and over which they have no control, was the flooding of the Nile. The flooding of the river and the rhythmic changes of the ebb and flow determined the everyday life of the Egyptians. Survival depended on whether they could get into that rhythm or not. This basic experience that their lives are determined by a natural phenomenon that is independent of them and cannot be influenced by them, extended to other areas of life as well. Nature had its own rhythm and will. In the Valley of the Nile people lived in close contact with nature, which was also represented in their pantheon and also in the concept of the pharaoh. He was the incarnation of the sun-god, the rising and the setting sun – which gave the basic rhythm of the cycle of life. Through the *Instructions*, they learned how to live in harmony with this cycle, and how to govern the people successfully. By these Egypt became agriculturally wealthy and possessing great natural resources, and the first state who enjoyed centralized government.

According to their thinking, wisdom is a gift of god who created the righteous order of the world, and through this, he ordered all of life, and wanted this order to be kept protected. These laws are so great and strength that the deity cannot step outside of it as well because he cannot act against his own laws. In this concepts wisdom is the order and the habit of following and acting in the way of this order as well. So, life proceeds according to a fixed order which is teachable and learnable, not for only the leaders of Egypt, who has their own responsibility to govern well their people, but for everybody. The way of *maat* is undoubtedly leads to life, success, and everybody has the possibility to structure his life towards the good. Like when they learn to live in the rhythm of the Nile, they can learn to leave with the rhythm of life and cosmic order.

The concept of *maat*

It can be defined as “the divine order erected at the time of the creation; this order is manifest in nature through the normal course of events; it is manifest in society as righteousness; and it is manifest in the life of the individual as truth.” (Frankofort 1948: 60).

Maat is the right way of life, it comes from God by transmission, and the goal of wisdom teachings is to level the way for this order. The task of man is to subject himself to it, and to see the criterion of wise action (Fohrer 1976). Because she is not just an order, a kind of power, but a person as well, the daughter of the sun god, she is powerful, immense and endures. She not only rewards, but also punishes. The normal consequences of working together with *maat* is life, prosperity, and wealth, but if someone goes in opposite to her, is like one who swims against the stream (Würthwein 1976), his life will break. Then comes the losses, failures, because he cuts himself from the fountain of life. If someone goes against the laws of the cosmic order, he will be punished. Not just his daily life will be devoid of success, but he will expect no mercy in the afterlife from the judges at the judgment of the dead. Such a person will be tested and found heavy.⁷¹

According to Egypt, the wises are the calm and silent people, the man of true silence, because they always listen to *maat*. It isn't just a reaction for a situation, but a habit, a way of living. The ideal person is those one who is always master of the situation, who exercises self-control and avoid all excitement, because he acts according to *maat*. By this, he has the same reaction for divine will, fortune and suffer or loss. These are all the part and have their own place in *maat*, which is an order and a way at the same time. If someone cooperates with it, he will be surrounded by success, fame, wealth, and prosperity, he will be able to understand the order of the world and will be able to cooperate with the forces that move it. For this order can be known and taught, giving man the means to determine and secure his own path in life. Misfortune results from one's transgression against this divine order, which act will be punished. In this tradition, three concepts are linked: wisdom, hearing heart (which represents the center of the people) and connection with God. For those who fail in hearing, or refuse this kind of attention, will be unable to make the right decisions, and, according to this concept, will find it impossible to lead a happy and successful life.

This experience was wrote also in the *Instructions*, which records two different types of people, two types of human behavior. One, the 'silent man', discerns divine purpose and accommodates himself to it. In such a way he

⁷¹In Egypt mythology when somebody dies, he has to pass the "Weighing of the Heart", in which the dead person's heart is placed in one pan of a scale, Maat's feather in the other. If the heart was easier than the pen, the soul would be allowed to enter the realm of the dead, if it was heavier, Anubis ate the heart, and the soul cannot enter the realm of the dead.

avoids pitfalls in this life, and is found pleasing to the gods. The other, the heated or rash man, is in conflict not only with the external conditions and their dispensation but also, in the last resort, with himself (Ray 1995). All actions come from the attitude of man, and the Egyptians knew it clearly. since behavior determines actions, if a person wants to change his life, its success or failure, he must first change himself and his attitude to the world, his relationship with *maat*.

Tradition of Israel

In the tradition of Israel there is the one God, who created the entire world alone, by his word, and he saw that every part of the creation was good. The beginning of the Bible is a beautiful, hymnic text about the creation, with the refrain after every movement: “and God saw that it was good.” The cosmical order was created inside the creations, they were set in harmony with each other in the beginning. By the sin of Adam and Eve, the harmony was cracked, but the plan of God was still implanted in the things of the world, and the connection was not ended between Creator and creations.

Because of this – like in Egypt – the plan of God can be recognized from nature as well, there is an order in the world. At all cultural stages man has seen it as his task to master his environment and to control his life in it. “God took the man and settled him in the garden of Eden, to cultivate and care for it.” (Gen 2:15). Man has the possibility and the responsibility about the created world. Because of these, they seek the order and regularity in the various events. And those who sought it, who acquired it, were responsible for keeping it and passing it on. The sages were the teachers and advisers to the rulers (just like in the other parts of the Middle East like Egypt and Mesopotamia), indirectly responsible for the well-being of the whole empire and its good governance.

But there is a main difference with Egypt – the consciousness of being chosen, which is the base of the identity of the people of Israel. The Lord chose them, lead out of Egypt, has made an alliance with them, and gave them the Law through Moses. These things define the connection with God, and the concept of wisdom. An Israelite is a member of Yahweh’s covenant people, a part of this order which is set over him, within he finds himself and which obligates him.

The ‘natural’ order of life was taken to reveal the mind of a single beneficent creator (Clements 1976), and through this, religion and daily life become closer

to each other. God gave the guide to a successful, rich, full, and happy life when he gave the Tora, which contains many instructions for daily life, meals, social interactions, etc. There is a pragmatical collection of rules which is learnable and teachable. But these alone do not lead to a happy life or wisdom, even though someone practice this all day and all night. The deeper meaning of wisdom in Israelite tradition is connected to a close and honest relationship between God and man.

Wisdom in Israel

Just as in Egypt, wisdom is a multifaceted concept that encompasses many things and covers different areas of life. Reading the Bible, we find that the word *wisdom* (*chokma* in Hebrew) is used in various aspects. Its general meaning was varied, a knowledge of nature, of human affairs, the gift of poetic and sententious speech, skill to foretell the future, interpret dreams, to conjure being all comprehended under the term. The wise man (*chakam*) was the learned person in general, who has mastered something, whether in the character of judge, or ruler, or artificer, or cunning and subtle man. The people who made the Tent of Meeting and later the Temple were wise men, they were the best in their classes. They had the masterly skill and artistic sense for this task. In the more special signification of the word, it denotes wisdom with a strong ethical quality, as rooting itself in the fear of the Lord, and applying the truths of divine revelation to the various relations and circumstances of life – wisdom, in a word, as inclusive of all virtue (Welton 1897).

In case of practical wisdom, *chokma* is closely related to prudence, knowledge and reflection, a technique whereby one can make one's way through the perils of life to the desired goal (Fohrer 1976). It is aware the contradictions present in the world and has the ability to handle them. Knows the difference between poverty and wealth, joy and pain, and also knows the necessity of hard work, and the fruit of it. Practical wisdom can be called as daily wisdom, and this is the closest to the *Egyptian instructions*. This is necessary for a certain ruler to govern his people correctly, for his life and reign to be successful, and thus for his people to be prosperous. During the reign of Solomon, who is equal with wisdom in the tradition, Israel had its golden age – there were great trade agreements, the country was strong and safe, the army was huge, and the king had many chariots, horses and soldiers.

Wisdom has an aspect that means a life pleasing to God, the path of the truths, during which man adapts his steps to God's law or will. In the first

period, the revelation of God's will was the Law. When Moses read it to the people of Israel, he said: "See, I set before you today life and prosperity, death and destruction." (Deut 30:15). Therefore the one who keeps the law, and order his life to it, will be surrounded by success, fame, wealth, and prosperity, and will have long life on earth. But there is the other hand, the other way, when somebody turn away from the path of life. During the long journey through the desert, after got the Law, God performs many miracles with the people, and chastises them several times. However, this punishment is pedagogical in nature, its purpose is to purify and restore the person. In later interpretations, these acts become reminders of the salvation offered by God to the Israelites (Mazzinghi 2016). And this is because the foundation of the Law is the connection between the Lord and his chosen people. In the Psalms, He said: "I will make you wise and teach you the way you should walk in." (Psalm 32,8).

Continuous study, repetition, and meditation on the Law goes beyond practical knowledge and material knowledge and promotes a turning of the heart towards God. He who turns God's provisions over in his heart will be attuned to them at a level of readiness. His endeavor will be natural and daily, and he will become wise, a man who is conversant with God's laws, for they will pervade his life completely. Peace, joy, and glory will be the portion of the righteous, the wise who walk in the ways of the Lord. These are the results of keeping the law. A wise man has a kind of inner vision, based on which he aligns all his actions with God and the law, and therefore never deviates from the commandments. It is a framework that leads him to a happy, fulfilling life. In this sense, the knowledge received from the Lord is a comprehensive wisdom about the created world, and the observance of the commandments becomes not only an external, but also an internal instructor. By this, man can rule not only over the created world, but also over his own natural inclinations.

Fear of the Lord

Wisdom is the surest way to happiness. The wise man not only walks in the way of the Lord, but also meditates on his laws, thus staying connected with him. God is the source of wisdom, which is a gift and something a man can learn as well. God can give the ability of insight to his people, but it is not only a passive gift. Israelites has a dynamic connection with Him. God is the crowning and guarantor of this order, whose inner structure is accessible to the observation of the wise (Zimmerli 1936). In the Wisdom schools it was taught that Yahweh created the world in His wisdom, and by means of His wisdom

sustained all things. It reveals itself for example in the order that the farmer observes in his agricultural actions: “This also comes from the Lord of hosts, whose counsel is wonderful, whose wisdom is great.” (Isaiah 28,29).

We read in Isaiah, when he speaks about a good farmer’s daily work that “This also comes from the Lord of hosts, whose counsel is wonderful, whose wisdom is great.” From this we can see that wisdom is a gift from God on one hand, and it is a learnable skill on the other hand. God gives wisdom to whom He wills, and He wills it to everybody. Man needs a listening heart to be able to receive and use this gift. And how can somebody reach this? Through the fear of Yahweh, answers the Israelite tradition. Because the fear of Yahweh contains in a nutshell the whole Israelite theory of knowledge (von Rad 1972) to more general senses of obedience and allegiance, along with affective connotations of reverence, humility, and wonder.

The proper meaning of humility is to know my place in the order of creation. To find this place, one must stop and marvel at the created world day by day. Even if someone realize the scheme of everything and the place of all creations in it, than he can place himself in it as well. And this is the point when a person realizes that this system is much bigger than him, and the only answer to this, according to Israelite thinking, is to bow down before the greatness of the creator.

“The beginning of wisdom is fear of the Lord” (Prov 9:10), what is the believer's right relationship with God, but it is more than simple piety or paralyzing dread as we understand the word fear today. The faith of Yahweh defines the life of the Israelites, but the attitude of the sage is a piety mixed with reverence and awe, a faith with which he turns to his creator. By seeing the orders in the created world and the laws that move it, he is amazed at the greatness, infinity, and sovereignty of God (von Rad 1972). He is the totally different, God is completely different, who transcends human logic, and this realization will dominate man, grasping him to the very depths of his being. And by wisdom and humility, man become able to define and take his own place in this relationship, and in the world. According to this, fear of the Lord is also a base and a horizon from which all areas and aspects of life can be viewed, even though they are good and merciful or bad and cursed.

In wisdom literature, especially in Psalms, there is a huge contract between two types of people. On one hand we read about people who fear the Lord and follow His path, they are the wise and pious ones. On the other hand we can

find the fools and evils, who do not walk according to the law of the Lord, and their path leads into death. Even if they reach success, it doesn't last long. There is a close connection between the fear of the Lord and wisdom. If we imagine that linearly, the fear of the Lord is the source, the base, the first step on the road that leads to wisdom. However, it is more fortunate to assume a mutual relationship between the two, and to imagine the relationship between the two not linearly, but in a spiral-like manner (O'Kelly 2022). The fear of the Lord, if we take the literal meaning of fear, leads to wisdom, because it leads back to the right path even through the fear of punishment, but later it turns into behavior, and in this sense the fear of the Lord can already be interpreted as a person's right conscience. Thus, wisdom and the fear of Yahweh constantly influence each other and help man to come into closer contact with God, who is the source of all wisdom.

But this is not self-evident. The gift, or we can say it as grace is not enough. It takes practice to integrate into everyday life and become a habit. This requires a lot of correct self-knowledge and humility, so that one can see where one is on the road, what one must do and what one must leave behind. Therefore, the daily repetition of the law, the reflection on it, is emphasized, because it can confront a person with his true self and his actions.

The aspect of love complements the fear of Yahweh and stabilizes the relationship in a right balance. Love prevents the development of terror and despotism, while fear protects against disrespectful closeness. Through this, a respectful love for the Lord develops, which is characteristic of a sage, who meditates not only on the Laws but on the Miracles of the Lord as well.

Conclusion

In summary, we can tell that in the beginning, God created the world in His wisdom, and through history, this wisdom was not hidden, it was revealed. However, at the time of the fall the harmony between man and God, man, and the creation, and between man and man has been broken, only the capacity of recognizing harmony remained. In the Old Testament God and man are in connection, God chose the Israelites to be his people. This means that even the harmony of the Paradise was lost, the possibility to reach the deity is still available. Man can get a glimpse of God's plans through the rich grace of wisdom.

Throughout the conceptual development of the term of wisdom, one thing has remained constant: a wise person has a kind of knowledge and sense that

helps him in various areas of life. It is a complex concept that is both grace and also an attitude that can be acquired, and which leads to a listening heart and harmony with the created world, God, and fellow human beings. In this sense, wisdom as a skill is also an echo of the harmony of Paradise, which helps one to make the right choices – not because of constant calculations, but by listening to an inner voice, based on continuous proper life conduct. This includes correct self-knowledge, openness to others, resilience in the good and bad periods of our lives.

If we want to manage our lives in a right way, the only thing we have to do is be wise, like the people of Israel. We need a hearing and open heart, and a habitual connection with the Lord, creator of all. It's hard because it isn't a thing we done once before and from now, it will always be the same. We have to put daily work in it, just like in every relationship in our life. We should take care of ourselves, the others and this includes the Almighty as well. And what comes after it? *"I will make you wise and teach you the way you should walk in."* says God in Psalms. Do not ever be afraid of learning, which is a lifelong journey. Live and learn!

References

1. Clements R.E. (1976): Wisdom and Old Testament theology. In: Crenshaw J.L. (ed.): Studies in Ancient Israelite wisdom. New York, KTAV Publishing House, INC., 269-286.
2. Fohrer G. (1976): „Sophia”, In: Crenshaw J.L. (ed.): Studies in Ancient Israelite wisdom. New York, KTAV Publishing House, INC., 63-83.
3. Frankofort H. (1948): Ancient Egyptian religion. New York, Columbia University Press.
4. Mazzinghi L. (2016): A bölcsesség útja. Budapest, L'Harmattan.
5. O'Kelly M. A. (2022): Wisdom and the fear of YHWH: Rethinking the relationship in Proverbs 1-9. JSOT, 47(1), 98–113.
6. Ray J. D. (1995): Egyptian wisdom literature. In: Day J., Robert P. G., Williamson H. G. M. (eds): Wisdom in Ancient Israel. Cambridge, University Press, 17-29.
7. von Rad G. (1972): Wisdom in Israel. Nashville-New York, Abingdon Press.
8. Welton D. M. (1897): The Old Testament Wisdom (Chokma). The Biblical World, 10(3) 183-189.
9. Würthwein E. (1976): Egyptian wisdom in the Old Testament. In: Crenshaw J.L. (ed.): Studies in Ancient Israelite wisdom. New York, KTAV Publishing House, INC., 113-133.
10. Zimmerli W (1936): Die Weisheit des Predigers Salomo. Berlin-Boston, De Gruyter.

„*Alles zu grösserer Ehr der Wunder-wäinenden Mutter von
Pötsch*“

**Die Möglichkeiten der Erforschung des Kultes eines
Gnadenbildes im 18. Jahrhundert**

Katalin Földvári

INFO	ABSTRACT
<p>Keywords devotional image Máriapócs Vienna 18th century cult research methodology</p>	<p>Abstract The original devotional image of Pócs was transported to Vienna in 1697 at the order of the Emperor Leopold I. While the devotional image went on a tour of the churches of the city, Prince Eugene of Savoy gloriously triumphed over the Ottoman Turks at Senta (<i>Zenta</i>), an event that was associated with the intercession of the Virgin of Máriapócs and the presence of the icon in Vienna. As a result, in the late 17th century, the miraculous icon became the palladium of entire Hapsburg Empire, thereby receiving an important role in the Marian cult of the dynasty. In my dissertation, I investigated the 18th-century Viennese cult of this icon through the analysis of two Austrian miracle books. In my study, I outline the methods of this research.</p>
<p>Kulcsszavak kegykép Máriapócs Bécs, 18. század kultusz kutatásmódszertan</p>	<p>Absztrakt Az eredeti pócsi kegykép 1697 júniusában I. Lipót császár parancsára került Bécsbe, mialatt pedig a város összes templomában bemutatták, Savoyai Jenő herceg Zentánál győzelmet aratott a törökök felett. Miután ez a diadal összekapcsolódott az ikon bécsi jelenlétével, a kegykép a 17. század végén a Habsburg Birodalom védelmezője, palladiuma lett. Disszertációmban ennek az ikonnak a 18. századi bécsi kultuszát vizsgáltam két osztrák mirákulumos könyv elemzésén keresztül. Tanulmányomban ennek a kutatásnak a módszereit vázoló fel.</p>

A tanulmány a Debreceni Egyetem Egészségtudományi Karának szervezésében a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Einleitung

Im Mittelpunkt meiner Dissertationsforschung steht die Originalikone „Maria Pocs“, die sich heute im Wiener Stephansdom befindet. (Bild 1.) 1675 wurde die Ikone, die eine Hodegetria-Darstellung ist (Puskás 2005: 31–47), von dem damaligen Dorfrichter *László Csigri* aus Dankbarkeit und einem Gelübde folgend malen lassen (im Jahre 1675. vgl. Janka 1995: 25–26), da er als Knabe in türkische Gefangenschaft geraten war, aber auf wunderbare Weise gerettet wurde. Das Bild geriet am 4. November 1696 in den Fokus der Aufmerksamkeit, als ein Bauer namens *Mihály Eöry* bemerkte, dass Tränen aus den Augen der Muttergottesdarstellung rannen (Janka 1996: 131–147). Nachdem *Kaiser Leopold I.* (1640–1705) über das Wunder erfahren hatte, ordnete er nach dem Rat des Kapuzinerpredigers *Marco d’Aviano* (1631–1699) an, die Ikone nach Wien zu bringen (Terdik 1999: 153–164). Während das Bild von den Einwohnern der Stadt gefeiert wurde, besiegte *Prinz Eugen von Savoyen* (1663–1736) am 11. September 1697 die Türken in der Schlacht bei Zenta (Oross 2019: 99–102), welcher Sieg von dem berühmten Prediger *Abraham a Sancta Clara* (1644–1709) der Fürbitte der Muttergottes von Pócs zugeschrieben und mit der Anwesenheit der Ikone in Wien verbunden ist. (Aller Freud 1698.; Brunst 1697.; Baare 1697.) So wurde das Originalbild „Maria Pocs“ am Ende des 17. Jahrhunderts zum Palladium des ganzen Habsburgerreiches (Knapp 1996: 67.; Földvári 2015a: 93–116.; dies. 2020: 304–308). In meiner Dissertationsarbeit untersuchte ich durch die Analyse von zwei österreichischen Mirakelsammlungen (Heylsamer 1703.; Erneuert 1739.) die Verehrung dieser Ikone im 18. Jahrhundert und in dem vorliegenden Beitrag werden die Forschungsmethoden und die wichtigsten Ergebnisse kurz präsentiert.

1. Die Untersuchung der Kultelemente bei dem Gnadenbild „Maria Pocs“

Nachdem die Ikone in die Kaiserstadt überführt worden war, entfaltete sich ein blühender Kult um sie herum, dessen Merkmale in den zeitgenössischen Druckwerken und vor allem in den Mirakelsammlungen nachvollziehbar sind. In meiner Dissertation wurden zwei Mirakelsammlungen analysiert: Das im Jahre 1703 herausgegebene Buch *Heylsamer Gnaden-Brunn* (Bild 2.) und seine Neuauflage mit dem Titel *Erneuert- und vermehrter Gnaden-Brunn* von 1739 (Bild 3.) (*László Belme* hat diese Sammlungen in seinem Buch erwähnt, siehe Belme 1997: 145–159.). Beide wurden vom dem Jesuit *Christoph*

Zennegg (1666–1712) zusammengestellt. (Stöger 1856: 405–406.; Sommervogel 1898: 1488–1489.; Lukács 1988: 1897)

Am Anfang der Forschung wurden die Veränderungen der Kultelemente beim Gnadenbild „Maria Pocs“ untersucht. Durch die Bearbeitung *der zeitgenössischen Druckwerke* (Gründlicher 1698; Gründliche 1746; Gründliche 1772; [Migazzi] 1796.), *Predigtensammlungen* (Abgetrocknete 1698; Aller Freud 1698; Brunst 1697; Baare 1697; Fünftzig-jähriges 1747; Passaviensis 1727; Schneller 1796.), *Gebetbücher* (Acht tägige 1772; Bittgang 1772.; Jährliche o.J.; Gebet und Gesang 1796.) und *Liedtexte* (Erneuert 1739: 133–172.; Bittgang 1772.; Gebet und Gesang 1796.) kann beobachtet werden, in welcher Weise und anhand welcher Motive sich der Kult des Originalbildes „Maria Pocs“ mit der Stadt Wien verflocht. Darüber hinaus zeigen die Druckwerke, welche Elemente in den verschiedenen Zeiträumen in den Mittelpunkt des Kultes gestellt wurden. Dieses Bild kann durch die das Bild und den Dom darstellenden Werke nuanciert werden (z. B. Ertl 1735; Tilmez 1722; Ogesser 1779.).

Im Weiteren wurde *die liturgische Verehrung der Ikone „Maria Pocs“* unter die Lupe genommen. Im Stephansdom war das Gnadenbild von Pócs unter den Mariendarstellungen mit besonderer Ehre ausgezeichnet (Gruber 2013: 40–41). Die ersten Teile der Mirakelbücher enthalten Beschreibungen, die verschiedene Aspekte des Kultes beim Gnadenbild im Dom beleuchten:

1.1. Prozessionen

Nachdem die Ikone in Wien angekommen war, wurden Festlichkeiten fünf Monate lang (7. Juli – 1. Dezember 1697) in der Stadt gehalten. Da alle Kirchengemeinden Wiens die Ikone in ihren eigenen Kirchen verehren wollten, wurde die Darstellung der Muttergottes in allen Gotteshäusern der Stadt 3 Tage lang zur öffentlichen Verehrung gestellt. Während der fünfmonatige Rundgang der Ikone in der Sammlung Heylsamer Gnaden-Brunn ausführlich bekannt gegeben wurde (Heylsamer 1703: 28–46), schildert das Buch Erneuert- und vermehrter Gnaden-Brunn die Ereignisse ganz kurz durch die Auflistung der Kirchen. (Erneuert 1739: 22–24) Zwischen dem 7. Juli und dem 1. Dezember wurden insgesamt 33 Prozessionen, 103 musikalische Hochämter, 68 gesungene Vespere, 91 gesungene Litaneien, 136 öffentliche Rosenkränze und 126 Predigten vor dem Gnadenbild in den erwähnten Kirchen gehalten.

1.2. Gottesdienste, Andachten

Die Mirakelbücher bewahrten *die Beschreibungen der Gottesdienste* auf, mit denen die Ikone im Stephansdom verehrt wurde. Obwohl vor der Ankunft des Gnadenbildes beim Hochaltar außer der gesungenen Hochämter wenige *heilige Messen* gelesen wurden, wurde vor dem Bild täglich (im Sommer ab 4 Uhr, im Winter zwischen 5 und 12 Uhr) eine Messe nach der anderen gelesen. So war der Altar außer der Predigt-Zeit täglich bis halb eins nie leer. Zu spezieller Ehre der weinenden Ikone wurde *ein „solemnnes musicalisches“⁷² Hochamt* alltäglich um 11 Uhr zelebriert und um 12 Uhr wurde die letzte heilige Messe „mit herausgeseßtem Hochwürdigem vor- und nach gegebenen Seegen“ beschlossen (Heylsamer 1703: 27). Um 5 Uhr abends fand *die Lauretanische Litanei* statt, die solemniter von einem hochwürdigem Geistlichen gesungen wurde (Erneuert 1739: 26–27). Laut dem Register im Buch Heylsamer Gnaden-Brunn (Heylsamer 1703: 47–55) war die Anzahl der von Bischöfen, Präläten und Pröpsten zelebrierten Messen zwischen 6 und 19. Im Dom wurden (zwischen 1697 und 1703) 3390–4609 (!) heilige Messen gelesen und 4000–19000 (!) Personen empfingen die heilige Kommunion pro Monat. Das Rosenkranzgebet wurde 122–124-mal in einem Monat gebetet. Das Verzeichnis geht damit zu Ende, dass es zu lang wäre, die Auflistung bis zum Erscheinungsjahr der Druckschrift fortzusetzen, weil es gewiss ist, dass diese Andacht von Tag zu Tag zunahm (Heylsamer 1703: 55–56). Die Übertragung des Gnadenbildes bewirkte ein Aufblühen der Frömmigkeit. Das Volk betete nicht nur am Tag vor dem Gnadenbild, sondern die Kirche blieb in der Nacht auch geöffnet. Während dieser Gottesdienste war *die Beleuchtung* nicht gemein: Bei der täglichen Segenmesse um 12 Uhr und während der Litanei brannten 16 Lichter. Am Tag von Früh bis Abend leuchteten zwei große weiße Wachskerzen beim Gnadenbild (Erneuert 1739: 27). Die Andacht zu dieser Ikone wurde von der Stadtbehörde eifrig gefördert: Es wurde verordnet, täglich vor dem Bild auf Kosten des Wiener Magistrats ein feierliches Hochamt zu zelebrieren. Außer der Gottesdienste sagte das Volk *den ganzen Marianischen Psalter Rosenkranz von 150 Ave* täglich auch beim Altar „Maria Pocs“.⁷³ An Sonn- und Feiertagen wurde das Rosenkranzgebet nach jedem Gesätz oder 10 Ave mit Trompeten und Paucken gehalten. Zur

⁷² solennis: feierlich

⁷³ Dieses Gebet wurde in drei Teilen und drei Uhrzeiten des Tages gelesen: Der erste von 50 Ave um 9 Uhr, der zweite um halb 12 Uhr und der dritte Teil nach der Litanei.

Verrichtung des Rosenkranzgebets überlieferte *Jacob Daniel von Tepsern*, der 8 Jahre lang (1696–1699., 1704–1707.) der Bürgermeister von Wien war, im Jahre 1711 in seinem Testament 2000 Florenos.⁷⁴

1.3. Festtage des Gnadenbildes

Zur Verehrung der Ikone „Maria Pocs“ entstanden zwei Festtage: Der eine *zum Gedenken des Tränenwunders* am Sonntag nach dem 4. November, der andere *zur Erinnerung an die Übertragung der Ikone nach Wien* am Sonntag zum Fest der Mariä Heimsuchung am 2. Juli. Die Sammlung von 1739 präsentiert die Feierlichkeiten des Jahres, ähnliche Beschreibungen befinden sich aber auch in den Zeitungen (z.B. Wienerisches Diarium) und in den Predigtensammlungen, mit denen man die Informationen aus den Mirakelbüchern ergänzen kann.

1.4. Die „Liebs-Versammlung“

Der Verfasser der Mirakelsammlungen berichtet, dass *eine sog. Liebs-Versammlung* zur Vermehrung der Ehre der Muttergottes von Pócs in der Metropolitankirche St. Stephan ab 1729 existiert. Die Bruderschaft wurde unter dem Titel *Charitatis ac Beatae Mariae Virginis a lachrymis pro Salute agonizantium*, also dem Titel der Liebe und der Tränen der seligsten Muttergottes, zur Hilfe und Trost aller Sterbenden gegründet. Die Mitglieder haben Geld bezahlt, um daraus so viele heilige Messen bei dem Hochaltar vor dem Gnadenbild der weinenden Muttergottes lesen zu lassen, wieviel nur möglich ist (Erneuert 1739: 31–35).

1.5. Musikpflege beim Altar „Maria Pocs“

Bei dem Bild wurde eine eigene Musikkapelle, *die sog. Gnadenbildkapelle* bis zum Jahr 1783 tätig, deren Dienste mit dem liturgischen Betrieb bei der Ikone verbunden waren (Hochradner – Vörösmarty 2000: 133–176; Kramářová 2019: 109–143). Als Leiter der Kapelle waren so prominente Kapellmeister tätig, wie *Johann Josef Fux* (1660–1741) oder *Leopold Hofmann* (1738–1793). Das Buch von 1703 enthält *ein spezielles Liedrepertoire* zur Ehre der

⁷⁴ Einige setzten das Gnadenbild zur „Universal-Erbin“ ein, wie im Jahre 1707 Michael Kurz, ein Handelsmann. Er ordnete in seinem Testament an, dass „an jedem Sonn- und Feiertage der Gottesdienst bei diesem marianischen Gnadenbilde unter Trompeten- und Paukenschall, und überhaupt mit mehr beseßter Musik sollte gehalten werden“. 1716 taten Andreas Huttauer, kaiserlicher Reichscancellist und Adam Perchtold, der Pfarrer von Gnadendorf gleichermaßen. (Donin 1884: 14.; Erneuert 1739: 29–30; Ogesser 1779: 302.)

Muttergottes von Pócs (Erneuert 1739: 133–172). Diese zwanzig Texte konnten nicht nur gesungen, sondern auch „als Reim-Gebett ohne Singen gesprochen werden, wie man dergleichen viel Lob-Gesänger und Reim in denen Bett-Büchern findet“ (Erneuert 1739: 133).

1.6. Die private Religionsausübung

Die Untersuchung der Mirakelsammlungen beleuchtet *die Formen der privaten Religionsausübung* im 18. Jahrhundert, da der Verfasser der Bücher dazu eine Anweisung für die Gläubigen zusammenstellte (Erneuert 1739: 127–131.). Aus dieser Beschreibung kann man wissen, dass die Ikone mit *speziellen Gottesdiensten* verehrt wurde: Ein aus mehreren Teilen bestandener, *für die Pilger geschriebenen Gottesdienst* (Bittgang 1772.; Jährliche o.J.), wie heutzutage die Pilgerandacht von Máriapócs (vgl. Ivancsó 1996: 45–52; Földvári 2015b: 27–37) und *eine Novene* (Erneuert 1739: 129) waren vor dem Bild in Verwendung. (über die Novene von Máriapócs: Regős 1945.)

1.7. Die wertvolle Weihegaben

Die Ehre des Originalbildes „Maria Pocs“ wurde *durch Darbringungen* geäußert: Die Reihe der wertvollen Gaben, die für die Ikone im Wiener Stephansdom geschenkt wurden, beginnt mit den Kostbarkeiten (der sog. Rosa-Mystica Rahmen, der „Eleonoren-Ornat“ usw.) der Kaiserin Eleonore, der Gemahlin von Kaiser Leopold I. deren Beispiel von mehreren Adligen, Bischöfen nachgeahmt wurde. Diese wertvollen Gegenstände (Kronen aus Perlen, Monstranzen, silberne Lampen) wurden nicht nur in der Mirakelsammlung von 1739 in einem eigenen Kapitel aufgelistet (Erneuert 1739: 29–30), sondern sie befinden sich auch in den anderen Druckwerken (z.B. Fünftzig-Jähriges 1747: X3/b; Ogesser 1779: 301–302; Ertl 1735: 16–17; Zenner 1860: 5; Donin 1884: 14)

Die Bearbeitung der Texte in den ersten Teilen der untersuchten Mirakelbücher zeigen uns die Vielfältigkeit des Wiener Kultes der Ikone „Maria Pocs“. Die Analyse der wunderbaren Gebetserhörungen bietet eine andere Seite der Verehrung des Bildes im 18. Jahrhundert.

2. Die qualitative Analyse der Mirakeltexte (1697–1739)

Der andere Teil meiner Dissertation beschäftigt sich mit den bisher unbekanntem *sozialgeschichtlichen Aspekten* der Verehrung der Ikone. Die Mehrheit der Berichte blieb aus den ersten Jahren nach der Ankunft des Bildes

in Wien zurück, als sein Kult herauszubilden begann: Die Bücher enthalten 66 Aufzeichnungen aus dem Jahr 1698, 90 Texte aus 1699 und 27 Wundergeschichten aus 1700. Obwohl die Kriterien der Auswahl der Texte nicht bekannt sind – da der Fundort der handschriftlichen Exemplare der untersuchten Sammlungen unbekannt ist –, kann festgestellt werden, dass diese Tendenz mit dem Kult der Ikone zusammenfällt. Das Gnadenbild wurde am Ende des 17. Jahrhunderts zum Palladium des Habsburgerreiches, in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts wurde die Muttergottes durch die Ikone von Pócs aber vor allem bei Pestgefahr, Hunger und Krieg gerufen. Durch das Lesen der Berichte ist zu sehen, dass sich die wunderbaren Gebetserhörungen (unter denen die erste zur Zeit des Tränenwunders geschah) schon während der Prozessionen (z.B. in der Kirche St. Ulrich) vor der Aufstellung des Bildes im Dom fortsetzten. Die Wunderberichte wurden *mit qualitativer Inhaltsanalyse* ausgearbeitet, bei welcher Methode man die Mirakelberichte *mit eingehender Quellenkritik* behandeln muss. Man muss u.a. vor Augen halten, dass diese Texte mehrfache Reflexion erfuhren. Man muss daneben auf die Mangelhaftigkeit und die Selektivität der Quellen hinweisen. Die gedruckten Mirakelsammlungen sind durch verschiedene Arbeitsprozesse entstanden und berichten nicht immer über das ganze Mirakelmaterial, sondern nur über eine Auswahl daraus (siehe ua. Schneider 1990: 285–310; Schuh 1989: 27; Tüskés 1993: 59–63).

Die Analyse der Texte zeigt, dass das Bild in 189 Mirakelgeschichten im Fall von *Krankheiten* und laut 97 Eintragungen wegen verschiedener *Unfälle* angerufen wurde. Im Mittelpunkt der Krankheitsvorstellungen in den Wundern bei der Originalikone „Maria Pocs“ stehen die physischen Erfahrungen. Die Schädigung der Gesundheit machte sich für in der Heilkunde Unbewanderte durch einfach wahrnehmbare Symptome bemerkbar: Fieber, Schmerzen, Probleme mit dem Bewegungsapparat, Hautveränderungen und Störungen der Sinnesorgane. Neben den Krisensituationen weisen die Eintragungen auf *die volksmedizinischen Ansichten* hin: Sie zeigen uns, mit welchen Heilpraktiken die Menschen den Kranken zu helfen versuchten. Die Leidenden wurden u.a. mit verschiedenen Heilkräutern, verbranntem Zucker, warmem Wein, frischem Schmalz therapiert. Nachdem alle häuslichen Heilmittel, Arzneien und Pflegemethoden wirkungslos gewesen waren, nahmen die Gläubigen ihre Zuflucht zu der Muttergottes von Pócs. *Die Benennungen der Jungfrau von Pócs* spiegeln ihre Rolle im Volksglauben wider: Sie erscheint in den Texten als *eine himmlische Ärztin*, die in allen menschlichen Nöten helfen kann

(„Helfferin in der Nothleydenden [...] aller Gnaden und Trost reicheste Brunnquell“, „wäinende Heylbringerin“, „Gnaden-Apotheck“, „Pötschischen Himmels-Arßtin“). Obwohl die wunderbare Heilkraft der Muttergottes in den Mirakelgeschichten im Mittelpunkt steht, wurde sie in den Texten auch als *die Verteidigerin der Stadt* dargestellt („Wienerische Schuß-Frau“). Durch die Untersuchung der Berichte ist es zu sehen, dass die Hilfe der Jungfrau beim Originalbild „Maria Pocs“ nicht durch die Rührung des Bildes, oder durch den Kuss der Ikone kam wie bei der Kopie in Máriapócs (vgl. Földvári 2021: 132–142) Die Leidenden legten immer beim Originalbild *ein Gelübde* ab (vgl. Heller-Schuh 2002: 161), nach dem die wunderbare Errettung innerhalb einer kurzen Zeit (alsobald/bald, „von selbiger Stund“ usw.) erfolgte. Unter den Gelübdearten waren *die Vorlesung einer heiligen Messe* (88) oder *die Verlobung einer Wallfahrt* (24) die beliebteste.

Die gedruckten Mirakeltexte enthalten darüber hinaus Angaben über die Gläubigen, die zwischen 1697 und 1739 die Originalikone „Maria Pocs“ in Wien aufsuchten, von denen man aus anderen Quellen nicht erfahren kann.

2.1. Die Analyse der hilfesuchenden Personen

Von den 288 Hilfesuchenden sind *186 Erwachsenen* und *102 Kinder*. In beiden Gruppen macht das männliche Geschlecht die Mehrheit aus (39% der Erwachsenen sind Männer, während 63% der Kinder aus Jungen bestehen). Diese große Anzahl der männlichen Bevölkerung ist damit zu erklären, dass sie während der Arbeit oder einer Reise einem höheren Unfallrisiko ausgesetzt waren. Die meisten Kinder sind zwischen 3 und 8 Jahren alt, während die Altersangaben im Fall von Frauen und Männern unbekannt sind.

2.2. Die Herkunft der Votanten

Betreffs *der Herkunftsorte der Pilger* wird Österreich – vor allem *Wien* (45) und *Niederösterreich* (87), daneben in geringer Zahl (6) *Oberösterreich* – in den Mirakelbüchern als Haupteinzugsgebiet bezeichnet, was die regionale Beliebtheit der Ikone zeigt. Als andere Länder wurden *Böhmen* (10), *Mähren* (12) und *Ungarn* (16) erwähnt. Der Großteil der Pilger kam aus ländlichen Gebieten, aus Dörfern zum Gnadenbild, was *mit dem Sozialstand* der Gläubigen (vgl. Mettler-Kraft 2004: 107–109; Herndl 2005: 210–213;

Lobenwein 2013: 190) im Einklang steht.⁷⁵ Obwohl in den Texten nur in 6 Fällen bezeichnet wurde, dass die Betroffenen Bauern waren, ist es wahrscheinlich, dass mehrere Pilger aus bäuerlichen Schichten stammten. Es ist bei anderen Sammlungen aus dem untersuchten Zeitraum ebenso zu beobachten, dass der Kompilator der Werke den Sozialstand der Wallfahrer nicht hervorhob, da er es nur bei den höheren sozialen Schichten für wichtig hielt, weil 80–90% der Bevölkerung bäuerlich war. Diese gilt auch für den Herkunftsort der Gläubigen. In 132 Berichten wurden keine Angaben gemacht und es ist zu vermuten, dass diese Menschen in Wien wohnhaft waren. Während der Untersuchung war es auffallend, dass adelige Personen nur in 6 Fällen in den Mirakeltexten erschienen, obwohl in den anderen Teilen der Mirakelbücher (Erneuert 1739: 29–30) oder in anderen Quellen diese Gesellschaftsschicht einen begünstigten Platz bekommt (z.B. Ertl 1735: 16–17; Zenner 1860: 5).

2.3. Die Opfergaben

Die Mirakelbücher geben ein Bild *über die Darbringungen der Verehrer des Gnadenbildes von Pócs*, die die Ikone im Fall von Krankheiten und Unfällen aufsuchten. In den 286 Mirakeleintragungen wird nur in 128 Texten über diese Geschenke berichtet. Unter diesen waren die beliebteste die mit den Ausdrücken „Opfer-Taffel“, „Gelübd-Tafel“, „Danck-Tafel“, „Gelübd-Bild“ bezeichneten *Votivtafel* (65). Diese wurden oft mit der Promulgation der wunderbaren Ereignisse verknüpft: Sie dokumentierten die Wundergeschichten und verkündeten diese, an den Wänden hängend, an den Pilgern. Obwohl in den Mirakeleintragungen nur an wenigen Stellen von den Weihegeschenken die Rede ist, wird auf ihre große Anzahl in den zeitgenössischen Druckwerken mehrmals hingewiesen. (z. B. Tilmez 1722: 275; Brauneck 1978: 88) Die Anzahl *der sog. Identifikationsopfer* (Kriss 1933: 96–107), also der kleinen Nachbildungen von menschlichen Körperteilen und figuralen Darstellungen von Menschen oder Tieren aus Silber (10) oder aus Wachs (3) ist in den Mirakelaufzeichnungen gering. Laut den Beschreibungen des Domes waren aber derartige Geschenke der Gläubigen in großer Zahl neben der Ikone zu sehen. (Gugitz 1955: 42; Loidl 1974: 11) In einigen Mirakelaufzeichnungen wird die Darbringung von *Kerzen* (9) erwähnt und *die*

⁷⁵ Adelige (6), Klerus (5), Baader/Arzt (1), Dienstverhältnis (30), Beamter (21), Bürger (2), Gewerbe/ Handwerker (56), bäuerliche Schicht (6), keine Angabe (151)

unfallbezeugenden Opfertgaben, also an die Notsituation erinnernde Gegenstände (Krücken, Nähnadel, Fischgräte, Heugabel, Rehgeweih usw.) waren bezeichnender (17). In 24 Fällen wird nicht genauer beschrieben, was für eine Gabe zum Gnadenbild gebracht wurde.

3. Schlussbemerkungen

Die Bedeutsamkeit der Mirakelsammlungen liegt darin, dass man über die sozialgeschichtlichen Bezüge des Wiener Kultes der Ikone „Maria Pocs“ aus anderen Quellen nicht erfahren kann. Obwohl diese Aufzeichnungen nur einen Bruchteil dieser Seite des Kultes schildern, kann man mithilfe der Texte ein Bild über die Verehrung der Ikone bekommen.

Die Wirkungsgeschichte der erforschten Sammlungen reicht bis heute, wie der Artikel von *Annemarie Fenzl, der Mitarbeiterin des Kardinal Königs-Archivs* zeigt. „Auf die Hilfe der Muttergottes konnte man sich aber immer schon verlassen, und das ist wohl auch heute noch so. [...] Der Dom birgt drei marianische Gnadenbilder, die Hoffnung auf Hilfe nicht nur versprochen, sondern oft auch einlösten: die Dienstbotenmuttergottes, aus dem ersten Drittel des 14. Jahrhunderts [...] Das sogenannte ‚Alte Gnadenbild Maria in der Sonne‘, das 1693 und das neue Gnadenbild ‚Maria Pocs‘, welches 1697 in den Dom eingezogen ist. Und immer noch finden sich dort Menschen ein, die ganz bewusst ihre Hoffnung auf die Mutter des Herrn setzen. Das war schon immer so. Als ein Beispiel für viele soll hier eine Bitte stehen, die Erhörung fand: die Rettung und Heilung eines Bauersmannes, Peter Schneider mit Namen, vor der Amputation seines Beines. [...] Dokumentiert und nachzulesen in dem Jahr 1739 abgefassten Büchlein: ‚Erneuert- und vermehrter Gnaden-Brunn‘ [...]“ – schreibt die Historikerin. (Fenzl 2022: 4–5)

Die Ikone „Maria Pocs“ erfreut sich auch heutzutage zahlreicher Besucher. Die Mehrzahl der Pilger kommt aus Ungarn, aber auch aus allen Landesteilen Österreichs und der benachbarten Länder kommen die Gläubigen zur Muttergottes von Pócs. Vor dem Altar „Maria Pocs“ finden sich Beter von früh bis spät ein, unzählige Kerzen werden entzündet, Menschen finden hier Ruhe, Kraft und Trost.

Quellenverzeichnis

1. Abgetrocknete Thränen [...] Nürnberg und Franckfurt, Zu finden bey Johann Christoph Lochner Buchhändlern. 1698.
2. Achttägige Verehrung des gnadenreichen Bildniß der weinenden Mutter Gottes zu Pötsch, [...] Leopold Kirchberger, Wien 1772.
3. Aller Freud und Fried, Fried und Freud. [...] gedruckt im Jahr Christi 1698.
4. Baare Bezahlung. Das ist: Eine kurze Danck-Predigt/ Welche Zu Neustatt in Unter-Oesterreich in dem Thum-Stift allda von der Canbel vorgetragen worden den ersten Sonntag nach der Octav Mariä Geburt [...] 1697.
5. Bittgang einer Hochlöblichen Burgerlichen Bruderschaft einer Hochlöblichen Burgerlichen Bruderschaft [...] gedruckt bey Leopold Joh. Kaliwoda, auf dem Dominicanerplaß. 1772
6. Brunst zu Wienn von Wasser. Das ist: Ein kurße Sermon, Welche zu Wien/ Als solche stadt sehr innbrüstig sich gezeiget gegen dem Gnaden-Bild Mariae [...] den 8. Augusti 1697.
7. Erneuert- und vermehrter Gnaden-Brunn [...] Wienn, gedruckt bey Joh. Ignäß Heyinger, Univ. Buchdr. Wien
8. Ertl, Thomas (1735): *Austria Mariana seu Gratosarum Virgineae Dei-Parentis iconum per Austriam, Origines, progressus, ac beneficia singularia Honoribus Illustrissimorum, Perillustrium, Reverendorum, Religiosorum, Praenobilium, Nobilium, ac Eruditorum Minorum, Minorum AA. LL. et Philosophiae Neo-Baccalaureorum, cum per R. P. Sebastianum Kayser, è soc. Jesu, AA. LL. et Philosophiae Doctorem, ejusdemque in Physicis p. t. Professorem Ordinarium, In Antiquissima, et Celeberrima Universitate Viennensi Prima Philosophiae Laurea donarentur ab Illustrissima Poësi Academica dicata, Anno M. DCC. XXXV.*
9. Funßig-Jähriges Jubel-Fest des Wunderthätigen Gnaden-Bilds Mariae von Pötsch [...] Wien, gedruckt bey Joh. Peter van Gehlen, Ihro Röm. Kaiserl. Königl. Maj. Hof. Buchdr. 1747
10. Gebet und Gesang am Tage der Erinnerung der von dem Gnadenbilde Maria Pötsch vor hundert Jahren vergossenen Thränen nebst einer Beschreibung von dem Ursprunge dieses Gnadenbildes, Wien 1796

11. Gründlicher Inhalt und wahrhaffte Nachricht von der Bildnuß Mariae der Jungfräulichen Mutter Gottes [...] Gedruckt zu Wienn, bey Andreas Heyinger, Acad. Buchdrucker 1698
12. Gründliche und ausführliche Beschreibung der wunderthätigen Bildniß der weinenden Mutter Gottes von Pötsch [...] Wien, zu finden bey Franz Leopold Grund burgerlichen Buchbinder, in den Gewölbe bey St. Stephans Hauptthor 1772
13. Gründliche und ausführliche Beschreibung der Wunderthätigen Bildnuß der weinenden Mutter Gottes von Pötsch [...] gedruckt bey Johann Peter gehlen, Ihrer Kaiserl. Königl. Majestät Hof-Buchdruckern 1746
14. Heylsamer Gnaden-Brunn [...] Wienn, gedruckt und zu finden bey Andreas Heyinger Universität Buchdrucker 1703.
15. Jährliche Marianische Wallfahrt einer Hoch-Löblichen Burgerlichen Bruderschaft [...] Wienn: gedruckt bey Leopold Johann Kaliwoda, auf dem Dominicaner-Platz o. J.
16. Janka György (1996): A máriapócsi könnyezés jegyzőkönyve a Hevenesi Gyűjteményben, In: Ivancsó István (Hrsg.): Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára. 1996. november 4–6. Nyíregyháza. Nyíregyháza, Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. 131–147.
17. [Migazzi, Christoph Anton] (1796): Gründlicher Bericht über die im Jahre 1696 geflossenen Thränen des Bildes der seligsten Jungfrau und Mutter Gottes Maria von Pötsch, [...] Wien: Ist bey Sebastian Hartl, burgerl. Buchbinder in der Singerstrasse für drey Kreuzer zu haben.
18. Lukács, Ladislaus (1988): *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773). Pars III. R–Z. Romae*
19. Ogesser, Joseph (1779): Beschreibung der Metropolitankirche zu St. Stephan in Wien bey den Edeln. Wien, von Ghelenschen Erben gedruckt.
20. Passaviensis, Accursius (1727): Dreyfache Thränen Christi, Mariae und Des Sünders; [...] Gedruckt zu Wien bey Johann Peter v. Gehlen, Kaiserl Hof-Universitätsb.
21. Schneller, Joseph (1796): Predigt am fünf und zwanzigsten Sonntage nach Pfingsten im Jahre 1796. [...] Wien bey Mathias Andreas Schmidt, k. k. Hofbuchdrucker

22. Sommervogel S. J., Carlos (1898): *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Tome III. Bruxelles–Paris.*
23. Stöger, Johannes Nepomuk (1856): *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu. Vienna–Ratisbona*
24. Tilmez, Friedrich (1722): *Außerlesene Denckwürdigkeiten [...] Gedruckt und zufinden bey Andr. Heyinger.*

Literaturverzeichnis

1. Belme László (1997): *Az Istenszülő pócsi kegyképének csodatevő könnyezése 1696. november 4 – december 8. A 300 éves máriapócsi kegykép története a levéltári források tükrében. Történelmi és teológiai áttekintés. A Hajdúdorogi Görög Katolikus Püspöki Levéltár kiadványai 1. Budapest, Gléda Print Nyomda és Reklám Stúdió Kft.*
2. Brauneck, Manfred (1978): *Religiöse Volkskunst. Motivgaben, Andachtsbilder, Hinterglas, Rosenkranz, Amulette. Köln, DuMont Verlag.*
3. Donin, Ludwig (1884): *Die Marianische Austria oder das durch die gnadenreiche Jungfrau Maria verherrlichte Oesterreich. Wien, Druck und Verlag von Ludwig Mayer.*
4. Fenzl, Annemarie (2022): *Hoffnungsgedanken. Unser Stephansdom, 2022(137). 4–5.*
5. Földvári Katalin (2015a): *„Aller Sieg in Ungarn kommt durch Mariam”. Die Ikone „Maria Pocs” im Marienkult der Habsburger. Folia Athanasiana (17). 93–116.*
6. dies. (2015b): *A máriapócsi zarándokajtatosság mint sajátosan pócsi szertartás, In: Ivancsó István (Hrsg.): Liturgikus örökségünk XV. A Pócsi Mária szertartásairól a kegykép könnyezésének 300. évfordulója alkalmából 2015. május 7-én rendezett szimpozium anyaga, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. 27–37.*
7. dies. (2020): *The Cult of the Miraculous Icon of Máriapócs in Vienna, In: Szilveszter Terdik (ed.): The Light of Thy Countenance: Greek Catholics in Hungary. Debrecen, Metropolitan Church sui iuris of Hungary. 304–308.*
8. dies. (2021): *Csodatörténetek Máriapócsról. Kaleidoscope: Művelődés-tudomány- és orvostörténeti folyóirat (11). 132–142.*

9. Gruber, Reinhard H. (2013): „Die beliebteste Wienerin“ St. Stephan – ein Mariendom. Pfarrblatt 68(1). 40–41.
10. Gugitz, Gustav (1955): Österreichs Gnadenstätten in Kult und Brauch. Bd. 1. Wien. Wien, Verlag Hollinek.
11. Heller-Schuh, Barbara (2002): Hilfe in allen Nöten? Inhalte von hoch- und spätmittelalterlichen Mirakelsammlungen im Vergleich, In: Martin Heinzelmann – Klaus Herbers – Dieter R. Bauer (Hrsg.): Mirakel im Mittelalter. Konzeptionen, Erscheinungsformen, Deutungen. Stuttgart, Franz Steiner Verlag. 151–165.
12. Herndl, Wolfgang (2005): Die Mirakelbücher vom Lasslberg in Viechtwang (1709–1721/22). Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines (150). 169–217.
13. Hochradner, Thomas – Vörösmarty, Géza Michael (2000): Zur Musikpflege am Altar Mária Pócs (Maria Pötsch) in St. Stephan in Wien. Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae 41(1–3). 133–176.
14. Ivancsó István (1996): A „pócsi Mária” szertartásai. Athanasiana (3). 43–61.
15. Janka György (1995): Az első pócsi kegykép története és irodalma. Athanasiana (3). 25–41.
16. Knapp Éva (1996): „Abgetrocknete Thränen” A pócsi Mária-ikon bécsi kultuszának elemei 1698-ban, In: Ivancsó István (Hrsg.): Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára, 1996. november 4–6. Nyíregyháza. Nyíregyháza, Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. 61–79.
17. Kramářová, Helena (2019): Die Dommusik zu St. Stephan im 18. Jahrhundert - Institutionsgeschichte. Musicologica Brunensia 54 (1). 109–143.
18. Kriss, Rudolf (1933): Die religiöse Volkskunde Altbayerns dargestellt an den Wallfahrtsbräuchen. Baden bei Wien, Rohrer Verlag.
19. Lobenwein, Elisabeth (2013): Wallfahrt-Wunder-Wirtschaft. Die Wallfahrt nach Maria Luggau (Kärnten) in der Frühen Neuzeit. Bochum, Dr. Dieter Winkler Verlag.
20. Loidl, Franz (1974): Österreich–Marienland und Immaculata erhabene Herrin und Beschützerin Österreichs. (Dokumentation) Wien, (Man.)

21. Mettler-Kraft, Patricia (2004): Wallfahrt und Wunder im Spiegel der frühen Mirakelbücher des Klosters Einsiedeln: eine quantitative Auswertung der Mirakelüberlieferung von 1587–1674. *Der Geschichtsfreund: Mitteilungen des Historischen Vereins Zentralschweiz* (157). 73–148.
22. Oross András (2019): Európa Géniusza. Savoyai Eugén élete és kora (1663–1736). Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó.
23. Puskás Bernadett (1995): A máriapócsi kegykép művészettörténeti vonatkozásai. *Athanasiana* (3). 19–24.
24. dies. (2005): Istenszülő-ábrázolások: Hodigitria, In: István Ivancsó (Hrsg.): „Téged jöttünk köszönteni” A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga. Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. 31–47.
25. Regős Dénes (1945²): Kilenced a Máriapócsi Könnyező Szűzanya tiszteletére: az első könnyezésnek közeledő 250 éves jubileuma elé. Máriapócs
26. Schneider, Ingo (1990): Qualitative Mirakelforschung. Methodische Überlegungen zur Erforschung barocker Mirakelbücher. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* (93). 285–310.
27. Schuh, Barbara (1989): „Von vilen und mancherlay seltzamen Wunderzaichen”: die Analyse von Mirakelbüchern und Wallfahrtsquellen. *Halbgraue reihe zur historischen Fachinformatik A4. St. Katharinen, Scripta Mercaturae Verlag.*
28. Terdik Szilveszter (1999): „Madonna delle vittorie” A pócsi Mária tiszteletéről Venetóban. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 11(1–2). 153–164.
29. Tüskés Gábor (1993): Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében. Budapest, Akadémiai Kiadó.
30. Zenner, Ferdinand (1860): *Die Gnadenbilder Wiens.* Wien, Druck und Verlag der Mechitharisten-Congregations-Buchhandlung.

A tanár és a „személyisége” a szülők szemével

Csonka Éva¹

¹Magyar- történelem szakos középiskolai tanár, Báthory István Katolikus Óvoda, Két Tanítási nyelvű Általános Iskola és Gimnázium, 4300 Nyírbátor Ifjúság útja 2., ORCID id: 0000-0002-2164-3553

INFO

Csonka Éva
ecacsonka85@gmail.com

Keywords

parents
teacher personality
intergenerational
relationship
career choice

ABSTRACT

Abstract

The rediscovery of the importance of teacher personality is a central theme of research. The 21st century has seen significant changes in the education system that have radically altered attitudes to teaching and have placed intergenerational relationships at the centre. Teacher attitudes, attitudes and motivation have been important in the past, but they have become more important in our time. Concepts such as role models, critical thinking, self-reflection, flexibility, patience, motivation and the ability to motivate have come to the fore. Although these ideas seem to be reformist ideas, Seitz's (2008) study shows that this approach was already formulated in the 1970s, and therefore we can speak of a rediscovery when we emphasise the importance of teacher personality (Seitz, 2008.) In the present research we focus on the parents' opinion. During our interviews, we asked them to express their opinions and perceptions on the importance of teacher personality, as well as whether teachers can, and indeed do, have an impact on the students they teach..

Kulcsszavak

szülők
tanárszemélyiség
intergenerációs
kapcsolat
pályaválasztás

Absztrakt

A tanárszemélyiség jelentőségének újrafelfedezése a központi témája kutatásnak. A XXI. századra olyan jelentős változások következtek be az oktatási rendszerben, melyek gyökeresen megváltoztatták a tanításhoz való hozzáállást, és központi helyet kapott az intergenerációs kapcsolat. A tanári magatartás, szemlélet és motiváció korábban is fontos szerepet kapott, azonban ez korunkra felértékelődött. Olyan fogalmak kerültek előtérbe, mint példakép, kritikai gondolkodás, önreflexió, rugalmasság, türelem, motiváltság és a motiváció képessége. Bár reformpedagógiai elképzelésként hatnak ezek a gondolatok, azonban Seitz (2008) tanulmányából kiderül, hogy az 1970-es években ez a szemléletmód már megfogalmazódott, ezért beszélhetünk újra felfedezésről, ha a tanárszemélyiség fontosságát emeljük ki. (Seitz, 2008.) Jelen kutatásunkban a szülők véleményét állítottuk a középpontba. Interjúink során arra kértük őket, hogy fejtssék ki véleményüket, meglátásukat a tanárszemélyiség jelentőségével kapcsolatban, valamint térjenek ki arra is, hogy a pedagógusok tudnak-e, és egyáltalán, milyen hatással vannak az általuk tanított diákokra.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján jött létre.

Bevezetés

A tanárok azok, akik a kulturális és társadalmi mintát közvetítik a tanulók felé, és ezzel biztosítják a társadalom meglétét, stabilitását. A pedagóguspálya legfőbb "népszerűsítői" éppen azok a tanárok lesznek, akik a tanteremben, az iskolákban tanítják a jövő nemzedékét, ők azok, akik vonzóvá tehetik a tanári pályát a diákok számára. Ahhoz azonban, hogy ez megvalósuljon, a tanár és személyiségének együttes hatásának érvényesülése szükséges, melynek hatása felbecsülhetetlen. "Ez a tanártól függ". (Lipowsky 2006:47). A szülők, a diákok és még a pedagógusok által is gyakran ismételt kijelentés rámutat a tanárok kompetenciáinak és tevékenységének fontosságra. Amikor arról beszélünk, hogy mi is függ a tanártól, különbséget kell tennünk a tanár szakmai tudása, valamint a tanári tevékenység és a tanítási stílus jellemzői között (Lipowsky, 2006, 47). Serkentő, elfogadó, empátikus tanári attitűdre kell törekedni ahhoz, hogy a szülők – pedagógusok – és a diákok közötti együttműködés hatékony legyen. Ugyanis az iskoláskorú gyermekek számára a tanáraik követendő példa, amit látnak, tapasztalnak tőlük, meghatározza a világról alkotott képüket, ezáltal a későbbi felnőtt létüket is (Tordgyik 2004). Tordgyik (2004) tanulmányában Carl Rogers személyiségközpontú humanista pszichológiájára épülő elgondolását említi példaként, miszerint a pedagógus személyiségének alaptézise a tanulók feltétel nélküli elfogadása, a hitelesség, és az empátia hármására épülő tulajdonságok. Mindezek a nevelőmunka kiindulópontjai, melyek a tanártól függő viselkedésmódban nyilvánul meg. (Tordgyik 2004).

Jelen interjú pilot kutatásunkban, főképpen német tanulmányokra hivatkozva, éppen a tanárszemélyiséget állítottuk a középpontba oly módon, hogy a szülők szemszögéből vizsgáljuk meg azt, megismerve ezáltal a szülők azon álláspontját, hogy hogyan vélekednek a XXI. századi pedagógusokról. A cél ezzel a pilot kutatással az, hogy az oktatási folyamat két kulcsszereplőjének egymásra gyakorolt hatását elemezzük.

A tanár személyiség fogalma és annak újra felfedezett jelentése

Minden ember, aki iskolába járt kialakított egy elképzelést a tanár személyiségét illetően, amely egyénenként eltérő lehet. A neveléstudomány azonban egyetért abban, illetve újra egyetért abban, hogy a tanárnak valódi

„személyiségnek” kell lennie (Seitz 2008). A tanár személyisége ugyanis a tanítás lehetséges sikerének a biztosítója. A didaktikai irodalom ún. „didaktikai háromszög”-ről beszél. A „didaktika háromszöge” elmélet a diákok, a tananyag és a tanárok összefüggésrendszerét emeli ki a tanítási-tanulási folyamatban. A három „szereplő” közül azonban a tanárokkal kevésbé foglalkoznak a kutatások. Pedig rendkívül fontos a tanár személyisége, hiszen meghatározó az oktatási célok, a módszerek, a tartalom szempontjából (Dieterich, Jörg; Dieterich, Michael 2007). Bár vitathatatlan, hogy a tanároknak ma is az a feladatuk, hogy tudást adjanak át tanítványaiknak, tevékenységük nem korlátozódhat erre, hiszen a tanulókkal való találkozásuk során az érzelmi neveléssel is foglalkoznak, és így személyiségükön keresztül hatással vannak diákjaik életszemléletére, értékrendjére, az intergenerációs kapcsolataikra. Mivel az oktatás elengedhetetlen az emberek számára, nem mindegy, hogy ki neveli őket. Hartmut von Hentig az elsők között volt, aki a "technokratizálódás" időszaka után újra elővette a "személyiség" fogalmát, és a pedagógia számára gyümölcsözővé tette, amikor azt írta: *"... Az iskolában a személyiségek jelentik a legmaradandóbb élményt, aztán jönnek csak nagy lemaradással a személyek, szövegek, gyűjtemények és projektek által közvetített gondolatok és tárgyak ... Maguknál a tanulás e tárgyainál és alkalmainál mindig fontosabb, hogy az emberek hogyan bánnak velük, és ehhez a tanár marad az első és legimpozánsabb minta."* (Seitz 2008:1).

Hentig megnevezett hat szempontot, melyek helyes irányba terelik az oktatást. Ezek közül a „boldogság érzékelése” véleményem szerint a legfontosabb, hiszen Hentig is azt hangsúlyozza, hogy ahol nincs öröm, ott nincs nevelés sem. Az oktatás, nevelés csak boldog körülmények között jöhet létre. Hentig ezt a következőképpen fogalmazza meg: *„(...)lehetőségeket kell megnyitnia a boldogságra, (teremteni) a boldogságfogékonyságot, a felelősséget a saját boldogságáért.”*⁷⁶

A tanár, mint példakép

A pszichológia egyértelmű bizonyítéka, hogy az emberekre nagy hatással vannak az embertársaik viselkedése és ezáltal követendő mintává válnak (Seitz 2008). Ez annál inkább igaz, minél fiatalabb az illető, és ezáltal "vezethetőbb és formálhatóbb" is. Különösen igaz ez az iskolára, ahol a gyermekek és fiatalok az oktatás és a tanulás szempontjából különösen fontos életszakaszban

⁷⁶ <https://www.grin.com/document/123615>

vannak, s ezáltal tanáraiknak alapvető viselkedési modellként kell fellépniük. Ők azok, akik pozitív értelemben "manipulálhatják" a tanulókat, formálhatják társas kapcsolataikat. Fontos, hogy a tanárnak ugyanazokat a követelményeket kell támasztania tanítványaival szemben, mint önmagával. Azok a tanárok, akik tanítványaiknak megmutatják azt, hogy hogyan kell az életre őszinte csodálattal tekinteni, annál valószínűbb, hogy tanítványaikban is ezt az optimizmust ébresztik fel a jövővel kapcsolatban. Ide tartozik a spontaneitás, az új dolgokra való nyitottság és a rugalmasság, vagyis az, hogy az ember nem hagyja magát külső kényszerek által sablonokba kényszeríteni, hanem egyéniségnek tekinti magát. Az is fontos, hogy a tanárnak legyen humorérzéke, és használja ki az alkalmakat a nevetésre, vagy építsen be olyan helyzeteket az órába, amelyek lehetővé teszik a nevetést. A tanárok így megalapozzák azt is, hogy diákjaik is magabiztosan tekintsenek saját jövőképüket illetően. A saját viselkedés példamutató jellege a hitelességben rejlik és alapvetően a tanár belső személyiségéből fakad (Seitz, Stefan 2008).

Az új tanár szerepfelfogás

Az iskolai gondolkodás sarokköveként továbbra is a tanárok szakmai tevékenységét kell a középpontba állítani (Seitz 2008). A tanárok a tanulás szakértői; alapvető feladatuk a tanítási és tanulási folyamatok célzott tervezése, megszervezése és reflektálása, melyeket a tudományos eredményeknek megfelelően kell kialakítani, valamint azok egyéni és rendszerszintű értékelését is figyelembe kell venni. A tanárról alkotott jövőbeli kép sok tekintetben szinte forradalmi módon különbözik az eddig megszokott szerepképétől. Sokáig a tanár, mint oktató kép volt érvényes. A korábbi elgondolások azon feltételezésen alapultak, hogy a tanár, mint oktató, közvetlen hatással van tanítványai tanulási folyamatára. A modern neveléstudomány eredményei az 1970-es évek elején már azt mutatták, hogy a tanár a felelős az osztálya érzelmi légköréért, a tanórai tervezés strukturális meghatározója ő maga (Seitz 2008). A szakirodalom mindezek mellett természetesen a tanárok tárgyi tudását is fontos szempontként emeli ki, mint tanártól függő tevékenység. Elméletileg feltételezhető, hogy a magas szintű tárgyi tudás fontos meghatározója a tanár rugalmas, alkalmazkodó és szakmailag ösztönző tevékenysége, amely pozitív hatással van a tanulók teljesítményére. Ebben a tekintetben pozitív összefüggés várható a tantárgyi tudás mértéke és a tanulók tanulási teljesítménye között. Ezzel szemben a tapasztalat azt mutatja, hogy a tanár szaktudása önmagában nem elegendő

kritérium ahhoz, hogy a diákok mennyit teljesítenek és mennyire értik a tananyagot. Ezért nem meglepő, hogy a régebbi amerikai tanulmányok általában nem mutattak közvetlen összefüggéseket a tanárok tárgyi tudása és a tanulók tanulási sikere között (Lipowsky, 2006:50).

A szaktárgyi tudás mellett olyan tulajdonságok is szükségesek a tanári pályán, melynek legfőbb hordozója a személyiség. Az oktatásban tehát felértékelődik a karizmatikusság szerepe, hiszen, ahogyan *Kuczi* megfogalmazta „... a tanári munkának a személyiség a hordozója, nem pedig a tárgyasult szakismeret.” (Fónai, Dusa 2014:43). Ashton és Crocker (1987) rámutat a tárgyi tudás és a tanárok oktatási tevékenységei közötti összefüggésekre. Arra a következtetésre jutottak, hogy akik rendelkeznek megfelelő, magas szintű tárgyi tudással, ők nagyobb mértékben, nagyobb motivációval rendelkeznek, mint azok a tanárok, akik nem sajátították el megfelelően magas szinten az adott tantárgyat (Lipowsky 2006:52). A szaktárgyi tudás megléte vagy éppen annak hiánya is a tanártól függ, melynek hatása a tanítás során felértékelődik. Azok a pedagógusok, akik magas szintű szakmai tudással rendelkeznek, ők annak a magabiztosságnak is a birtokában vannak, melynek segítségével, személyiségük erejével, magabiztosan tudják a tudásukat közvetíteni. Így összekapcsolódik egymással a szakmaiság és a személyiség, melynek kettőse szükséges a sikeres tanítási- tanulási folyamatban. Talán a szakmai tapasztalattól is fontosabb tényezőként emelhető ki a motiváció. A nagyobb motivációval rendelkező tanárok magasabb célokat tűznek ki, több időt töltenek a tanórák tervezésével, nyitottabbak az új ötletekre, gyakrabban próbálnak ki új dolgokat, hosszabb ideig és kitartóbban dolgoznak a gyengébb tanulókkal, nagyobb valószínűséggel használják fel a tanulóiktól kapott visszajelzéseket tanításuk fejlesztéséhez, és lelkesebbek (Lipowsky 2006:54). Bár a tanár régi szerepe az újítások következtében természetesen nem vált elavulttá, és a hagyományos tantárgyi, didaktikai cselekvési repertoár továbbra is nélkülözhetetlen, mégis ki kell bővíteni új szempontokkal, amelyekben a tanár megtanulja, hogy sok esetben egyszerűen visszavonuljon, és a diákokat jobban bevonja a tanórákba (Seitz 2008). Így a tanár mai feladatát a tanulási lehetőségek biztosítása és értelmezése adja, valamint hogy felismerje a tanulók egyéni tanulási útját, és őket önálló vagy kollektív tanulási útjukon tanácsadó, támogató és motiváló szerepben kísérelje (Seitz 2008). Különösen a mai világ nagyobb követelményeket támaszt a pedagógusokkal szemben. A pedagógus személyével szemben támasztott elvárások annyiban változtak meg, hogy a pedagógusnak a mindennapi

szakmai élet nehézségein és feladatain túl, meg kell felelnie a hivatásával szemben támasztott változó követelményeknek, valamint az iskola megújítására irányuló elvárásoknak is (Seitz 2008). Fullon összegezte a leírtak fontosságát, miszerint fel kell ismerni az iskola és a környezete közötti kapcsolat óriási jelentőségét (Seitz 2008).

Kutatási kérdések

Tapasztalataink szerint a szülők véleménye, az iskolával, tanárokkal kapcsolatos megítélése, elvárása sokat változott az elmúlt években, évtizedekben. A szülőknél az iskola kiválasztása presztízskérdés, társadalmi elvárás, hogy az ismert, „elit” gimnáziumokba adják a gyermeküket. A tanárok motiváló szerepe háttérbe szorult, mert a gyerek társadalmi, szocio-ökonómiai háttere „elegendő” lehet ahhoz, hogy elérje a kitűzött célját, a megcélzott egyetemet. Manapság egy iskola attól lesz jó a szakmai és a közmegejtésben, ha a felvételi rangsor tetején áll, diákjai versenyeredményei kimagaslóak, jó társadalmi háttérű, jó képességű diákok járnak az intézménybe. Így nem a tanári kar oktatási színvonala lesz a meghatározó, hiszen a jó képességű diák kevés tanári magyarázattal is jól tanul. Azonban kérdéssé válik, hogyan értékeli a tanárok tudásközvetítő szerepét (Bacsikai 2020). Ebből a szempontból vizsgáljuk a következő kérdések alapján a szülőket:

1. Mennyire befolyásolja a szülőket az iskolaválasztás kapcsán az ott tanító pedagógusok felkészültsége, valamint személyisége?
2. Milyen viselkedésszereplővel kell rendelkezni a szülők szerint egy általuk jónak vélt pedagógusnak?
3. Mennyiben változott a tanárok személyisége, hivatásukhoz való hozzáállásuk a saját iskolai éveikhez képest?
4. Motiváló-e a pedagógusok szerepe a továbbtanulás szempontjából?

A kutatási módszer és minta jellemzése

Az iskolai eredményesség értelmezése kapcsán három aktor vizsgálatára helyeződik a hangsúly: szülő, diák és tanár. Három különböző almintában kutatjuk ezt a három „szereplőt”. A pilot kutatás során hat szülőt kérdeztünk meg fókuszcsoporthoz tartozó interjú keretében. A helyszín egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kisváros középiskolája. A pilot kutatás célja a „fő” kutatás kérdéseinek a behatárolása, pontosítása a fókuszcsoporthoz tartozó interjú alapján. Elemzésünkben az interjúk főbb megállapításait emeljük ki, és mutatjuk be, a kérdéscsoportok (dimenziók) alapján – az interjúk elemzéséhez a kondenzáció

módszerét alkalmaztuk. A megkérdezett szülők mindegyikének gyermeke ugyanabba a középiskolába járt, ami a pilot kutatásunk középpontja is. A szülők természetesen név nélkül, egy jelige segítségével szólaltak meg az interjú során. A szülők a saját tapasztalataikra, véleményükre hivatkozva őszinte válaszokat adtak. A szülők között vannak nagycsaládosok, egygyermekes és gyermekét egyedül nevelő szülő is.

A kutatás bemutatása

Társadalmi háttér

1. táblázat: A megkérdezett szülők társadalmi háttérváltozói (N=6)

Meghatározás	
Településtípus	falu: 1 fő
	kisváros: 5 fő
Foglalkozás	pedagógus: 1 fő
	kereskedelem: 2 fő
	természetgyógyász: 1 fő
	kollégiumi nevelő: 1 fő
	lelkipásztor: 1 fő
Iskolai végzettség	középfokú: 4 fő
	egyetem: 2 fő
Gyermekek száma	egygyermekes: 2 fő
	kétgyermekes: 1 fő
	háromgyermekes: 2 fő
	négygyermekes: 1 fő
Van jelenleg is középiskolába járó gyermeke	5 fő

Forrás: Saját szerkesztés.

A szülők változatos munkakörben és ugyanilyen változatos szociális háttérrel rendelkeznek. Van köztük kereskedelemben dolgozó, középfokú végzettséggel rendelkező, kollégiumi nevelő, természetgyógyász, pedagógus, lelkipásztor is. A megkérdezettek sokszínűsége arra enged következtetni, hogy meglátásaik is változatosak lesznek, és bár különböző közegből érkeztek, mégis az interjú során bebizonyosodott, hogy sok szempontból egyetértenek a mai

pedagógustársadalomról, szülőtársadalomról, egyáltalán az oktatásról kialakított véleményük kapcsán.

Személyiségjegyek a pedagóguspályán

A szülők az általuk fontosnak tartott pedagógus tulajdonságokat emelték ki, melyek nemcsak szakmai szempontból, de a pedagógusok emberi mivolta szempontjából is fontos jelentőséggel bírnak. A tanár személyiségének az alapja a szakma iránti szeretetben és a feladatvégzés során hozzátett személyiségében fogalmazódik meg. Tanárnak lenni nem olyan munka, mint bármelyik másik, hanem szilárd meggyőződést igényel, mivel a gyermekekkel és fiatalokkal egy különösen fogékony és kíváncsi, de gyakran nehéz életszakaszban dolgozni, ezért segítők (szociálpedagógiai) módon, nem pedig csak tanító (oktató) vagy akár gyámkodó (hatalmi motivációjú) módon kell irányítani őket fejlődésük útján. A tanárnak saját tudását magatartássá, személyes állásfoglalássá kell alakítania minden tantárgy esetén, és az ismeretek átadásán túlmenően személyiségével teljes mértékben bele kell helyezkednie a nevelési helyzetbe, és abban kézzelfoghatóvá kell válnia. A szakmai minta az adott személyiségtől függ (Seitz 2008). A szülők megfogalmazták ezen tulajdonságokkal kapcsolatban azon véleményüket is, hogy ebben a tekintetben is különbségek figyelhetők meg tanár és tanár között. Az egyik válaszadó felhívta arra a figyelmet, hogy az a pedagógus, aki többet van egy adott osztállyal, nagyobb a lehetősége megismerni a diákokat, és ez segíti a szakmai együttműködésüket is, hiszen fogja tudni, hogy abból az osztályból vagy tanulóból mit tud kihozni. Az egyik szülő azt is megemlítette, hogy a szeretetben, hozzáállásban nagy különbség van a tanárok között, és manapság sok tanárból éppen ezek a tulajdonságok hiányoznak. Problémaként emelte ki az egyik szülő azt is, hogy egybemosnak manapság mindenkit, nincsenek egyéniségek, a személyiségformálás hátrébe szorul. A tanár személyisége pedig éppen ezért is fontos, hogy hogyan áll a diákjaihoz. Ennél a kérdéskörnél (az iskolaválasztás) megfogalmazódott az egyik szülő által a kutatásunk fókuszpontja, az általunk "háromlábú szék"-ként definiált fogalom, mint az oktatás motorja: „*Nekem volt egy pedagógus, aki azt mondta és azóta itt cseng a fülemben, három lába van ennek a történetnek: a pedagógus, a gyerek, és a szülő. Bármelyik láb hiányzik... kibicsaklott a szék.*” (Alma nevű válaszadó) A tanárszemélyiséggel, legfőbb tulajdonságokkal kapcsolatos kérdésekre a szülők nem tudtak sarkalatos válaszokat adni, hiszen nem lehet pár tulajdonságban összefoglalni azokat az ismérveket, melyekkel egy „jó tanárnak” rendelkeznie kell. Azonban a

megkérdezettek válaszaiból kiderült az, hogy a személyiségnek mennyire meghatározó szerepe van, mely a következő válaszokból is kitűnik:

*Maci: „**Test – lélek- szellem hármassága.** Szakmai felkészültség az elsődleges, a tudás át legyen adva, de csak úgy tudja átadni a tudását, ha **a pedagógus ismeri a gyereket.** Ennek a hármasságnak a szerepe fontos: szülő- gyerek-pedagógus. **Ha ismerem a lelkiületét,** akkor tudok más módszert alkalmazni nála, és akkor tud segíteni a tanár a gyerekeknek, nem lesz önbizalomhiánya.”*

*Cica: „... **mikor mit kell előhúzni a tarsolyból,** mikor mire van a legnagyobb szükség, hát most ez egy ilyen dolog. Nem lehet azt mondani, hogy 3 vagy 5 tulajdonságra van szükség, itt **egy teljes készletre van szükség** ennyi gyerekhez, és akkor mindenkire odafigyelni, és egyebek...nem is tudom, ez hány embert igényelne....én nem lennék pedagógus, én nem lennék rá képes...”*

*Maci: „Szerintem ez alapján azt is mondhatjuk, hogy ebből a sok mindenből **legyen bölcsessége, hogy mikor mit kell előhúzni adott esetben...**”*

*Eper: „Nekem volt egy tanárnőm, történelem tanárnőnk, és mindig azt mondtuk, hogy „**mesebeli csaj**”, mert úgy adta le mindig az anyagot, hogy szinte mesélte, és mintha mi benne lettünk volna mindig abban az adott korban. Szerintem evvel nagyon sokan...”*

Ismerni és megismerni hagyni... talán ezen szavakkal lehetne összefoglalni ezen szülői válaszokat. Amikor a pedagógus számára az elsődleges szempont a diákjai iránti érdeklődés, majd ezáltal az érdeklődésük felkeltése is, és képes lesz ezáltal arra a bölcsességre, hogy mikor mit kell előhúzni a viselkedésrepertoárból. A pedagógus szakma tehát egyszerre igényel tudást és integrálja a különböző erkölcsi területeket. Nem elvontan megállapított kompetenciákban, hanem konkrét döntési helyzetekben, a megismerésben/felismerésben mérhető (Seitz 2008). A tanártársadalommal kapcsolatos vélemény is megfogalmazódott ezen témakör (a tanár személyiségének legfőbb jegyei) kapcsán, mely negatívan hathat azokra a pedagógusokra, akik jól akarják végezni a feladatukat:

*Eper: „**ki kell mondani, hogy a többi osztályfőnök irigykedett....**”*

Tulipán: „... Ezt akartam mondani, hogy azt tapasztalom, hogy az ilyen pedagógusok nem tudnak érvényesülni a munkahelyükön, mert nagy az irigység....mivel érdemeled ki, hogy vívtad ki....”

Eper”... pedig csak önmagát adta...”

A szülők a tanárszemélyiség kapcsán azokat az észrevételeiket is megfogalmazták, amelyek gátló tényezőként hathatnak a tanítási munka sikerességére. A pályaválasztással kapcsolatos kérdések abból a tekintetből is

fontos szerepet játszanak, hogy a tanár motiváló szerepe hathat- e úgy, hogy ne csak az adott tantárgy legyen a továbbtanulás fókuszterülete, hanem esetleg a tanári pálya maga is. A megkérdezett szülők közül két szülő gyermeke pedagógusnak készül. Az egyik szülő gyermeke már az egyéves összefüggő tanítási gyakorlatát kezdi földrajz- testnevelés szakos tanárként, míg a másik szülő gyermeke negyedéves az egyetemen, magyar- matematika szakon. Először ezen két szülő választását szeretném kiemelni, majd összevetni azon szülőkével, akiknek a gyermeke nem tanárnak készül, nem ezt a pályát választotta.

Tulipán: (akinek a lánya tanárnak készül): „A személyes példamutatás nagyon fontos. Nálunk ez merült felt... vagy ennek köszönhetően választotta a lányom azt a pályát, amit az ő pedagógusától látott, és segítette és támogatta... nagyon, nagyon fontos.”

Eper: (a lánya szintén tanárnak készül): „Nekem a lányom ugyanígy volt, és pedig SNI-s gyerek, és mégis itt van, és végigcsinált mindent, amit kellett. És ez szerintem nagyon sokat mond a pedagógusáról is.”

Azoknak a szülőknek a véleménye is hasonló volt, akiknek a gyermeke ugyan nem a pedagóguspályát választja, mégis a tanár meghatározó, motiváló, segítő szerepét a legfontosabbnak határozták meg.

Alma: a pedagógus támogató szerepe azokból a tantárgyakból, amiből támogatni tudja, nagyon, nagyon befolyásoló, a gyerek önbizalmára is. Fontos, hogy jó példát lásson maga előtt, és nagyon tudja befolyásolni a pedagógus.

Tanár- diák kapcsolatában: tiszteletadásnak meghatározó szerepe van mindenki szerint. Ez az alap, mindkét fél részéről.

Cica: a tanár lehet barát, aki felé bizalommal van a gyerek és motiválja a gyereket, hogy bizonyítson annak a szeretett tanárnak. De a határokat meg kell tartani. Kell, hogy érezze a gyerek, hogy a tanárnak ő fontos.

Ahogy Seitz (2008) is említi a tanulmányában, a mindennapi tanítás során a figyelem, a bátorítás, dicséret és az egyes tanulók teljesítményének elismerése, a képességeikbe és személyükbe vetett bizalom építően hat a tanulókra. Másrészt tudni kell, hogy mikor kell és hogyan a kritikát megfogalmazni (Seitz 2008). A tanár-diák kapcsolatban a partneri viszony kiépítése az egyik legfontosabb, hiszen így a tanár el tudja érni, hogy a diákok megnyíljanak neki, partnernek tekintsék, és ne ellenségként gondoljanak a tanárra. A szülők válaszából kiderült, hogy szerintük a pedagógusnak van a legmeghatározóbb szerepe a pályaválasztás szempontjából, ami azért is figyelemre méltó, hiszen a 2022 márciusában készített pilot kutatás eredményei szerint, a megkérdezett végzős középiskolás diákok ugyanerre a kérdésre eltérő választ adtak. A diákok

szerint leginkább a kortársak, a szülők és az egyetemi nyílt napok a meghatározóak. Nagyon kevesen jelölték a pedagógus személyét ezzel kapcsolatban.

Összegzés

A szülőkkel készített interjú legfontosabb mondanivalója, hogy a szülők mind a nevelés, mind pedig a tudásátadás, az értékek átadása szempontjából nagyon nagy jelentőséget tulajdonítanak a pedagógusoknak. Az iskolaválasztásban, a pályaválasztásban, az egészséges felnőtté nevelésben a szülői szerep mellett a pedagógusok munkáját emelték ki. Ebből is kitűnik, hogy a pedagóguspálya nem korlátozódik csupán az osztályteremre, a tanár feladata nem fejeződik be a tanterem ajtajának bezárásával. Azonban a személyiségfejlesztésben előre kell lépni a pedagóguspályán, fel kell ismerni, hogy mennyire fontos az épp testben, épp lélek elgondolás, hiszen csak az tud megfelelő közvetítő lenni, aki maga is tisztában van a saját pozitívumaival. A szülői fókuszcsoporthoz tartozó interjú bemutatása során a kutatási kérdésekre reflektálva az az elgondolásunk született, hogy egyrészt az iskolaválasztással kapcsolatos szülői elvárást jelentősen befolyásolja a pedagógusok szakmai felkészültsége. A megkérdezett 6 szülő mindegyike elsőként emelte ki a szakmai felkészültséget. Számos tulajdonságot tartottak ugyan még fontosnak, azonban ahogy az *egyik szülő* az interjú során százalékos arányban is kifejezte, szerinte 51:49 arányban van az oktatás és a nevelés. Hiszen véleménye szerint- melyet a többiek is támogattak- mit csinál akkor a szülő. A tanának nem a nevelés az elsődleges feladata, persze az is fontos – *vallja*, de fontosabb a tanítás.

Elgondolásunk szerint a szülők fontosnak tartják a tanár személyiségét, motiváló hatását, illetve azt, hogy a tanár személye fontosabb, mint az, amit tanít. Azonban a tanárokkal kapcsolatos vélemények negatív értelemben változtak a szülők saját iskolai éveikhez képest, mind a motiváltságban, mind a tanárszemélyiséggel kapcsolatban. A motiváló hatást leginkább a pályaválasztással kapcsolatos kérdések erősítették meg, illetve a tanár- diák egészséges, bizalmi kapcsolat kialakításának a fontossága által vált egyértelművé a kutatásunk során. Az, hogy a tanártársadalom megítélése mennyire változó tendenciát mutat a szülők iskolai éveikhez képest is, bizonyosságot nyert. Az egyik szülő kicsit drasztikusan ugyan, de a következőképpen fogalmazott: *Cica: „... Akit nem erre a pályára szánt a Jóisten, az ne erre a pályára menjen, mert annak nincs hozzá türelme és nem*

úgy fog menni neki... és csak csalódás az egész, a tanárnak is, meg a gyerekek is.”

Valamint egy másik szülő éppen annak a hiányát hangsúlyozta, ami korábban a pedagógusokban megvolt. Ez pedig a hivatás iránti szeretetben jelenik meg: *Maci: „... most visszakanyarodtunk oda, hogy az alapvető a szeretet ugye... és hogy szenvedéllyel csinálja azt, amit csinál a pedagógus, mert csak így tud egy jó eredményt elérni.”* Egy korábbi pilot kutatás eredményire hivatkozva fogalmaztuk meg azt az elképzelésünket, miszerint a középiskolás diákok inkább a barátok befolyásoló véleménye alapján választanak továbbtanulási irányt, felsőoktatási intézményt. A pedagógusok kevésbé motiválóak ebben a tekintetben. Ezzel a korábbi eredménnyel szemben a szülők egyértelműen a pedagógusok meghatározó szerepét emelték ki a pályaválasztással kapcsolatban, akik képesek arra is, hogy a tanári pálya iránt motiválják a gyerekeket. A tanárok, kompetenciáik révén, jelentős befolyással vannak a tanulók tanulási fejlődésére. Ami a tanítás fontosságát illeti, a bemutatott eredmények úgy értelmezhetők, hogy nemcsak az általános, tantárgyfüggetlen jellemzők, mint például a hatékony osztálytermi vezetés fontosak a tanulás fejlődése szempontjából, hanem olyan jellemzők is, amelyek a tananyaggal kapcsolatos mélyebb tartalmi elkötelezettségre utalnak. Ezek közé tartozik az újdonságok érdekes, világos, érthető és összefüggő bemutatása, az új tartalmak és fogalmak összekapcsolt bemutatása, az önálló gondolkodásra történő motiválás, a tanítás diszkurzív stílusa, a megfelelő reprezentációs formák használata, a saját tanulás tudatosításának elősegítése, valamint a téma strukturálása és kidolgozása. Ez olyan tanításra utal, amelyet elsősorban az aktív tanári szerep jellemez, de ez nem jelenti azt, hogy ez a tanári szerep passzív szerepbe szorítja a tanulókat, és a tanulóknak csak jelzésekre van szükségük. (Lipowsky, 2006, 64.) További kutatási tervünk egy újabb pilot kutatás készítése, ezúttal a pedagógusok körében, miszerint maguk a pedagógusok hogyan vélekednek hivatásukról, a tanárszemélyiség alakulásáról, annak meghatározó tényezőiről, mintegy önreflexióként saját szakmájuk fontosságának a kérdésére keressük a választ. Kitérve arra a területre is, hogy mit gondolnak a pályamotivációban betöltött szerepükről, illetve, hogy ők kit tartanak „jó” pedagógusnak. A tervezett, illetve megvalósított három pilot kutatás alapján fogalmazzuk meg a “fő” kutatások kérdéseit, tematikáját és módszertanát.

Felhasznált irodalom

1. Bacskai K. (2020): Szervezeti környezet és pedagógiai hozzáadott érték. In: Pusztai Gabriella (szerk.): Nevelésszociológia. Elméletek, közösségek, kontextusok. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 378-402.
2. Dieterich, J. & Dieterich, M. (2007): Die Persönlichkeit von Lehrern und mögliche Auswirkungen auf die Unterrichtsgestaltung [Einzelbeitrag] Bildungsforschung 4 2, 20 S.
https://www.pedocs.de/volltexte/2014/4616/pdf/bf_2007_2_Dieterich_Dieterich_Persoenlichkeit_Lehrer.pdf (Utolsó letöltés: 2021. 11. 20.)
3. Fónai M. – Dusa Á. R. (2014): A tanárok presztízsének és társadalmi státuszának változásai a kilencvenes és a kétezres években. Iskolakultúra, 14(6), 41-49.
http://real.mtak.hu/56125/1/EPA00011_iskolakultura_2014_06_041-049.pdf (Utolsó letöltés: 2021. 04. 14.)
4. Kracke, B. (2006). Was tun nach dem Abi? Die schulische Vorbereitung auf die Studien- und Berufswahl aus der Sicht von GymnasiastInnen in der Sekundarstufe II Diskurs Kindheits- und Jugendforschung 1 4, S.
5. Lipowsky, F. (2006): Auf den Lehrer kommt es an. Empirische Evidenzen für Zusammenhänge zwischen Lehrerkompetenzen, Lehrerhandeln und dem Lernen der Schüler, Allemann-Ghionda, Cristina [Hrsg.]; Terhart, Ewald [Hrsg.]: Kompetenzen und Kompetenzentwicklung von Lehrerinnen und Lehrern. Weinheim u.a. : Beltz 2006, S. 47-70. - (Zeitschrift für Pädagogik, Beiheft; 51)
https://www.pedocs.de/volltexte/2013/7370/pdf/Lipowsky_Auf_den_Lehrer_kommt_es_an.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 04. 17.)
6. Réthy E. (2016): Miért fontos a tanárok kiegyensúlyozott érzelmi élete, elégedettsége, jól-léte? Iskolakultúra, (2).
7. Sági M.– Ercsei K. (2012/2): Kik akarnak tanári diplomát szerezni? Felsőoktatási Műhely, 51–73.
Letöltés:
https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/felsooktatasimuhely/FeMu/2012_2/FEMU_2012_2_51-74.pdf (Utolsó letöltés: 2021. 02. 20.)
8. Seitz, S. (2008). Der Lehrer und seine "Persönlichkeit" - Determinanten eines wiederentdeckten Begriffs. In: Lehren und Lernen / Schriftenreihe 12. - S. 31-37

https://www.gsstammham.de/app/download/14484769223/Lehrerpers%C3%B6nlichkeit-lang-1_Seitz+Stefan-1.pdf?t=1607404673 (Utolsó letöltés: 2021. 11. 17.)

9. Schmidt, S. (2008). Hartmut von Hentigs Schul- und Bildungsvorstellungen und deren Umsetzung an der Bielefelder Laborschule Letöltés: <https://www.grin.com/document/123615> (Utolsó letöltés: 2022. április 01.)
10. Tordgyik J. (2004): Hatékony iskola: együttműködő iskola. Új Pedagógiai Szemle, 54(10), 264-267.
https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/upsz_2012_7-8_21_0.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 09. 16.)
11. <https://ofi.oh.gov.hu/metakognitiv-tudatosag> (Megtekintés dátuma: 2022. 04. 17.)
12. <https://skoll.hu/kooperativ-tanulas/> (Utolsó letöltés: 2022. 04. 18.)

Az ötéveskori logopédiai szűrés eredményességének mérési lehetősége

Dr. Hegedűsné Dudás Dominika¹

¹Csongrád-Csanád Megyei Pedagógiai Szakszolgálat Makói Tagintézménye, 6900 Makó, Vásárhelyi utca 1-3; Eszterházi Károly Katolikus Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, Eger, ORCID iD: 0000-0002-1100-1821

INFO

Dr. Hegedűsné Dudás Dominika
dudasdominika77@gmail.com

Keywords

Pedagógiai Szakszolgálat
logopédiai ellátás
logopédiai szűrés
eredményesség

ABSTRACT

Abstract

The Makó branch of the Csongrád-Csanád County Pedagogical Service conducts a survey on logopaedic screening effectiveness with the measurement-evaluation group. Results show speech and language problems among 5-year-old kindergarteners that may affect later school performance. The aim is to develop preventive measures, improve logopaedic work, and strengthen relationships with kindergarten teachers and teachers.

Kulcsszavak

Pedagógiai Szakszolgálat
logopédiai ellátás
logopédiai szűrés
eredményesség

Absztrakt

A Csongrád-Csanád Megyei Pedagógiai Szakszolgálat Makói Tagintézményének logopédus munkacsoportja a mérési-értékelési csoport együttműködésével felmérést végez logopédiai szűrés eredményességéről. Az 5. életévüket betöltött óvodások beszéd- és nyelvi fejlettségének szűrésének eredményei jelzik a néhány év múlva –általános iskola 1., 2. és 3. osztályában– megjelenő tanulási nehézségeket. A logopédiai szűrések eredményességének mérésére visszakereshetjük a szakértői vizsgálaton részt vett első, második osztályos gyermekek korábbi logopédiai szűrővizsgálatának eredményeit, azt kutatva, hogy az óvodáskorban megjelenő nyelvi nehézségek, milyen mértékben jelzik előre a nyelvi és tanulási zavart, miként befolyásolják a későbbi iskolai bevételeket. Ennek jelentősége van a prevenciók eljárásainak kidolgozásában, a logopédusok munkájáról való visszajelzésben, nem utolsósorban a partnerintézményben dolgozó óvodapedagógusokkal, pedagógusokkal való kapcsolat megerősítésében és fejlesztésében.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

A logopédus feladatai közé tartozik a logopédiai szűrések elvégzése, hiszen fontos a kommunikációs rendellenességek megelőzése és a korai beavatkozás által a mielőbbi megsegítés. A logopédiai diagnosztikai folyamat első, illetve előzetes lépése a logopédiai szűrés (Gereben és mtsai, 2012). Legnagyobb gyermeklétszámot elérő logopédiai szűrések a Pedagógiai Szakszolgálatokban valósulnak meg. A Pedagógiai Szakszolgálat működését a 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről és a 15/2013. (II. 26.) EMMI rendelet szabályozza, s ehhez járulnak még hozzá a fenntartó szabályzatai, rendeletei és a helyi szabályozók. A törvény szerint a Pedagógiai Szakszolgálatok létrejöttének célja, hogy segítsék a szülő és a pedagógus nevelő munkáját, illetve a nevelési-oktatási intézmény feladatellátását (2011. évi CXCV. törvény 18. § (1)).

A 15/2013 EMMI rendelet 25.§ (3.) bekezdésének értelmében a logopédusok elvégzik a harmadik és az ötödik életévüket betöltött gyermekek beszéd- és nyelvi fejlettségének szűrését. Az öt éves gyermekek esetén a logopédiai szűrés a beszédartikulációra, illetve az írott nyelvi (írás és olvasás) készségekre irányul. Jelen tanulmány nem tér ki a hároméves gyermekek nyelvfejlettségét feltáró logopédiai szűrésére és egyéb logopédiai vizsgálatokra, kizárólag az 5 éves gyermekek körében végzett beszéd- és nyelvfejlettségi szűrésre korlátozódik.

Az ötéveskori logopédiai szűrések

A Pedagógiai Szakszolgálatok logopédiai munkacsoportjának feladatai közé tartozik az 5. életévüket betöltött óvodások beszéd- és nyelvi fejlettségének szűrése, melyet a Csongrád-Csanád Megyei Pedagógiai Szakszolgálat Makói Tagintézményében a Szól-e? Szűrőeljárás az óvodáskori logopédiai ellátáshoz (Kas és mtsai 2012) segítségével végzünk. A Szól-e? szűrőeljárással feltérképezhető az olvasás- és íráskészség (Kas és mtsai 2012). A szűrések megszervezése, megtervezése a Makói Tagintézményben az évek során több átdolgozáson és fejlesztésen ment keresztül a minőségi munka elérése érdekében. Az öt éves gyermekek beszéd- és nyelvi fejlettségének szűrése a Pedagógiai Szakszolgálatok logopédiai ellátásának egyik legfontosabb feladata, így a szűrés protokolljának kidolgozása és átdolgozása a tapasztalatok függvényében folyamatos.

A 15/2013 EMMI rendelet megjelenésekor, az első években a szűrések bevezetése és az intézményekkel való együttműködés nehézséget jelentett. A szűrési folyamat és protokoll kidolgozásához a szakemberek tapasztalatai, a szülők és az intézmények igényei is hozzájárultak. Az óvodák igényeihez és mindennapjához könnyebben alkalmazkodnak az előre egyeztetett időpontok, amikor a logopédus team kitelepül az óvodákba a szűrések elvégzésére. Ekkor több szakember párhuzamosan és együttműködve végzi az öt éves gyermekek állapotfelmérését. Ez a logopédusoknak is előnyére válik, hiszen megoszlik a terhelés, több lehetőség nyílik konzultációra és tapasztalatcserére. Az intézmények is előnyben részesítik ezeket az intenzív logopédiai szűrésre szánt napokat, hiszen kevésbé befolyásolja az óvodai nevelés menetét és programjait. Jelentős változás volt Tagintézményünkben a Szól-e? szűrőeljárás kiegészítése mennyiségi ismereteket feltáró feladatsorral, ami a gyógypedagógus kollégák bevonását indikálta. Az interdiszciplináris szemlélettel a szakemberek alaposabban feltárhatják a gyermekek képességeit, s a szakmai konzultációk során objektívebb kép állítható fel a gyermek fejlődéséről. Mindez lehetőséget biztosít az azonnali tapasztalatcserére, a vizsgálatok közben felmerülő esetleges bizonytalanságok megvitatására is, melyhez minden esetben hozzájárulnak az óvónókkal végzett konzultációk. Az óvónók olyan információkkal egészítik ki az állapotfeltárást, melyek elengedhetetlenek a gyermekek komplex megismeréséhez.

A szűrési eredményeket összegezve a logopédusok logopédiai véleményt készítenek, melyben megfogalmazzák javaslataikat. Az eredmények összegzése alapján többféle javaslat készül a gyermekek egyéni szükségleteihez igazodva. Ezek között szerepel elsősorban a logopédiai terápiába való felvétel, amely lehet artikulációs zavar terápiája, illetve nyelvi képességek fejlesztését célzó terápia. A Tagintézményünkben a személyi feltételek hiánya következtében, sajnos egyéb logopédiai kórképek ellátása és terápiájának megszervezése korlátozott, így a fókuszban az artikulációs zavarok kezelése, valamint az expresszív és receptív nyelvi fejlesztés kerül. Amennyiben az öt éves gyermek a felmért nyelvi terület valamelyikén nem éri el az életkorától elvárt teljesítményt, de a logopédiai terápia nem indokolt, az óvónó az óvodai nevelés keretébe ágyazva kiemelt figyelmet fordít a nehézséget jelentő képesség fejlesztésére. Ilyen esetekben a gyermek fejlődésének nyomon követését és szükség esetén további vizsgálatok elvégzését javasoljuk. Ide tartozhat például a grafomotoros készség fejlesztése vagy a téri relációs szókincs gyakorlása, feltéve, ha csak ezen a területen mutat

a gyermek elmaradást. A logopédiai szűréseket követően az eredmények alapján további gyógypedagógiai, pszichológiai, orvosi vizsgálat kezdeményezése is történhet (Torda 2015). Abban az esetben, ha a gyermek több területen mutat elmaradást az illetékes Járási Szakértői Bizottsághoz irányítjuk, annak érdekében, hogy a komplex vizsgálatot követően a gyermek megkaphassa a szükséges gyógypedagógiai, pszichológiai vagy egyéb segítséget. Az egyéni igényekhez igazodó megsegítés felzárkóztató vagy prevenció jellegű is lehet. Javaslatunkban megfogalmazzuk szükség esetén azokat a kiegészítő vizsgálatokat, amelyek további szakemberek bevonását kívánják. Hallásvizsgálatot javasolunk, amennyiben a gyermeknél az auditív területeken tapasztalunk gyengeséget vagy általános artikulációs zavar esetén, amikor lényegesen sok beszédhang hibás ejtése figyelhető meg. Szükség esetén fül-orr-gégészeti, fogorvosi, fogszabályzó szakorvosi és szemészeti vizsgálat szükségességére hívjuk fel a szülők figyelmét és továbbirányítjuk a gyermeket a megfelelő szakemberhez. A logopédiai véleményen az is feltüntetésre kerül, ha a Szól-e? szűrőeljárás által mért területeken nem tapasztalunk eltérést.

A logopédiai vélemények személyesen kerülnek átadásra a szülőknek fogadóóra keretében, ahol az eredmények közzétevése és a logopédusok által tett javaslatok függvényében a további lehetőségek megbeszélése is megtörténik.

A logopédiai szűrések eredményességmérési lehetőségének módszere

A makói logopédus munkacsoport a mérési-értékelési csoporttal együttműködve 2020-ban megkezdte a logopédiai munka, a logopédiai szűrés eredményességének mérését. Ez a Tagintézményünkben működő szűrési eljárásrend minőségellenőrzésének része, továbbá fontos információkkal szolgál a szakemberek diagnosztikai és terápiás munkájához.

A logopédiai szűréseket követően, a nevelési év végén a statisztikai adatokat megvizsgálva megnéztük, hogy a logopédusok által további szakértői vizsgálatra irányított gyermekek közül, hány gyermek esetében érkezett be a szakértői vizsgálat iránti kérelem a Járási Szakértői Bizottsághoz. Ez megmutatja, hogy a logopédiai véleményekben tett javaslatok milyen arányban kerülnek elfogadásra a szülők és a partnerek által. A folyamatot befolyásolja a szülők együttműködése és problémaérzékenysége, az óvónők és az óvoda hozzáállása, az intézmény személyi- és tárgyi feltételei, lehetőségei. Összetett és többtényezős folyamat, hogy a gyermek valóban minél hamarabb a megfelelő szakember elé kerüljön. A gyermekek folyamatos nyomon

követésén túl ez egyfajta visszajelzés a logopédiai munkánkról, illetve az óvónőkkel, szülőkkel való együttműködésről.

A logopédiai szűrések eredményességmérésére a szakértői bizottsággal együttműködésben visszakerestük a szakértői vizsgálaton részt vett első, második és harmadik osztályos gyermekek korábbi Szól-e? szűrővizsgálatának eredményeit. A dokumentumelemzés során azt kerestük, hogy a gyermekek óvodáskori logopédiai szűrésen milyen eredményeket értek el. Az iskolában megjelenő nehézségek háttérében milyen okok húzódnak, a készségek és képességek milyen fejlődési szintet mutattak a gyermekek óvodás éveiben. Fontos kérdés az is, hogy kapott-e a gyermek célirányos fejlesztést a logopédiai szűrést követően. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy van-e összefüggés az ötéves korban felmért beszéd- és nyelvi képességek fejlettsége és a későbbi olvasás- és íráselsajátítási folyamata között.

A statisztikai adatok feldolgozására 2019 óta egységesen egy összesítő táblázat áll rendelkezésre. Minden nevelési évben rögzítésre kerül az öt éves gyermekek logopédiai szűrésen mutatott teljesítménye. A táblázat lehetőséget biztosít a gyors információkeresésre, s megkönnyíti a szükséges adatok tárolását és hozzáférhetőségét, a belső szakmai munka segítését.

A logopédiai szűrés eredményességmérésének eredményei

A Csongrád-Csanád Megyei Pedagógiai Szakszolgálat Makói Tagintézményének logopédusai saját statisztikai adataikat összegezve kiderült, hogy a 2021/2022-es nevelési évben a Csongrád-Csanád Megyei Pedagógiai Szakszolgálat Makói Tagintézményének logopédusai összesen 299 ötéves gyermek beszéd- és nyelvi fejlettségének szűrését végezték el. A beszéd és nyelvi területek feltérképezése mellett a mennyiségi ismeretek feltérképezése is megtörtént egy kiegészítő feladatsorral, amely számolási készségeket mér.

A 2021/2022-es nevelési évben a Szól-e? szűrőeljárás eredményei alapján 143 gyermeknek javasoltunk logopédiai terápiát. Ez azt jelenti, hogy a 2021/2022-es nevelési évben az ötéves gyermekek 48%-nak volt szüksége logopédiai megsegítésre a beszéd- és nyelvi elmaradásaik kezelésére. A 2021/2022-es nevelési évben 35 gyermeknek az artikuláció kontrollját javasoltuk, amely a gyermekek 12%-a. Az artikuláció kontrollját a legtöbb esetben akkor látjuk indokoltnak, amikor a gyermeknél intenzív fogváltás figyelhető meg, vagy egy-egy beszédhang izolált ejtésben kialakult, de a spontán beszédbe nem épült még be teljesen, valamint gyakran az interdentális ejtés esetében is. Ezeket a gyermekeket egy kontroll alkalmával meghallgatjuk

és szükség esetén és a lehetőségekhez mérten terápiába vesszük. A Makói járás óvodáiba járó öt éves gyermekek közül, a gyermekek 40%-nál nem tapasztaltunk artikulációs zavart. Azt gondolom, hogy az a tény, hogy a gyermekek több mint felének logopédiai megsegítésre van és lenne szüksége öt éves korban a prevenció szükségességét és jelentőségét támasztja alá.

Az általunk végzett logopédiai szűrés eredményei alapján az öt éves gyermekek közül 60 esetben javasoltunk óvodai fejlesztést, amely a legtöbb esetben a grafomotoros készségek fejlesztését foglalta magában. További szakértői vizsgálatra a gyermekek 17%-át irányítottuk el, amely 63 főnek felel meg. 3 gyermeknél már folyamatban volt a szakértői bizottsági eljárás. 12 gyermek pedig már rendelkezett különleges bánásmódot igazoló diagnózissal. Csupán a gyermekek 20%-a (73 fő) teljesített az életkorának megfelelő szinten a Szól-e? szűrőeljárás életkori normapontjaihoz viszonyítva.

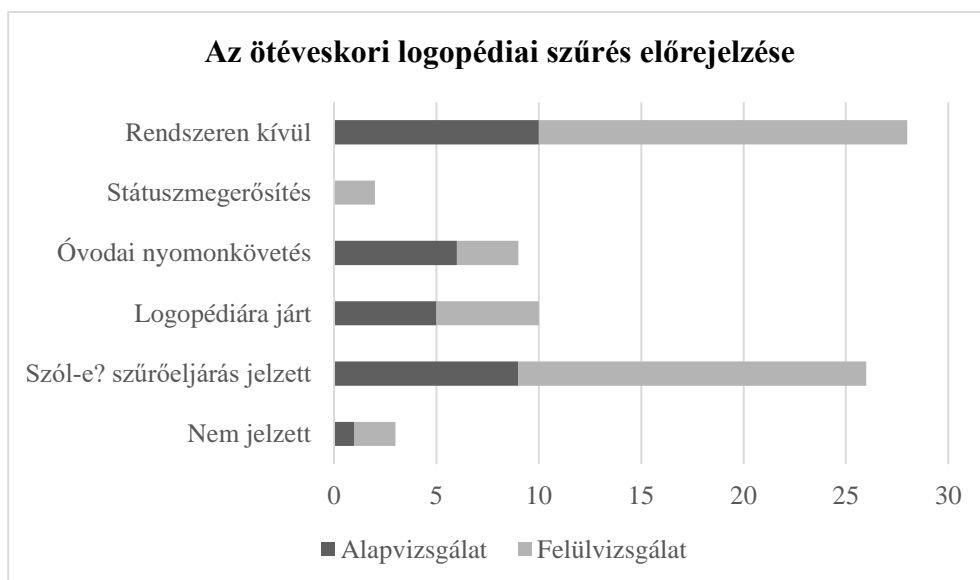
A 2021/2022-es nevelési év végén megnéztük, hogy beérkezett-e azon óvodások szakértői vizsgálat iránti kérelme, akiknek a Szól-e? szűrés eredményei alapján ezt javaslatot tettük. Azt tapasztaltuk, hogy a 63 esetből 38 gyermek szakértői vizsgálat iránti kérelme érkezett be a Járási Szakértői Bizottsághoz. További 8 gyermek is eljutott a szakértői bizottsághoz, ugyan az Oktatási Hivatal iskolakezdés megállapításának kirendeltségéből. 17 gyermek esetében nem történt Szakértői Bizottsági tevékenység.

A 2021/2022 tanévben longitudinális vizsgálatot végeztünk a Szól-e? szűrőeljárás eredményességéről. Összevetettük a visszamenőleg 2018/2019, 2019/2020, illetve a 2020/2021-es nevelési évben készült logopédiai szűrések statisztikai eredményét a 2021/2022-es tanévben a járási szakértői bizottsághoz beérkező első, második és harmadikos gyermekek szakértői vizsgálatok iránti kérelmekkel, illetve a szakértői vizsgálatok eredményével. A vizsgálatok között volt első, azaz alapvizsgálat, illetve felülvizsgálat is. Mivel az adatokat visszamenőleg tároltuk, a nyomon követő vizsgálat szempontjából nem vettük figyelembe az osztályfokot.

A mintában a szakértői vizsgálaton részt vett elsős, második, harmadik osztályos gyermekek szerepelnek, összesen 75 fő. A dokumentumelemzéskor kiderült, hogy a Szól-e? szűrőeljárás előrejelzése sikeres volt, hiszen már óvodás korban tetten érhető az olvasás és íráshoz szükséges készségek és képességek elmaradása. A 75 gyermekből 3 esetben nem jelzett előre a Szól-e? szűrőeljárás, amelyet a 1. ábra is szemléltet. Olyan is előfordult, hogy a logopédiai véleményekre óvodai nyomon követést javasoltunk, az enyhébb elmaradásokkor, de ezek a gyermekek nem kerültek a szakértői bizottság elé.

Sajnos, a 75 gyermekből 27 esetben nem a Pedagógiai Szakszolgálat munkatársai végezték az ötéveskori beszéd- és nyelvfejlettség felmérését, így ezekről a gyermekekről nem tudtuk visszakeresni az adatokat. Ezek a gyermekek egyházi fenntartású intézménybe járnak, melynek saját logopédusai végzik a logopédiai szűréseket.

1. ábra A 2021/2022-es nevelési év logopédiai szűrésének eredményessége

Forrás: Saját ábra a 2021/2022 Csongrád-Csanád Megyei Pedagógiai Szakszolgálat Makói Tagintézményének statisztikai adatai alapján.

Összességében elmondható, hogy az ötéveskori logopédiai szűrés és az eredményességimérési eljárás eredményes, hiszen ebben az életkorban megmutatkozó elmaradások kezelésének hiánya a későbbi iskolás években is megmutatkozik. Az eredményekből látható, hogy a logopédiai szűrőeljárás megbízhatóan tárja fel a gyermekek beszéd- és nyelvfejlettségi szintjét. Az eljárással legfőbb célunk, hogy felhívjuk a prevenció és a probléma korai észlelésének fontosságára a figyelmet.

A szűrés során felmért területek részletes elemzése további kutató és statisztikai munkát igényel. A logopédiai szűrések részeredményei természetesen elengedhetetlenek a logopédiai terápia megtervezésében, hiszen a Szól-e? szűrőeljárással vizsgált részterületek fejlesztése megjelenik a terápiánkban. A részterületek fejlesztésének beépítése által a terápia pontosabban nyomon követhető és monitorozható. A Szól-e? szűrőeljárással mért területek közül a logopédiai terápián megjelenik az auditív differenciálás,

a hangtani tudatosság, a helyviszonyok gyakorlása vagy akár a gyors megnevezés is. A Szól-e? szűrőeljárással feltárt területek eredményei sokatmondóak és részletes elemzésükkel további összefüggéseket tárhatunk fel. Ezek a számítások sokszor a mindennapi gyakorlatból elmaradnak, hiszen a logopédusok a kötelező adminisztrációs terhekkal is nehezen birkóznak meg, amely értékes időt vesz el a gyermekek fejlesztésére szánt időből, de kiváló kiindulópont lehet neveléstudományi kutatások számára.

Összegzés

A Tagintézményünkben az eredményességmérés eljárásrendje folyamatos fejlesztése alatt áll. Az előzőekben bemutatott statisztikai adatelemzés és összefüggéskeresés csak egy lehetséges út a logopédiai munka, azon belül a logopédiai szűrés eredményességmérésére. Az általunk végzett minőségellenőrzéssel az idő előrehaladtával egyre több adat áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy elemezzük és tovább gondoljuk azokat a tényezőket és mutatókat, amelyek a logopédiai ellátás további eredményességét szolgálják. A logopédiai ellátás több tevékenységének eredményességmérésére is szükség lenne, mely egyrészt visszajelzés a szakembereknek az általuk végzett munkáról, másrészt a számszerű adatok alátámasztják mind a szülőkkel, mind a külső partnerekkel folytatott együttműködés szükségességét és fontosságát.

Szakszolgálatunknál példaértékű a munkacsoportok közötti összehangolt munka. A szűrésben a logopédusok munkáját segítik a nevelési tanácsadás munkacsoport gyógypedagógusai is. A szakértői bizottság munkacsoport tagjaival szükség esetén megosztjuk a logopédiai szűrések és vizsgálatok eredményeit, melyek segítik és kiegészítik a munkájukat.

A logopédiai szűrés eredményességmérésével nyomon tudjuk követni a gyermekeket. A logopédiai szűrés jelentősége elsősorban a logopédiai megsegítést igénylők feltárása, azonban a gyermekek beszéd- és nyelvi képességeinek vizsgálatával felszínre kerülhetnek olyan elmaradások, amelyek mielőbbi beavatkozást igényelnek. Az ötéveskori logopédiai szűrés gyakran olyan elmaradásokra hívja fel a figyelmet, amely azonnali, komplex beavatkozást igényelnek. Vannak azonban olyan esetek is, amelyeknél a prevenció lehetőségével élve megelőzhetőek olyan tanulási nehézségek és problémák, amelyek a későbbi iskolai kudarcok hátterében állhatnak.

A gyermekek fejlődési folyamatára több tényező is kihatással van. Sok esetben szülői ellenállásba ütközünk, de azt gondolom, hogy nagyon fontos

felhívni a szülők figyelmét a beszéd- és nyelvi képességek fejlettségének és fejleszthetőségének fontosságára, valamint a beszéd és a nyelv későbbi iskolai- és társadalmi beválásra gyakorolt hatására. A partnerintézményben dolgozó óvodapedagógusokkal, pedagógusokkal, szülőkkel való kapcsolat megerősítése és fejlesztése elengedhetetlen, hiszen a gyermekek nevelési folyamatába részt vevő személyek mindegyikének a gyermek szükségleteit és érdekeit kell előtérbe helyeznie. Munkánk során a partnerközpontú szemlélet erősítését, a magas szintű felkészültség biztosítását tartjuk szem előtt, annak érdekében, hogy a terápiás munkában a legmagasabb színvonalat nyújthassuk. A partnerintézményekben dolgozó óvodapedagógusokkal, pedagógusokkal igyekszünk szorosan együttműködni. Több ízben szervezünk és tartunk tájékoztató tudásmegosztást, kerekasztalbeszélgetést, ahol lehetőség nyílik akár rendszerszintű folyamatok megvitatására, szakmai tudásbővítésre, s akár esetmegbeszélésre is.

A logopédiai ellátás monitorozása, melyhez a logopédiai szűrés is hozzátartozik, hozzájárul a logopédiai ellátás minőségellenőrzéséhez. A folyamatos szakmai fejlődés, az interdiszciplináris együttműködés hozzájárulhat a logopédusok szakmai megbecsülésének növeléséhez, amely elősegítené a fiatalok logopédusi pályaválasztásának motivációját. A Csongrád-Csanád Megyei Pedagógiai Szakszolgálat Makói Tagintézményében végzett eljárás mód kipróbálása, tökéletesítése folyamatosan zajlik. Az adatok rögzítésének bevezetése mára már rendszeres, mellyel a rendszer és a szakemberek munkáját is szeretnénk segíteni. Szeretnénk a lehetőségekhez mérten a leghatékonyabban végezni a munkánkat és minden gyermeknek az esélyegyenlőség jegyében, a szükségleteihez igazodó ellátást biztosítani.

Felhasznált irodalom

1. 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről
2. 15/2013. (II. 26.) EMMI rendelet a pedagógiai szakszolgálati intézmények működéséről
3. Gereben Ferencné, Fehérné Kovács Zs., Kas B., Mészáros A. (2012): Beszéd- és nyelvi zavart mutató (beszéd fogyatékos) gyermekek komplex vizsgálatának diagnosztikus protokollja. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest.
4. Kas B., Lőrincz J., M. Bogáth R., Sz. Vékony A. és Sz. Mályi N. (2012): SZÓL-E? Szűrőeljárás az óvodai logopédiai ellátáshoz. Útmutató. Logotech, Székesfehérvár.
5. Torda Á. (2015): A logopédiai ellátás szakmai protokollja. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest.

Ifjúsági egyesületek és szervezetek az északkelet-magyarországi tanítóképzőkben 1914-1948 között

Dr. Dráviczki Sándor¹

¹Főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, 4401 Nyíregyháza Sóstói út 31/B., ORCID iD 0000-0003-6985

INFO

Dr. Dráviczki Sándor
draviczki.sandor@nye.hu

Keywords

teacher training
Northeast Hungary
youth associations
healthy lifestyle

ABSTRACT

Abstract

Youth associations and organizations in teacher training schools in North-Eastern Hungary between 1914-1948
The study examines the work of youth associations in teacher training schools in northeastern Hungary. By Northeast Hungary I mean the Szabolcs-Szatmár-Bereg county of today's Hungary. Three teacher training schools operated in this area at the indicated time. I "expanded" the examination of teacher training schools in Szabolcs with those training schools that belonged to Hungary again between 1919 and 1938-1944 and were located in the "entire" Szatmár, Bereg, Ung, Ugocsa counties. It was important to develop a healthy lifestyle for students at all ages. Youth associations were a good supplement to school education. They promoted the students' self-activity and gave them the opportunity to express their interests. The consolidation of knowledge and the useful use of free time and the practice of a healthy lifestyle also allowed free space.

Kulcsszavak

tanítóképzés
Északkelet-Magyarország
ifjúsági egyesületek
egészséges életmód

Absztrakt

A tanulmány az északkelet-magyarországi tanítóképzőkben az ifjúsági egyesületek munkáját vizsgálja. Északkelet-Magyarországon a mai Magyarország Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyéjét értem. Ezen a területen a jelzett időben három tanítóképző működött. A szabolcsi képzők vizsgálatát "kibővíttem" azokkal a tanítóképzőkkel, amelyek 1919-ig és 1938–1944 között újra Magyarországhoz tartoztak, s a "teljes" Szatmár, Bereg, Ung, Ugocsa megyék területén voltak találhatóak. Minden korban igen fontos feladat volt a növendékek egészséges életmódjának kialakítása, megszilárdítása. Az ifjúsági egyesületek jó kiegészítői voltak az iskolai nevelésnek. Elősegítették a tanulók öntevékenységet, gyakoroltatták képességeiket, lehetőséget adtak arra, hogy érdeklődésük érvényesüljön. Az ismeretek megszilárdulása és a szabadidő hasznos eltöltésének és az egészséges életmód gyakorlásának is szabad teret engedtek.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

A dolgozat az északkelet-magyarországi tanítóképzőkben az ifjúsági egyesületek és szervezetek tevékenységét vizsgálja. Északkelet-Magyarországon a mai Magyarország Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyéjét értem. Ezen a területen a jelzett időben három középfokú tanítóképző működött: Nyíregyházán az állami tanítóképző és a református tanítónőképző; Kisvárdán a Szent Orsolya-rendi tanítónőképző. A szabolcsi képzők vizsgálatát “kibővítettem” azokkal a tanítóképzőkkel, amelyek 1919-ig és 1938–1944 között újra Magyarországhoz tartoztak, s a “teljes” Szatmár, Bereg, Ung, Ugocsa vármegyék területén voltak találhatóak.

Ennek megfelelően Északkelet-Magyarországon 1914-ben Nyíregyházán, Munkácson, Ungváron és Szatmárnémetiben működtek tanító-, illetve tanítónőképzők: Nyíregyházán és Munkácson állami fiú, Ungváron görög katolikus fiú és leány, Szatmárnémetiben református leány és római katolikus fiú és leány. Hozzájuk csatlakozott 1918-ban a kisvárdai római katolikus leányképző.

Az I. világháborút követően 1919 elején a román hadsereg Szatmárnémetit, a csehszlovák hadsereg Ungvárt és Munkácsot szállta meg. A trianoni békekötés következtében az említett tanítóképzős városok Romániához, illetve Csehszlovákiához kerültek.

1928-ban a reformátusok Nyíregyházán létesítettek tanítónőképzőt, így a vármegyében már három képző működött.

Az 1938-as I. bécsi döntés következtében Ungvár és Munkács, az 1940-es II. bécsi döntés következtében Szatmárnémeti újra Magyarország határain belülre kerültek, az említett városokban a tanítóképzők újra Magyarországhoz tartoztak, működésüket a magyar törvények határozták meg.

A vesztes II. világháborút követően Munkácsot és Ungvárt a Szovjetunióhoz, Szatmárnémetit Romániához csatolták, velük együtt az itt működő tanítóképzők is az ország határán kívülre kerültek.

Az előbbi felsorolásnak megfelelően a szabolcsi képzők mellett a vizsgálat így a munkácsi állami tanító-, az ungvári görög katolikus tanító- és tanítónő-, a szatmárnémeti római katolikus tanító- és tanítónő-, valamint a református tanítónőképző intézeteket is magába foglalja. Ezen intézményekben kerül bemutatásra az ifjúsági egyesületek és szervezetek működése.

Módszer

Az ifjúsági egyesületek jó kiegészítői voltak az iskolai nevelésnek. Elősegítették a tanulók öntevékenységet, továbbfejlesztették adottságaikat, gyakoroltatták képességeiket, lehetőséget adtak arra, hogy érdeklődésük, önművelési igényük érvényesüljön. Az ismeretek megszilárdulása és a műveltség emelése mellett a szabadidő hasznos eltöltésének és az egészséges életmód gyakorlásának is szabad teret engedtek. Egyes egyesületek létrejötte társadalmi igényt, elégített ki. A tanulmányban könyvészeti és levéltári forrásokra támaszkodva próbáltam bemutatni az intézményekben működő ifjúsági egyesületek és szervezetek munkáját. Két külföldi és két magyar levéltár iratanyagait dolgoztam fel a tanulmány elkészítése során.

Elemzés

Északkelet-Magyarországon 1914-1948 között különböző egyesületek és szervezetek működtek.

Az ifjúsági körök között az önképzőkörök tevékenysége volt a legfontosabb, mert lehetőséget biztosítottak különféle képességek kifejlesztéséhez. Az önképzőkörök célja “részint az volt, hogy a növendékek irodalmi s egyéb ismereteit bővítse, részint pedig az, hogy tehetségüket fejlessze”. (Ferenczy 1932: 21) Az általános képzés, az önállóságra és munkára nevelés mellett törekedtek a tanulók irodalmi, pedagógiai, művészeti, természettudományi műveltségének bővítésére, a kifejező- és előadókészség fejlesztésére. Ülések keretében ismeretterjesztő előadások, szavalatok, mintaolvasások, könyvismertetések, színpadi jelenetek, ének- és zeneszámok, mesemondások és beszélgetések hangzottak el. Kitűzött pályázatok alapján írásbeli dolgozatokat és értekezéseket készítettek. A tagok öntevékenyen vettek részt műsorok és ünnepélyek szervezésében és rendezésében. Egymás önálló szellemi alkotásait (szavalat, festmény stb.) szeretettel bírálták. E sokoldalú munka mellett a munkácsi és kisvárdai képzőben gyakorlati tanítások bemutatására is sor került, ami azt bizonyítja, hogy a kör munkája a képzés céljait is szolgálta. Megrendezték a növendékek versenytanítását is. (KÁL. F 1551, op. 2. jegy. hran. 31, I. 2–4.) Az 1916/17-es tanévben a nyíregyházi fiú- és a szatmárnémeti református leányképzőben olvasókört szerveztek. (SZÁL. 1909–1919. reg. n. 3/1914 fil. 72.) Több országos és megyei folyóiratot megrendeltek az olvasás megkedveltetése és az önképzés bővítése céljából. Az önképzőköri munka keretén belül a szatmárnémeti

református tanítónőképzőben az I. világháború idején, a fronton harcoló katonák számára meleg ruhákat készítettek, így a varrás gyakorlati elsajátítása mellett nemes, karitatív tevékenységet is végeztek. A munkácsi tanítóképzővel kapcsolatban a források között található egy 1915-ös miniszeri tanácsosi levél, mely arról intézkedett, hogy a növendékek előadásait csak akkor tarthatták meg, ha előtte egy tanár azt átolvasta és engedélyezte. (KÁL. F 1551, op. 2. jegy. hran. 28, I. 48.) A levélből nem derül ki, hogy milyen céllal fogalmazódott meg ez az intézkedés, erre csak következtetni lehet. A minőségi munka biztosításán túl a politikai cenzúrának is nagy jelentősége lehetett.

Az intézetek önképzőköri munkájukat a nagyközönség előtt is bemutatták. Rendezvényeiken mindig nagyszámú érdeklődő jelent meg. Az előadások bevétele tette lehetővé Kisvárdán a szertárak fejlesztését, a nyíregyházi tanítóképzőben a díszletek és 1924-ben a színpad megépítését. (MNL. Sz-Sz-B. M. L. VIII. 53. 2. köt. T. jkv. 1924. március 12.) Kisvárdán a gyakorló pedagógusok számára módszertani mintabemutatókat is tartottak, ez is mutatja, hogy milyen magas színvonalú munka folyt az önképzőkör keretén belül.

A nyíregyházi tanítóképzőben a kör javára Kuzaila Péter – az első igazgató – 1924-ben alapítványt létesített. Annak összege 400 arany korona volt, melynek kamatát minden évben a legjobb matematikus és fizikus növendék kapta meg jutalmul. (MNL. Sz-Sz-B. M.L. VIII. 53. 2. köt. T. jkv. 1924. október 29.) Ezzel a kiemelkedő teljesítményeket szerették volna elismerni.

Az 1920-as évektől helyesírási, fogalmazási, majd a 30-as évektől szavalóversenyt rendeztek az önképzőkörökben. Ezek az újítások kedvezően hatottak. Növelték a tanulók versenyszellemét, nagyobb munkára, jobb tanulásra serkentették őket. Az önképzőköri munka intenzitásának további fokozása érdekében szakosztályokat hoztak létre, melyek a szakismeretek kitágítását, elmélyítését segítették elő.

1938-tól a kárpátaljai képzőkben az eltérő tanítási nyelv miatt magyar és ruszin nyelvű önképzőkörök jöttek létre. (KÁL. F. 1551, op. 2. jegy. hran. 566, I. 12–13.) A magyar nyelvű ülések témáit figyelve – pl.: Mi a magyar, Erdély, Mátyás király stb. – látható, hogy a hazafias “magyar” érzés és öntudat fejlesztése került előtérbe. Ezt szolgálták a díszgyűlések keretén belül megünnepelt évfordulók, a budapesti kirándulások és a kiírt pályázatok témái is. A szatmárnémeti református képzőben 1942-ben a következőket fogalmazták meg az önképzőkör céljaként: “a magyar népi élet sajátosságainak, értékeinek megismerése, népszokások gyűjtése és a népi

rétegből felkerült irodalmi termékek megismerése”. (Békesy 1943: 32) A magyar múlt, a magyar hagyományok, a magyar népművészet megismertetése, tudatosítása szintén a hazaszeretetre nevelésben, a nemzeti tudat erősítésében játszottak nagy szerepet. A 30-as évek végén és a 40-es évek elején az önképzőköri munkában a szabolcsi képzőkben is előtérbe került a magyarságtudat erősítése. Az előadások témái és a szenvedélyes ünnepi műsorok mellett a meghirdetett pályázatok címe is ezt bizonyítja. A Kálvineumban 1939-ben pl.: Az erdélyi magyarság sorskérdései, A legújabb kor külpolitikai eseményeinek hatása nemzetünk életére, Hazánk gazdasági javai, Szülőföldem népdalai című pályázati kiírásokat tették közzé, a fiúképzőben 1940-ben Mátyás király és kora, Erdély és A Tisza című pályázatokat hirdették meg. A korabeli társadalmi szellemnek megfelelően az önképzőköri munkákban az irredentizmus és a magyar faji értékek hangsúlyozása is megtalálható volt.

A munkácsi képzőben az írói ambíciók kiteljesedését szolgálta 1942-ben a Végvár című folyóirat beindítása. A tehetséges növendékek írásai jelentek meg ebben a lapban.

A szatmárnémeti római katolikus képzők kivételével minden intézetben működött sportkör. Létrejöttükkor az egészséges étellel, a testedzéssel, a hasznos időtöltéssel kapcsolatos feladatok teljesítését vállalták fel. Igyekeztek minden tanuló számára megfelelő sportolási lehetőséget biztosítani. A sport megszerettetésén és a tanulók mozgásvágyának kielégítésén túl lehetőséget biztosítottak a kiválóbbaknak, hogy egyéni képességeiket kifejleszthessék. A házi versenyek helyezettei képviselték a további versenyeken az intézeteket. A munkácsi képzőben 1941-ig, a kisvárdai képzőben 1942-ig, a nyíregyházi fiúképzőben pedig 1955-ig tornaterem hiányában csak a szabadban, illetve a nyíregyházi képző esetében bérelt tornateremben gyakorolhattak. Évente rendeztek tornaünnepélyt, készítettek korcsolyapályát, teniszeztek, vívtak, táncot tanultak. Az évek során az intézetekben a nemeknek és a tárgyi feltételeknek megfelelően különböző szakosztályok alakultak.

A Mária Kongregáció a katolikus, a Soli Deo Gloria Szövetség pedig a református növendékek vallásos nevelését szolgálta. A Mária Kongregáció munkája hitmozgalmi, missziós jellegű volt, tagjait a lelkiélet megismertetése és gyakoroltatása által a “maradandó boldogság felismerésére és ápolására” szoktatta. Hetente tartottak gyűléseket, munkájuk a kongreganista jellem kialakítására irányult. Az egyén és a közösség irányába egyaránt megnyilvánuló életre ösztönözték a tagokat. Kisvárdán a kongregációs szellem

gyarapodását a gazdagon felszerelt könyvtár is elősegítette. A könyveken kívül több folyóirat is a növendékek rendelkezésére állt, és a Mária Kongregáció folyóirat minden kongregánistának járt. Gyűjtéseket végeztek különböző szociális célokra, külföldi és hazai szegény, elesett emberek részére. Az ungvári görög katolikus tanítónőképzőben pl. a díszgyűlések bevételét vak katonák javára ajánlották fel. (Melles 1916) Az ungvári fiúképzőben 1941-ben hitbuzgalmi, missziós, szociális és sajtó szakosztályok jöttek létre, amelyek a feladatok differenciáltabb elvégzését tették lehetővé. A Soli Deo Gloria Szövetség kollégiumai a református tanulóknak hetenként tartott gyűlést, ahol a központ által kiadottak szerinti bibliai igéket beszéltek meg, s aktuális nevelési, kulturális kérdések is a felszínre kerültek. Fő feladatuk a növendékek vallásos nevelésének elmélyítése, valamint a karitatív munka volt. Csendesnapokat szerveztek, vallásos témákról előadásokat tartattak jeles egyházi személyekkel. A segítség anyagi és erkölcsi formáját egyaránt gyakorolták. A Kálvineum felsőbb évesei a testvér polgári leányiskola kollégiumait vezették, (MNL. HBML. XXIV. 501/C 2. cs.) ez a gyerekekkel való helyes bánásmód elmélyítését szolgálta.

Több képzőben működött ifjúsági Vöröskereszt Egyesület. A növendékek egészségügyi gyakorlatokat végeztek, munkadélutánokon gyermekjátékokat, használati tárgyakat készítettek. Egészségmegőrző előadásokat hallgattak, s ezek keretében különböző betegségekkel ismerkedtek meg. A nyíregyházi tanítóképzőben a növendékek adományokat gyűjtöttek, s a bevételből a szegény vagy beteg képzős vagy gyakorlós társaik ingyen ebédjéhez járultak hozzá. Ungváron a tanítónőképzőben a II. világháború alatt a harcmezőn lévő katonák számára készítettek szeretetsomagot. (KÁL. F. 1048, op. 2. jegy. hran. 7.) Mindezek az emberbaráti szeretet igazi megnyilvánulásai voltak. Gyűjtőmunka keretében több képzőben hazánk szép tájairól, városairól, iskolák működéséről állítottak össze albumokat, melyeket külföldi iskoláknak küldtek el. Viszonzásul pl. Japánból, Franciaországból és több országból érkeztek hasonló ismeretterjesztő füzetek. Ezáltal a tanulók ismeretei bővültek, betekintést nyertek különböző országok életébe.

A két nyíregyházi és a munkácsi képzőben működő Ifjúsági Segítő Egyesület célját, melyet általánosként fogadhatunk el, a nyíregyházi tanítóképzőben a következőként fogalmazták meg: “az ifjúságban kölcsönös segítségre vezető érzést ápolni, az egyesületnek segítségre szoruló és arra érdemes tagjait adománnyal vagy kölcsönrel segíteni, és a tanulmányi kirándulások alkalmával a szegényebb sorsú növendékeket anyagilag

támogatni.” (Kuzaila 1915:40) Az egyesületeknek rendes tagja lehetett minden növendék, ha tagsági díjat fizetett. A tagdíjon kívül alaptőkére is szükség volt, hogy a segítséget ténylegesen gyakorolhassák. Ennek gyarapítására különböző ötleteket találtak ki. Nyíregyházán a növendékek a gyakorlósoknak mesedélutánokat tartottak, ahol a szülők önkéntes adományokkal járultak hozzá az egyesület működéséhez. (MNL. Sz-Sz-B. M.L. VIII. 53. 2. köt. T. jkv. 1922. január 22.) A rászoruló tagokat az évek során tankönyvekkel, készpénzzel és kölcsönökkel segítették.

A szatmárnémeti református és az ungvári képzőkben 1914–18 között, a munkácsi intézetben 1938-tól Könyvsegélyező Egyesület működött. Létrehozásukat a növendékek nagyfokú szegénysége tette szükségessé. Az árva vagy szegény sorsú növendékek tanulását úgy segítették elő, hogy őket tankönyvekkel, rajz- és írószerekkel teljesen vagy részben ingyen látták el. Munkácson a kölcsönözhető könyvek számát (a kölcsönzésért 40 fillért kellett fizetni) a vásárlások mellett úgy bővítették, hogy könyvkiadókat kerestek meg, és ajándékozásra kérték fel őket. (KÁL. F. 1551, op. 4. jegy hran. 67, I. 3.) Érdekesség, hogy a szatmárnémeti református tanítónőképzőben minden IV. osztályos növendék a tankönyvet a Segélyegyesület könyvtárából kapta. (SZÁL. 1909–1919. reg. n. 1. fil 220–221.) Ilyen nagyarányú könyvkiosztást még a legnagyobb középiskoláknál sem találhattunk.

A nemzetnevelés erősödését mutatta a nyíregyházi fiúképzőben a Bajtársi Egyesület megalakulása, amely a Turul Szövetség teljes jogú, rendes tagegyesületeként működött. A tanítóképző intézetek közül elsőként (és Északkelet-Magyarországon egyedül itt) alakult meg 1929. április 14-én Bereznay László tanár vezetésével. Addig még nem volt arra példa, hogy a tanítóságot beszervezzék a Turul Szövetségbe. A Turul Szövetség az egyetemi és főiskolai ifjúság egészére kiterjedő szervezet volt, és a belügyminiszter által jóváhagyott alapszabályzattal rendelkezett. Célként fogalmazták meg “a keresztény nemzeti érzés és hazaszeretet jegyében való munkálkodást, és a széthúzó magyar társadalom összeforrasztását a bajtársi eszme által”. (Tóth 1983: 33.) Fontos szerepet kapott az ifjúság hazafias és nemzeti szellemű nevelésében. Antiszemita és sovinizta megnyilvánulások is jellemezték működését. A nyíregyházi egyesület két törzsre oszlott, Vasvári és Gárdonyi törzsre. Összejöveteleiken szabad előadásokat, vitadélutánokat tartottak, ápolták a magyar hagyományokat az irodalomban, zenében és népművészetben. Igyekeztek a tagok tanulmányi és szociális problémáit megoldani. A test nevelését is szem előtt tartották. Az egyesület jelmondata a

következő volt: “Okulj a múlton, küzdj a jelenben, hogy szép legyen a jövő!” (MNL. Sz-Sz-B. M.L. VIII. 53. 10. köt. T. jkv. 1936. június 4.) Tagok lehetek az intézet IV. és V. éves tanulói, illetve a 30-as évek közepétől a végzett növendékek is. A nyíregyházi egyesületbe olyan tanulók is jelentkeztek, akik a keresztény-nemzeti eszmét hűen követték, s ezen kívül a közösségi munka iránt is érzékenyek voltak, és a művészetek iránt érdeklődtek. A tagság többségét azok alkották, akik politikai szándék nélkül léptek be a szervezetbe. A nyíregyházi egyesület mentes volt mindenféle szélsőséges megnyilvánulástól.

Több intézetben működött cserkészcsapat. A jellemnevelés mellett az egészséges testedzésre és az ügyesség fejlesztésére törekedtek. A csapatok élén a parancsnokok álltak, segítői az őrvezetők voltak. A közösségi szellem kialakítása mellett az elsődleges feladat a “vezetői fogások” elsajátítása volt. A közösségi szellem formálásában kiemelkedő szerepet kaptak az őrsi és a csapatmunkák. A rendezvények előkészítésekor, lebonyolításakor és a szervezett táborokban forrtak igazi közösségé a csapatok. A cserkészlet a tagjait becsületes, jellemes, erkölcsös, szociális és hazafias gondolkodású keresztény tanítókká próbálta nevelni. E munkában fontos szerepet kapott az öntevékenység és a gyakorlatiasság. Előbbit az őrvezetői és segédtszti tanfolyamokon való részvétel szolgálta, az utóbbit a különböző próbák, őrsi összejövetelek, kirándulások, táborozások, a harcászati gyakorlatok és akadályversenyek segítették elő. Minden évben műsoros estet tartottak, ahol ének- és zeneszámokkal, színművek bemutatásával szórakoztatták a közönséget. Ünnepélyes keretek között avatták fel tagjaikat. őrsi portyák során készültek fel legnagyobb eseményükre, az 1933. évi gödöllői világboreere. A munkácsi képzőben külön fiú- és lánycserkészcsapat is működött. (KÁL. F. 1551, op. 2. jegy. hran. 526, I. 1.)

A II. világháború után a diákbizottságok – melyek választások útján alakultak – hasznos tevékenységet fejtettek ki szociális és karitatív téren. Tartották a kapcsolatot a tanártestület és az ifjúság között, ünnepélyek rendezése alkalmából pedig szervezési munkát láttak el. (MNL. HBML. XXIV. 501/C 2. cs. 2T 72/47) Az iskolai 48-as Bizottságok az Ifjúsági Önképzőkörökkel karöltve működtek. Egy 1948-as irat szerint a Kálvineum tanítónőképzőben 1946-ban Porzsolt István elnökletével alakult ilyen szervezet. Ápolták 1848 szellemét, gyűléseket, megbeszéléseket tartottak, falujárás alkalmával előadásokat rendeztek, bábszínházat, olvasókört szerveztek. Tanulmányi versenyt írtak ki vándordíjjal, kosárlabda-

mérkőzéseket szerveztek az osztályok között, valamint társadalmi és szociális munkát is végeztek. Tevékenységük különösen felerősödött az 1948-as centenáriumi évben. (MNL. Sz-Sz-B. M.L. VIII. 52. 12. d. 250/1948.)

Összefoglaló

Tanulmányban az 1914-1948 között északkelet-magyarországon működő tanítóképzőkben az ifjúsági egyesületek és szervezetek működése került bemutatásra. Az ifjúsági egyesületek és szervezetek jó kiegészítői voltak az iskolai nevelésnek, elősegítették a növendékek tanítói pályára való felkészítését, lehetőséget adott személyiségük kiteljesedésére. Az ismeretek elsajátításán túl lehetőséget biztosítottak a kikapcsolódásra, az egészséges életmód megvalósításának kiteljesítésére.

Felhasznált irodalom

1. Békesy I. (1943): A Szatmárnémeti Református Leánynevelőintézet Évkönyve az 1942–43. iskolai évről. Szatmárnémeti, k.n.
2. Ferenczy K. (1932): A Kálvineum ideiglenesen Nyíregyházán elhelyezett Református Tanítónőképző-intézetének Értesítője az 1931–32. iskolai évről. Nyíregyháza, k.n.
3. Kárpátaljai Állami Levéltár Beregszász (továbbiakban KÁL.) F. 1048, op. 2. jegy. hran. 7.
4. KÁL. F 1551, op. 2. jegy. hran. 28, I. 48.
5. KÁL. F 1551, op. 2. jegy. hran. 31, I. 2–4.
6. KÁL. F. 1551, op. 4. jegy hran. 67, I. 3.
7. KÁL. F. 1551, op. 2. jegy. hran. 526, I. 1.
8. KÁL. F. 1551, op. 2. jegy. hran. 566, I. 12–13.
9. Kuzaila P. (1915): A Nyíregyházi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet Értesítője az 1914–15. iskolai évről. Nyíregyháza, k.n.
10. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban MNL. HBML.) XXIV. 501/C 2.cs.
11. MNL. HBML. XXIV. 501/C 2. cs. 2T 72/47.
12. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (továbbiakban MNL. Sz-Sz-B. M. L.) VIII. 53. 2. köt. Tanárkari jkv. 1922. január 22.
13. MNL. Sz-Sz-B. M.L. VIII. 53. 2. köt. Tanárkari jkv. 1924. március 12.
14. MNL. Sz-Sz-B. M.L. VIII. 53. 2. köt. Tanárkari jkv. 1924. október 29.
15. MNL. Sz-Sz-B. M.L. VIII. 53. 10. köt. Tanárkari jkv. 1936. június 4.
16. MNL. Sz-Sz-B. M.L. VIII. 52. 12. d. 250/1948
17. Melles Gy. (1916): Az Ungvári Görög Katolikus Tanítónőképző Értesítője az 1915–1916-ik iskolai évről. Ungvár, k.n.
18. Szatmárnémeti Állami Levéltár (továbbiakban SZÁL.): Scola Normala Reformata de fete Satu Mare, 1909–1919. reg. n. 1. fil 220–221.
19. SZÁL: Scola Normala Reformata de fete Satu Mare, 1909–1919. reg. n. 3/1914 fil. 72.
20. Tóth P. (1983): Metszéspontok. A Turultól a Márciusi Frontig. Budapest, Akadémiai kiadó.

A divatipar hatása a környezetre

Farkas Dóra¹

¹PhD hallgató, ORCID ID: 0000-0002-8249-8134

INFO	ABSTRACT
<p>Farkas Dóra dora@ifcgroup.eu</p> <hr/> <p>Keywords fastfashion enviromental pollution sustainable fashion</p>	<p>Abstract The scope of the following study is to demonstrate the harmful effects of “fast fashion”, as a new financial scheme, on the environment as well as consumers, within the global fashion industry. Fast fashion is not sustainable as it drains the earth’s natural resources, its sole aim is to maximize profit, and it has become one of the most polluting forms of production in the last three decades. Hence it has caused severe social issues. It is in response to these problems that vast international initiatives have requested global institutions to support sustainable fashion and to regulate fast fashion with legal implementations. Unfortunately, legal action cannot be swiftly introduced, and thus it is the consumers’ responsibility to change their consumption habits in order to mitigate the impact of the industry on the environment.</p>
<p>Kulcsszavak fast fashion környezetszennyezés fenntartható divat</p>	<p>Absztrakt A tanulmány célja, hogy bemutassa a divat azon belül a fast fashion (gyors divat) mint új gazdasági modell káros hatásait, amit elsősorban a környezetre és nem utolsó sorban a fogyasztókra gyakorol. A divatiparnak a gyors divatnak nevezett része nem fenntartható, sőt kimeríti a Föld erőforrásait, kizárólag az extraprofit szerzés a célja, amellyel nem csak az egyik legszennyezőbb iparággá vált az elmúlt három évtizedben, hanem súlyos szociális és társadalmi problémákat idézett elő. Ezeknek a káros hatásoknak a megfékezésére indultak azok a társadalmi mozgalmak, amelyek a fenntartható divatot részesítik előnyben és felhívják a nemzetközi szervezetek figyelmét erre a problémára és követelik az iparág jogi úton történő szabályozását. A jogi szabályozás nem elég gyors, a környezetszennyezés megállítására, ezért mindenkinek lépéseket kell tennie, és változtatnia kell a vásárlási szokásain a környezetszennyezés megállítására érdekében.</p>

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Bevezető

Olvasva a tanulmány címét, sokan csodálkoznak, hogy milyen hatása lehetne, a divatnak a környezetre, akik nem környezetvédelemmel foglalkoznak, elég keveset tudnak arról a szomorú tényről, hogy az utóbbi két évtizedben kialakult gyors ruhagyártás néven elhíresült ipari termelés a világon a második legkörnyezetszennyezőbb gyártási forma. A globalizációnak köszönhetően ma már a világ bármely pontján minden korosztály ugyanolyan, de legalábbis nagyon hasonló ruhákadarabokat visel, országtól, kultúrától és népviselettől függetlenül. A divat ma már nem évtizedenként és évszakonként, hanem szinte hetente változik, aki nem követi, úgy érzi lemarad, és nem felel meg az elvárásoknak. Miközben megpróbálunk fiatalosak és divatosak lenni, a tömeggyártás áldozatai leszünk. Nem csak a vásárlóknak okoz kárt ez az új üzleti modell, hanem súlyosan károsítja a Földet is. A környezetszennyező eljárásoknak köszönhetően, és a felesleg gyártásnak hála, nagyobb légszennyezést okoz az iparág, mint a világ összes jármű és légiforgalma, ami hihetetlennek tűnik. Nem csak a környezetet károsítja a ruhaipar, hanem egy új fajta rabszolgotartó társadalmat épít Ázsiában. Amikor a környezeti aktivisták ezekre a romboló tevékenységekre felhívták a nagy világ figyelmét, az iparág egyből a „green washing” jól bevált eszközeit kezdte alkalmazni, de ez is csak pár év haladékot adott a gyártóknak, ma már egy tudatos vevő sem hiszi el azokat a szlogeneket, amiket a ruhákra írnak, hogy százszázalékos organikus gyapjúból van a pár eurós trikó. A probléma már olyan súlyos, hogy mostanra már az ENSZ és az Unió is kötelezi az iparágban résztvevőket olyan hathatós szabályok kidolgozására és elfogadására, mint a körforgásos gazdálkodás és körforgásos hulladék kezelés. Sajnos az ilyen típusú jogszabályok kidolgozása évekbe, sőt évtizedekbe telik, amely idő alatt a fast fashion, mint üzleti modell, szélesebben rohog előre talán az első helyre a legszennyezőbb iparág felé. Ezért nekünk vásárlóknak a feladata és kötelessége megálljt parancsolni a ruhaneműk esztelen dömping gyártásának, azzal az egyszerű eszközzel, hogy nem vásároljuk meg azokat és a slow fashion irányzatát kezdjük támogatni.

Divat az öltözködésben és a fast fashion kialakulása

A viselkedéstörténet egyik részterülete az öltözködéskultúra, melynek kialakulása szorosan összefügg a civilizáció történetével. Már az egészen korai civilizációk területén talált emlékek is azt támasztják alá, hogy a ruházat és

különösen az ékszerek nem csak az időjárás viszontagságaitól védte az ott élőket. Az emberek évezredek óta az öltözködésükkel fejezik ki a társadalmi hová tartozásukat és természetesen az egyéniségüket is kívánják a ruházatukban megmutatni. A régészek pontosan meg tudják határozni egy-egy sírhely feltárásakor, hogy a megtalált sír milyen társadalmi réteghez tartozó személy maradványait rejti (Füleki 2018:6).

A szó, mint divat, általában egy adott kultúra vagy kor irányzatát jelenti, amely leggyakrabban az öltözködést, a viselkedési normákat és a társas érintkezés szabályait foglalja magába. A divat a legáltalánosabb értelemben a társas érintkezést irányító szokások rendszere (Gáspárné Dávid 1923-1924). A mai értelemben vett divat a keresztes lovagok ruházatával kezdődött, több mint hétszáz évvel ezelőtt. Akiknek az öltözete kifejezetten megmutatta mely társadalmi réteghez tartoztak az egyes lovagok, sőt a mai értelemben használt divat, is a keresztes lovagok ruháival köthető össze, mivel a burgundi hercegi udvar etikettje határozta meg először írásban, hogy milyen típusú anyagokat hordhatnak a különböző rangú emberek (Gáspárné Dávid 1923-1924). Az 1900-as években kialakuló ruhaiparnak hála, a szabók szövetbe, selyembe és pamutba kezdték öltöztetni az átlagembereket is, ekkor már elsődleges szempont volt a földrajzi fekvés és a nemzeti identitás (Szűcs 2003).

A divatipar fogalma a 21. század terméke. A divatipar egyike a kreatív iparágaknak, legfőképpen a ruházkodással összefüggő szakterületeket, textilipar, ruhaipar, bőr- és cipőipar és az azokkal összefüggő tevékenységeket divattervezés, kelme gyártás, késztermék-gyártás, kis- és nagykereskedelem, bemutatók, szaksajtó foglalja magába. Mára már jelentősen, globalizálódott gazdaságiág, gyakori, hogy egy ruhadarabot az egyik országban tervezik meg, egy másik országban gyártják és egy harmadik országban értékesítik és viselik. Egyes tevékenységeinek munkaigényes volta miatt sok embert foglalkoztat és hatása van az illető ország kultúrájának megítélésére is.⁷⁷ A divatipart jelentős mértékben érintette a 20. század második fele óta végbement magasfokú globalizáció. Világviszonylatban ez az iparág a világ GDP-jének 2%-át adja (2017. évi adat).⁷⁸ „A divat a gazdaságot állandó mozgásban tartó jelenség. Napjainkban mind nagyobb szerepet játszik és egyre több piacon érezteti hatását. A gazdasági fejlődést is számottevően befolyásolja. Ennek ellenére

⁷⁷ Diószeghy Dóra: *Hogyan működik a divatipar?*. (Utolsó letöltés: 2022. április 26.)

⁷⁸ Edöcsény Klára Ilona, Harangozó Gábor: *Fenntartható üzemi gyakorlatok a divatiparban – a hazai mikro-, kis- és közepes vállalkozások példáján*. (Utolsó letöltés: 2022. április 27.)

viszonylag keveset és kevesen foglalkoznak a divat gazdasági hatásával és szerepével. Gyakran pedig „komolytalan” döntésnek tekintik az egyének divathoz való csatlakozását, pedig fogyasztásunk és életünk mind több területét érinti. A divat szakirodalomban használt meghatározások főleg kulturális és társadalmi szempontú. Kevesen foglalkoznak azzal a ténnyel, hogy a divat gazdasági tényező is. A kollektív fogyasztás és a stílus az a két tényező, ami meghatározza az aktuális divatot, hiszen nem létezne ez az egész jelenség, ha a fogyasztók egy csoportja nem azonos divatjavakat használna.” (Kovács 2019).

Ki mondja meg, hogy mi a divat az öltözködésben? A mai napig, a trendek kialakításában, és az irányvonalainak kijelölésében a komoly múlttal rendelkező nagydivatházak játszanak szerepet, ahol a neves, elismert divattervezők évről évre, évente kétszer bemutatják az általuk megálmodott félévig követendő modelleket.. A globalizáció a társadalmi különbségek felszámolása ellen is tett, most már nem csak a gazdagok cserélhetik naponta a ruháikat, hanem a kevés pénzből élők, illetve az átlag középosztály tagjai is lehetnek mindig divatosak, és napi szinten új ruhában tündökölhetnek, köszönhetően a fast fashionnek (Schlossberg 2019). A tömeggyártásra szakosodott cégek átalakították a gyártási technológiákat és a gyártási folyamatokat kiszervezték Ázsiába, ezzel párhuzamosan megváltoztak a fogyasztói szokások, teret nyert a fast fashion, mint üzleti modell. A vásárlók igényeinek kiszolgálását és a gyártás tempóját tovább fokozza az ultra-fast fashion megjelenése (Shadel 2022). Globális szinten elmondható, hogy az átalakulás egyik előfeltétele és hajtóereje a digitalizáció. Az online áruházak elterjedése és a mobiltechnológiák alkalmazása egyértelműen a vásárlásra ösztönzően hatnak.

A fast fashion jelentése és megjelenése

A fast fashion kifejezés az 1990-es évek óta létezik, és nem különbözik a fast food kifejezéstől, ami utal arra, hogy ránézésre tökéletes, az eredeti mása, olcsón megvásárolható és szinte a Föld bármely pontján kapható. Gyakorlatilag mindenki számára elérhetővé vált, hogy olyan ruhát, kiegészítőt viseljen, mint a kedvenc filmszínésze vagy énekese. Ezt a mozgalmat a spanyol Zara divatház tulajdonosa teremtette meg az 1990-es évek végén, amikor azt nyilatkozta, hogy a nagy divatházak által bemutatott modelleket az ő vásárlóik kevésért is megvehetik kéthéten belül az üzletház üzleteiben. Maga a kifejezés is így született meg a New York Times hasábjain, ezt a kijelentést követően

(Rauturier 2022). Ma már évente nem két kollekciónak van, hanem huszonnégy, gyakorlatilag kéthetente változik a divat. Ez az üzleti modell arra ösztönzi a vásárlókat, hogy szinte mindennap olcsó és rossz minőségű, rövid időn belül nem hordható ruhaneműket vásároljanak, amelyeknek a 60%-t biztosan sohasem viselik.

A digitalizáció következtében a divatházak által diktált trendek gyorsan és könnyen elérhetővé váltak, a fast fashion kulcsfontosságú eszköze, a közösségi média közvetítő rendszere. Ma már a nagy cégek influencer marketinget alkalmaznak, amellyel befolyásolják a közízlést, mit kell viselni, mit kell azonnal megvásárolni ahhoz, hogy divatosak legyenek a fiatalok. Az influencerek, olyan emberek, főleg híres színészek, énekesek és bloggerek, akik hatással vannak az átlagemberekre, véleményükkel, ruházatukkal befolyásolják a rajongóik és a követőik ízlését. Ezzel a marketing módszerrel az influencerek kialakítják a követőik vásárlási szokásait a közösségi oldalain keresztül (Keller, Berry 2003). Egyetlen kattintással minden megvásárolható a világ bármely pontján, ami pár órán belül már a vásárlónál van. Miközben a fogyasztók vásárolnak soha nem gondolkoznak el azon, vajon hány kilométert utazik egy-egy ruha darab, amíg megérkezik hozzájuk és mekkora környezetszennyezést okoznak ezzel a Földnek. Az ilyen olcsó és gyors termelésre támaszkodó rendszer folyamatosan ösztönzi a túlzott fogyasztást. Az emberek eredendően vonzódnak az alacsony árú termékekhez, amelyek a legújabb trendeket szolgálják. A fogyasztók számára is könnyebb és egyszerűbb az olcsó, rövid élettartalmú textil termékeket vásárolni, mint a kiváló minőségű, tartós, rövid időn belül divatból kimenő ruhákat. Ezen üzleti modell arra készíti a fogyasztókat, hogy folyamatosan, szinte nap, mint nap olcsó és rossz minőségű ruhákat vásároljanak, amelyeket gyorsan eldobnak, illetve a megvásárolt termékeknek a 60%-át soha fel sem veszik (Lai 2021).

Felfoghatatlan, hogy az elmúlt húsz évben a ruhanemű gyártás megduplázódott, 2014-ben az emberek 60%-kal több ruhát vásároltak, mint 2000-ben, és a megvásárolt ruhaneműknek legalább a felét nem hordják, a termékek nagy része a szeméttelen kőti ki. Számítások szerint, minden másodpercben egy ruhával teli kukásautónyi divatcikket égetnek el vagy dobni ki egy-egy hulladéklerakóba, a Föld valamely pontján (McFall-Johnsen 2020). A textíliák 85%-a kerül évente a szemétkébe (Numan 2019). Becslések szerint globálisan évente 92 millió tonna textilhulladék keletkezik, és ez a szám 2030-ra várhatóan évi 134 millió tonnára fog emelkedni (Numan 2019).

A divatipar nem kizárólag a profit termelésben van az elsők között, globálisan előállítja a szén-dioxid kibocsátás 10%-t és a második legnagyobb vízszennyező a Földön.⁷⁹ A ruha -és textilipar felelős 1.7 milliárd tonna szén-dioxid kibocsátásért. Továbbá, nem kívánt következménye az iparágak a korrupció és az embertelen körülmények között dolgozó munkavállalók száz milliói. Az ágazat ökológiai lábnyoma meghaladja a fenntarthatóság mértékét. A ruházati termelés az elmúlt húsz évben megduplázódott.

A divatipar okozta környezetszennyezés

A fast fashion által okozott hatalmas károokra, a vásárlók és a környezetvédők figyelmét a 2013-as Rana Plaza ruhagyárban történt tragédia hívta fel. Az iparág és a mögötte álló korrupció, az embertelen körülmények között előállított óriási profit, ami a modern rabszolgaság kialakításával fenyeget, sokkolta az egész világot. Több, mint ezer ember halt meg és legalább kétezer megsérült, azért, mert a nagy divat cégek olyan embertelen körülmények között dolgoztatták a munkavállalókat, ahol az épület biztonságára semmit nem költöttek, hiába jelezték azt az ott élő helyi lakosok, hogy földcsuszamlás lesz (Rahman 2022). Sajnos lassan tíz év telt el, és nem sok minden változott. Ázsiában a helyi jogszabályok lehetővé teszik, hogy embertelen körülmények között dolgozzanak több tízmillióan, és a rugalmas szabályok miatt a környezetszennyezésnek sem szab határt semmi (Nijman 2019).

Rettenetes környezetromboló hatással bír a szektor vízfelhasználása, mivel a mezőgazdaság után ez az iparág a második legnagyobb vízfogyasztó. Az alapanyagok termesztése vízigényes és a gyapotra ez különösen igaz: egy pamut póló előállítása 2700 liter vizet igényel, ez a vízmennyiség megfelel egy ember 2,5 évnnyi vízfogyasztásának. Egyetlen farmer elkészítéséhez pedig 7500 liter vízre van szükség.⁸⁰ A növények termesztése mellett a gyártási folyamat hasonlóan vízigényes, az ipari vízszennyezés 20%-ért a szektor a felelős.⁸¹ Egy 2019-es ENSZ-jelentés szerint az iparág globális szinten a teljes vízpazarlás 20% -ért felelős”. Az iparágra jellemző a kemikáliák (pl. rovarirtó szerek) és a mikróműanyag (<5 mm) fokozott használata. Az elsődleges

⁷⁹ www.europarl.europa.eu (Utolsó letöltés:2022. december 04.)

⁸⁰ <https://www.iucn.org/news/secretariat/201702/invisible-plastic-particles-textiles-and-tyres-major-source-ocean-pollution-%E2%80%93-iucn-study> (Utolsó letöltés: 2017. 02. 21.)

⁸¹ UNFC and Sustainable Development Goals

<https://unece.org/sustainable-energyunfc-and-sustainable-resource-management/unfc-and-sustainable-development-goals> (Utolsó letöltés: 2018. 03. 01.)

mikróműanyag kis részecskéként kerül a környezetbe, a másodlagos mikró műanyag nagyobb műanyagból származik.⁸² Az IUCN (Természetvédelmi Világszövetség) 2017-es jelentése szerint az óceánban található mikróműanyagok 35% a szintetikus textíliák. Az IUCN becslése szerint évente 1,5 millió tonna elsődleges mikróműanyag kerül az óceánokba (Sousa 2016). A vizeink szennyeződésért legnagyobb mértékben, 34,8%-ban az ipari és a lakossági mosás során a szintetikus anyagokból felszabaduló mikroszemcsék a felelősek. A ruhák mosása eközben évente 500 000 tonna mikroszálat bocsát ki az óceánba, ami 50 milliárd műanyag palacknak felel meg.

McKinsey és a Global Fashion Agenda közös tanulmányából kiderül, hogy a divatipar nem csak a vízszennyezés, hanem a légszennyezés terén is rendkívül előkelő helyet foglal el. 2018-ban 2,1 tonna üvegházhatású gázt bocsátott ki, melynek 30%-a e „legelenyészőbb hatású” szakasz, a szállítás és csomagolás nyomán keletkezett (Blum 2021). A szálak közül sok a poliészter, egy olyan műanyag, amely a becslések szerint a ruhák 60%-ban található. A poliészter előállítása kétszer-háromszor annyi szén-dioxidot bocsát ki, mint a pamut-előállítás. Ugyanez a jelentés (ENSZ) kimutatta, hogy a ruházati és lábbeligyártás a globális üvegházhatású gázok 10% -át teszi ki (Sousa 2016). A fentiekén túl még a hulladék keletkezés is hatalmas kárt okoz a környezetben, a vásárlók kidobálják a megunt termékeket és nem szelektív hulladékgyűjtőbe viszik. Kizárólag Amerikában egy átlagember (37 kg) ruhát dob el évente, ez azt eredményezi, hogy az országban előállított textíliák megdöböntő 85%-a hulladéklerakókba kerül vagy elégetik.⁸³ Ami még ennél is rosszabb, hogy a nagy márkák, mint a H&M a Zara, Chile egyik elhagyatott sivatagában égetik el, az el nem adott termékeiket. Ez az égetés olyan mértékű, hogy szabad szemmel is jól látható a gomolygó füst, Chile felett repülve.

A környezeti hatások mellett a fast fashionnek káros társadalmi hatásai is vannak. Az alacsony árcédulák gyakran jelzik, hogy a színpalak mögött valami nincs rendben. Az ágazatot túl gyakran hozzák összefüggésbe olyan kérdésekkel, mint a gyermekmunka, a munkavállalók kizsákmányolása, valamint az alapvető munkavállalói jogok megsértése, vagy a biztonsági szabályok hiánya, az alacsony fizetések és a túl hosszú munkaidő. A gyors

⁸² <https://www.iucn.org/news/secretariat/201702/invisible-plastic-particles-textiles-and-tyres-major-source-ocean-pollution-%E2%80%93-iucn-study> (Utolsó letöltés: 2017. 02. 21.)

⁸³ www.earth.com (Utolsó letöltés 2022. 12. 07.)

divatmárkák előnyben részesítik a tömegtermelést és a profitot az emberi jóléttel szemben.⁸⁴ Enélkül a kizsákmányolás nélkül, az egész iparág nem virágozna olyan mértékben, mint ahogy azt teszi jelenleg.

A fast fashion iparág által okozott környezeti problémák felismerése elindította a környezetvédőket és a fogyasztókat is abba az irányba, hogy ezt a káros folyamatot megváltoztassák és a divatipart, mint az egyik legnagyobb mértékű éghajlati- és ökológiai károkat okozó tényezőt megfékezzék.

A zöldre-mosás

Amikor napvilágot láttak az adatok ágazat környezetszennyezéséről, akkor a gyártásban résztvevő cégek, a jól bevált „green washing” (zöldre mosás) eszközehez nyúltak. Amely fogalmat Jay Westervelt környezetvédő 1986-ban alkotott meg, arra a jelenségre használva, amikor egy vállalat hamis kijelentéseket használ, azt sugallva, hogy többet tesz a környezetéért, mint amennyit valójában tesz (Barber 2021). A greenwashing eszköz, a gyártók által elfogadott márkáépítés jól bevált gyakorlata, amely segíti a termékeik környezetbarát színben való feltüntetését.⁸⁵ Azzal nyugtatni a vevőket, hogy a megvásárolt színes ruházat, anyagösszetétele környezeti szempontokból megfelel a fenntarthatóság kritériumának, miközben gyerekek gyártották, nyilván nem etikus és nem vezet a probléma megoldásához.

A megoldás

A fentartható divat és a slow fashion lenne a kiút a jelenlegi pusztításból. A lassú divat, a fast fashionre adott széles körű reakció, egy fékezés, ami érv emellett, hogy a túlzott termelést, a túlbonyolított ellátási láncokat és az esztelen fogyasztást meg kell állítani. Olyan gyártást támogat, amely tiszteletben tartja az embereket, a környezetet és az állatokat. A fentartható fogalom a környezetvédelemben azt jelenti, hogy a „fejlődéshez való jogot úgy kell érvényesíteni, hogy a ma élő és a jövő nemzedékek fejlődési és környezeti szükségletei egyaránt kielégítést nyerjenek.”⁸⁶ Amennyiben ezt a fogalmat összekötjük a divattal, akkor megértjük, hogy szabályozni kell az iparág termelési és gyártási folyamatait, és a fogyasztók vásárlási szokásait. Az ENSZ, valamint az Unió is kötelezi az iparágban résztvevőket olyan hathatós

⁸⁴ Martina Igin *Eleven facts about fast fashion* www.earth.org. (Utolsó letöltés: 2022.11.20.)

⁸⁵ Solene RAUTURIER: *Greenwashing Examples: 8 Notorious Fast Fashion Claims and Campaigns* <https://goodonyou.eco/greenwashing-examples/> (Utolsó letöltés: 2022.01.21.)

⁸⁶ „Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről” UNCED 1992. Rio de Janeiro.

szabályok kidolgozására és elfogadására, mint a körforgásos gazdálkodás és a körforgásos hulladék kezelés. A hazai szabályozások is ezeket a szempontokat figyelembe véve kerültek kialakításra. Azonban amíg a jogalkotók nem állítják meg teljesen a fast fashion iparág borzalmasan káros tevékenységét, addig a vásárlóknak kell tenniük, a környezeti és a társadalmi katasztrófa elkerülésé érdekében. Amit mi tehetünk az az, hogy vásároljunk secondhand, azaz használt ruhát vagy 'fair trade' márkajelzéssel ellátott termékeket. Javíttassuk meg a tönkrement ruhákat és cipőket, vagy hasznosítsuk újra. Csináltassunk méretre szabott ruhát, ami egyedi és tartós és lehetőleg vásároljunk jó minőségű örök darabokat. Béreljünk, adjunk kölcsön és cseréljünk ruhadarabokat, ma már a Cambridgi hercegnő Kate Middleton is bérelt ruhát visel bizonyos alkalmakkor.⁸⁷

Záró gondolatok

Az egészséges és tiszta környezethez való jog az alapvető emberi jogok része, a tisztességes munkához való jognak szintén alapelvnek kellene lennie a világ összes országában. Sajnos a jogalkotás a környezetvédelemben mindig lemaradva kullog a problémák mögött, ezért nem elégséges, a tudatos fogyasztók és a társadalmi szervezetek által végzett figyelem felhívás a környezeti katasztrófára, azonnali lépések kellene az oktatásban és minden olyan platformon, ahol a fogyasztók vásárlási szokásait tudatosan meg lehet változtatni. A zöld szervezetek és az Unió sürgetik a rendeleteknek a megszövegezését, azonban az uniós szabályok nem elégségesek a hatalmas környezeti és társadalmi károk megfékezésében, amíg a fast fashion alapanyagok és divatcikkek Ázsiában készülnek, ahol a körforgásos hulladék, illetve textilgyűjtési és -előállítási normákat még csak hallomásból sem ismerik. Világméretű összefogásra van szükség ahhoz, hogy a Földet megmentsük a textil hulladéktól és ne történjen több környezetszennyezés, amit az esetek többségében a fogyasztók hiúsága okoz.

⁸⁷Monique Jessen: How Kate Middleton's Electric green rental People.com 2022. december 6.

Felhasznált irodalom

1. Bándi Gyula: Környezetjog. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 11–23.
2. Stockholmi Nyilatkozat 1972 (1972. június 16.) 1 elv. Bándi Gyula: A környezethez való jog aktualitása. Rendészeti Szemle, 2009/1. 20.
3. Bándi Gyula: Környezetbiztonság – jövő nemzedékek védelme – elővigyázatosság. AK Journals. (Utolsó letöltés: 2021. 07. 12.)
4. „Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről” UNCED 1992. Rio de Janeiro.
5. F. Dózsa Katalin – Szatmári Judit Anna – Szentesi Réka (szerk.): Divat, kultúra, történelem. Divattörténeti tanulmányok. Budapest, ELTE Eötvös, 2018.
6. Audrey Stanton (2009): What is Slow Fashion? In: Bándi Gyula: A környezethez való jog aktualitása. Rendészeti Szemle, (1), 20.
7. Glenn Schlossberg: The Effect of Globalization on Fast Fashion. <https://medium.com/> (Utolsó letöltés: 2019.09.24.)
8. Jd Shadel: What is Ultra Fast Fashion? Investigating Why It’s Ultra Bad, <https://goodonyou.eco/ultra-fast-fashion/> (Utolsó letöltés: 2022. 02. 25.)
9. Thomas Dana: Fashionopolis: The Price of Fast Fashion and the Future of Clothes. Penguin Press, 2019.
10. Mila Smart Semeshkina: With Success in Fast Food and Fast Fashion, is it Time for Fast Education? <https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2020/10/20/with-success-in-fast-food-and-fast-fashion-is-it-time-for-fast-education/?sh=14561667ce61> 2020. 10. 20. WWF: Changing fashion; The clothing and textile industry at the brink of radical transformation https://www.wwf.ch/sites/default/files/doc-2017-09/2017-09-WWF-Report-Changing_fashion_2017_EN.pdf (Utolsó letöltés: 2017. 09.)
11. Morgan McFall-Johnsen: These facts show how unsustainable the fashion industry is <https://www.weforum.org/agenda/2020/01/fashion-industry-carbon-unsustainable-environment-pollution/> (Utolsó letöltés: 2020. 01.)
12. Shari Nijman: UN Alliance For Sustainable Fashion addresses damage of fast fashion <https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/un-alliance-sustainable-fashion-addresses-damage-fast-fashion> (Utolsó letöltés: 2019.03.14.)

13. Martina Igini: 10 Concerning Fast Fashion Waste Statistics <https://earth.org/statistics-about-fast-fashion-waste/> (Utolsó letöltés: 2022. 08. 2.)
14. Chile's desert dumping ground for fast fashion leftovers <https://www.aljazeera.com/gallery/2021/11/8/chiles-desert-dumping-ground-for-fast-fashion-leftovers> 2021. 11. 8. Strengthening Cross-Border Enforcement Co-operation Through Legislative Actions <https://www.oecd-events.org/consumer-marketplace-of-the-future/session/41940655-74ad-eb11-94b3-501ac5921410> (Utolsó letöltés: 2021.06.17.)
15. Initiative on substantiating green claims https://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/initiative_on_green_claims.htm 2018-2019.
16. Greendex szemle: Fashionscapes: létezik-e valódi körkörös gazdaság a divat világában? <https://greendex.hu/fashionscapes-letezik-e-valodi-korkoros-gazdasag-a-divat-vilagaban/> (Utolsó letöltés: 2021. 09. 27.)
17. Ellen Macarthur Foundation: A New Textiles Economy: Redesigning fashion's future 2017: Laura Balmond: 'circularity isn't a product, it's a system', <https://www.thesustainablefashionforum.com/pages/crash-course-fashoion-episode-12-laura-balmond-ellen-macarthur-foundation> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 08.)